

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. สฬายตนสังยุต

ปฐมปัณณาสกั

อนิจจวรรคที่ ๑

๑. อัชฌัตติกอนิจจสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งอายตนะภายใน

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น

ทูลรับสนองพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใด
เป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลาย
พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงดังนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. หูเป็นของไม่เที่ยง จมูกเป็นของ
ไม่เที่ยง ลิ้นเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นของไม่เที่ยง ใจเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็น
อนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง
อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย
แม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในหู ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจมูก ย่อมเบื่อหน่าย
แม้ในลิ้น ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในใจ เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อัมมัตติกอนิจจสูตรที่ ๑

สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย

สฬายตนวรรค

ปฐมปณาสกั

อรรถกถาอัมมัตติกอนิจจสูตรที่ ๑

ในสฬายตนวรรค อัมมัตติกอนิจจสูตรที่ ๑ วินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า จกฺขุ ได้แก่จักขุ ๒ คือ ญาณจักขุ ๑ มังสจักขุ ๑. ในจักขุ ๒ อย่างนั้น ญาณจักขุมี ๕ อย่าง คือ พุทธจักขุ ธรรมจักขุ สมันตจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ. ในจักขุ ๕ อย่างนั้น ที่ชื่อว่าพุทธจักขุ ได้แก่ อาสยานุสยญาณและอินทริยปโรปริยัตตญาณ ซึ่งมาในพระบาลีว่า ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ. ที่ชื่อธรรมจักขุ ได้แก่มรรคจิต ๓ ผลจิต ๓ ซึ่งมาในพระบาลีว่า วิริธํ วิตมถํ ฆมฺมจกฺขุ อุกฺกปาที ธรรมจักขุ ปราศจากกิเลสคุณุณี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้น. ที่ชื่อว่า สมันตจักขุ ได้แก่ สัพพัญญุตญาณ ที่มาในพระบาลีว่า ปาสาทมารุญฺห สมฺนุตจกฺขุ สมันตจักขุขึ้นสู่ปราสาท. ที่ชื่อว่า ทิพยจักขุ ได้แก่ ญาณที่เกิดขึ้นด้วยการขยายอาโลกกสิณ ที่มาในพระบาลีว่า ทิพฺพเพน จกฺขุณา วิสุทฺเธน ด้วยทิพยจักขุอันหมดจด. ที่ชื่อว่า ปัญญาจักขุ ได้แก่ ญาณในการกำหนด สัจจะ ๔ ซึ่งมาในพระบาลีว่า จกฺขุ อุกฺกปาที จักขุ (ธรรมจักขุ) เกิดขึ้นแล้ว. แม้มังสจักขุ ก็มี ๒ อย่าง คือ สัมภารจักขุ ๑ ปสาทจักขุ ๑.

ใน ๒ อย่างนั้น ว่าโดยสังเขป ขึ้นเนื้ออันชั้นของตาล้อมไว้ในกระบอกตามือองค์ประกอบ ๑๓ อย่าง คือ ธาตุ ๔ วรรณะ ๔ คันธะ ๔ รส ๔ โอชา ๔ สัมภารูป ๔ ชีวีตรูป ๑ ภาวรูป ๑ จักขุปสาทรูป ๑ กายปสาทรูป. แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร รูป ๕ เหล่านี้ คือ ธาตุ ๔ วรรณะ ๔ คันธะ ๔ รส ๔ โอชา ๔ สัมภารูป ว่าด้วยอำนาจสมุฏฐาน ๔ (๕ x ๔) เป็นรูป ๒๐ รูป ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ๔ เหล่านี้ คือ ชีวีตรูป ๑ ภาวรูป ๑ จักขุปสาทรูป ๑ กายปสาทรูป ๑ จึงรวมเป็นสัมภารูป ๔๐ นี้ชื่อว่า สัมภารจักขุ. ก็ในสัมภารจักขุรูปเหล่านี้ รูปใดที่สามารถเพื่ออันเห็นรูปที่ตั้งอยู่ในลูกตาที่เห็นได้แวดล้อมด้วยเวลาดำที่กำหนดไว้ด้วยลูกตาขาว รูปนี้ ชื่อว่า ปสาทจักขุ. กล่าวโดยพิสดารแห่งจักขุปสาทรูปและโสตปสาทรูปเป็นต้นอันจากจักขุปสาทรูปนั้น กล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรคแล.

ในรูปเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาจักขุปสาทรูป จึงตรัสว่า จกฺขุ ภิกฺขเว อนิจฺฉํ ดังนี้ เป็นต้น. ในพระบาลีนั้น กล่าวโดยพิสดารท่านประกาศไว้แล้วในหนหลัง โดยนัยมีอาทิว่า จตุทฺธิ การณทฺธิ อนิจฺฉํ อุทฺยพฺพยุวนุตตาย รูปชื่อว่า ไม่เที่ยงด้วยเหตุ ๔ ประการ เพราะมีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา. บทว่า โสตณฺจ ท่านประสงคฺ์เอาเฉพาะโสตปสาทรูป. ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูปและกายปสาทรูปก็เหมือนกัน. บทว่า มโน ได้แก่ จิตที่ดำเนินไปในการพิจารณา อันเป็นไปในภุมิ ๓. ดังนั้นพระสูตรนี้ พระองค์ตรัสไว้ตามอัธยาศัยของสัตว์ผู้ตรัสรู้ ในเพราะเมื่อพระองค์ตรัสแสดงลักษณะ ๓ ในอายตนะภายใน ๖ ไว้แล้ว.

จบ อรรถกถาอัมมัตตีกอนิจจสูตรที่ ๑

๒. อัชฉัตติกทุกขสูตร

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งอายตนะภายใน

[๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. หูเป็นทุกข์ จมูกเป็นทุกข์ ลิ้นเป็นทุกข์ กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ฯลฯ.

จบ อัชฉัตติกทุกขสูตรที่ ๒

อรรถกถาอัชฉัตติกทุกขสูตรที่ ๒

สูตรที่ ๒ ครัสด้วยลักษณะสอง.

จบ อรรถกถาอัชฉัตติกทุกขสูตรที่ ๒

๓. อัชฉัตติกอนัตตสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งอายตนะภายใน

[๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. หูเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ฯลฯ.

จบ อัชฉัตติกอนัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัมมัตติกอนัตตสูตรที่ ๓

สูตรที่ ๓ ตรัสตามอรรถาธิบายของผู้ตรัสรู้ ในเมื่อพระองค์ตรัสแสดง
ลักษณะ ๑. ส่วนลักษณะที่เหลือพวกผู้จะตรัสรู้กำหนดแล้ว หรือจักกำหนด
พระสูตรนั้น ด้วยลักษณะเพียงเท่านี้แล.

จบ อรรถกถาอัมมัตติกอนัตตสูตรที่ ๓

๔. พาหิรอนิจจสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งอายตนะภายนอก

[๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา
สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น
เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้น
ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่
ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ข่อมเห็หน่ายในรูป.....ข่อม
ทราบชัด

จบ พาหิรอนิจจสูตรที่ ๔

อรรถกถาพาหิรอนิจสูตฺรที่ ๔

ในพาหิรอนิจสูตฺรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

รูป กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มีสมุฏฐาน ๔ สัททรูป มีสมุฏฐาน ๒.

บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ธรรมารมณฺ์อันเป็นไปในภูมิ ๓ บทว่า **ธมฺมา** แม่นี่ พระองค์ตรัสไว้ด้วยอำนาจของผู้จะตรัสรู้ ในเมื่อพระองค์ตรัสแสดง ลักษณะ ๓ ในอายตนะภายนอก ๖.

จบ อรรถกถาพาหิรอนิจสูตฺรที่ ๔

๕. พาหิรทุกขสูตฺร

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งอายตนะภายนอก

[๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา....

จบ พาหิรทุกขสูตฺรที่ ๕

๖. พาทิรอนัตตสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งอายตนะภายนอก

[๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา....

จบ พาทิรอนัตตสูตรที่ ๖

อรรถกถาพาทิรทุกขสูตรที่ ๕ - พาทิรอนัตตสูตรที่ ๖

ในสูตรที่ ๕ และสูตรที่ ๖ มีนัยเช่นที่กล่าวไว้ในสูตรที่ ๒ และสูตรที่ ๓ นั้นแล.

จบ อรรถกถาพาทิรทุกขสูตรที่ ๕ - พาทิรอนัตตสูตรที่ ๖

๗. อตีตนาคตปัจจุปันนานิจจสูตร°

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งอายตนะภายในทั้งสามกาล

[๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นของไม่เที่ยง จะกล่าวไปไปถึงจักขุอันเป็นปัจจุบันเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อโงในจักขุที่เป็นอดีต ไม่เพิลิดเพิลินจักขุที่
๑. อรรถกถาสูตรที่ ๗ - ๑๐ แก่รวมกันไว้ท้ายสูตรที่ ๑๐.

เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้องหน้า เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งจักขุที่เป็นปัจจุบัน หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นของไม่เที่ยง จะกล่าวไปไปถึงใจที่เป็นปัจจุบันเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อโงในใจที่เป็นอดีต ไม่เพิลิดเพิลินใจที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้องหน้า เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งใจที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตอนาคตปัจจุบันนาฬิกสูตรที่ ๗

๘. อตีตอนาคตปัจจุบันนทุกขสูตร

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งอายตนะภายในทั้งสามกาล

[๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นทุกข์ จะกล่าวไปไปถึงจักขุที่เป็นปัจจุบันเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อโงในจักขุที่เป็นอดีต ไม่เพิลิดเพิลินจักขุที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้องหน้า เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งจักขุที่เป็นปัจจุบัน หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นทุกข์ จะกล่าวไปไปถึงใจที่เป็นปัจจุบันเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อโงในใจที่เป็นอดีต ไม่เพิลิดเพิลินใจที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้องหน้า เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งใจที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตอนาคตปัจจุบันนทุกขสูตรที่ ๘

๕. อตีตนาถปัจจุปันนัตตสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งอายตนะภายในทั้งสามกาล

[๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นอนัตตา จะกล่าวไปยถึงจักขุที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อไขในจักขุที่เป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินจักขุที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งจักขุที่เป็นปัจจุบัน หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นอนัตตา จะกล่าวไปยถึงใจที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อไขในใจที่เป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินใจที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งใจที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตนาถปัจจุปันนัตตสูตรที่ ๕

๑๐. พาหิรสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งอายตนะภายนอกทั้งสามกาล

[๑๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นของไม่เที่ยง จะกล่าวไปยถึงรูปที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อไขในรูปที่เป็นอดีต ย่อมไม่ผลิตเพลินในรูปที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งรูปที่เป็นปัจจุบัน เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณัที่เป็นอดีต

และอนาคต เป็นของไม่เที่ยง จะกล่าวไปไปถึงที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวก
ผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อโงในธรรมารมณที่เป็นอดีต
ย่อมไม่ผลิตเพลินในธรรมารมณที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบือหน่าย
เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งธรรมารมณที่เป็นปัจจุบัน.

ว่าด้วยความเป็นทุกขแห่งอายตนะภายนอกทั้งสามกาล

[๑๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นทุกข จะ
กล่าวไปไปถึงรูปที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมไม่มีเชื้อโงในรูปที่เป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินในรูปที่เป็นอนาคต ย่อม
ปฏิบัติเพื่อเบือหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งรูปที่เป็นปัจจุบัน ฯลฯ.

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งอายตนะภายนอกทั้งสามกาล

[๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นอนัตตา
จะกล่าวไปไปถึงรูปที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่
อย่างนี้ ย่อมไม่มีเชื้อโงในรูปที่เป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินในรูปที่เป็นอนาคต
ย่อมปฏิบัติเพื่อเบือหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งรูปที่เป็นปัจจุบัน.
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณที่เป็นอดีตและอนาคต เป็นอนัตตา
จะกล่าวไปไปถึงที่เป็นปัจจุบันแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมไม่มีเชื้อโงในธรรมารมณเป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินในธรรมารมณที่
เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบือหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่ง
ธรรมารมณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ พาทิสูตที่ ๑๐

อนิจจวรรคที่ ๑

อรรถกถาอิตานาคตปัจจุปันนานิจสูตฺรที่ ๗ - ๑๐

สูตรที่ ๗ เป็นต้น ตรัสด้วยอำนาจเวไนยสัตว์ผู้กำหนดอนิจจ-
ลักษณะเป็นต้นในจักขุเป็นต้นที่เป็นอดีตและอนาคต ถ้ามักด้วยการยึดถือ
ในรูปที่เป็นปัจจุบันว่ามีกำลัง. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งมีนัยดังกล่าวแล้วใน
หนหลังนั่นแล

จบ อรรถกถาอิตานาคตปัจจุปันนานิจสูตฺรที่ ๗ - ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัชฌัตติกอนิจสูตฺร ๒. อัชฌัตติกทุกขสูตฺร ๓. อัชฌัตติก-
อนัตตสูตฺร ๔. พาทิรอนิจสูตฺร ๕. พาทิรทุกขสูตฺร ๖. พาทิรอนัตตสูตฺร
๗. อิตานาคตปัจจุปันนานิจสูตฺร ๘. อิตานาคตปัจจุปันนทุกขสูตฺร
๙. อิตานาคตปัจจุปันนัตตสูตฺร ๑๐. พาทิรสูตฺร.

จบ อนิจจวรรคที่ ๑

ยมกวรรคที่ ๒

๑. ปฐมสัมโพธิสูตร^๑

ว่าด้วยความรู้แท้ในเรื่องอายตนะ

[๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดดังนี้ว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นความสลัดออกแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นความสลัดออกแห่งใจ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ นี้เป็นคุณแห่งจักขุ จักขุเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งจักขุ การกำจัด การละฉันทราคะในจักขุ นี้เป็นความสลัดออกแห่งจักขุ ฯลฯ สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจ นี้เป็นคุณแห่งใจ ใจเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งใจ การกำจัด การละฉันทราคะในใจ นี้เป็นความสลัดออกแห่งใจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายใน ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก อย่างนี้เพียงใด เราก็กังขาไม่ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น. เมื่อใด เราได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายใน ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษ

๑. อรรถกถาสูตที่ ๑ - ๒ แก้วรวมไว้ท้ายสูตรที่ ๒

โดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก อย่างนี้
เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า ได้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ ก็ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่าความหลุดพ้นของเรา
ไม่กำเริบชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบ สัมโพธิสูตรที่ ๑

๒. ทุคฺยสัมโพธิสูตร

ว่าด้วยความรู้แท้ในเรื่องอายตนะ

[๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เราเป็นโพธิสัตว์
ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดดังนี้ว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไร
เป็นความสลัดออกแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อะไรเป็นคุณ
อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นความสลัดออกแห่งธรรมารมณ์. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป
นี้เป็นคุณแห่งรูป รูปเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็น
ธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งรูป การกำจัด การละฉันทราคะในรูป นี่เป็นความ
สลัดออกแห่งรูป ฯลฯ สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมารมณ์ นี่เป็นคุณ
แห่งธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งธรรมารมณ์ การกำจัด การละ
ฉันทราคะในธรรมารมณ์ นี่เป็นความสลัดออกแห่งธรรมารมณ์ คู่ก่อน

ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออก โดยเป็นความสลัดออก อย่างนี้ เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณว่า ได้ตรัสรู้ ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น. เมื่อใด เราได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออกอย่างนี้ เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า ได้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้ว แก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบ สัมโพธิสูตรที่ ๒

ยมกวรรคที่ ๒

อรรถกถาสัมโพธิสูตรที่ ๑ - ๒

ยมกวรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑ และสูตรที่ ๒ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อชฺฐตฺตฺกานํ ได้แก่อชฺฐตฺตฺกิตฺตะ โดยที่เป็นภายใน. ก็ความที่อายตนะเหล่านั้นเป็นภายใน พึงทราบได้ก็เพราะฉันทราคะความ กำหนดด้วยอำนาจความพอใจมีกำลังเกินประมาณ. จริงอยู่ อายตนะภายใน เหมือนภายในเรือนของพวกมนุษย์ อายตนะภายนอก เหมือนอุปจาร ใกล้เคียง ๆ เรือนคือฉันทราคะในภายในเรือนของพวกมนุษย์ที่เต็มไปด้วยลูกเมีย ทรัพย์และข้าวเปลือกมีกำลังเกินประมาณ. พวกมนุษย์ไม่ให้ใคร ๆ เข้าไปในที่นั้น. มีผู้กล่าวว่า จะประโยชน์อะไรด้วยเหตุเพียงเสียงภาชนะมี ประมาณน้อยนี้ ฉันทราคะมีกำลังเกินประมาณในอายตนะภายใน ๖ ก็ ฉันทนั้นเหมือนกัน. อายตนะเหล่านั้นท่านเรียกว่า ภายใน เพราะฉันทราคะ มีกำลังนี้ ด้วยประการฉะนี้. แต่ในอุปจารใกล้เคียง ๆ เรือน ไม่มีกำลังอย่างนั้น มนุษย์ก็ดี สัตว์สี่เท้าก็ดี ที่เที่ยวไปในที่นั้น ไม่มีใครห้ามเลย แม้จะไม่ ห้ามก็จริง ถึงอย่างนั้น เมื่อไม่ปรารถนา ก็ไม่ให้จับแม้เพียงตะกร้าชนิด. ดังนั้นพวกเขาเหล่านั้นจึงไม่มีฉันทราคะมีกำลังเกินประมาณในที่นั้น. แม้ ในรูปเป็นต้น ก็ไม่มีฉันทราคะที่มีกำลังเกินประมาณในที่นั้นเหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงเรียกอายตนะเหล่านั้นว่า ภายใน. แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร อายตนะทั้งภายในและภายนอก ได้กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค. คำที่เหลือในสูตรทั้ง ๒ มีนัยดังกล่าวแล้ว ในหนหลังนั้นแล.

จบ อรรถกถาสัมโพธิสูตรที่ ๑ - ๒

๓. ปฐมอัสสาทสูตร

ว่าด้วยคุณและโทษแห่งอายตนะ

[๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาคุณแห่งจักขุ ได้พบคุณแห่งจักขุ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาโทษแห่งจักขุ ได้พบโทษแห่งจักขุ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาความสลัดออกแห่งจักขุ ได้พบความสลัดออกแห่งจักขุ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา ฯลฯ หู จมูก ลิ้น กาย เราได้เที่ยวแสวงหาคุณแห่งใจ ได้พบคุณแห่งใจ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาโทษแห่งใจ ได้พบโทษแห่งใจ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาความสลัดออกแห่งใจ ได้พบความสลัดออกแห่งใจ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายใน ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก เพียงใด ฯลฯ ก็ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบ ปฐมอัสสาทสูตรที่ ๑

๔. ทุตติยอัสสาทสูตร

ว่าด้วยคุณแห่งโทษแห่งอายตนะ

[๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาคุณแห่งรูป ได้พบคุณแห่งรูป ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาโทษแห่งรูป ได้พบโทษแห่งรูป ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาความสลัด

ออกแห่งรูป ได้พบความสลัดออกแห่งรูป ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา ฯลฯ
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เราได้เที่ยวแสวงหาคุณแห่งธรรมารมณฺ์ ได้
พบคุณแห่งธรรมารมณฺ์ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาโทษ
แห่งธรรมารมณฺ์ ได้พบโทษแห่งธรรมารมณฺ์ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา
เราได้เที่ยวแสวงหาความสลัดออกแห่งธรรมารมณฺ์ ได้พบความสลัดออก
แห่งธรรมารมณฺ์ ได้เห็นด้วยดีด้วยปัญญา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่
รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้โดยเป็นคุณ
ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก เพียงใด
 ฯลฯ ก็ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่าความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาติ
นี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบ ทุติยอัสดาสาทสูตรที่ ๔

อรรถกถาอัสดาสาทสูตรที่ ๓ - ๔

ในสูตรที่ ๓ และสูตรที่ ๔ ก็เหมือนกัน (กับสูตรที่ ๑ - ๒)

จบ อรรถกถาอัสดาสาทสูตรที่ ๓ - ๔

๕. ปฐมโนอัสดาสาทสูตร

ว่าด้วยการปฏิเสธคุณและโทษแห่งอายตนะ

[๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าคุณแห่งจักขุจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์
ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในจักขุ แต่เพราะคุณในจักขุมิอยู่ ฉะนั้น สัตว์
ทั้งหลายจึงกำหนดในจักขุ ถ้าโทษแห่งจักขุจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลาย

ก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในจักขุ แต่เพราะโทษแห่งจักขุมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์
ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในจักขุ ถ้าความสลัดออกแห่งจักขุจักไม่มีแล้วไซ้
สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัดออกจากจักขุ แต่เพราะความสลัดออกแห่งจักขุ
มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากจักขุ หู จมูก ลิ้น กาย
ถ้าคุณแห่งใจจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในใจ แต่
เพราะคุณแห่งใจมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนดในใจ ถ้าโทษแห่ง
ใจจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในใจ แต่เพราะโทษ
แห่งใจมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในใจ ถ้าความสลัดออก
แห่งใจจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงสลัดออกจากใจ แต่เพราะ
ความสลัดออกแห่งใจมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากใจ คุณอน
ภิกขุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะ
ภายใน ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งความสลัด
ออกโดยเป็นความสลัดออก เพียงใด สัตว์ทั้งหลายก็ยังไม่เป็นผู้ออกไป
ปรากไป หลุดพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
จากหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีใจถูกครอบงำอยู่
เพียงนั้น แต่เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่ง
อายตนะภายใน ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และ
ซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายก็เป็นผู้
ออกไป ปรากไป หลุดพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก จากหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มี
ใจได้ถูกครอบงำอยู่.

จบ ปฐมโนอัสนาสสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมโนอัสดาทสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นิสฺสฺสฺญ แปลว่า ออกไปแล้ว. บทว่า วิสฺสนฺตุตฺตา แปลว่า ไม่ประกอบ. บทว่า วิปฺปมฺมุตฺตา แปลว่า ไม่พันแล้ว. บทว่า วิปฺปปริยา- ทิกฺเคน เจตฺตา ได้แก่ มีใจที่ไม่มีอะไรยึดไว้เป็นต้น. บทว่า ยํ ได้แก่ กิเลสชาติหรือวิญญูที่ยังละไม่ได้. จิตของพระเสขะทั้งหลาย เป็นอันชื่อว่า อันกิเลสชาติหรือวิญญูที่ยังยึดมั่นอยู่เป็นต้น แต่ในที่นี้ จิตที่อันกิเลสชาติ หรือวิญญูชื่อว่าไม่ยึดมั่นเป็นต้น เพราะกิเลสและวิญญูท่านละได้แล้วโดย ประการทั้งปวง อธิบายว่า พระอริยเจ้ามีจิตปราศจากความยึดมั่น คือ ก้าวล่วงการยึดมั่นของกิเลสวิญญู.

จบ อรรถกถาปฐมโนอัสดาทสูตรที่ ๕

๖. ทุคฺคิโนอัสดาทสูตร

ว่าด้วยการปฏิบัติเสขคุณและโทษแห่งอายตนะ

[๑๘] คู่ก่อนกิริยาทั้งหลาย ถ้าคุณแห่งรูปจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในรูป แต่เพราะคุณแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนดในรูป ถ้าโทษแห่งรูปจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป แต่เพราะโทษแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในรูป ถ้าความสลัดออกแห่งรูปจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงสลัดออกจากรูป แต่เพราะความสลัดออกแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ถ้าคุณแห่งธรรมารมณฺ์จักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในธรรมารมณฺ์

แต่เพราะคุณแห่งธรรมารมณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนดใน
ธรรมารมณ ถ้าโทษแห่งธรรมารมณจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะ
ไม่พึงเบื้อหน่ายในธรรมารมณ แต่เพราะโทษแห่งธรรมารมณมีอยู่ ฉะนั้น
สัตว์ทั้งหลายจึงเบื้อหน่ายในธรรมารมณ ถ้าความสลัดออกจากธรรมารมณ
จักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงสลัดออกจากธรรมารมณ แต่เพราะ
ความสลัดออกแห่งธรรมารมณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจาก
ธรรมารมณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ตามความเป็นจริง
ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็น
โทษ ซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออกเพียงใด สัตว์ทั้งหลายก็ยังไม่
เป็นผู้ออกไป พรากไป หลุดพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก จากหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ เทวดาและมนุษย์ มีใจ
ถูกรอบงำอยู่เพียงนั้น เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่ง
คุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ
และซึ่งความสลัดออกก็โดยเป็นความสลัดออก เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายก็เป็น
ผู้ออกไป พรากไป หลุดพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก จากหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ เทวดาและมนุษย์
มีใจมิได้ถูกรอบงำอยู่.

จบ ทุติยโนอัสดาสถสูตฺรที่ ๖

อรรถกถาทุติยโนอัสดาสถสูตฺรที่ ๖

แม้ในสูตฺรที่ ๖ ก็นัยนี้ แต่ใน ๖ สูตฺรนี้ พึงทราบที่ท่านกล่าว
เฉพาะสัจจะ ๔ เท่านั้น.

จบ อรรถกถาทุติยโนอัสดาสถสูตฺรที่ ๖

๗. ปฐมอภิธานสูตร

ว่าด้วยผู้ที่ผลิตเพลินอยู่ในอายตนะภายในย่อมไม่พ้นทุกข์

[๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดยังผลิตเพลินจักขุ ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นยังไม่พ้นไป จากทุกข์ ฯลฯ ผู้ใดยังผลิตเพลินใจ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใด ผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นยังไม่พ้นไปจากทุกข์ ส่วนผู้ใดไม่ผลิต- เพลินจักขุ ผู้นั้นชื่อว่าไม่ผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่ผลิตเพลินทุกข์เรา กล่าววว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์ ฯลฯ ผู้ใดไม่ผลิตเพลินใจ ผู้นั้นชื่อว่าไม่ ผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่ผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์.

จบ ปฐมอภิธานสูตรที่ ๗

๘. ทุตติยอภิธานสูตร

ว่าด้วยผู้ผลิตเพลินอยู่ในอายตนะภายนอกย่อมไม่พ้นทุกข์

[๒๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดยังผลิตเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดผลิตเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นยังไม่พ้น ไปจากทุกข์ ฯลฯ ผู้ใดยังผลิตเพลินธรรมารมณฺ์ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมผลิต- เพลินทุกข์ ผู้ใดผลิตเพลินทุกข์ .เรากล่าวว่า ผู้นั้นยังไม่พ้นไปจากทุกข์ ส่วนผู้ใดไม่ผลิตเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าไม่ผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่ผลิต- เพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์ ฯลฯ ผู้ใดไม่ผลิตเพลิน ธรรมารมณฺ์ ผู้นั้นชื่อว่าไม่ผลิตเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่ผลิตเพลินทุกข์ เรา กล่าววว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์.

จบ ทุตติยอภิธานสูตรที่ ๘

๕. ปฐมอุปาทสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ

[๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ฯลฯ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งใจ เป็นความเกิดแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบ ความไม่มีแห่งจักขุ เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความไม่มีแห่งชราและมรณะ ฯลฯ ความดับ ความสงบ ความไม่มีแห่งใจ เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความไม่มีแห่งชราและมรณะ.

จบ ปฐมอุปาทสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติอุปาทสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ

[๒๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ฯลฯ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งธรรมารมณ์ เป็นความเกิดแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๒๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความดับ ความสงบ ความไม่มี
แห่งรูป เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความไม่มี
แห่งชราและมรณะ ฯลฯ ความดับ ความสงบ ความไม่มีแห่งธรรมารมณ์
เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความไม่มีแห่งชรา
และมรณะ.

จบ ทุติยอุปปาตสูตรที่ ๑๐
ยมกวรรคที่ ๒

อรรถกถาปฐมอภิธานสูตรที่ ๗ เป็นต้น

ในสูตรที่ ๗ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าภิกษุและวิภิกษุ
ไว้ใน ๔ สูตร แต่อนุப்புพิกกาพึงทราบโดยนัยที่ตรัสแล้วนั้นแหละ ใน
หนหลังแก้ภิกษุเหล่านั้น.

จบ อรรถกถापฐมอภิธานสูตรที่ ๗ เป็นต้น
จบ อรรถกถายมกวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมสัมโพธิสูตร ๒. ทุติยสัมโพธิสูตร ๓. ปฐมอัสสาทสูตร
๔. ทุติยอัสสาทสูตร ๕. ปฐมโนอัสสาทสูตร ๖. ทุติยโนอัสสาทสูตร
๗. ปฐมอภิธานสูตร ๘. ทุติยอภิธานสูตร ๙. ปฐมอุปปาตสูตร
๑๐. ทุติยอุปปาตสูตร

สัพพวรรคที่ ๓

๑. สัพพสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงสิ่งทั้งปวง

[๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นสิ่งทั้งปวง. จักษุกับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณสุตตะ ใจกับธรรมารมณ์ อันนี้เรากล่าวว่าสิ่งทั้งปวง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราบอกปฏิเสธสิ่งทั้งปวง จักบัญญัติสิ่งอื่นแทน วาจาของผู้นั้น ฟังเลื่อนลอย ดูวัตถุเทพดา แต่ครั้งถูกถามเข้า ก็ตอบไม่ได้ และจะอึดอัดใจยิ่งขึ้น ข้อนี้เพราะเหตุอะไร. เพราะข้อนี้ไม่ใช่วิสัย.

จบ สัพพสูตรที่ ๑

อรรถกถาสัพพสูตรที่ ๑

สัพพวรรคที่ ๓ สัพพสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สพุทฺโ วิ ภิกฺขเว ชื่อว่า สัพพะ มี ๔ อย่าง คือ สัพพสัพพะ, อายตนสัพพะ, สักกายสัพพะ, ปเทสสัพพะ ใน ๔ อย่างนั้น

สัพพะว่าอะไร ๆ ที่พระองค์ไม่เคยเห็นในโลกนี้ ย่อมไม่มี ไม่รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ก็ไม่มี อนึ่งพระตถาคต ทรงรู้อย่างถึงเนยยะ ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด เพราะฉะนั้น พระตถาคต จึงทรงพระนามว่า สมันตจักษุ.

ชื่อว่า สัพพสัพพะ. สัพพะ ว่า สพุพ โว ภิกขเว เทเสสุตถามิ ตั
สุตถาต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่พวกเธอ พวกเธอ
จงฟังสิ่งนั้น นี้ชื่อว่า อายตณสัพพะ. สัพพะ ว่า สพุพชมมมูลปริยาย
โว ภิกขเว เทเสสุตถามิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมูลปริยาย
แห่งธรรมทั้งปวงแก่พวกเธอ นี้ชื่อว่า สักกายสัพพะ. สัพพะว่า สพุพ-
ชมเมสุ วา ปรมสมนุหาหาโร อุปปชชติ จิตต มโน มานสิ
ตชชชา มโนวิญญานชาตฺตุ หรือว่า การรวบรวมใจครั้งแรก จิต มโน
มานสิ มโนวิญญานชาตฺตุที่เกิดแต่จิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นในธรรมทั้งปวง นี้
ชื่อว่า ปเทสสัพพะ.

ดังนั้นเพียงอารมณ์ ๕ ชื่อว่า ปเทสสัพพะ. ธรรมอันเป็นไปใน
กฺุมิ ๓ ชื่อว่า สักกายสัพพะ. ธรรมอันเป็นไปในกฺุมิ ๔ ชื่อว่า อายตณ-
สัพพะ. เนยยะ อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัพพสัพพะ. ปเทสสัพพะ
ไม่ถึงสักกายสัพพะ, สักกายสัพพะ ไม่ถึงอายตณสัพพะ, อายตณสัพพะ
ไม่ถึงสัพพสัพพะ. เพราะเหตุไร. เพราะว่ธรรมชื่อนี้ที่ไม่เป็นอารมณ์
ของพระสัพพัญญุตญาณย่อมไม่มี. แต่ในพระสูตรนี้ ท่านประสงค์เอา
อายตณสัพพะ.

บทว่า ปจฺจกฺขาย แปลว่า ปฏิเสธ. บทว่า วาจา วตฺถุเทวสุต
ได้แก่ ฟังเป็นเพียงวัตถุที่จะฟังกล่าวด้วยวาจาเท่านั้น. พันอายตณะ ๑๒ นี้
ไม่อาจแสดงได้ว่า ธรรมอันนี้ ชื่อว่า สภาวธรรม. บทว่า ปุญฺโง จ น
สมฺปาเยยฺย ความว่า เมื่อถูกถามว่าสิ่งอื่นคืออะไร ชื่อว่าสัพพะ ก็ไม่
สามารถจะตอบได้ว่าชื่อนี้. บทว่า วิฆาตํ อาปชฺชเยยฺย ได้แก่อถึงความ

ลำบาก. บทว่า ตํ ในคำว่า ยถา ตํ ภิกขเว อวิสยสุมี นี้เป็นเพียง
นิบาต. บทว่า ยถา เป็นคำบังเหตุ อธิบายว่า เพราะเหตุที่ถูกถามใน
สิ่งที่ไม่ใช่วิสัย. ความจริงสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความคับแค้นใจในสิ่งที่ไม่ใช่
วิสัย. การเพินศิลาประมาณเท่าเรือนยอดข้ามน้ำลึก เป็นเรื่องไม่ใช่วิสัย.
การนุดพระจันทร์พระอาทิตย์ลงมา ก็เหมือนกัน. เมื่อพยายามในสิ่งที่ไม่ใช่
วิสัยนั้นย่อมลำบากแท้ อธิบายว่า ต้องลำบากในสิ่งที่ไม่ใช่วิสัยแม้ด้วย
ประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสัพพสูตรที่ ๑

๒. ปฐมปหานสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง

[๒๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง
นั้นแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังข้อนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรม
สำหรับละสิ่งทั้งปวงนั้นเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ รูป จักขุ-
วิญญาณ จักขุสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรละ แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่
ควรละ ฯลฯ ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรละ
แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่ควรละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้แลเป็นธรรม
สำหรับละสิ่งทั้งปวง.

จบ ปฐมปหานสูตรที่ ๒

อรรถกถาปฐมปทานสูตรที่ ๒

ในปฐมปทานสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สพุทฺธิ ปหาย แปลว่า ละซึ่งสิ่งทั้งปวง. บทว่า จกฺขุ-
สมฺผลสฺสจฺจยา อุปฺปชฺชาติ เวทยิตํ ได้แก่เวทนาที่สัมปยุตด้วยสัมปฏิจ-
ฉันนะ สันตีระณะ โวภูตฺตัพพะและชวณะ ที่เกิดขึ้นเพราะกระทำส-
ชาตธรรมที่มีจักขุสัมผัสเป็นมูลให้เป็นปัจจัย แต่ธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุ-
วิญญาณไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเลย. แม้ในธรรมที่มีเวทนาเป็นปัจจัยมีโสททวาร
เป็นต้นเป็นอาทิ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็นั้นนี้ บทว่า มโน ได้แก่ภวังคจิต.
บทว่า ธมฺมา ได้แก่อารมณ์. บทว่า มโนวิญญาณํ ได้แก่ชวนจิตที่
เกิดพร้อมกับอาวชชนจิต. บทว่า มโนสมฺผลโส ได้แก่ผัสสะที่เกิด
พร้อมกับภวังคจิต. บทว่า เวทยิตํ ได้แก่เวทนาที่เกิดพร้อมกับชวนจิต.
แม้เวทนาที่เกิดพร้อมกับภวังคจิต ก็ย่อมเป็นไปพร้อมกับอาวชชนจิต
เหมือนกัน. แต่ในที่นี้ เทศนาที่เป็นคำสอนต่อเนื่องกันชื่อว่า บัญญัติ.

จบ อรรถกถาปฐมปทานสูตรที่ ๒

๓. ทุตติยปทานสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง

[๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเพื่อรู้อย่างกำหนด
รู้แล้วละสิ่งทั้งปวง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสำหรับรู้อย่างกำหนดรู้แล้วละเสียซึ่งสิ่งทั้งปวงเป็นไฉน.
จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่างกำหนดรู้แล้วละเสีย

แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่างยิ่ง ควรกำหนดรู้แล้วละเสีย ฯลฯ ใจ
ธรรมารมณ์ มโนวิญญูณ มโนสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่างยิ่ง ควรกำหนดรู้
แล้วละเสีย แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่างยิ่ง ควรกำหนดรู้แล้วละเสีย
นี่เป็นธรรมสำหรับรู้อย่างยิ่ง กำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวงเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อันนี้แล เป็นธรรมสำหรับรู้อย่างยิ่ง กำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวง.

จบ ทุติยปทานสูตรที่ ๓

อรรถกถาทุติยปทานสูตรที่ ๓

ในทุติยปทานสูตรที่ ๓ นี้มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า สพุทฺธิ อภิญญา ปริญญา ปหานาย ได้แก่เพื่อรู้อย่าง
กำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวง. บทว่า อภิญญา ปริญญา ปหานาย สพุทฺธิ ได้แก่
รู้อย่างกำหนดรู้แล้วละเสีย. บทที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถาทุติยปทานสูตรที่ ๓

๔. ปฐมปริหานสูตร

ว่าด้วยผู้ยังไม่รู้อย่างย่องละสิ่งทั้งปวงไม่ได้

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ยังไม่รู้ยัง ยังไม่กำหนดรู้ ยังไม่
คลายกำหนด ยังละไม่ได้ซึ่งสิ่งทั้งปวง ยังไม่เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งทั้งปวงคืออะไร. บุคคลผู้ยังไม่รู้อย่าง ยังไม่กำหนดรู้
ยังไม่คลายกำหนด ยังละไม่ได้ ยังไม่เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

คือ จักขุ บุคคลยังไม่รู้อย่าง ยังไม่กำหนดรู้ ยังไม่คลายกำหนด ยังละไม่ได้
ยังไม่เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัย
บุคคลยังไม่รู้อย่าง ยังไม่กำหนดรู้ ยังไม่คลายกำหนด ยังละไม่ได้ ก็ยัง
เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ หู เสียง ลิ่น รส กาย โสภณัฐพะ ใจ ชรรมารมณ
มโนวิญญาณ มโนสัมผัส แม้อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย บุคคลยังไม่รู้อย่าง ยังไม่กำหนดรู้ ยังไม่
คลายกำหนด ยังละไม่ได้ ก็ยังเป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุคคลผู้ที่ยังไม่รู้อย่าง ยังไม่กำหนดรู้ ยังไม่คลายกำหนด ยังไม่ละซึ่งสิ่ง
ทั้งปวงนี้ ยังเป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์.

ว่าด้วยผู้รู้อย่างยอมละสิ่งทั้งปวงได้

[๒๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลผู้ที่รู้อย่าง กำหนดรู้ คลาย
กำหนดได้ ละได้ซึ่งสิ่งทั้งปวง เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็สิ่งทั้งปวง คืออะไร ที่บุคคลรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนดได้ ละได้
เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ จักขุ บุคคลรู้อย่าง กำหนดรู้
คลายกำหนดได้ ละได้ เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส
แม้อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ
สัมผัสเป็นปัจจัย บุคคลรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนดได้ ละได้ ก็เป็น
ผู้ควรสิ้นทุกข์ หู เสียง ลิ่น รส กาย โสภณัฐพะ ใจ ชรรมารมณ
มโนวิญญาณ มโนสัมผัส แม้อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา

ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย บุคคลผู้ยังไม่กำหนดรู้ คลายกำหนดได้
ละได้ ก็เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ยังไม่กำหนดรู้
คลายกำหนดได้ ละได้ซึ่งสิ่งทั้งปวงนี้แล เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์.

จบ ปฐมปริชาณสูตรที่ ๔

อรรถกถาปฐมปริชาณสูตรที่ ๔

ในปฐมปริชาณสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อนภิชานํ อปริชาณํ อวิราชยํ อปฺปชหํ ได้แก่ ไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ไม่คลายความยินดี ไม่ละ. และในที่นี้ บทว่า อวิราเชนฺโต
ได้แก่ ไม่คลายความยินดี ไม่หายหิว. ดังนั้น ในพระสูตรนี้ เป็นอันตรัส
ปริญาแม่ทั้งสาม. จริงอยู่ ด้วยคำว่า อภิชานํ ตรีสถึงญาตปริญา
ด้วยคำว่า ปริชาณํ ตรีสถึงตีรณปริญา ด้วยสองคำว่า วิราชยํ ปชหํ
ตรีสถึงปหานปริญา.

จบ อรรถกถาปฐมปริชาณสูตรที่ ๔

๕. ทุติยปริชาณสูตร

ว่าด้วยผู้ยังไม่รู้ยังไม่ยอมละสิ่งทั้งปวงไม่ได้

[๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้ง ผู้ที่ยังไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ยังไม่คลายกำหนด
ยังละไม่ได้ซึ่งสิ่งทั้งปวง เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวง คืออะไร. บุคคลยังไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ยัง
ไม่คลายกำหนด ยังละไม่ได้ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ และธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ ฯลฯ
ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ และธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลยังไม่รู้ยัง ยังไม่กำหนดรู้ ยังคล้ายกำหนดไม่ได้
ยังละไม่ได้ ซึ่งสิ่งทั้งปวงนี้แล เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์.

ว่าด้วยผู้รู้ยังยอมละสิ่งทั้งปวงได้

[๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลผู้รู้ยัง กำหนดรู้ คลาย
กำหนดได้ ละได้ซึ่งสิ่งทั้งปวง เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
สิ่งทั้งปวง คืออะไร. ที่บุคคลรู้ยัง กำหนดรู้ คลายกำหนดได้ ละได้
เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ รูป จักขุวิญญาณ และ
ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ ฯลฯ ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ
และธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้ยัง
กำหนดรู้ คลายกำหนดได้ ละได้ซึ่งสิ่งทั้งปวงนี้แล เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์.

จบ ทุติปริชานสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุติปริชานสูตรที่ ๕

ในทุติปริชานสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า จกฺขุวิญญาณวิญญาตพฺพา ฐมฺมา ท่านแสดงถ้อยหา
เฉพาะรูปที่ถือเอาในหนหลัง หรือถือเอารูปที่ปรากฏในหนหลัง แต่ในที่นี้มี
ได้ปรากฏ แต่นี่ก็เป็นสันนิษฐานในข้อนี้. บทว่า อาปาถคตฺ ได้แก่ถือ
เอารูปที่ไม่ปรากฏเท่านั้น แต่ในที่นี้หมายเอาฉนฺธ ๓ ที่สัมปยุตด้วยจักขุ
วิญญาณ. ด้วยว่าฉนฺธเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า จกฺขุวิญญาตพฺพา
เพราะพึงรู้แจ้งพร้อมทั้งจักขุวิญญาณ แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน.

จบ อรรถกถาทุติปริชานสูตรที่ ๕

๖. อาทิตตปริยายสูตร

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน

[๓๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ตำบลคยาสิสะ ริมฝั่งแม่น้ำคยา พร้อมกับภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะพระภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน คืออะไร. คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เป็นของร้อน. แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟ คือ รากะ โทสะ โมหะ ร้อนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายา ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส. เป็นของร้อน แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟ คือ รากะ โทสะ โมหะ ร้อนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุ วิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา

ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื้อหน้าย่อมคล้ายกำหนด เพราะคล้ายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แหละเมื่อพระองค์ได้ตรัสไวยากรณภายิตนี้อยู่ ภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้น ต่างมีจิตหลุดพ้นจาก อาสวะ เพราะไม่ถือมั่นดังนี้แล.

จบ อาทิตตปริยายสูตรที่ ๖

อรรถกถาอาทิตตปริยายสูตรที่ ๖

ในอาทิตตปริยายสูตรที่ ๖ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า คยาสิเส ความว่า จริงอยู่สระโบกขรณีแห่งหนึ่งชื่อคยา ก็มีแม่น้ำชื่อว่าคยาสิสะก็มี ศิลาผาดเช่นกับหม้อน้ำก็มี ในที่ไม่ไกลหมู่บ้านคยา. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ที่ภิกษุพันรูปอยู่กันพอ เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า คยาสิเส ดังนี้. บทว่า ภิกขุ อามนุเตสิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลือกพระธรรมเทศนาที่เป็นสัพปายะแก่ภิกษุเหล่านั้น ตรัสเรียกว่า เราจักแสดงอาทิตตปริยายสูตรนั้น.

ในข้อนั้นมีอนุப்புฬกถาดังต่อไปนี้:-

เล่ากันมาว่า จากภททกัณฑ์ไป ๕๒ กัณฑ์ ได้มีพระราชอาชญาพระองค์
หนึ่งพระนามว่า มหิณฑะ ท้าวเธอมีพระเชษฐโอรสพระนามว่า ปุสสะ.
ปุสสะเชษฐโอรสนั้นเปี่ยมด้วยบารมี เป็นสัตว์เกิดในภพสุคติ เมื่อญาณ
แก่กล้า เสด็จขึ้นสู่โพธิมณฑลสถานแห่งตลอดพระสัพพัญญุตญาณ. พระ-
กนิษฐโอรสเป็นอัครสาวกของพระองค์ บุตรปุโรหิตเป็นทวยสาวก. พระ-
ราชามีพระดำริว่า ลูกชายคนโตของเราออกบวชเป็นพระพุทธเจ้า ลูกคน
เล็กเป็นอัครสาวก ลูกปุโรหิตเป็นทวยสาวก. พระองค์ให้สร้างวิหารด้วย
พระดำริว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ของพวกเราทั้งนั้น ทรงล้อม
สองข้างทางด้วยไม้ไผ่ จากพระทวารดำเนินของพระองค์จนถึงซุ้มประตู
วิหาร เบื้องบนรับสั่งให้ผูกพวงของหอมพวงมาลัยที่หอมฟุ้งเป็นพदान
เสมือนประดับด้วยดาวทอง เบื้องล่างรับสั่งให้เกลี่ยทรายสีเหมือนเงินแล้ว
ไปรดดอกไม้ ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาตามบรรดานั้น.

พระศาสดาประทับยืนในพระวิหารนั้นแล ทรงห่มจีวรเสด็จมายัง
พระราชมณเฑียร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ภายในม่านที่เดียว เสร็จกัตกิจแล้ว
เสด็จกลับภายในม่านนั่นเอง. ไม่มีใครได้ถวายภัตตาหารสักทัพพี. ลำดับ
นั้น ชาวพระนครพากันโพนทะนาว่า พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก
แต่พวกเราไม่ได้ทำบุญกันเลย. ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น
เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่คนทั้งหลายเหมือนพระจันทร์พระอาทิตย์ส่องแสง
สว่างแก่คนทั้งปวง แต่พระราชอาชญาครั้งนี้แย่งบุญของคนทั้งหมด.

ก็พระราชานั้นมีพระโอรสอื่น ๆ ๓ พระองค์. ชาวพระนครร่วมปรึกษากับพระโอรสเหล่านั้นว่า ขึ้นชื่อว่าภายในกับราชตระกูลไม่มี พวกเราจะทำอุบายอย่างหนึ่ง. ชาวพระนครเหล่านั้นได้แต่งโจรชายแดนขึ้นส่งข่าวสาส์นกราบทูลพระราชาวา หมูบ้าน ๒ - ๓ ตำบลถูกปล้น. พระราชารับสั่งให้เรียกพระโอรสทั้ง ๓ มา รับสั่งว่า ลูก ๆ ทั้งหลาย พ่อแก่แล้ว พวกเจ้าจงไปปราบโจร แล้วส่งไป. พวกโจรที่แต่งขึ้น กระจายกันไปทางโน้นทางนี้แล้วมายังสำนักของพระโอรสเหล่านั้น พระโอรสเหล่านั้นให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่อยู่อาศัยพักอยู่ กล่าวว่า โจรสงบแล้ว ได้พากันมาขึ้นถวายบังคมพระราชา.

พระราชาทรงพอพระทัย ตรัสว่า ลูก ๆ พ่อจะให้พรแก่พวกเจ้า. พระโอรสเหล่านั้นรับพระคำรัสแล้ว ได้ไปปรึกษากับชาวพระนครว่า พระราชาพระราชทานพรแก่พวกเรา พวกเราจะเอาอะไร. ชาวพระนครกล่าวว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ช้างม้าเป็นต้นพวกเราได้ไม่ยาก แต่พระพุทธรัตนะหาได้ยาก ไม่เกิดขึ้นทุกกาล ขอท่านทั้งหลายจงรับพรคือการปฏิบัติพระปุสสุพุทธเจ้าผู้เป็นเชษฐภคานของท่านทั้งหลาย. พระโอรสเหล่านั้นรับคำชาวพระนครว่า จักกระทำอย่างนั้น จึงโกนพระมัสสุ สनานพระองค์ ตกแต่งพระองค์ ไปเฝ้าพระราชา กราบทูลขอว่า ข้าแต่พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพรแก่พวกข้าพระองค์เถิด. พระราชาตรัสถามว่า จักเอาอะไรเล่าลูก. พระโอรสกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ พวกข้าพระองค์ไม่ต้องการช้างเป็นต้น ขอพระองค์โปรดพระราชทานพรคือการปฏิบัติพระปุสสุพุทธเจ้า ผู้เป็นเชษฐภคานของพวกข้าพระองค์เถิด. พระราชา

กระซิบที่หูทั้งสองว่า เราเมื่อยังมีชีวิตอยู่ไม่สามารถจะให้พรนี้ได้. พระโอรสกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ พวกข้าพระองค์มิได้บังคับให้พระองค์ พระราชทานพร พระองค์มีความยินดีพระราชทานตามความพอพระทัยของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ ควณหรือที่ราชตระกูลจะมีคำพูดเป็นสอง ดังนี้ได้ถือเอาด้วยความเป็นผู้กล่าววาจาสัตย์.

พระราชามีกลับคำพูดไม่ได้จึงตรัสว่าลูก ๆ พ่อจักให้พวกเจ้าบำรุงตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน. พระโอรสกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ขอพระองค์โปรดประทานสิ่งที่ดีไว้เป็นประกัน. มีรับสั่งถามว่า ประกันใครเล่าลูก. พระโอรสกราบทูลว่า ขอพระองค์โปรดประทานสิ่งที่ไม่ตายไว้เป็นประกันตลอดกาลเท่านี้. ตรัสว่า ลูก ๆ พวกเจ้าให้ประกันที่ไม่สมควร เราไม่อาจให้ประกันอย่างนี้ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเช่นกับหยาดน้ำค้างที่ปลายหญ้า. พระโอรสกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ถ้าพระองค์ไม่ประทานประกัน พวกข้าพระองค์ตายเสียในระหว่าง จักกระทำกุศลได้อย่างไร. พระราชาตรัสว่า ลูก ๆ ถ้าเช่นนั้น พวกเจ้าจงให้ตลอด ๖ ปี. ไม่สามารถพระเจ้าข้า. ถ้าเช่นนั้น จงให้ ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๖ เดือน ฯลฯ เพียงเดือนเดียว. ไม่สามารถพระเจ้าข้า. ถ้าอย่างนั้น จงให้เพียง ๗ วัน. พระโอรสรับพระคำรัส ๗ วัน. พระราชาได้ทรงกระทำสักการะที่ควรจะทำตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ใน ๗ วันเท่านั้น.

ต่อแต่นั้น พระราชามีรับสั่งให้ตกแต่งมรรคากว้าง ๘ อุสกะ เพื่อส่งพระศาสดาไปยังที่อยู่ของพระโอรสทั้งหลาย. ตรงกลางทรงใช้ช้างย่ำที่ประมาณ ๔ อุสกะ ทำเหมือนวงกลินเกลี่ยทรายแล้วไปรดดอกไม้. ในที่

นั้น ๆ ตั้งต้นกล้วยและหม้อน้ำมีน้ำเต็ม ให้ยกธงชายธงประฎาก. ทูทๆ อูสกะ ให้ชุดสระโบกขรณีไว้. กาลต่อมา ให้ปลูกร้านของหอมมาลัยและดอกไม้ไว้สองข้างทาง. ตรงกลางสองข้างทางของมรรคาซึ่งตกแต่งแล้วกว้าง ๔ อูสกะ ให้นำตอและหนามออกแล้วติดโคมไฟไว้ตามทางซึ่งกว้างชั่วสองอูสกะ. แม้พระราชโอรส ก็ให้ตกแต่งทาง ๑๖ อูสกะ ในที่ที่ตนมีอำนาจ อย่างนั้นเหมือนกัน. พระราชาเสด็จไปเขตคันทนาของสถานที่พระองค์มีอำนาจ ถวายบังคมพระศาสดาพลาถรำพันตรัสว่า ลูกๆ พวกเจ้าเหมือนควักตาขวาของเราไป แต่พวกเจ้ารับอย่างนี้ไปแล้ว ฟังกระทำให้สมควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อย่าเที่ยวประมาทเหมือนนักเลงสุรา. พระราชโอรสเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าพระองค์จักกราบพระเจ้าข้าแล้วพาพระศาสดาไป ให้สร้างวิหารมอถวายแด่พระศาสดา ประณินิบัติพระศาสดาในที่นั้น ตั้งอยู่ในอาสนะของภิกษุผู้เถระโดยกาล ในอาสนะของภิกษุเป็นมัชฌิมโดยกาล ในอาสนะของภิกษุผู้เป็นสังฆนวกะ ทานของชนทั้ง ๓ สำรจทานแล้ว ก็เป็นทานอันเดียวกันนั้นแล. พระราชโอรสเหล่านั้น เมื่อจวนเข้าพรรษา จึงคิดกันว่า พวกเราจะถือเอาอภัยของพระศาสดาอย่างไรหนอ.

ลำดับนั้นพระราชโอรสเหล่านั้นได้มีพระดำริอย่างนี้ว่า จินชื่อ่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้หนักในธรรม ไม่หนักในอามิส. พวกเราตั้งอยู่ในศีลแล้วจักอาจยึดอภัยของพระศาสดาได้ พวกเขาให้เรียกพวกภิกษุผู้จำแนกทานมากล่าวว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงจัดข้าวยาคุฎิรและของเคี้ยวเป็นต้น ถวายทานโดยทำนองนี้แหละ แล้วตัดกังวลในการจำแนกทาน.

ลำดับนั้น บรรดาราชกุมารเหล่านั้น เชษฐภคินีพามบุรุษ ๕๐๐ คน
ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ ครองผ้ากาสาเย ๒ ผืน บริโภคนาที่สมควร ครองชีพอยู่
ราชโอรสองค์กลางเป็นกฤหัตถ์ ราชโอรสองค์สุดท้ายต้องปฏิบัติเหมือนอย่างนั้น
พร้อมกับบุรุษ ๒๐๐ คน. เขาบำรุงพระศาสดาตลอดชีวิต. พระศาสดา
เสด็จปรินิพพานในสำนักของเขาเหล่านั้นเอง.

ราชโอรสแม่เหล่านั้นทิวงคตแล้ว ตั้งแต่นั้นไป ๕๒ กัป ท่องเที่ยว
ไปจากมนุษยโลกสู่เทวโลก จากเทวโลกสู่มนุษยโลก ในสมัยพระศาสดา
ของเรา จุติจากเทวโลกบังเกิดในมนุษยโลก. มหาอำมาตย์เป็นโฆสก
ในโรงงานของเขาเหล่านั้น บังเกิดเป็นพระเจ้าพิมพิสาร ราชานแห่งชน
ชาวอังคะและมคธ. ชนเหล่านั้นบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ใน
แคว้นของพระเจ้าพิมพิสารนั่นเอง. เชษฐภคินีเกิดเป็นคนที่ ราชโอรส
องค์กลางและองค์สุดท้ายต้องเกิดเป็นคนกลางและคนสุดท้ายนั่นเอง ฝ่ายมนุษย์
ผู้เป็นบริวารของราชโอรสเหล่านั้นเกิดเป็นมนุษย์บริวารนั่นเอง. ชนทั้ง ๓
นั้น ครั้นเจริญวัยแล้ว พามบุรุษ ๑,๐๐๐ คน ออกบวชเป็นคาส ออรัมฝั่ง
แม่น้ำแควงอรุเวลาประเทศ. ชาวอังคะและมคธนำสักการะเป็นอันมาก
ถวายแก่คาสเหล่านั้นทุก ๆ เดือน.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เสด็จออกอภิเนษกรรมณ์
บรรลุปัพพัญญุตญาณโดยลำดับ แล้วทรงประกาศพระธรรมจักร
อันประเสริฐ ทรงแนะนำกุลบุตร มียสะเป็นต้น ทรงส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูป

ไปในทิศทั้งหลายเพื่อแสดงธรรม ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง แล้วเสด็จไปยังอรุเวลาประเทศด้วยตั้งพระทัยว่า จักทรมาณชฎิล ๓ พี่น้องชายเหล่านั้น ทรงทำลายทิวาของชฎิลเหล่านั้น ด้วยปาฏิหาริย์หลายร้อยแล้วให้เขาเหล่านั้นบรรพชา พระองค์ทรงพาสมณะ ๑,๐๐๐ ผู้ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ไปยังคยาสิประเทศ อันสมณะเหล่านั้น แวดล้อมแล้วประทับนั่ง พลังทรงพระดำริว่า ธรรมกถาอะไรหนอ จักเป็นที่สบายแก่ชนเหล่านี้ จึงตกลงพระทัยว่า ชนเหล่านี้บ้าเรอไฟทั้งเวลาเย็นและค่ำ เราจักแสดงอายุคนะ ๑๒ แก่พวกเขา ทำให้เป็นจุไฟไหม้ลูกโซน ชนเหล่านี้จักสามารถบรรลुพระอรหัตด้วยอาการอย่างนี้ ถ้าคัมภีร์ พระองค์ได้ตรัสอาทิตตปริยายสูตรนี้ เพื่อแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น โดยปาฏิหาริย์หลายร้อย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ภิกขุ อามนุเตสิ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลือกพระธรรมเทศนาอันเป็นสัปปายะ ของชน (ชฎิล) เหล่านั้น จึงตรัสเรียก ด้วยหมายจะทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาทิตตํ แปลว่าอันไฟติดแล้ว ลูกโซนแล้ว คำที่เหลือ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. ตรัสทุกขลักษณะไว้ในพระสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอาทิตตปริยายสูตรที่ ๖

๗. อัมภฤตสูตร

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งมีคมน

[๓๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ พระวิหารเวฬุวัน
กัถนทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งมีคมน
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งทั้งปวงที่เป็นสิ่งมีคมน คืออะไร. คือ จักขุ
รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เป็นสิ่งมีคมน แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่ง
มีคมน มีคมนเพราะอะไร. เรากล่าวว่า มีคมนเพราะชาติ ชรา มรณะ
โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโน-
วิญญาณ มโนสัมผัส เป็นสิ่งมีคมน แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งมีคมน
มีคมนเพราะอะไร. เรากล่าวว่า มีคมนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้
ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งใน
จักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขม-
สุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายทั้ง
ในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งใน
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโน-

สัมพัทธ์เป็นปัจจัย เมื่อเบียดหนำย ข้อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด.
จิตข้อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ข้อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว
รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณ์
ภยิตนี้จบลงแล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีภยิตของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ก็แหละเมื่อพระองค์ได้ตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้อยู่ ภิกษุเหล่านั้น
ต่างมีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น ดังนี้แล.

จบ อัมมกุตสูตฺรที่ ๗

อรรถกถาอัมมกุตสูตฺรที่ ๗

ในอัมมกุตสูตฺรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อัมมกุต ความว่า ครอบงำ ท่วมทับ อธิบายว่า ชัดขวาง
แล้ว. ในพระสุตฺรแม้นี้ ตรัสเฉพาะทุกขลักษณะเท่านั้น.

จบ อรรถกถาอัมมกุตสูตฺรที่ ๗

๘. สารูปปสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงข้อปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนสิ่งทั้งปวง

[๓๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงข้อปฏิบัติอันสมควรแก่
การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหามานะทิฎฐิแก่เธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อ
ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหามานะ

และทิฏฐิเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมไม่สำคัญ
ซึ่งจักขุ ย่อมไม่สำคัญในจักขุ ย่อมไม่สำคัญแต่จักขุ ย่อมไม่สำคัญว่า
จักขุของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งรูป ในรูป แต่รูปว่า รูปของเรา ย่อมไม่
สำคัญซึ่งจักขุวิญญาณ ในจักขุวิญญาณ แต่จักขุวิญญาณว่า จักขุวิญญาณ
ของเรา ย่อมไม่สำคัญจักขุสัมผัส ในจักขุสัมผัส แต่จักขุสัมผัสว่า จักขุ-
สัมผัสของเรา ย่อมไม่สำคัญสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ในเวทนานั้น แต่เวทนานั้นว่า
เวทนานั้นเป็นของเรา ฯลฯ ย่อมไม่สำคัญซึ่งใจ ในใจ แต่ใจว่า ใจของเรา
ย่อมไม่สำคัญซึ่งธรรมารมณ์ ในธรรมารมณ์ แต่ธรรมารมณ์ว่า ธรรมารมณ์
ของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งมโนวิญญาณ ในมโนวิญญาณ แต่มโนวิญญาณว่า
มโนวิญญาณของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งมโนสัมผัส ในมโนสัมผัส แต่มโน-
สัมผัสว่า มโนสัมผัสของเรา ย่อมไม่สำคัญในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
ทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ในเวทนานั้น แต่
เวทนานั้นว่า เวทนานั้นเป็นของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งสิ่งทั้งปวง ในสิ่ง
ทั้งปวง แต่สิ่งทั้งปวงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของเรา บุคคลผู้ไม่สำคัญอยู่อย่างนี้
ย่อมไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่
สะดุ้งกลัว ย่อมดับสนิทได้เฉพาะตนทีเดียวน รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้แล คือ ข้อปฏิบัติที่ควรแก่การเพิกถอน
ซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ.

จบ สารูปสูตรที่ ๘

อรรถกถาสารุปสูตรที่ ๘

ในสารุปสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สพฺพมณฺเฑิตสมฺมุขมาตสารูปํ** ความว่า สมควร
แก้อุปปฏิบัติอันจะเพิกถอนความสำคัญด้วยตัณหา มานะและทิฏฐิทั้งหมด
บทว่า **อิธ** ได้แก่ ในพระศาสนา. บทว่า **จกฺขุ น มณฺเฑติ** ความว่า
ย่อมไม่สำคัญจักขุว่า เรา ว่าของเรา หรือว่า ผู้อื่น ของผู้อื่น บทว่า
จกฺขุสุตฺมํ น มณฺเฑติ ความว่า ย่อมไม่สำคัญว่าเรามีความกังวลในจักขุ
คือมีความกังวลด้วยกิเลสเครื่องกังวลในจักขุของเรามีความกังวลด้วยกิเลส
เครื่องกังวลในจักขุของผู้อื่น. บทว่า **จกฺขุโต น มณฺเฑติ** ความว่า
ย่อมไม่สำคัญแม้ยี่อย่างนี้ว่า เราปราศจากจักขุ คือความกังวลด้วยกิเลส
เครื่องกังวล เราปราศจากจักขุ ปราศจากจักขุของผู้อื่น คือความกังวลด้วย
กิเลสเครื่องกังวลปราศจากจักขุของผู้อื่น อธิบายว่า ไม่ทำความสำคัญ
ด้วยตัณหา มานะและทิฏฐิ แม้อย่างหนึ่งให้เกิดขึ้น. บทว่า **จกฺขุ เมติ**
น มณฺเฑติ ความว่า ไม่สำคัญว่าจักขุของเรา อธิบายว่า ไม่ทำความ
สำคัญด้วยตัณหาอันเป็นอิตตาของเรา ให้เกิดขึ้น. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น
ดังนี้แล. ในพระสูตรนี้ ตรัสวิปัสสนาให้บรรลुพระอรหัตในฐานะ ๑๔๔.

จบ อรรถกถาสารุปสูตรที่ ๘

๕. ปฐมสัปพายสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นที่สบายแก่การเพิกถอนสิ่งทั้งปวง

[๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นที่สบายแก่การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหาและทิฐิแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อปฏิบัติอันเป็นที่สบายแก่การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหาและทิฐิเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมไม่สำคัญซึ่งจักขุ ในจักขุ แต่จักขุ ว่าจักขุของเรา ย่อมไม่สำคัญรูป ย่อมไม่สำคัญจักขุวิญญาน ย่อมไม่สำคัญซึ่งจักขุสัมผัส ย่อมไม่สำคัญซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส. เป็นปัจจัย ในเวทนานั้น แต่เวทนานั้น ว่า เวทนานั้นเป็นของเรา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะสิ่งใดที่ตนสำคัญไว้ เป็นที่ให้สำคัญ เป็นแดนให้สำคัญ เป็นเหตุให้สำคัญว่า เป็นของเรา สิ่งนั้นล้วนเปลี่ยนแปลงออกไปจากที่สำคัญนั้น คือ สัตว์ในภพก็มีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น สัตว์โลกย่อมเพิลิดเพิลิน เฉพาะภพเท่านั้น ฯลฯ ย่อมไม่สำคัญซึ่งใจ ในใจ แต่ใจ ว่าใจของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งธรรมารมณฺ์ในธรรมารมณฺ์ แต่ธรรมารมณฺ์ ว่าธรรมารมณฺ์ของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งมโนวิญญาน ในมโนวิญญาน แต่มโนวิญญาน ว่ามโนวิญญานของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งมโนสัมผัส ในมโนสัมผัส แต่มโนสัมผัส ว่า มโนสัมผัสของเรา ย่อมไม่สำคัญซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ในเวทนานั้น แต่เวทนานั้น ว่า เวทนานั้นเป็นของเรา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลนั้น ย่อมไม่สำคัญซึ่งขันธ ธาตุและอายตนะ ในขันธ ธาตุและอายตนะ แต่ขันธ

ธาตุและอายตนะ ว่า ชันฐ์ ธาตุและอายตนะเป็นของเรา บุคคลรู้ไม่สำคัญ
อยู่อย่างนี้ ย่อมไม่ถือมันอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมัน ย่อมไม่สะดุ้งกลัว
เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ย่อมดับสนิทได้เฉพาะตนทีเดียว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มีได้มี ดังนี้ คุณก่อนกិษุทั้งหลาย อันนี้แล คือ ข้อปฏิบัติอันเป็น
ที่สบายแก่การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหามานะและทิฏฐิ.

จบ ปฐมสัปปายสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมสัปปายสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สมุคฺฆาตสัปปายา** ได้แก่ เป็นอุปการะแก่การเพิกถอน.

บทว่า **ตโต ตั โหติ อญฺญตา** ความว่า สิ่งนั้นย่อมเป็นโดยอาการอื่น
จากที่สำคัญนั้น. บทว่า **อญฺญตาภาวี ภาสตุโต โลโก ภวเมว**

อภินนุหฺตติ ความว่า สัตว์แม้มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ด้วยการ
เข้าถึงความเป็นอย่างอื่น คือความเปลี่ยนแปลงก็ยังคิด คือข้อง คือกังวล
อยู่ในภพ สัตว์โลกนี้จึงชื่อว่าย่อมผลิตเพลินเฉพาะภพเท่านั้น. บทว่า

ยาวตา กิษุชฺชว ขนฺธธาตฺตอยตณฺ์ ความว่า คุณก่อนกิษุทั้งหลาย บุคคลนั้น
ย่อมไม่สำคัญแม้ขันฐ์ธาตุและอายตนะนี้มีประมาณเท่าใดว่า ชันฐ์ทั้งหลาย
ธาตุทั้งหลาย และอายตนะ ดังนี้. ด้วยบทว่า **ตมฺปิ น มญฺญติ** ทรงชัก
เอาข้อที่บุคคลถือเอาในหนหลังนั้นแลมาแสดงอีก. ในพระสุตตันตปิฎก
วิปัสสนาให้บรรลฺลพระอรหัตในฐานะ ๑๔๘.

จบ อรรถกถापฐมสัปปายสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยสัปพายสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงข้อปฏิบัติที่สบายแก่การเพิกถอนสิ่งทั้งปวง

[๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นที่สบายแก่การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหามานะและทิฏฐิแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติอันเป็นที่สบายแก่การเพิกถอนซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหามานะและทิฏฐิเป็นไฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. ใจเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ชรามารมณฺ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในชรามารมณฺ์

ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบ
แล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้
ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้แล คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นที่สบายแก่การเพิกถอน
ซึ่งความสำคัญสิ่งทั้งปวงด้วยตัณหามานะและทิฐิ.

จบ ทุติยสัปปายสูตรที่ ๑๐

สัพพวรรคที่ ๓

อรรถกถาทุติยสัปปายสูตรที่ ๑๐

ในทุติยสัปปายสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงการยึดถือตัณหา มานะ ทิฐิ
ด้วยอย่างละ ๓ บท มีอาทิว่า เอตัมมม ดังนี้ จึงทรงแสดงเทศนา โดย
ปริวัตตนิย ๓. แต่เมื่อว่าโดยลำดับในพระสูตรทั้ง ๓ นี้ พระองค์ตรัส
มรรคที่ ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนา.

จบ อรรถกถาทุติยสัปปายสูตรที่ ๑๐

จบ สัพพวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัพพสูตร ๒. ปฐมปหานสูตร ๓. ทุติยปหานสูตร ๔. ปฐม-
ปริชานสูตร ๕. ทุติยปริชานสูตร ๖. อาทิตตปริยายสูตร ๗. อันธ-
ภูตสูตร ๘. สารูปสูตร ๙. ปฐมสัปปายสูตร ๑๐. ทุติยสัปปายสูตร.

ชาติธรรมวรรคที่ ๔

๑. ชาติอาทิธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นต้นเป็นธรรมดา

[๓๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวง
มีความเกิดเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งทั้งปวงที่มีความเกิดเป็น
ธรรมาคืออะไรเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ
จักขุสัมผัส มีความเกิดเป็นธรรมดา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความเกิดเป็น
ธรรมดา ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส มีความเกิด
เป็นธรรมดา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุทั้งในรูป
ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้ง
ในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อ
หลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี ดังนี้.

- [๓๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา.
- [๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความป่วยไข้เป็นธรรมดา.
- [๓๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา.
- [๔๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา.
- [๔๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา.
- [๔๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความลึนไปเป็นธรรมดา.
- [๔๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา.
- [๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีเหตุให้เกิดเป็นธรรมดา.
- [๔๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งทั้งปวงที่มีความดับไปเป็นธรรมดา คือ อะไรเล่า.
ก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาน จักขุสัมผัส มีความ
ดับไปเป็นธรรมดา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความดับไปเป็นธรรมดา ฯลฯ ใจ
ธรรมารมณ์ มโนวิญญาน มโนสัมผัส มีความดับไปเป็นธรรมดา แม้
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัย ก็มีความดับไปเป็นธรรมดา คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก
ผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งใน
จักขุวิญญาน ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขม-
สุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งใน
ธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาน ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทั้ง
ในทุกขเวทนา ทั้งในอทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย

เมื่อเบื่อน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น
เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ชาติธรรมวรรคที่ ๔

อรรถกถาชาติธรรมวรรคที่ ๔

อรรถกถาชาติอภิธรรมสูตรเป็นต้น

ในชาติธรรมวรรคที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชาติธมฺมํ** ความว่า มีความเกิดเป็นธรรมดา มีความบังเกิด
เป็นธรรมดา มีความบังเกิดเป็นสภาวะ. บทว่า **ชราธมฺมํ** ได้แก่มีความ
แก่เป็นสภาวะ. บทว่า **พฺยาธิธมฺมํ** ได้แก่มีพยาธิเป็นสภาวะ โดยความ
เป็นปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นแห่งพยาธิ. บทว่า **มรณธมฺมํ** ได้แก่มีความ
ตายเป็นสภาวะ. บทว่า **โสภณธมฺมํ** ได้แก่มีความโสภณเป็นสภาวะ โดย
ความเป็นปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นแห่งความโสภณ. บทว่า **ธํ กิเลสิกธมฺมํ**
ได้แก่มีความเศร้าหมองเป็นสภาวะ. บทว่า **ขยุธมฺมํ** ได้แก่มีความถึง
ความสิ้นไปเป็นสภาวะ แม้ในสภาวะมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาเป็นต้น
ก็นัยนี้เหมือนกันแล.

จบ อรรถกถาชาติธรรมวรรคที่ ๔

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค เล่ม ๔ ภาค ๑ - หน้าที่ 53

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ขาดิธรรมสูตร
๒. ชราธรรมสูตร
๔. พยาธิธรรมสูตร
๔. มรณธรรมสูตร
๕. โสภธรรมสูตร
๖. สังกิละสธรรมสูตร
๗. ขยธรรม-
สูตร
๘. วยธรรมสูตร
๙. สมุททยธรรมสูตร
๑๐. นิโรชธรรมสูตร.

อนิจจวรรคที่ ๕

๑. อนิจจาภิธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นธรรมดา

[๔๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงที่เป็นของไม่เที่ยง คืออะไร. คือ จักษุ รูป จักษุวิญญาณ จักษุสัมผัส เป็นของไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกุขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส เป็นของไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกุขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักษุ ทั้งในรูป ทั้งในจักษุวิญญาณ ทั้งในจักษุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกุขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกุขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้ .

- [๔๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์.
- [๔๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา.
- [๔๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรรู้อย่าง.
- [๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้.
- [๕๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรละ.
- [๕๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง
- [๕๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรรู้อย่างแล้วกำหนดรู้
- [๕๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงวุ่นวาย.

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของถูกเบียดเบียน

[๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงขัดข้อง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงขัดข้อง คิดอะไรเล่า. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส ขัดข้อง ฯลฯ ใจ. ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส ก็ขัดข้อง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ขัดข้อง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริย-สาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งใน ธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกข-เวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อ เบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น แล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้.

จบ อนิจจวรรคที่ ๕

อรรถกถาอนิจจวรรคที่ ๕

ในอนิจจวรรคที่ ๕ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

ญาตปริญญามาในบทว่า **ปริญญะยฺย** . แต่ปริญญา ๒ นอกนี้
พึงทราบของท่านก็ถือเอาด้วยเหมือนกัน. เฉพาะศีรณปริญญาและปหาน-
ปริญญา มาทั้งในบท **ปริญญะยฺย** ทั้งในบท **ปหัตตพฺพ**. แต่ปริญญาทั้ง ๒
นอกนี้ พึงทราบที่ท่านถือเอาด้วยเหมือนกัน. บทว่า **สัจฉิกาทพฺพ**
แปลว่า พึงกระทำให้ประจักษ์. แม้ในบทว่า **อภิญญะยฺยา ปริญญะยฺย** นี้
ถึงท่านไม่ได้กล่าวถึงปหานปริญญาก็จริง แต่พึงทราบที่ท่านถือเอาด้วย
เหมือนกัน. บทว่า **อุปทฺตฺต** ได้แก่ด้วยอรรถมากมาย. บทว่า **อุปัสสฺสฺสุ**
ได้แก่ด้วยอรรถว่าถูกกระทบ. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้นแล

จบ อรรถกถาอนิจจวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อนิจจสูตร ๒. ทุกขสูตร ๓. อันตตสูตร ๔. อภิญญะย-
สูตร ๕. ปริญญะยสูตร ๖. ปหัตตพฺพสูตร ๗. สัจฉิกาทพฺพสูตร
๘. อภิญญาปริญญะยสูตร ๙. อุปทฺตสูตร ๑๐. อุปัสสฺสฺสุสูตร

จบ ปฐมป้ณณาสกั

จบ สฬายตนวรรค

รวมวรรคที่มีในป้ณณาสกันี้ คือ

๑. สุททวรรค ๒. ยมกวรรค ๓. สัพพวรรค ๔. ชาติธรรม-
วรรค ๕. อนิจจวรรค.

ทศยปัณณาสก

อวิขวารรคที่ ๑

๑. อวิชาสูตร^๑

ว่าด้วยการละอวิชาได้วิชาจึงจะเกิด

[๕๖] กรุงสาวัตถี ฯลฯ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
บุคคลเมื่อรู้อย่างไร เห็นอย่างไร จึงจะละอวิชาได้ วิชาจึงจะเกิดขึ้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งจักขุ โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละอวิชาได้ วิชาจึงจะเกิด บุคคลรู้อยู่เห็นอยู่
ซึ่งรูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขม-
สุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง
จึงจะละอวิชาได้ วิชาจึงจะเกิดขึ้น บุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่ ซึ่งหู จมูก
ลิ้น กาย ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละอวิชาได้ วิชาจึงจะเกิด ดูก่อนภิกษุ
บุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะละอวิชาได้ วิชาจึงจะเกิด.

จบ อวิชาสูตรที่ ๑

๑. อรรถกถาอวิขวารรคที่ ๑ แก้วรวมกันไว้ท้ายวรรค.

๒. ปฐมสังโยชนสูตร

ว่าด้วยการละสังโยชน

[๕๗] กิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างใด จึงจะละสังโยชนได้.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งจักขุ โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละสังโยชนได้ บุคคลรู้้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งรูป จักขุ วิญญูณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละสังโยชนได้ ฯลฯ บุคคลรู้้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละสังโยชนได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะละสังโยชนได้.

จบ ปฐมสังโยชนสูตรที่ ๒

๓. ทุตติยสังโยชนสูตร

ว่าด้วยสังโยชนถูกเพิกถอน

[๕๘] กิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างใด สังโยชนจึงถึงความเพิกถอน.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งจักขุ โดยความเป็นอนัตตา สังโยชนจึงถึงความเพิกถอน เมื่อบุคคลรู้้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งรูป จักขุวิญญูณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา

ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นอนัตตา สังโยชน์จึงจะถึงความเพิกถอน เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่ เห็นอยู่ซึ่งหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นอนัตตา สังโยชน์จึงจะถึงความเพิกถอน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล สังโยชน์จึงจะถึงความเพิกถอน.

จบ ทุตติยสังโยชนสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอาสาสุตร

ว่าด้วยการละอาสวะ

[๕๕] ภิก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงจะละอาสวะได้ ฯลฯ

จบ ปฐมอาสาสุตรที่ ๔

๕. ทุตติยอาสาสุตร

ว่าด้วยอาสวะถูกเพิกถอน

[๖๐] ภิก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ที่อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อาสวะจึงจะถึงความเพิกถอน ฯลฯ

จบ ทุตติยอาสาสุตรที่ ๕

๖. ปฐมอนุสัยสูตร

ว่าด้วยการละอนุสัย

[๖๑] ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงจะละอนุสัยได้ ฯลฯ

จบ ปฐมอนุสัยสูตรที่ ๖

๗. ทุตติยอนุสัยสูตร

ว่าด้วยอนุสัยถูกเพิกถอน

[๖๒] ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อนุสัยจึงจะถึงความเพิกถอน.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้ อยู่ เห็นอยู่ซึ่งจักขุ โดยความเป็นอนัตตา อนุสัยจึงจะถึงความเพิกถอน ฯลฯ เมื่อบุคคลรู้ อยู่ เห็นอยู่ซึ่งหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นอนัตตา อนุสัยจึงจะถึงความเพิกถอน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้ อยู่ อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล อนุสัยจึงจะถึงความเพิกถอน.

จบ ทุตติยอนุสัยสูตรที่ ๗

๘. ปริญาสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทาน

[๖๓] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเพื่อกำหนดรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงเป็นไฉน. อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในเวทนา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เธอย่อมทราบชัดว่า เรากำหนดรู้ว่าหลุดพ้นอุปาทาน อาศัยหูและเสียง ฯลฯ อาศัยจมูกและกลิ่น ฯลฯ อาศัยลิ้นและรส ฯลฯ อาศัยกายและโผฏฐัพพะ ฯลฯ อาศัยใจแล .ธรรมารมณ์ จึงเกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในเวทนา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เธอย่อมทราบชัดว่า เรากำหนดรู้ว่าหลุดพ้นอุปาทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง.

จบ ปริญาสูตรที่ ๘

๕. ปฐมปริยาทานสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทาน

[๖๔] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทานทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทานทั้งปวงเป็นไฉน. อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในเวทนา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เธอย่อมทราบชัดว่า เราครอบงำอุปาทานได้แล้วว่าหลุดพ้น ฯลฯ อาศัยใจและธรรมารมณ์ จึงเกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในเวทนา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เธอย่อมทราบชัดว่า เราครอบงำอุปาทานได้แล้วว่าหลุดพ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทานทั้งปวง.

จบ ปฐมปริยาทานสูตรที่ ๕

๑๐. ทูตียปริยาทานสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทาน

[๖๕] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทานทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทานทั้งปวงเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. รูป ฯลฯ จักขุวิญญูณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. จักขุสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... ใจ... ธรรมารมณ
มโนวิญญาณ... มโนสัมผัส... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขสุ-
เวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เทียงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมน้อมหมายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส
ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งใน
มโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิด
เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะ
คลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุด
พ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จ
แล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็น
ธรรมเพื่อความครอบงำอุปาทานทั้งปวง.

จบ ทุติยปริยาทานสูตรที่ ๑๐

อวิขวารวรรคที่ ๑

ทุคิยปัลลณาสก

อรรถกถาอวิชชาวรรคที่ ๑

ในอวิชชาวรรคที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อวิชา ได้แก่ความไม่รู้ในสังขะ ๔. บทว่า วิชา ได้แก่
รู้แจ้งอรรถตมมรรค. บทว่า อนิจฺจโต ชานโต ปสฺสโต ความว่า
เมื่อรู้ เมื่อเห็น ว่าเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ซึ่งว่าข่อมละได้เหมือนกัน. ก็คำนี้
ตรัสไว้โดยอรรถยาศัยของบุคคลผู้ตรัสรู้ ในเมื่อตรัสโดยเป็นของไม่เที่ยง
ในบททั้งปวงก็เช่นนี้เหมือนกัน

แต่ในที่นี้ บทว่า สลฺโลชนา ได้แก่สัลโลชนัน ๑๐. บทว่า อาสวา
ได้แก่อาสวะ ๔. บทว่า อนุสยา ได้แก่อนุสัย ๗. บทว่า สพฺพุปาทาน-
ปริญฺญา ได้แก่เพื่อรู้ชัดอุปาทานหมดทั้ง ๔ ด้วยปริญญา ๓. บทว่า
ปรียาทานาย ได้แก่เพื่อความเกษม. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาอวิชชาวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑ อวิชาสูตร ๒. ปฐมสังโยชนสูตร ๓. ทุคิยสังโยชนสูตร
๔. ปฐมอาสวสูตร ๕. ทุคิยอาสวสูตร ๖. ปฐมอนุสัยสูตร ๗. ทุคิยอนุ-
สัยสูตร ๘. ปริญญาสูตร ๙. ปฐมปรียาทานสูตร ๑๐. ทุคิยปรียาทานสูตร.

มิกขาลวรรคที่ ๒

๑. ปฐมมิกขาลสูตร

ว่าด้วยผู้มีปกตಿಯู่ผู้เดียว

[๖๖] กรุงสาวัตถี ฯลฯ ครั้งนั้นแล ท่านพระมิกขาละเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ ตรัสว่า ผู้มีปกตಿಯู่เดียว ผู้มีปกตಿಯู่เดี่ยวนะนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า ภิกษุจึงชื่อว่าผู้มีปกตಿಯู่ผู้เดียว และด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุ จึงชื่อว่าอยู่ด้วยเพื่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมิกขาละ รูปที่จะ ฟังรู้แจ้งด้วยจักขุอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความกำหนัด มีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นรูปนั้นอยู่ เมื่อเชยยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นรูปนั้นอยู่ ย่อมเกิดความเพลิดเพลิน เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนัดกล้า เมื่อมีความกำหนัดกล้า ก็มีความ เกี่ยวข้อง ดูก่อนมิกขาละ ภิกษุประกอบด้วยความเพลิดเพลินและ ความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่าผู้มีปกตಿಯู่ด้วยเพื่อน ฯลฯ ธรรมารมณ์ที่ฟังรู้ แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความกำหนัด มีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นธรรมารมณ์ นั้นอยู่ เมื่อเชยยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นธรรมารมณ์นั้นอยู่ ย่อมเกิด ความเพลิดเพลิน เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนัดกล้า เมื่อมีความ กำหนัดกล้า ก็มีความเกี่ยวข้อง ดูก่อนมิกขาละ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความ

เปลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่า มีปกติอยู่ด้วยเพื่อน คู่ก่อน
มิกขาละ ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ถึงจะเสพเสนาสนะอันสังัด
คือ ป่าไม้และป่าหญ้า เฌยบเสียง ไม้เอื้ออิง ปราศจากกลิ่นอาย ควรเป็น
ที่ประกอบงานลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้น
ก็ยังเรียกว่ามีปกติอยู่ด้วยเพื่อน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะผู้นั้นยังมีตณหา
เป็นเพื่อน เขายังละตณหานั้นไม่ได้ ฉะนั้นจึงเรียกว่า มีปกติอยู่ด้วยเพื่อน.

[๖๗] คู่ก่อนมิกขาละ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันนำปรารธนา
นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความกำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุ
ไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปนั้น เมื่อเธอไม่ยินดี ไม่กล่าว
สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปนั้นอยู่ ความเปลิดเพลินย่อมดับ เมื่อไม่มีความ
เปลิดเพลิน ก็ไม่มีความกำหนด เมื่อไม่มีความกำหนด ก็ไม่มีความ
เกี่ยวข้อง คู่ก่อนมิกขาละ ภิกษุไม่ประกอบด้วยความเปลิดเพลินและ
ความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยใจ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ ให้เกิดความรัก ชักให้ใคร่
ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่หมกมุ่น
ธรรมารมณฺ์นั้นอยู่ เมื่อเธอไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่หมกมุ่น
ธรรมารมณฺ์นั้น ความเปลิดเพลินก็ดับ เมื่อไม่มีความเปลิดเพลิน ก็ไม่มี
ความกำหนดกล้า เมื่อไม่มีความกำหนดกล้า ก็ไม่มีความเกี่ยวข้อง คู่ก่อน
มิกขาละ ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยความเปลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง เรา
เรียกว่า มีปกติอยู่ผู้เดียว คู่ก่อนมิกขาละ ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยอาการอย่างนี้
แม้จะอยู่ปะปนกับภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์

ของพระราช เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ ในละแวกบ้านก็จริง ถึงอย่าง
นั้น ก็ยังเรียกว่า มีปกติอยู่ผู้เดียว ตุก่อนมิกขาละ เราเรียกผู้ที่มีปกติอยู่
ด้วยอาการอย่างนี้ว่า มีปกติอยู่ผู้เดียว ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะค้นหา
ซึ่งเป็นเพื่อน เธอละได้แล้ว เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว.

จบ ปฐมมิกขาลสูตรที่ ๑

มิกขาลวรรคที่ ๒

อรรถกถาปฐมมิกขาลสูตรที่ ๑

มิกขาลวรรคที่ ๒ ปฐมมิกขาลสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้
บทว่า จกฺขุวิญญูเยยุยา ได้แก่ พึงกำหนดรู้ด้วยจักขุวิญญาณ.
แม้ในสภาวะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตวิญญาณ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า
อิฏฺฐา ความว่า จะเป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนาก็ตาม.
บทว่า กนฺตา แปลว่า น่าใคร่. บทว่า มนฺปา แปลว่า น่าเจริญใจ.
บทว่า ปิยฺรูปา แปลว่า เป็นที่รัก. บทว่า กามฺปสฺสฺหิตา ความว่า
ประกอบด้วยความใคร่ ซึ่งเกิดขึ้นทำเป็นอารมณ์. บทว่า รชฺนียา แปลว่า
เป็นที่ตั้งความกำหนด อธิบายว่า เป็นเหตุให้เกิดความกำหนด. บทว่า
นฺนฺทฺธิ ได้แก่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจค้นหา. บทว่า สลฺโลโล
ได้แก่ สัตถุโณชน. บทว่า นฺนฺทฺธิสลฺโลชนสมฺปยุคฺโต ได้แก่ พัวพัน
ด้วยความเพลินและความผูกพัน. บทว่า อรณฺณวณฺปญฺจฺจฺฉานิ ได้แก่ ป่า
และดินซาดที่เกิดในป่า.

ในบทเหล่านั้น แม้อภิธรรมท่านกล่าวตรง ๆ ว่าป่าที่ออกไป
นอกเสาเขื่อนทั้งหมดนั้นเป็นอรัญญะ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เสนาสนะที่ให้
สำเร็จเป็นอรัญญิกตรงค้ำค้ำของผู้อยู่ป่า ที่ท่านกล่าวว่า โดยที่สุดชั่ว
๕๐๐ ธนู นั้นแหละ ฟังทราบ ว่า ท่านประสงค์เอาแล้ว. บทว่า **วนปญฺจ**
ได้แก่ ที่เลขาชยบ้านไป พวกมนุษย์ไม่ใช้สอย ซึ่งไม่เป็นที่ไถหว่าน.
สมจริงด้วยคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า คำว่า **วนปญฺจ** นี้เป็นชื่อของเสนาสนะ
ไกล. คำว่า **วนปญฺจ** นี้เป็นชื่อไพโรศณท์. คำว่า **วนปญฺจ** นี้เป็นเหตุ
ที่น่ากลัว. คำว่า **วนปญฺจ** นี้เป็นชื่อของความกลัวขนลุกชัน. คำว่า
วนปญฺจ นี้เป็นชื่อของชายแดน. คำว่า **วนปญฺจ** นี้เป็นชื่อของเสนาสนะ
ที่อยู่ห่างไกลมนุษย์. ในที่นี้ หมูไม้ที่อยู่ในป่า เว้นปริยายหนึ่งนี้ที่ว่า
ชายแดน ก็ฟังทราบโดยปริยายที่เหลือแล.

บทว่า **ปนฺทานิ** แปลว่า ที่สุดแดน คือไกลมาก. บทว่า **อปฺปสฺท-**
ทานิ ได้แก่ ชื่อว่ามีเสียงน้อย เพราะไม่มีเสียงครกเสียงสากและเสียงเด็ก
เป็นต้น. บทว่า **อปฺปนิคุโฆทานิ** ได้แก่ ชื่อว่ามีเสียงกึกก้องน้อย เพราะ
ไม่มีบันลือลั่นและกึกก้องอย่างมาของเสียงนั้น ๆ. บทว่า **วิชนวาทานิ**
ได้แก่ เว้นจากลมในร่างกายของคนผู้สติจฺจร. บทว่า **มนุสฺสราหเสยฺยกานิ**
ได้แก่ สมควรแก่การงานลับของพวกมนุษย์. บทว่า **ปฏิสฺสฺถานสารูปฺปานิ**
ได้แก่ สมควรแก่การหลีกเร้น.

จบ อรรถกถาปฐมมิกชาลสูตรที่ ๑

๒. ทุติยมิกขาลสูตร

ว่าด้วยผู้มีปกตಿಯู่ผู้เดียว

[๖๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระมิกขาละเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์เจริญ ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว พึงเป็นผู้หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อน มิกขาละ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความกำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นรูปร่างนั้นอยู่ ย่อมเกิดความเพลิดเพลिन เรากล่าวว่า เพราะความเพลิดเพลินจึงเกิดทุกข์ ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความ กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นธรรมารมณฺ์นั้นอยู่ เมื่อเชยยินดี กล่าวสรรเสริญ หมกมุ่นธรรมารมณฺ์นั้นอยู่ ย่อมเกิดความ เพลิดเพลिन เรากล่าวว่า เพราะเกิดความเพลิดเพลิน จึงเกิดทุกข์.

[๖๙] คุณก่อนมิกขาละ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความกำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุ ไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปร่างนั้นอยู่ เมื่อไม่ยินดี ไม่กล่าว สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปร่างนั้น ความเพลิดเพลินก็ดับ เรากล่าวว่า เพราะ ความเพลิดเพลินดับทุกข์จึงดับ ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจอัน

นำปรารถนา นำใคร นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ที่ตั้งความกำหนด
มีอยู่ ถ้าภิกษุไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่หมกมุ่นธรรมารมณีนั่นอยู่
เมื่อเธอไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่หมกมุ่นธรรมารมณีนั่น ความ
เพลิดเพลिनก็ดับ เรากล่าวว่า เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับ.

[๗๐] ครั้งนั้นแล ท่านพระมิกขาละยินคืออนุโมทนาภายิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำ
ประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล ท่านพระมิกขาละหลีกออกจากหมู่
อยู่แต่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ทำให้แจ้งซึ่งที่สุด
แห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุกบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิตต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติ
สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี และท่านพระมิกขาละได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ใน
จำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉะนี้แล.

จบ ทุติยมิกขาลสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุติยมิกขาลสูตรที่ ๒

ในทุติยมิกขาลสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นนุทินิโรธา ทุกฺขนิโรโธ ความว่า เพราะความ
เพลิดเพลินด้วยอำนาจตัดมหาดับ วัฏฏ์ทุกข์จักดับ.

จบ อรรถกถาทุติยมิกขาลสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสมมติสูตร

ว่าด้วยสิ่งๆที่เรียกว่ามาร

[๗๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร เวฬุวันกถลินทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ท่านพระสมมติ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า มาร มาร ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า จึงเป็นมารหรือการบัญญัติว่ามาร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนสมมติ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น หู เสียง โสตวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยโสตวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น จมูก กลิ่น ฆานวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ลิ้น รส ชิวหาวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยชิวหาวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น กาย โภคณูปะ กายวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกายวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ ณ ที่นั้น.

[๗๒] ดูก่อนสมมติ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ ไม่มี ณ ที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็ไม่มี ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ ไม่มี ณ ที่ใดมารหรือการบัญญัติว่ามารก็ไม่มี ณ ที่นั้น.

จบ ปฐมสมมติสูตรที่ ๓

๔. ทุติยสมิทธิสูตร

ว่าด้วยสิ่งทีเรียกว่าสัตว์

[๗๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทีเรียกว่า สัตว์ สัตว์ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า จึงเป็นสัตว์หรือบัญญัติว่าสัตว์ ฯลฯ

จบ ทุติยสมิทธิสูตรที่ ๔

๕. ตติยสมิทธิสูตร

ว่าด้วยสิ่งทีเรียกว่าทุกข์

[๗๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทีเรียกว่า ทุกข์ ทุกข์ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า จะพึงเป็นทุกข์ หรือบัญญัติว่าทุกข์ ฯลฯ

จบ ตติยสมิทธิสูตรที่ ๕

อรรถกถาสมิทธิสูตรที่ ๓ - ๕

ในสมิทธิมารปัญจสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สมิทธิ ความว่า ได้ชื่ออย่างนี้เพราะมีอรรถภาพบริบูรณ์.

เล่ากันว่า พระเถระนั้นมีอรรถภาพงามน่าเลื่อมใส บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง เหมือนพวงมาลาที่แขวนไว้ เหมือนห้องมาลาที่ตกแต่งไว้ ฉะนั้นจึงนับว่าสมิทธิ นั้นแล.

ด้วยบทว่า มารโ ท่านสมิทธิถามถึงความตาย คำว่า มาร ในคำว่า มารปลุณตติ เป็นนามบัญญัติ เป็นนามไชย. ในบทว่า อตฺถิ ตตฺถ มรฺวา มารปลุณตติ วา นั้น บทว่า มรณฺ วา มรณฺ นี้ท่านแสดงว่านามมีอยู่. สูตรที่ ๔ ง่ายทั้งนั้น. สูตรที่ ๕ ก็เหมือนกัน.

จบ อรรถกถาสมิทธิสูตรที่ ๓ - ๕

๖. จตุตถสมิทธิสูตร

ว่าด้วยสิ่งทีเรียกว่าโลก

[๗๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทีเรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเป็นโลก หรือบัญญัติว่าโลก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก่อนสมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงจะรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใดโลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงจะรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น

[๗๖] ดูก่อนสมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงจะรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ ไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มี ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงจะรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ ไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มี ณ ที่นั้น.

จบ จตุตถสมิทธิสูตรที่ ๖

อรรถกถาสมิทธิสูตรที่ ๖

ในสมิทธิสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โลก ความว่า ทีชื่อว่า โลก เพราะอรรถว่า แดกทำลาย. ในสูตรทั้ง ๕ ตั้งแต่สูตรที่พระมิกชาลเถระอาราธนา ตรัสเฉพาะวิภูฏะและวิวิภูฏะเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสมิทธิสูตรที่ ๖

๗. อุปเสนสูตร

ว่าด้วยกายเรียราดประดุจกำเกลบ

[๗๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าและท่านพระสารีบุตร ท่านพระอุปเสนะ อยู่ที่ป่าชื่อสีตวัน เจ้ามหาสัปโปโสณทิกะ กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล อสรพิษตัวหนึ่งได้ตกลงที่กายของท่านพระอุปเสนะ ครั้งนั้นแล ท่านพระอุปเสนะเรียกภิกษุทั้งหลายว่า จงมาเถิด ผู้มีอายุ จงยกกายเรานี้ ขึ้นสู่เตียงแล้วนำออกไปในภายนอก ก่อนที่กายนี้จะเรียราดประดุจกำเกลบ ในที่นี้แล เมื่อท่านพระอุปเสนะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ กล่าวกะท่านพระอุปเสนะว่า ความที่กายของท่าน พระอุปเสนะเป็นอย่างอื่น หรือความแปรปรวนแห่งอินทรีย์ของท่านพระอุปเสนะ เราทั้งหลายยังไม่ เห็นเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพระอุปเสนะยังพูดอย่างนี้ว่า จงมาเถิด ผู้มี อายุ จงยกกายเรานี้ขึ้นสู่เตียงแล้วนำไปในภายนอก ก่อนที่กายนี้จะเรียราด ประดุจกำเกลบเล่า ณ ที่นี้ ท่านพระอุปเสนะกล่าวว่า ท่านพระสารีบุตร ผู้ใดพึงมีความตรึกอย่างนี้ว่า เราเป็นจักขุ หรือจักขุเป็นของเรา ฯลฯ เรา เป็นใจ หรือใจเป็นของเรา ความที่กายเป็นอย่างอื่น หรือความแปรปรวน แห่งอินทรีย์พึงมีแก่ผู้แน่นอน ท่านพระสารีบุตร เรามิได้มีความตรึก อย่างนี้ว่า เราเป็นจักขุ หรือจักขุเป็นของเรา ฯลฯ เราเป็นใจ หรือใจ เป็นของเรา ความที่กายจักกลายเป็นเป็นอย่างอื่น หรือความแปรปรวนแห่ง อินทรีย์จักมีแก่เรานั้น ได้อย่างไร.

สา. จริงอย่างนั้น ท่านพระอุปเสนะได้ถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยได้เด็ดขาดเป็นเวลานานมาแล้ว ฉะนั้น ท่านพระอุปเสนะจึงไม่มีความตริกันอย่างนั้น.

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นยกกายของท่านพระอุปเสนะขึ้นสู่เตียงนำไปภายนอก กายของท่านพระอุปเสนะเรียราดประดุจกำเกลบในที่นั้นเอง ฉะนั้น.

จบ อุปเสนสูตรที่ ๗

อรรถกถาอุปเสนอาสีวิสูตรที่ ๗

ในอุปเสนอาสีวิสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สิตวเน ได้แก่ในป่าของป่าชามีชื่ออย่างนั้น. บทว่า ิสปฺปโสณฺหุทิภพฺภาเร ได้แก่ที่เงื่อมเขามีสื่ออย่างนั้น เพราะเหมือนกัน พังพานงู. บทว่า อุปเสนสุส ได้แก่ท่านอุปเสนะผู้เป็นน้องชายของพระธรรมเสนาบดี. บทว่า อาสีวิโส ปติโต โหติ ความว่า เล่ากันมาว่า พระเถระเสร็จกัตถกิจแล้ว ถูมหาจิวร ฎกลมอ่อนๆ ทางช่องหน้าต่างที่ร่มเงาค้ำ รำเพยพัด นั่งทำสุจิกรรมผ่านุง ๒ ชั้น. ขณะนั้น ลูกอสรพิษเลื้อยเล่นอยู่บนหลังคาค้ำ ลูกงูเหล่านั้น ตัวหนึ่งตกลงมาถูกจะงอยบ่าพระเถระ. พระเถระถูกพิษเข้า ฉะนั้นพิษของงูนั้นจึงซาบซาบไปในกายของพระเถระ เหมือนเปลวประทีปลามไปตามไส้ตะเกียง. พระเถระทราบว่าเป็นพิษเล่นมาดังนั้น พิษนั้นพอดตกลงเท่านั้นเล่นไปตามกำหนด ก็จริงถึงอย่างนั้น ท่านจึงใช้พลังฤทธิ์ของตนอธิษฐานว่า ขออรรถภาพนี้จงอย่า

พินาศในฉ่ำ ดังนี้แล้วเรียกภิกษุทั้งหลายมา. บทว่า ปุรายํ กาโย อิเชว
วิสิริติ ความว่า พวกเขาจงนำภิกษุนั้นออกข้างนอกช่วงเวลาที่ยังไม่กระจัด
กระจาย. บทว่า อญฺญตฺตํ แปลว่า เป็นอย่างอื่น. บทว่า อินฺทุริยานํ
วิปริณามํ ได้แก่ภาวะคืออินทรีมีจักขุนทรีและโสคนทรีเป็นต้นละปกติ
ไป บทว่า ตตฺตฺเถว วิสิริ ความว่า กระจัดกระจายบนเตียงน้อยนั่นเอง
ในที่ที่นำออกมาตั้งไว้ภายนอก.

จบ อรรถกถาอุปเสณสูตรที่ ๗

๘. อุปวาณสูตร

ว่าด้วยธรรมอันผู้บรรลู่จะพึงเห็นเอง

[๗๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค-
เจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ที่ตรัสว่า ธรรมอันผู้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ธรรมอันผู้
บรรลู่จะพึงเห็นเอง ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระธรรมจึงชื่อว่าอันผู้
บรรลู่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้า
มาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน พระเจ้าข้า.

[๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอุปวาณะ ก็ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้วรู้เสวยรูป รู้เสวยความกำหนดในรูป
แล้วรู้ชัดซึ่งความกำหนดในรูปอันมีอยู่ในภายในว่า เรายังมีความกำหนด
ในรูปในภายใน อากาโรที่ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้วรู้เสวยรูป รู้เสวยความ

กำหนดในรูป และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในรูปอันมีอยู่ในภายในว่าเรายังมีความกำหนดในรูปในภายใน อย่างนี้แล เป็นธรรมอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

[๘๐] อีกประการหนึ่ง คุณก่อนอุปวาณะ ภิกษุลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ

[๘๑] อีกประการหนึ่ง คุณก่อนอุปวาณะ ภิกษुरूแจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้วรู้เสวยธรรมารมณ รู้เสวยความกำหนดในธรรมารมณ และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในธรรมารมณอันมีอยู่ในภายในว่า เรายังมีความกำหนดในธรรมารมณในภายใน อาการที่ภิกษुरूแจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้วรู้เสวยธรรมารมณ รู้เสวยความกำหนดในธรรมารมณ และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในธรรมารมณอันมีอยู่ในภายในว่า เรายังมีความกำหนดในธรรมารมณในภายใน อย่างนี้แล เป็นธรรมอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

[๘๒] คุณก่อนอุปวาณะ ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้วรู้เสวยรูป แต่ไม่รู้เสวยความกำหนดในรูป และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในรูปอันไม่มีในภายในว่า เราไม่มีความกำหนดในรูปในภายใน อาการที่ภิกษุเป็นผู้เห็นรูปด้วยจักขุแล้วรู้เสวยรูป แต่ไม่รู้เสวยความกำหนดในรูป และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในรูปอันไม่มีในภายในว่า เราไม่มีความกำหนดในรูปในภายในอย่างนี้แล เป็นธรรมอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

[๘๓] คุณก่อนอุปาณะะ อีกประการหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงด้วยหู
สูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น.

[๘๔] คุณก่อนอุปาณะะ อีกประการหนึ่ง ภิกษุรู้ซึ่งธรรมารมณด้วยใจแล้วรู้เสวยธรรมารมณ แต่ไม่รู้เสวยความกำหนดในธรรมารมณ และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในธรรมารมณอันไม่มีในภายในว่า เราไม่มี ความกำหนดในธรรมารมณในภายใน อาการที่ภิกษุรู้ธรรมารมณด้วยใจแล้วรู้เสวยธรรมารมณ แต่ไม่รู้เสวยความกำหนดในธรรมารมณ และรู้ชัดซึ่งความกำหนดในธรรมารมณอันไม่มีในภายในว่า เราไม่มี ความกำหนดในธรรมารมณในภายใน อย่างนี้แล เป็นธรรมอันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง. ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

จบ อุปวาณสูตรที่ ๘

อรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๘

ในอุปวาณสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า รูปปฏิฐิ เวทิ ความว่า กำหนดอารมณ์ต่างโดยกสิณมีนึล กสิณและปีตกสิณเป็นต้น ทำรูปให้เป็นอันตนรู้แจ้งแล้ว. ถามว่า เพราะเหตุไรจึงเป็นผู้ได้ชื่อว่ารู้แจ้งรูป. แก้วว่า เพราะภาวะที่กิเลสยังมีอยู่นั้นแล ชื่อว่ากระทำรูปราคาให้เป็นอันตนรู้แจ้งแล้ว ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ารูปราคาปฏิฐิ เวทิ. คำว่า. สนุทญฺจิโก เป็นต้น มีอรรถได้กล่าวไว้แล้ว

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล. บทว่า โน จ รูปปราคปฏิสั เวที ความว่า เพราะภาวะที่กิเลสไม่มีนั้นแล ชื่อว่าไม่กระทำรูปปราคะให้เป็นอันตนรู้แจ้งแล้ว ฉะนั้น จึงตรัสว่า โน จ รูปปราคปฏิสั เวที ดังนี้. ในพระสูตรนี้ ครัสปีจเวกขณญาณของพระสขะและอเสขะ.

จบ อรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๘

๘. ปฐมผัสตายนสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ทราบชัดความเกิดเป็นต้นเป็นผู้ไกลจากกรรมวินัย

[๘๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุบางรูปไม่ทราบชัด ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสตายนะ ๖ ตามความเป็นจริง พรหมจรรย์อันเธอยังไม่อยู่จบแล้ว เธอชื่อว่าเป็นผู้ไกลจากกรรมวินัยนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้นิบทยในศาสนานี้ เพราะข้าพระองค์ไม่ทราบชัด ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสตายนะ ๖ ตามความเป็นจริง.

พ. คุก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอพิจารณาเห็นจักษุว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้หรือ.

ภ. หามิได้ พระเจ้าข้า.

พ. ดีละ ภิกษุ ในข้อนี้ การที่เธอพิจารณาเห็นจักษุด้วยอาการอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ จักเป็นอันเธอเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ฯลฯ

พ. เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอพิจารณาเห็นใจว่า
นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้หรือ.

ภ. หามิได้ พระเจ้าข้า.

พ. คีละ ภิกษุ ในข้อนี้ การที่เธอพิจารณาเห็นใจว่า นั่นไม่ใช่
ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ จักเป็นอันเธอ
เห็นแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

จบ ปฐมผัสสายตนสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมผัสสายตนสูตรที่ ๕

ในปฐมผัสสายตนสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **ผัสสายนัม** ได้แก่ อากาณฏคตอง. บทว่า **อวุสิตัม** แปลว่า
ไม่อยู่แล้ว. บทว่า **อารกา** แปลว่า ในที่ไกล. ด้วยบทว่า **เอตถาหัม**
ภนฺเต อนสฺสาสํ นี้ ภิกษุทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
ชื่อว่าเป็นผู้ฉิบหายแล้วในพระศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า
ภิกษุนี้กล่าวว่า เราชื่อว่าเป็นผู้ฉิบหายแล้วในพระศาสนานี้ เธอยังมีความเพียรยัง
อยู่ในธาตุกัมมัฏฐานและกสิณเป็นต้นอย่างอื่นหรือหนอ. เมื่อไม่เห็นความ
เพียรยั้งนั้น จึงทรงพระดำริว่า กัมมัฏฐานอะไรหนอจักเป็นสัปปายะสบายแก่
ภิกษุนี้. แต่นั้นทรงเห็นว่า กัมมัฏฐานคืออายตนะนั้นแล จักเป็นสัปปายะ
เมื่อจะตรัสบอกกัมมัฏฐานนั้น จึงตรัสว่า **ตัม** ก็ **มยฺหณฺติ** ภิกษุ ดังนี้เป็นต้น
บทว่า **สาธุ** เป็นความร่าเริงในการพยากรณ์ของเธอ. บทว่า **เอเสวนุโต**
ทุกฺขสฺส ความว่า นี่นี้แลเป็นที่สุดคือความขาดไปแห่งวิญญูทุกข์ คือ
นิพพาน.

จบ อรรถกถาปฐมผัสสายตนสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยผัสสสายตนสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ทราบชัดความเกิดเป็นต้นเป็นผู้ไกลจากธรรมวินัย

[๘๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุบางรูปไม่ทราบชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายนะ ๖ ตามความเป็นจริง พรหมจรรย์อันภิกษุนั้นไม่อยู่จบแล้ว เธอเชื่อว่าเป็นผู้ไกลจากธรรมวินัยนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ข้าพระองค์เป็นผู้ฉิบหายแล้วในธรรมวินัยนี้ เพราะข้าพระองค์ไม่ทราบชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายนะ ๖ ตามความเป็นจริง.

พ. คู่ก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอพิจารณาเห็นจักขุว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้หรือ.

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดีละ. ภิกษุ ในข้อนี้ การที่เธอพิจารณาเห็นจักขุว่า นั่น ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ จักเป็นอันเธอเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง ด้วยอาการอย่างนี้ ผัสสายนะที่ ๑ นี้จักเป็นอันเธอละได้แล้ว เพื่อมิให้ผัสสายนะนั้นเกิดขึ้นอีกต่อไป ฯลฯ

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คีละ ภิกษุ ในข้อนี้ การที่เธอพิจารณาเห็นใจว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ จักเป็นอันเธอเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง ด้วยอาการอย่างนี้ ผัสสายตนะที่ ๖ นี้จักเป็นอันเธอละได้แล้ว เพื่อมิให้ผัสสายตนะนั้นเกิดขึ้นอีกต่อไป.

จบ ทุคฺยผัสสายตฺนสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาทุคฺยผัสสายตฺนสูตรที่ ๑๐

ในทุคฺยผัสสายตฺนสูตรที่ ๑๐ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ปนฺสฺสาถึ แปลว่า ฉิบหายแล้ว. อธิบายว่า เราเชื่อว่าเป็นผู้ฉิบหายแล้วแล. ในบทว่า อายตฺติ อปฺนฺพฺภวาย นี้ นิพพานชื่อว่าความไม่เกิดอีกต่อไป. อธิบายว่า ผัสสายตนะ จักเป็นอันเธอละได้แล้ว เพื่อประโยชน์แก่การไม่บังเกิด.

จบ อรรถกถาทุคฺยผัสสายตฺนสูตรที่ ๑๐

๑๑. ตติยผัสสายตฺนสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ทราบชัดความเกิดเป็นต้นเป็นผู้ไกลจากธรรมวินัย

[๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปไม่ทราบชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง พรหมจรรย์อันเธอไม่อยู่จบแล้ว เธอเชื่อว่าเป็นผู้ไกลจากธรรมวินัยนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

อย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้วิบากแล้วในธรรมวินัยนี้ เพราะข้าพระองค์ไม่ทราบชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาชยตนะ ๖ ตามความเป็นจริง.

พ. คุณก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขูเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ แม้ในหู แม้ในจมูก แม้ในลิ้น แม้ในกาย แม้ในใจ

เมื่อเพื่อนำข้อมก่ายกำหนด เพราะก่ายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุด
พ้นแล้ว ข้อมมีญาณ หยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มี
ไม่ได้มี.

จบ ตติยผัสสสายตนสูตรที่ ๑๑

มิกขาลวรรคที่ ๒

อรรถกถาตติยผัสสสายตนสูตรที่ ๑๑

ใน ตติยผัสสสายตนสูตรที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า อนสุสาธิ แปลว่า ฉิบหายแล้ว. บทว่า ปนสุสาธิ แปลว่า
ฉิบหายหนักแล้ว. คำที่เหลือ ฟังทราบตามนัยดังกล่าวแล้วแล.

จบ อรรถกถาตติยผัสสสายตนสูตรที่ ๑๑

จบ มิกขาลวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมมิกขาลสูตร ๒. ทุติยมิกขาลสูตร ๓. ปฐมสมิทธิ
สูตร ๔. ทุติยสมิทธิสูตร ๕. ตติยสมิทธิสูตร ๖. จตุตถสมิทธิ
สูตร ๗. อุปเสนสูตร ๘. อุปวาณสูตร ๙. ปฐมผัสสสายตนสูตร
๑๐. ทุติยผัสสสายตนสูตร ๑๑. ตติยผัสสสายตนสูตร.

๑. บาฬิ เป็น ปนสุสาธิ

คิลานวรรคที่ ๓

๑. ปฐมคิลานสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุผู้อาพาธ

[๘๘] สาวัตถีนิทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวิหารโน้น มีภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้ใหม่ ไม่ปรากฏนามและโคตร เป็นผู้อาพาธถึงความทุกข์ เป็นไข้หนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงอาศัยความเอ็นดูเสด็จเข้าไปหาภิกษุนั้นเถิด พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำว่า ภิกษุใหม่ และว่าเป็นไข้ ทรงทราบชัดว่าเป็นภิกษุไม่ปรากฏชื่อและโคตร เสด็จเข้าไปหาภิกษุนั้น ภิกษุนั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วปူอาสนะไว้ที่เดียว ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุนั้นว่า อย่าเลยภิกษุ เธออย่าปูลาสนะไว้ที่เดียวเลย อาสนะที่เขาจัดไว้เหล่านี้มีอยู่เราจักนั่งบนอาสนะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะซึ่งเขาจัดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามภิกษุนั้นว่า เธอพอทนได้หรือ เธอยังอึดภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาลดน้อยลง ไม่กำเริบหรือ ความทูลาย่อมปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏหรือ.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ยังอึดภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์แก่กล้ายิ่งนัก ไม่ลดน้อยไปเลย ความกำเริบปรากฏ ความทูลาไม่ปรากฏ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ เธอไม่มีความรังเกียจ ไม่มีความร้อนใจไร ๆ หรือ.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความรังเกียจ มีความร้อนใจไม่น้อยเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ เธอไม่ติเตียนตนเองโดยศีลบ้างหรือ.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ติเตียนตนโดยศีลเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ถ้าเธอไม่ติเตียนตนโดยศีล เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรังเกียจ มีความร้อนใจเพราะเรื่องอะไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเพื่อสลิวิสุทธิเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ถ้าว่าเธอยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อสลิวิสุทธิไซ้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วประพฤติเพื่ออะไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วเพื่อคลายจากราคะ พระเจ้าข้า.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เป็นการถูกต้องดีแล้ว ที่เธอรู้ทั่วถึงธรรมที่แสดงแล้วเพื่อคลายจากราคะ คุณก่อนภิกษุ เพราะว่าธรรมที่เราแสดงแล้วล้วนมีความคลายจากราคะเป็นประโยชน์.

[๘๕] พ. คุณก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักมีเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในจักขุ ฯลฯ แม้ในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว ภิกษุ นั้น ชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณภาษิตนี้อยู่ ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้น แก่ภิกษุ นั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

จบ ปฐมคิลานสูตรที่ ๑

๒. ทุติยคิลานสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุผู้อาพาธ

[๕๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปหนึ่งในวิหารโน้น เป็นผู้ใหม่ ไม่ปรากฏชื่อ และโคตร เป็นผู้อาพาธ ถึงความทุกข์ เป็นไข้หนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์เสด็จไปหาภิกษุนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำว่าภิกษุใหม่ เป็นไข้ ทรงทราบชัดว่า เป็นภิกษุไม่ปรากฏชื่อและโคตร จึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุนั้น ภิกษุนั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้วปูอาสนะไว้ที่เตียง ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุนั้นว่า อย่าเลย ภิกษุ เธออย่าปูอาสนะที่เตียงเลย อาสนะที่เขาจัดไว้เหล่านี้มีอยู่ เราจักนั่งบนอาสนะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะซึ่งเขาจัดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสกะภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ เธอพอทนได้หรือ เธอยัง อุตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาลดน้อยลง ไม่กำเริบหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏหรือ.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ยังอุตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ดิเคียนตนโดยศีลเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ถ้าเธอไม่ดิเคียนตนโดยศีลไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรังเกียจ มีความร้อนใจเพราะเรื่องอะไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่รู้ตัวถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเพื่อสละวิสุทธิตถะ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ถ้าเธอยังไม่รู้ตัวถึงธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อสละวิสุทธิไซ้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรู้ตัวถึงธรรมที่เราแสดงแล้วประพฤติเพื่ออะไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ตัวถึงธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน พระเจ้าข้า.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เป็นการถูกต้องดีแล้ว ที่เธอรู้ตัวถึงธรรมอันเราแสดงแล้วเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน เพราะว่าธรรมที่เราแสดงแล้ว ล้วนมีอนุปาทาปรินิพพานเป็นประโยชน์.

[๕๑] พ. คุณก่อนภิกษุ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นโจน. จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า. ฯลฯ

พ. จมูก ลิ้น กาย ใจ มโนวิญญูณ มโนสัมผัส แม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ขอม
เบื่อหน่าย แม้ในจักขุ ฯลฯ แม้ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออรุณกม-
สุขเวทนา ที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ข่อมคลาย
กำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ข่อมมีญาณ
หยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว ภิกษุ
นั้นชื่นชม ยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไวยากรณภาษิตนี้อยู่จิตของภิกษุ
นั้นหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น
ดังนี้แล.

จบ ทุติยคิลานสูตรที่ ๒

๓. ปฐมราชสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงอนิจจธรรมแก่ราชภิกษุ

[๕๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระราชาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานโอกาส

ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่ง
ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฟังเป็นผู้ๆ เดียวหลีกออกจากหมู่ไม่ประมาท
มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เถิด พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า คุณอนราธะ สิ่งใดไม่เที่ยง เธอพึงละ
ความพอใจในสิ่งนั้นเสีย คุณอนราธะ อะไรเล่าไม่เที่ยง จักษุแลไม่เที่ยง
เธอพึงละความพอใจในจักษุนั้นเสีย รูปไม่เที่ยง จักษุวิญญาณ จักษุสัมผัส
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัส
เป็นปัจจัย ไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในเวทนานั้นเสีย ฯลฯ ใจไม่เที่ยง
เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นๆ เสีย ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ มโน-
สัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ
มโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในเวทนานั้นเสีย
คุณอนราธะ สิ่งใดแลไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ปฐมวราธสูตรที่ ๑

๔. ทุตยวราธสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงทุกขธรรมแก่ราชภิกษุ

[๕๑] คุณอนราธะ สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจใน
สิ่งนั้นเสีย อะไรเล่าเป็นทุกข์ จักษุแลเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจใน
จักษุนั้นเสีย รูป จักษุวิญญาณ จักษุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ

อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นทุกข์ เธอพึง
ละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ฯลฯ ใจเป็นทุกข์ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญูณ
มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ
มโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย คู่ก่อน
ราชา สิ่งใดแลเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ทตติยราชสูตรที่ ๔

๕. ตติยราชสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงอนัตตาธรรมแก่ราชาภิษุ

[๕๔] คู่ก่อนราชา สภาพใดแลไม่ใช่ตัวตน เธอพึงละความ
พอใจในสภาพนั้นเสีย อะไรเล่าไม่ใช่ตัวตน จักขุแลไม่ใช่ตัวตน เธอพึงละ
ความพอใจในจักขุนั้นเสีย รูป จักขุวิญญูณ จักขุสัมผัส ฯลฯ ใจ
ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญูณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ตัวตน เธอ
พึงละความพอใจในสภาพนั้นเสีย คู่ก่อนราชา สภาพใดแลไม่ใช่ตัวตน
เธอพึงละความพอใจในสภาพนั้นเสีย.

จบ ตติยราชสูตรที่ ๕

กิลานวรรคที่ ๓

อรรถกถากิลานสูตรที่ ๑-๕

กิลานวรรคที่ ๔ กิลานสูตรที่ ๑ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อมุกสุมี แปลว่า ในวิหารโน้น. อนึ่ง บาลี กัณยนี้ เหมือนกัน. บทว่า อปฺปยุณาโต ได้แก่ ไม่มีใครรู้จัก คือไม่ปรากฏ จริงอยู่ภิกษุบางรูป แม้ใหม่ ก็มีคนรู้จัก เหมือนอย่าง พระราหุลเถระ และ สุมณสาธมเถระ. แต่ภิกษุนี้ยังใหม่ และไม่มีใครรู้จัก. คำที่เหลือในข้อนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วแล. แม้ในสูตรทั้ง ๔ อื่นจากนี้ ก็อย่างนั้น.

จบ อรรถกถากิลานสูตรที่ ๑-๕

๖. ปฐมอวิชาสูตร

ว่าด้วยการละอวิชาได้ วิชาก็เกิดขึ้น

[๕๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ธรรมข้อหนึ่ง ซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว ย่อมละอวิชาได้ วิชา ย่อมเกิดขึ้น มีอยู่หรือ พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ธรรมข้อหนึ่งซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว ย่อมละอวิชาได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น มีอยู่.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมข้อหนึ่งซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว ย่อม ละอวิชาได้ วิชาเกิดขึ้นนั้น เป็นไฉน พระเจ้าข้า

พ. คู่ก่อนภิกษุ ธรรมข้อหนึ่ง คือ อวิชาแล ซึ่งเมื่อภิกษุ
ละได้แล้ว ย่อมละอวิชาได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อภิกษुरू้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร
จึงละอวิชาได้ วิชาจึงเกิดขึ้น พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุ เมื่อภิกษुरू้อยู่ เห็นอยู่จักขุโดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง จึงละอวิชาได้ วิชาจึงเกิดขึ้น เมื่อภิกษुरू้อยู่เห็นอยู่ซึ่งรูป
ทั้งหลาย ฯลฯ ซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงละอวิชาได้
วิชาจึงเกิดขึ้น คู่ก่อนภิกษุ เมื่อภิกษुरू้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึง
ละอวิชาได้ วิชาจึงเกิดขึ้น.

จบ ปฐมอวิชาสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฐมอวิชาปหานสูตรที่ ๖

ในปฐมอวิชาปหานสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อนิจฺจโต ชานโต ความว่า อวิชา เธอย่อมละได้ด้วย
สามารถแห่งอนิจจลักษณะ และ อนัตตลักษณะนั่นเอง. ก็พระผู้มีพระภาค-
เจ้า ครั้นตรัสแสดงอนิจจลักษณะนี้แล้ว จึงตรัสตามอัชยาศัย ของผู้ตรัสรู้.

จบ อรรถกถาปฐมอวิชาปหานสูตรที่ ๖

๗. ทุตติยอวิชาสูตร

ว่าด้วยการละอวิชาได้ วิชาก็เกิด

[๕๖] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง ฯลฯ เข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมข้อหนึ่งซึ่งภิกษุละได้แล้ว ย่อมละอวิชาได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น มีอยู่
หรือ.

พ. คุณก่อนภิกษุ ธรรมข้อหนึ่งซึ่งภิกษุละได้แล้ว ย่อมละอวิชาได้
วิชาย่อมเกิดขึ้น มีอยู่.

ภ. เข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมข้อหนึ่งซึ่งภิกษุละได้แล้ว ย่อมละ
อวิชาได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น เป็นไหน พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ธรรมข้อหนึ่ง คือ อวิชาแล ซึ่งภิกษุละได้แล้ว
ย่อมละอวิชาได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น.

ภ. เข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อภิกษุรู้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร
จึงละอวิชาได้ วิชาจึงเกิดขึ้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่
ควรยึดมั่น เธอย่อมรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อม
กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมเห็นนิมิตทั้งปวง
โดยประการอื่น คือ เห็นจักขุโดยประการอื่น เห็นรูป จักขุวิญญูณ
จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ
จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น ฯลฯ เห็นใจ ธรรมารมณ
มโนวิญญูณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น คุณก่อนภิกษุ เมื่อภิกษุ
รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงละอวิชาได้ วิชาจึงเกิดขึ้น.

จบ ทุตติยอวิชาสูตรที่ ๗

อรรถกถาทุติยอวิชาสูตรที่ ๗

ในตุติยอวิชาสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สพุเพ ฐมฺมา ได้แก่ ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด.
บทว่า นาลํ อภินเวสย ความว่า ไม่ควรถือมั่น คือ ไม่ควรเพื่อจะยึดถือ
โดยลูปคล้ำ. บทว่า สพุพนิมิตฺตานิ ได้แก่ สังขารนิमितทั้งหมด. บทว่า
อญฺญโต ปสฺสตี ได้แก่ คนที่มีความยึดมั่นอันมิได้กำหนดรู้ ย่อมเห็น
โดยประการใด ย่อมเห็นโดยประการอื่นจากประการนั้น. จริงอยู่ชนผู้มี
ความยึดมั่นอันมิได้กำหนดรู้ ย่อมเห็นนิमितทั้งปวง โดยเป็นอัตตา ส่วน
ผู้ยึดมั่นอันได้กำหนดรู้แล้ว ย่อมเห็นโดยเป็นอนัตตา ไม่เห็นโดยเป็นอัตตา.
ในพระสูตรนี้ ตรัสเฉพาะอนัตตลักษณะเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาทุติยอวิชาสูตรที่ ๗

๘. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำหนดรู้ทุกข์

[๕๗] ครั้งนั้นแล ภิกขุเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่นในโลกนี้แล ย่อมถามข้าพระ-
องค์อย่างนี้ว่า อาวุโส ท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคตมเพื่อ
อะไรเล่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ จึงพยากรณ์
แก่ปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้นอย่างนี้ว่า เราประพฤติพรหมจรรย์ใน

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้า-
พระองค์ถูกถามแล้วอย่างนี้ พยากรณ์แล้วอย่างนี้ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้กล่าว
ตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยคำไม่จริง ย่อมพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม อนึ่ง การกล่าวและ
กล่าวตามที่ชอบแก่เหตุ แม้น้อยหนึ่ง จะไม่ควรติเตียนละหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถูกแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว เมื่อพยากรณ์อย่างนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามคำที่
เรากล่าวแล้ว ไม่กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง ย่อมพยากรณ์ธรรมสมควรแก่
ธรรม ทั้งการกล่าวและกล่าวตามที่ชอบแก่เหตุแม้น้อยหนึ่ง ย่อมไม่ควร
ติเตียน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในเรา
ก็เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกจะฟังถามเธอทั้งหลาย
อย่างนี้ว่า อวูโส ก็ทุกข์ซึ่งพวกท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระ-
สมณโคตมเพื่อกำหนดรู้มันเป็นไฉน เธอทั้งหลายถูกถามแล้วอย่างนี้ ฟัง
พยากรณ์แก่อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า อวูโส จักขุแลเป็น
ทุกข์ เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้จักขุ
เป็นทุกข์นั้น รูป ฯลฯ สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นทุกข์ เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์
ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้น ฯลฯ ใจก็เป็นทุกข์ ฯลฯ
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัยก็เป็นทุกข์ เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ข้อนั้น ๆ อวูโส ข้อนี้แลเป็นทุกข์ เราอยู่ประพฤติ

พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ข้อนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์แก่อัญญเดียรฉิยปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้แล.

จบ ภิกขุสูตรที่ ๘

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๘

ในภิกขุสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

โน อักขร ในคำว่า อิธ โน นี้ เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น. คำที่เหลือ ง่ายทั้งนั้น. ทุกขลักษณะ พึงทราบทั่ว ตรัสไว้ในที่นี้โดยเฉพาะ.

จบ อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๘

๕. โลกสูตร

ว่าด้วยสิ่งทีเรียกว่าโลก

[๕๘] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทีเรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่า โลก พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ทีเรียกว่าโลก เพราะจะต้องแตกสลาย อะไรเล่าแตกสลาย คุณก่อนภิกษุ จักขุแลแตกสลาย รูปแตกสลาย จักขุวิญญาณแตกสลาย จักขุสัมผัสแตกสลาย สุขเวทนาทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยแตกสลาย ฯลฯ ใจแตกสลาย ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส

แตกสลาย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็แตกสลาย คู่ก่อนภิกษุ ที่เรียกว่าโลก เพราะจะต้องแตกสลาย ฉะนี้.

จบ โลกสูตรที่ ๕

อรรถกถาโลกสูตรที่ ๕

ในโลกสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ลูขติ** ความว่า ย่อมทำลาย คือ ย่อมแตก. ตรัสอธิบายลักษณะ ไว้ในสูตรนี้.

จบ อรรถกถาโลกสูตรที่ ๕

๑๐. ผักกุนสูตร

ว่าด้วยเรื่องบัญญัติ

[๕๕] ครั้งนั้นแล ท่านพระผักกุนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้ เน้นซ้ำแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิภูษะได้แล้ว ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานที่ล่วงไปแล้ว ด้วยจักขุใดจักขุนั้นมีอยู่หรือ ฯลฯ บุคคลอื่นเมื่อ จะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าในอดีตผู้ตัดค้นหาเครื่องให้เน้นซ้ำแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิภูษะได้แล้ว ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานที่ ล่วงไปแล้ว ด้วยใจใด ใจนั้นมีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนผัดคุณะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้แน่นซ้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิญญะได้แล้ว ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานที่ล่วงไปแล้ว ด้วยจักขุใด จักขุนั้นไม่มีเลย ฯลฯ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดค้นหาเครื่องให้แน่นซ้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวิญญะได้แล้ว ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานที่ล่วงไปแล้ว ด้วยใจใด ใจนั้นไม่มีเลย.

จบ ผัดคุณสูตรที่ ๑๐

กิลานวรรคที่ ๓

อรรถกถาผัดคุณสูตรที่ ๑๐

ในผัดคุณสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **จินฺนปฺปญฺเจ** ความว่า ชื่อว่าผู้มีธรรมเป็นเครื่องแน่นซ้าอันขาดแล้ว เพราะตัดธรรมเป็นเครื่องแน่นซ้าคือค้นหาเสียได้ ชื่อว่าผู้มีทางอันตัดแล้ว เพราะตัดทางคือตัดหนั้นเองได้แล้ว. ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เราจะถามอะไร. แก้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ความจริงเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว เราจะถามถึงจักขุและโสตะเป็นต้น ที่ภิกษุกันไว้แล้ว อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ถ้าแม่เมื่อเจริญมรรคแล้ว ความหมุนเวียนแห่งจักขุและโสตะเป็นต้น จะฟังหมุนเวียนในอนาคตได้ไฉร้ เราจะถามถึงข้อนั้น.

จบ อรรถกถาผัดคุณสูตรที่ ๑๐

จบ กิลานวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมกิลานสูตร
๒. ทุติยกิลานสูตร
๓. ปฐมราชสูตร
๔. ทุติยราชสูตร
๕. ตติยราชสูตร
๖. ปฐมอวิชาสูตร
๗. ทุติย-
อวิชาสูตร
๘. ภิกขุสูตร
๙. โลกสูตร
๑๐. ฝักคุณสูตร

ฉัณนวรรคที่ ๔

๑. ปโลกสูตร

ว่าด้วยสิ่งๆที่เรียกว่าโลก

[๑๐๑] ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกันว่าโลกๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอจึงเรียกกันว่าโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนอานนท์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่าโลกในอริยวินัย ก็อะไรเล่ามีความแตกสลายเป็นธรรมดา. จักขุมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ใจมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์มีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนวิญญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา คู่ก่อนอานนท์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่าโลกในอริยวินัย.

จบ ปโลกสูตรที่ ๑

อรรถกถาปโลกธรรมสูตรที่ ๑

ฉันทวรรค ปโลกธรรมสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปโลกธมฺม** ได้แก่มีอันแตกไปเป็นสภาวะ ในที่นี้ตรัสเฉพาะอนิจจลักษณะเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาปโลกธรรมสูตรที่ ๑

๒. สูญญสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เรียกว่าโลกว่างเปล่า

[๑๐๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ ฯลฯ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโลกว่างเปล่า ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอจึงเรียกว่า โลกว่างเปล่า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนอานนท์ เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน ฉะนั้นจึงเรียกว่า โลกว่างเปล่า อะไรเล่าว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน. จักษุแลว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน รูปร่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน จักษุวิญญาณว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน จักษุสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน ฯลฯ ใจว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน ธรรมารมณว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน มโนวิญญาณว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน มโนสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขม-

สุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน คู่ก่อนอนันท์ เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน ฉะนั้นจึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า.

จบ สุญญสูตรที่ ๒

อรรคถาสุญญสูตรที่ ๒

ในสุญญสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุตุนิเยน ได้แก่ ด้วยปรกขารอันเป็นสมบัติของตน. ในที่นี้ตรัสเฉพาะอนัตตลักขณสูตรเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรคถาสุญญสูตรที่ ๒

๓. สังจิตตสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เดียว

[๑๐๓] ฯลฯ ท่านพระอนันท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว ฟังเป็นผู้ ๆ เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนอนันท์ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ท่านพระอานนทกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขม-
สุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า.

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

- อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯลฯ
- พ. ใจเที่ยงหรือไม่เที่ยง.
- อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.
- พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.
- อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.
- พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.
- อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.
- พ. มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง
- อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.
- พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.
- อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.
- พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.
- อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.
- ดูก่อนอานนท อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่

เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื้อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก.

จบ สังฆิตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสังฆิตตสูตรที่ ๓

สังฆิตตสูตรที่ ๓ พึงทราบโดยนัยดังกล่าวในอนันโทวาทสูตร ในชั้นชิวรรคนี้แล.

จบ อรรถกถาสังฆิตตสูตรที่ ๓

๔. ฉันทสูตร

ว่าด้วยฉันทนภิกษุอาพาธหนัก

[๑๐๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาจุนทะ และท่านพระฉันทะ อยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ สมัยนั้น ท่านพระฉันทะอาพาธ ถึงความทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น เป็นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปหาท่านพระมหาจุนทะถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระมหาจุนทะว่า คุณก่อนท่านจุนทะ เราจงพากัน เข้าไปหาท่านพระฉันทะ ถามถึงความเป็นไข้เถิด ท่านพระมหาจุนทะ รับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระ-

มหาจุนทะ เข้าไปหาท่านพระฉนนะถึงที่อยู่ แล้วนั่งบนอาสนะที่ปูไว้ครั้นแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระฉนนะว่า คุณก่อนท่านฉนนะ ท่านพอดทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาลดลงไม่กำเริบขึ้น ความทูลาปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏหรือ.

[๑๐๕] ท่านพระฉนนะกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระทบทนมั้ไหว ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของกระทบกำเริบหนักไม่ลดลงเลย ความกำเริบปรากฏ ความทูลาไม่ปรากฏ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลัง เอาเหล็กแหลมคมที่มสิริษะ ฉนโค ลมอันกล้ายังเข้ากระทบที่สิริษะของกระทบ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลัง เอาเส้นเชือกหนังอันเหนียวขันที่สิริษะฉนโค ลมอันกล้ายังเสียดแทงที่สิริษะของกระทบ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เปรียบเหมือนนายโคฆาตหรือลูกมือของนายโคฆาตผู้ขยัน เอามัดสำหรับแล่นือโคที่คมกริดท้อง แมฉนโค ลมอันกล้ายังยอมเสียดแทงท้องของกระทบ ฉนนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลัง ๒ คน จับบุรุษผู้มีกำลังน้อยกว่าคนละแขนลนให้ร่าร้อนบนหลุมถ่านเพลิง แมฉนโค ความร่าร้อนในกายของกระทบก็มากยิ่งขึ้น ฉนนั้นเหมือนกัน ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระทบทนมั้ไหว เที่ยวยอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของกระทบกำเริบหนัก ไม่ลดลงเลย ความกำเริบปรากฏ ความทูลาไม่ปรากฏ ท่านพระฉนนะกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระทบจักนำศาตรามาฆ่าตัวตาย ไม่ปรารถนาเป็นอยู่ ดังนี้แล้ว ก็นำศาตรามา.

[๑๐๖] ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านพระฉนฺนนะจงเยียวยา
อัทธภาพให้เป็นไปเถิด เราทั้งหลายปรารถนาให้ท่านพระฉนฺนนะเยียวยา
อัทธภาพให้เป็นไปอยู่ ถ้าโกชนะเป็นที่สบายมิได้มีแก่ท่านพระฉนฺนนะ ผมจัก
แสวงหามาให้ ถ้าเกสัชเป็นที่สบายมิได้มีแก่ท่านพระฉนฺนนะ ผมจักแสวง
หามาให้ ถ้าพวกอุปัฏฐากที่สมควรมิได้มีแก่ท่านพระฉนฺนนะ ผมจักอุปัฏฐาก
เอง ท่านพระฉนฺนนะอย่านำศาตรามาเลย จงเยียวยาอัทธภาพให้เป็นไปเถิด
เราทั้งหลายปรารถนาให้ท่านพระฉนฺนนะเยียวยาอัทธภาพให้เป็นไปอยู่ ท่าน
พระฉนฺนนะกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร โกชนะเป็นที่สบายของกระผม
มิใช่ไม่มี โกชนะเป็นที่สบายของกระผมมีอยู่ แม้เกสัชเป็นที่สบายของ
กระผมก็มิใช่ไม่มี เกสัชเป็นที่สบายของกระผมมีอยู่ แม้อุปัฏฐากที่สมควร
ของกระผมมิใช่ไม่มี อุปัฏฐากที่สมควรของกระผมมีอยู่ ก็พระศาสดา
อันกระผมบำเรอแล้วด้วยอาการเป็นที่พอใจอย่างเดียว. ไม่บำเรอด้วยอาการ
เป็นที่ไม่พอใจตลอดกาลนานมา ข้อที่พระสาวกบำเรอพระศาสดาด้วย
อาการเป็นที่พอใจ ไม่บำเรอด้วยอาการเป็นที่ไม่พอใจ นี้สมควรแก่
พระสาวก ความบำเรอนั้นไม่เป็นไป ฉนฺนภิกษุจักนำศาตรามา ข้าแต่
ท่านพระสารีบุตร ขอท่านจงทรงจำความนี้ไว้ไว้อย่างนี้ ดังนี้เถิด.

ว่าด้วยการถามปัญหาฉนฺนภิกษุ

[๑๐๗] สว. เราทั้งหลายขอถามปัญหาบางข้อแก่ท่านพระฉนฺนนะ
ถ้าท่านพระฉนฺนนะให้โอกาสเพื่อจะแก้ปัญหา.

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร นิมนต์ถามเถิด กระผมฟังแล้วจักให้
ทราบ.

สา. ท่านพระฉนินะ ท่านย่อมพิจารณาเป็นจักขุ จักขุวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯลฯ ท่านย่อมพิจารณาเห็นใจ มโนวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้หรือ.

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมย่อมพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณและธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา ฯลฯ กระผมย่อมพิจารณาเห็นใจ มโนวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา.

[๑๐๘] สา. คุณก่อนท่านพระฉนินะ ท่านเห็นอย่างไร รู้อย่างไร ในจักขุ ในจักขุวิญญาณ และในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา ฯลฯ ท่านเห็นอย่างไร รู้อย่างไรในใจ ในมโนวิญญาณ และในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นใจ มโนวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา.

[๑๐๙] ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมเห็นความดับ รู้ ความดับ ในจักขุ ในจักขุวิญญาณ และในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วย จักขุวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่

พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ฯลฯ กระผมเห็นความดับ ในใจ ในมโนวิญญาณ และในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นใจ มโนวิญญาณ และธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

[๑๑๐] เมื่อท่านพระฉันทะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหาจุนทะ ได้กล่าวกะท่านพระฉันทะว่า คุณก่อนท่านพระฉันทะ เพราะเหตุนี้แล แม้ความพิจารณาเห็นนี้ เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ท่านพึงทำให้ไว้ในใจให้ดีตลอดกาลเป็นนิตย์ไป ความหวั่นไหวของบุคคลที่มี ตัณหา มานะ และทิฏฐิอาศัยอยู่ ยังมีอยู่ ความหวั่นไหวย่อมไม่มีแก่บุคคลที่ไม่มีความหวั่นไหวและทิฏฐิอาศัยอยู่ เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ย่อมมีปีสัสติ เมื่อมีปีสัสติ ก็ไม่มีความเพลิดเพลिन เมื่อไม่มีความเพลิดเพลिन ความมา ความไปก็ไม่มี เมื่อความมาความไปไม่มี จุติและอุปบัติก็ไม่มี เมื่อจุติ และอุปบัติไม่มี โลกนี้และโลกหน้าก็ไม่มี และระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี่แหละเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ ครั้นกล่าวสอนท่านพระฉันทะด้วยโอวาหนี่แล้ว ลุกจากอาสนะ หลีกไป ครั้นเมื่อท่านทั้งสองหลีกไปแล้วไม่นาน ท่านพระฉันทะก็นำ ศาตราฆ่าตัวตาย.

[๑๑๑] ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระ-

ฉันนะนำศาตรามาฆ่าตัวตายแล้ว ท่านมิกคิและอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนสารีบุตร ฉันทนภิกษุ พยากรณ์คุณเครื่องเป็นผู้ไม่มีสกุลที่พึงเข้าไปหาแล้วต่อหน้าเธอมิใช่หรือ.

สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วัชชีคามอันมีชื่อว่า นุพพิชชนะมีอยู่ ท่านฉันนะมีสกุลที่เป็นมิตรสกุลที่เป็นสหายสกุลพึงเข้าไปหาอยู่ในวัชชีคาม นั้น.

จ. คุณก่อนสารีบุตร ก็สกุลที่เป็นมิตรสกุลที่เป็นสหายสกุลที่พึงเข้าไปหาเหล่านั้นมีอยู่ แต่เราไม่กล่าวว่า ฉันทนภิกษุมีสกุลที่ตนพึงเข้าไปหา ด้วยเหตุเท่านั้นเลย ภิกษุใดแล ทอดทั้งกายนี้ด้วย ยึดถือกายอื่นด้วย เราเรียกภิกษุนั้นว่า มีสกุลที่พึงเข้าไปหา สกุลนั้นย่อมไม่มีแก่ฉันทนภิกษุ ฉันทนภิกษุนำศาตรามาฆ่าตัวตาย ไม่มีสกุลที่พึงเข้าไปหา คุณก่อนสารีบุตร เธอพึงทรงจำความนี้ไว้อย่างนี้ดังนี้เถิด.

จบ ฉันทนสูตรที่ ๔

อรรถกถาฉันทนสูตรที่ ๔

ในฉันทนสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ฉนุโน** ได้แก่พระเถระผู้มีชื่ออย่างนั้น. ไม่ใช่พระเถระผู้ ออกไปครั้งเสด็จมหาภิเนษกรรมณ์. บทว่า **ปฏิสลูลานา** ได้แก่ จากผล- สมบัติ. บทว่า **คิลานปุจฺจกา** ได้แก่ผู้บำรุงภิกษุไข้. ชื่อว่า การบำรุง ภิกษุไข้ อันพระพุทธรเจ้าสรรเสริญแล้ว อันพระพุทธรเจ้าชมเชยแล้ว เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า **สีสเวจฺฉิ ททฺเขยฺย** ความว่า ผ้าโพกศีรษะ ชื่อว่า สีสเวฐณะ และพึงให้ผ้าโพกศีรษะนั้น บทว่า **สตฺถุ**

ได้แก่ ศัสตราอันนำเสียดซึ่งชีวิต (ฆ่าตัวตาย). บทว่า **นาวกงขามิ** ได้แก่
ยอมไม่ปรารถนา. บทว่า **ปริจฺฉิณฺโณ** ได้แก่ ปรนนิบัติแล้ว. บทว่า **มนาเปณ**
ได้แก่กายกรรมเป็นต้น อันน่าเจริญใจ. จริงอยู่ พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่า
ยอมปรนนิบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ย่อมถูกปรนนิบัติ พระอรหันต์
ชื่อว่าผู้อันเขาปรนนิบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ชื่อว่า ผู้อันเขาปรนนิบัติ.
บทว่า **เอตฺติ อวฺุโส สวากสุส ปฏฺิรูป** ความว่า คุณก่อนอวฺุโส
นั้นชื่อว่า เป็นสิ่งที่สมควร แก่พระสาวก. บทว่า **อนุปวชฺช** ได้แก่
ไม่เป็นไป คือ ไม่มีปฏิสนธิ. บาลีว่า **ปฺุจฺฉวฺุโส สารีปฺุตฺต สุตฺวา**
เวทิสฺสาม นี้ ชื่อว่า ปวณของพระสาวกเปิดโอกาสให้ถาม คำว่า
เอตฺติ มม เป็นต้น ท่านกล่าว ด้วยอำนาจการยึดถือด้วยอำนาจตัณหา
มานะและทิฏฐิ. บทว่า **นิโรธํ ทิสฺวา** ได้แก่ รู้ธรรมเป็นที่สิ้นไป
และเสื่อมไป. บทว่า **เนตฺติ มม เนโสหฺมสุมิ น เมโส อตฺตาคิ**
สมนุสฺสามิ ความว่า ย่อมพิจารณาเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นอนัตตา. ในฐานะมีประมาณเท่านี้ พระฉนฺนเถระใส่ปัญหาที่พระ-
สารีบุตรถามลงในพระอรหัตต์ กล่าวแก้ปัญหานั้น. ฝ่ายพระสารีบุตรเถระ
แม้รู้ว่า พระฉนฺนเถระเป็นปุณฺชน ก็ไม่ได้บอกท่านว่า เป็นปุณฺชน หรือ
ว่าเป็นพระฉินาสพ ได้แต่นิ่งอย่างเดียว. ส่วนพระฉนฺนเถระคิดว่า เรา
จะให้รู้ว่าท่านเป็นปุณฺชน แล้วได้ให้โอวาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺสฺมา** ความว่า เพราะท่านไม่สามารถ
จะอดกลั้นเวทนาปางตาย จึงกล่าวว่าเราจะนำศัสตรามา ฉะนั้น ท่านจึง
เป็นปุณฺชน จึงแสดงว่า เราจะใส่ใจแม้ในเรื่องนี้ อนึ่ง เพราะเหตุที่เห็น

ความดับแห่งอายตนะ ๖ แล้วกล่าวว่า เราจะพิจารณาเห็นจักษุเป็นต้น ด้วยอำนาจคาหะ (ความยึดถือ) ทั้ง ๓ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวแสดงเฉพาะข้อที่ท่านเป็นปุถุชนแม้เห็นว่าศาสนาของพระพุทธะภาคเจ้า อันผู้มีอายุควรใส่ใจ. บทว่า **นิจจกปปี** แปลว่า ตลอดกาลเป็นนิตย์. บทว่า **นิสฺสิตฺตสฺส** ได้แก่ ผู้อันค้นหา มานะ และทวิฏฐิ อาศัยแล้ว. บทว่า **จลิตฺ** ได้แก่ หวั่นไหวแล้ว ท่านผู้มีอายุ ไม่สามารถจะอดกลั้นเวทนาที่เกิดขึ้นแล้วยังละการยึดถือไม่ได้ว่า เราเสวยเวทนา เวทนาของเรา บัดนี้ความหวั่นไหว นั้นยังมีอยู่ แม้ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวกะท่านว่าท่านเป็นปุถุชน.

บทว่า **ปสฺสทุทฺธิ** ได้แก่ กายปัสสัทธิระงับกาย และจิตตปัสสัทธิระงับจิต อธิบายว่า ชื่อว่ากิเลสปัสสัทธิระงับกิเลส บทว่า **นฺนุทฺธิ** ได้แก่ ความเปลือยเปลือยด้วยอำนาจค้นหา. บทว่า **อสติ** ความว่า เมื่อไม่มี ความอาลัย ความใคร่ ความกัสมุรุม เพื่อภพต่อไป. บทว่า. **อาคตฺติคฺคิน โทติ** ความว่า ชื่อว่า การมาย่อมมีด้วยอำนาจปฏิสนธิ ชื่อว่า การไป ย่อมมีด้วยอำนาจคติภูมิเป็นที่ไป. บทว่า **จตุปปาโต** ความว่า ชื่อว่า จุตติ ด้วยอำนาจการเคลื่อนไป ชื่อว่า **อุปฺปาต** ด้วยอำนาจการเข้าถึง. บทว่า **เนวิธ น หุริ น อุกฺขมฺนฺตเรณ** ความว่า ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีในโลกทั้งสอง. บทว่า **เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส** ความว่า นี้แลเป็นที่สุด นี่เป็นการขาด นี่เป็นการหนุนเวียนของวัฏฏทุกข์ ทุกข์ในวัฏฏะ และกิเลสทุกข์ ทุกข์เกิดแต่กิเลส ก็ในข้อนี้มีอธิบายเพียงเท่านั้นแล. ก็ชนเหล่าใดถือเอาว่า โดยระหว่างภพทั้ง ๒ จึงปรารถนาความไม่มีในระหว่าง. คำของชนเหล่านั้น ไร้ประโยชน์. จริงอยู่ ความเป็นในระหว่างภพ ท่าน

คัดค้านไว้แล้วในพระอภิธรรมนั้นแล. ก็คำว่า **อนุตรณ** เป็นคำแสดงระหว่างเขตกำหนด เพราะฉะนั้น ในที่นี้พึงทราบความดังต่อไปนี้ว่า กำหนดอื่นอีกในโลกนี้ก็มีไม่มี ในโลกหน้าก็ไม่มี ในโลกทั้ง ๒ ก็ไม่มี

บทว่า **สตถุ อاهرล** ได้แก่แก่นำศีลธรรมมาทำลายชีวิตคือตัดก้านคอ. ต่อมา มรณภัย ก็มาถึงท่าน ในขณะที่นั้น คตินิมิต ย่อมปรากฏ. ท่านรู้ว่าตนเป็นปุถุชน มีจิตสลดเริ่มตั้งวิปัสสนา กำหนดสังขารเป็นอารมณ์ บรรลุพระอรหัต เป็น **พระอรหันตสมสีล** ปรีนิพพานแล้ว. คำว่า **สมมุขายเว อรูปุชชตา พุยากตา** นี้เป็นคำพยากรณ์ ในเวลาที่พระเถระเป็นปุถุชน ก็จริง ถึงอย่างนั้นด้วยคำพยากรณ์นี้ ท่านได้ปรีนิพพานในเวลาติดต่อกันนั่นเอง. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงถือเอาพยากรณ์นั้นแลตรัส.

บทว่า **อุปวชุกถานิ** ได้แก่ตระกูลที่จะพึงเข้าไปหา. ด้วยคำนี้พระเถระเมื่อถามถึงโทษในการคลุกคลีด้วยตระกูล ในปฏิปทาข้อปฏิบัติ ส่วนเบื้องต้นจึงถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่ออุปัฏฐาก และอุปัฏฐายิกามีอยู่ ภิกษุนี้จักปรีนิพพานในศาสนาของพระองค์หรือ. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็นผู้คลุกคลีในตระกูล จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ดูก่อนสารีบุตรก็ภิกษุเหล่านั้นมีอยู่หรือ. ได้ยินว่าในที่นี้ความที่พระเถระเป็นผู้ไม่คลุกคลีในตระกูลได้ปรากฏแล้ว. คำที่เหลือในทุก ๆ บทงายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาฉนสูตรที่ ๔

๕. ปุณณสูตร

ว่าด้วยความเพลิดเพลินทำให้เกิดทุกข์

[๑๑๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระปุณณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้วพึงเป็นผู้ ๆ เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนปุณณะ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี สรรเสริญ พัวพันรูปนั้น เรากล่าวว่า เมื่อภิกษุนั้นยินดี สรรเสริญ พัวพันรูปนั้น ความเพลิดเพลิน ก็เกิดขึ้น คุณก่อนปุณณะ เพราะความเพลิดเพลินเกิดขึ้นจึงเกิดทุกข์ ฯลฯ คุณก่อนปุณณะ ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง ด้วยใจอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี สรรเสริญ พัวพันธรรมารมณ์นั้น เรากล่าวว่า เมื่อภิกษุนั้นยินดี สรรเสริญ พัวพันธรรมารมณ์นั้น ความเพลิดเพลินก็บังเกิดขึ้น คุณก่อนปุณณะ เพราะความเพลิดเพลินเกิดขึ้น จึงเกิดทุกข์.

[๑๑๓] คุณก่อนปุณณะ รูปทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุไม่ยินดี ไม่กล่าวสรรเสริญ ไม่พัวพันรูปนั้น เรากล่าวว่า เมื่อภิกษุนั้น ไม่ยินดี ไม่สรรเสริญ ไม่พัวพันรูปนั้น ความเพลิดเพลิน ก็ดับไป คุณก่อนปุณณะ เพราะความเพลิดเพลินดับไป ทุกข์จึงดับ ฯลฯ

ดูก่อนปุลณะ ชรรมารมณฺ์ที่พึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุไม่ยินดี
ไม่สรรเสริญ ไม่พัวพันชรรมารมณฺ์นั้น เรากล่าวว่า เมื่อภิกษุนั้นไม่ยินดี
ไม่สรรเสริญไม่พัวพันชรรมารมณฺ์ เรากล่าวว่า เมื่อภิกษุนั้นไม่ยินดี
ไม่สรรเสริญ ไม่พัวพันชรรมารมณฺ์นั้น ความเพลินก็ดับไป ดูก่อนปุลณะ
เพราะความเพลินเพลินดับไป ทุกข์จึงดับ ดูก่อนปุลณะ ด้วยประการฉะนี้
เธอนั้น จึงไม่ห่างไกลจากชรรวินัยนี้.

[๑๑๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ยังไม่
เบาใจในชรรมนี เพราะข้าพระองค์ยังไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความ
เกิดความดับ คุณ โทษ และความสลัดออกแห่งผัสสาตนะ ๖ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอ
ย่อมพิจารณาเห็นจักขุว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตน
ของเรา ดังนี้หรือ.

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดีละ ภิกษุ ก็ในข้อนี้ จักขุเป็นอันเธอพิจารณาเห็นด้วยดี
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ผัสสาตนะที่ ๑ นี้เป็นอันเธอละขาด
แล้วเพื่อไม่เกิดอีกต่อไปด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ

เธอพิจารณาเห็นใจว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่
ใช่ตัวตน ของเรา ดังนี้หรือ.

ก. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดีละ ภิกษุ ก็ในข้อนั้น ใจจักเป็นอันเธอพิจารณาเห็นด้วยดี ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา ผัสสายตนะที่ ๖ นี้ จักเป็นอันเธอละขาด แล้ว เพื่อความไม่เกิดอีกต่อไป ด้วยอาการอย่างนี้ คุณก่อนปุณณะ ดีละ เธออันเรากล่าวสอนแล้วด้วยโอวาทย่อนี้ จักอยู่ในชนบทไหน.

ท่านพระปุณณะเถระทูลว่า พระเจ้าข้า ชนบทชื่อสุนาปรีนตะมียู่ ข้าพระองค์จักอยู่ในชนบทนั้น.

ว่าด้วยมนุษย์ชาวสุนาปรีนตชนบทเป็นผู้ร้ายเป็นประจำ

[๑๑๕] พ. คุณก่อนปุณณะ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรีนตชนบทคร่ำคร่า ทยายคายนึก ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรีนตชนบทจักด่า จักบริภาษเธอ ในข้อนั้น เธอจักมีความคิดอย่างไร.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรีนตชนบทจักด่า จักบริภาษข้าพระองค์ไซ้ ในข้อนั้น ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ว่า มนุษย์ชาวสุนาปรีนตชนบทนี้เจริญหนอ เจริญดีหนอ ที่เขาไม่ประหารเรา ด้วยมือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.

พ. คุณก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรีนตชนบทจักประหาร เธอด้วยมือเล่า ในข้อนั้น เธอจักมีความคิดอย่างไร.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทจัก
ประหารข้าพระองค์ด้วยมือไชรี ในข้อนั้น ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้
ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทเจริญหนอ เจริญดีหนอ ที่เขาไม่
ประหารเราด้วยก้อนดิน ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในข้อนี้ ข้าพระองค์
จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิด
อย่างนี้.

พ. คุณก่อนปฐณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทจักประหาร
เราด้วยก้อนดินเล่า ในข้อนั้น เราจักมีความคิดอย่างไร.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทจัก
ประหารข้าพระองค์ด้วยก้อนดินไชรี ในข้อนั้น ข้าพระองค์จักมีความคิด
อย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทนี้เจริญหนอ เจริญดีหนอ ที่เขา
ไม่ประหารเราด้วยท่อนไม้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในข้อนี้ ข้าพระองค์
จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิด
อย่างนี้.

พ. คุณก่อนปฐณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทจักประหาร
เราด้วยท่อนไม้เล่า ในข้อนั้น เราจักมีความคิดอย่างไร.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทจัก
ประหารข้าพระองค์ด้วยท่อนไม้ไชรี ในข้อนั้น ข้าพระองค์จักมีความคิด
อย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรินตชนบทนี้เจริญหนอ เจริญดีหนอ ที่เขา
ไม่ประหารเราด้วยศาตรา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในข้อนี้ ข้าพระองค์
จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิด
อย่างนี้.

พ. คุณก่อนปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหาร
เธอด้วยศาตรา ในข้อนั้น เธอจักมีความคิดอย่างไร.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจัก
ประหารข้าพระองค์ด้วยศาตราไซริ ในข้อนั้น ข้าพระองค์จักมีความคิด
อย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทนี้เจริญหนอ เจริญดีหนอ ที่เขา
ไม่ปลงเราเสียจากชีวิตด้วยศาตราอันคม ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในข้อนี้
ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมี
ความคิดอย่างนี้.

[๑๑๖] พ. คุณก่อนปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจัก
ปลงเธอเสียจากชีวิตด้วยศาตราอันคมเล่า ในข้อนั้น เธอจักมีความคิด
อย่างไร.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจัก
ปลงข้าพระองค์เสียจากชีวิตด้วยศาตราอันคมไซริ ในข้อนั้น ข้าพระองค์
จักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
อิตถัระอาเภถิยคังชอยู่ด้วยกายและชีวิต ย่อมแสวงหาศาตราสำหรับปลง
ชีวิตเสีย มีอยู่ ศาตราสำหรับปลงชีวิตที่เราแสวงหาอยู่นั้น เราได้แล้ว
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่
พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.

พ. คีละ ๆ ปุณณะ เธอประกอบด้วยทมะและอุปสมะเช่นนี้ จักอาจ
อยู่ในสุนาปรันตชนบทได้ บัดนี้ เธอย่อมรู้กาลอันควรไปได้.

[๑๑๗] ครั้งนั้นแล ท่านพระปุลณะชื่นชมยินดีพระภิกษุของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูจากอาสนะ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำ ประทักษิณแล้ว เก็บเสนาสนะแล้ว ถือบาตรและจีวรหลีกจาริกไปทาง สุนาปรินตชนบท เมื่อเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ก็บรรลุถึงสุนาปรินตชนบท ได้ยินว่า ท่านพระปุลณะอยู่ในสุนาปรินตชนบทนั้น ครั้งนั้นแล ใน ระหว่างพรรษานั้น ท่านพระปุลณะให้ชาวสุนาปรินตชนบทแสดงตนเป็น อุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน ได้ทำวิชา ๓ ให้แจ้งและปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้นแล ภิกษุมามากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อว่าปุลณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนด้วย พระโอวาทอย่างย่อ นั้น ทำกาลแล้ว กุลบุตรนั้นมีคิดเป็นอย่างไร มี อภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรชื่อว่าปุลณะ เป็นบัณฑิต กล่าวคำจริง กล่าวธรรมสมควรแก่ธรรม มิได้ลำบากเพราะเหตุแห่งธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรชื่อว่าปุลณะ ปรินิพพานแล้ว.

จบ ปุณณสูตรที่ ๕

อรรถกถापुณณสูตรที่ ๕

ในปุณณสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ตณฺเฏ** ได้แก่ จักขุปลสาทรูป และรูป. บทว่า **นฺนุทิสฺมุตฺถา** **ทฺกฺขสฺมุตฺถโย** ความว่า เพราะประชุมแห่งตัมहा ความประชุมแห่งทฺกฺข จันท์ ๕ ย่อมมี. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังวิภูฏะให้ถึงที่สุดแล้ว จึงทรงแสดงโดยสัจจะ ๒ ด้วยคำว่า **นฺนุทิสฺมุตฺถา** **ทฺกฺขสฺมุตฺถโย** ดังนี้ ในทวารทั้ง ๖.

ในนัยที่สอง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้วิภูฏะถึงที่สุดแสดงโดย
สัจจะ ๒ คือ นิโรธ มรรค. บทว่า อิมินา ตูว ปุณฺณ เป็นอนุสนธิ
แผนกหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงใส่เทศนาลงในพระอรหัตโดยวิภูฏะและ
วิภูฏะ อย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้เพื่อจะให้พระปุณณเถระ บั่นลือสีหนาท
ในฐานะ ๗ จึงตรัสคำอาทิว่า อิมินา ตูว .

บทว่า จณฺหา ได้แก่ คุราย คือ กล้าแข็ง. บทว่า ผรุสา
ได้แก่ หยาบ. บทว่า อุกโกถิสฺสนฺติ ความว่า จักค่าด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐.
บทว่า ปริภาสฺนฺติ ความว่า ย่อมชู้ว่า ท่านชื่อว่า เป็นสมณะอย่างไร
เราจักทำสิ่งนี้ และสิ่งนี้แก่ท่าน. บทว่า เอวเมตฺถ ความว่า จักมีแก่เรา
ในที่นี้ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า ทณฺฑเทน ได้แก่ ด้วยท่อนไม้ยาว ๔ ศอก
หรือด้วยค้อนไม้ตะเคียน. บทว่า สตุเถน ได้แก่ ด้วยศัสตรา มีคม
ข้างเดียวเป็นต้น.

บทว่า สตุตฺถารกํ ปริเยสนฺติ ความว่า ย่อมแสวงหาศัสตรา
เครื่องนำไปเสียดซึ่งชีวิต. คำนี้พระเถระกล่าวหมายเอาการแสวงหา ศัสตรา
ฆ่าตัวตาย ของพวกภิกษุผู้ฟังอสุภกถา เพราะเรื่องตติยปาราชิกแล้วเกลียด
ด้วยอัธภาพ. บทว่า ทมในคำว่า ทมฺปสมเนน นั้นเป็นชื่อของอินทริย-
สังวรเป็นต้น. จริงอยู่ในบาลีว่า สจฺเจน ทนฺโต ทมสา อุเปโต
เวทนฺตฺถ วุสิตพฺรหฺมจฺริโย ภิกษุเป็นผู้มีสัจจะฝีกตนเข้าถึงทมะ ถึงที่สุด
เวท อยู่จบพรหมจรรย์นี้ อินทริยสังวร ท่านกล่าวว่า ทมะ ในบาลีว่า
ยถิ สจฺจา ทมา จาคา ขนฺตุยาภฺยโยว วิชฺชติ แปลว่า ถ้าสัจจะ
ทมะ จาคะ ขันติ ย่อมมียิ่งขึ้นไซ้ไรนี้ ปัญญาท่านกล่าวว่า ทมะ. ในบาลีว่า

ทานน ทเมน สลฺลเมน สจฺจวาเจน แปลว่า ด้วยการให้ การฝึก การสำรวม และด้วยสัจจวาจา นี้ อุโปสถกรรม ท่านกล่าวว่า ทมะ. แต่ในสูตรนี้ ชันติ พึงทราบวาทมะ. บทว่า อุปฺสโม เป็นไวพจน์ของคำว่า ทโม นั้นนั่นเอง.

บทว่า อถฺโข อายสุมา ปุณฺโณ ความว่า ก็ท่านปุณณะนี้เป็นใคร และเพราะเหตุไรท่านจึงประสงค์จะไปในที่นั้น. แก้วว่า ท่านเป็นผู้อยู่ในสุนาปรีตชนบทนั่นเอง. แต่ท่านได้กำหนดที่อยู่อันไม่เป็นสัปปายะในกรุงสาวัตถี จึงประสงค์จะไปในที่นั้น.

ในข้อนั้น จะกล่าวตามลำดับความดังต่อไปนี้.

เล่ากันมาว่า ในแคว้น สุนาปรีต ในหมู่บ้านพ้อคำแห่งหนึ่งชนทั้ง ๒ นั้น เป็นพี่น้องกัน ใน ๒ คนนั้นบางคราว พี่ชายพาเกวียน ๕๐๐ เล่ม ไปสู่ชนบทนำสินค้ามา. บางคราวก็น้องชาย ก็ในสมัยนี้ พี่น้องชายไว้ในเรือน พี่ชายพาเกวียน ๕๐๐ เล่ม เทียวจาริกไปในชนบทถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ พี่ชายพาเกวียน ๕๐๐ เล่ม ไว้ในที่ไม่ใกล้พระเชตะวัน รับประทานอาหารเข้าแล้ว แวดล้อมไปด้วยชนบริษัทน์ในที่ที่มีความผาสุก.

สมัยนั้น ชาวกรุงสาวัตถี บริโภคอาหารเข้าแล้ว อธิฐานองค์ อุโปสถ ห่มผ้าเฉวียงบ่าอันหมดจด ถือของหอมและดอกไม้เป็นดิน น้อมโน้มเง้อมไป ในพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์อยู่ ออกทางประตูด้านทักษิณไปยังพระเชตะวัน. เขาเห็นชนเหล่านั้น จึงถามมนุษย์คนหนึ่งว่าคนพวกนี้จะไปไหน. คนนั้นกล่าวว่า นายท่านไม่รู้หรือว่า ชื่อพระรัตนะ

คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เกิดขึ้นแล้วในโลก มหาชนนั้นพากันไปสำนักพระศาสดา เพื่อจะฟังธรรมกถาด้วยประการฉะนี้. คำว่า พุทฺโธ ได้เลื่อนผิวหนังตั้งจดเยื่อกระดูกของเขา. เขามีบริษัทของตน แวดล้อม ไปวิหารพร้อมด้วยบริษัทนั้น เมื่อพระศาสดาทรงแสดงธรรมด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ ยืนฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท ก็เกิดจิตคิดจะบรรพชา.

ลำดับนั้น เมื่อพระตถาคตทรงทราบเวลาแล้วส่งบริษัทไป เขาจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคม นิมนต์เพื่อเสวยอาหารในวันรุ่งขึ้น ให้สร้างมณฑปในวันที่ ๒ ให้ปูอาสนะ ถวายมหาทานแก่สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน บริโภคอาหารเข้าแล้ว อธิษฐานองค์อุโบสถ ให้เรียกผู้รักษาเรือนคลังมาสั่งว่า ทรัพย์มีประมาณเท่านี้เราสละแล้ว ทรัพย์มีประมาณเท่านี้ เราไม่ฟังสละ จึงบอกเรื่องทั้งหมด กล่าวว่า ท่านจงให้สมบัตินี้แก่น้องชายของเราดังนี้ มอบทรัพย์ทั้งหมดให้แล้วบวชในสำนักของพระศาสดา บำเพ็ญกรรมฐานเป็นเบื้องหน้า.

ลำดับนั้น เมื่อท่านมณสิการพระกรรมฐานอยู่ กรรมฐานไม่ปรากฏ. แต่นั้น ท่านคิดว่า ชนบทนี้ ไม่เป็นที่สบายสำหรับเรา ถ้ากระไรเราพึงเรียนพระกรรมฐานในสำนักพระศาสดา จะพึงไปในสถานที่ของตนนั้นแล. ครั้นเวลาเช้า ท่านก็เที่ยวไปบิณฑบาต ตอนเย็นออกจากที่เรือนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ตรัสบอกพระกรรมฐาน บันลือสีหนาท ๗ ครั้งแล้วก็หลีกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อถโฆ อายสุมา ปุณฺณโณ ฯลฯ วิหริตี.

ถามว่า ก็พระปุลณเฑาะนี้ อยู่ที่ไหน. ตอบว่า อยู่ในสถานที่ ๔ แห่ง. อันดับแรก ท่านเข้าไปยังแคว้นสุนาปรินตะ ถึงภูเข ชื่อว่า อัพพหัตตะ แล้วเข้าไปบิณฑบาตยังวานิชคาม.

ลำดับนั้น น้องชาย จำท่านได้จึงถวายภิกษา กล่าวว่ ข้าแต่ท่าน ผู้เจริญ ขอท่านอย่าไปในที่อื่น จงอยู่แต่ในที่นี้เท่านั้น ให้ท่านรับคำแล้ว ให้อยู่ในที่นั้นนั่นเอง.

แต่นั้น ท่านก็ได้ไปวิหารชื่อสมุทลิริ ในที่นั้นมีที่จกรมซึ่งสร้าง กำหนดด้วยแผ่นหินตัดเหล็ก ไม่มีใครที่สามารถจะจกรมที่จกรมนั้นได้ใน ที่นั้น คลื่นในสมุทรมากระทบที่แผ่นหินตัดเหล็กกระทำเสียงดัง พระเถระ คิดว่า ภิกษุทั้งหลายผู้มนสิการพระกรรมฐานอยู่ ของงมีความผาสุก จึงอธิษฐานทำสมาธิให้เจียบเสียง.

ต่อจากนั้น ก็ได้ไปยังมาตุลลิริ. ในที่นั้นมีฝูงนกหนาแน่น ทั้งเสียง ก็ต่อเนื่องเป็นอันเดียวกันทั้งกลางคืนและกลางวัน. พระเถระคิดว่า ที่นี้ ไม่เป็นที่ผาสุก จากนั้นจึงได้ไปยังวิหาร ชื่อว่า สมกุกการาม. วิหารนั้น ไม่ไกลนักไม่ใกล้นักจากวานิชคาม สมบูรณ์ด้วยคมนาคม สงัดเจียบเสียง. พระเถระคิดว่า ที่นี้ผาสุก จึงได้สร้างที่พักกลางคืนที่พักกลางวัน และที่จกรมเป็นต้นในที่นั้นแล้วเขาจำพรรษา. ท่านได้อยู่ในที่ ๔ แห่ง ด้วยประการฉะนี้.

ภายหลัง ณ วันหนึ่ง ในภายในพรรษานั้นนั่นเอง พวกพ่อค้า ๕๐๐ คน บรรทุกสินค้า ลงในเรือด้วยหวังว่าจะไปสู่สมุทรโน้น. ในวันที่ลง เรือน้องชายของพระเถระให้พระเถระฉันทแล้ว รับลิกขาบทในสำนักของ

พระเถระ ไขว้แล้ว กล่าวว่ ท่านผู้เจริญ จึ้นชื่อว่าสมุทรวัวใจไม่ได้
ขอท่านทั้งหลายฟังนี้ถึงเราดังนี้แล้วจึ้นเรือไป. เรือแล่นไปด้วยความเร็ว
สูง เกาะน้อยแห่งหนึ่ง. พวกมนุษย์ กิดกันว่า พวกเราจะหาอาหาร
เข้ากินดั่งนี้แล้วลงที่เกาะ. ก็ในเกาะนั้นสิ่งอะไร ๆ อื่นไม่มี มีแต่ป่าไม้
จันท์เท่านั้น.

ลำดับนั้นคน ๆ หนึ่ง เอามีดเคาะต้นไม้ รู้ว่าเป็นจันท์แดง จึง
กล่าวว่ ท่านผู้เจริญ พวกเราไปสู่สมุทรวัวนี้เพื่อต้องการลาภ ก็จึ้นชื่อว่า
ลาภยิ่งไปกว่านี้ไม่มี ปุ่ม ประมาณ ๔ นิ้ว ได้ราคาตั้งแสน พวกเราบรรทุก
สินค้าอันควรจะบรรทุกให้เต็มด้วยไม้จันท์. คนเหล่านั้น ได้กระทำ
เหมือนอย่างนั้นแล้ว. พวกอมนุษย์ ผู้สิงอยู่ในป่าไม้จันท์โกรธแล้วคิดว่
คนเหล่านี้ ทำป่าไม้จันท์ของพวกเราให้เสียหาย พวกเราจักฆ่าคนพวกนั้น
ดั่งนี้แล้วกล่าวว่ เมื่อคนเหล่านั้น ถูกฆ่าในที่นี้แล ซากศพแต่ละซากศพ
ทั้งหมดก็จักปรากฏมีในภายนอก เราจักจมนเรือ ของพวกมันเสียกลางสมุทรวัว.
ครั้นในเวลาทีคนเหล่านั้นลงเรือ ไปได้ครู่เดียวเท่านั้น พวกอมนุษย์
เหล่านั้น ทำอุปาดิกรูป (รูปผุดเกิดฉับพลัน) ปรากฏจึ้นเองแล้วแสดงรูป
ที่น่าสะพึงกลัว. พวกมนุษย์กลัว นอบน้อมต่อเทวดาของตน. กุฎุมพี ชื่อ
จุลลปุณณะ น้องชายของพระเถระ ได้ยึ้นนอบน้อมพระเถระด้วยระลึกว่
ขอพี่ชายจงเป็นที่พึงของเรา.

ได้ยึ้นว่ ฝ่ายพระเถระนึกถึงน้องชายในขณะนั้นเหมือนกันรู้ว่าคน
เหล่านั้น กิดความข่อยยับจึงเหาะไปยึ้นอยู่ตรงหน้า. พวกอมนุษย์ พอเห็น
พระเถระ คิดว่ พระผู้เป็นเจ้าของปุณณะเถระมา ก็หลบไป. รูปที่ผุดจึ้นก็

สงบไป. พระเถระปลอบใจคนเหล่านั้นว่า อย่ากลัวไปเลย ดังนี้แล้วถามว่า พวกนั้น ประสงค์จะไปไหน. คนเหล่านั้น กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ พวกกระผม จะไปสถานที่ของพวกผมนั่นแหละ พระเถระเหยียบกราบเรือแล้ว อธิษฐานว่า ขอเรื่องจงไปสู่ที่พวกเขาปรารถนา. พวกพ่อค้าไปถึงที่ของตนแล้ว บอกเรื่องนั้นแก่บุตรและภรรยา อธิษฐานว่า พวกเราขอถึงพระเถระนั้นว่าเป็นที่พึ่ง ทั้ง ๕๐๐ คน พร้อมด้วยภรรยา ๕๐๐ คน ตั้งอยู่ในสระณะ ๓ รั้วปฏิบัติตนเป็นอุบาสก. แต่นั่นก็ขนสินค้าลงในเรือ จัดเป็นส่วนหนึ่งสำหรับพระเถระแล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ นี่เป็นส่วนของท่าน. พระเถระกล่าวว่า อาตมาไม่มีกิจในส่วนหนึ่ง ก็พระศาสดาพวกท่านเคยเห็นแล้วหรือ. ม. ไม่เคยเห็นขอรับ. ถ. ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงสร้างโรงกลม เพื่อพระศาสดาด้วยส่วนนี้ พวกท่านจงเฝ้าพระศาสดาด้วยอาการอย่างนี้. คนเหล่านั้นรับว่า ดีละขอรับจึงเริ่มเพื่อจะสร้างโรงกลมด้วยส่วนนั้น และด้วยส่วนของตน.

ได้ยินว่า พระศาสดา ได้ทรงกระทำโรงกลมนั้น ให้เป็นโรงฉันจำเดิมแต่กาลเริ่มทำมา. พวกภิกษุผู้รักษา เห็นรัศมีในกลางคืนได้ทำ ความสำคัญว่า เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่มีอยู่. อุบาสกทั้งหลาย ทำโรงกลม และเสนาสนะสำหรับสงฆ์เสร็จแล้ว ตระเตรียมเครื่องประกอบทานแล้ว แจ้งแก่พระเถระว่า ท่านผู้เจริญ กิจของตนพวกผมทำแล้ว ขอท่านจงกราบทูลพระศาสดาเถิด. ในเวลาเย็นพระเถระไปยังกรุงสาวัตถีด้วยฤทธิ์ อ้อนวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกคนชาววานิชคาม ประสงค์จะเฝ้าพระองค์ ขอพระองค์โปรดกระทำอนุเคราะห์ แก่คนเหล่านั้นเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว. พระเถระกลับมาที่อยู่ของตนตามเดิม.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระอานันทเถระมาตรัสว่า
อานนท์ พรุ่งนี้พวกเราจักเที่ยวบิณฑบาต ในวานิชคาม แคว้นสุนาปรันตะ
เธอจงให้สลากแก่ภิกษุ ๔๕๕ รูป. พระเถระรับพระคำรัสแล้ว จึงได้บอก
ความนั้นแก่ภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอภิกษุผู้เดินทางไปทาง
อากาศจงจับสลาก. วันนั้น พระกุณฑธานเถระได้จับสลากเป็นที่หนึ่ง.
ฝ่ายพวกคนชาววานิชคาม คิดว่า ได้ยินว่าพรุ่งนี้พระศาสดาจักเสด็จมา
จึงกระทำมณฑปที่กลางบ้าน แล้วเตรียมโรงทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงชำระพระวรกายแต่เช้าตรู่ เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี ทรงนั่งเข้าผล
สมาบัติ. บันฑุกัมพลลิลอาสน์ของท้าวสักกะแสดงอาการร้อนแล้ว ท่าน
รำพึงว่านี่อะไรกัน จึงเห็นพระศาสดาเสด็จไปยังแคว้นสุนาปรันตะ จึงตรัส
เรียกวิสสุกัมเทพบุตรมาสั่งว่า พ่อเอ๋ย วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จ
เที่ยวบิณฑบาต ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ท่านจงสร้างเรือนยอด ๕๐๐ หลัง
จงประดิษฐานเตรียมไว้ยอดซุ้มประตูพระวิหารพระเชตวัน. วิสสุกรรม-
เทพบุตรก็ได้จัดตามเทวโองการ เรือนยอดของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เป็น
๔ มุข. ของพระอัครสาวก ๒ มุข. นอกนั้นมีมุขเดียว. พระศาสดา เสด็จ
ออกจากพระคันธกุฎี เสด็จเข้าไปเรือนยอดที่ใกล้ ในบรรดาเรือนยอดอัน
ตั้งไว้ตามลำดับ. มีภิกษุ ๔๕๕ รูป นับตั้งแต่พระอัครสาวกเป็นต้นไป
จึงได้เข้าไป ได้มีเรือนยอดว่างอยู่หลังหนึ่ง. เรือนยอดทั้ง ๕๐๐ หลัง
ลอยทะลิวไปในอากาศ.

พระศาสดา เสด็จถึงสัจจพันธบรรพต ได้พักเรือนยอดไว้บนอากาศ
ดาบสผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ชื่อว่า สัจจพันธที่บรรพตนั้น ให้มหาชน ถือ

มิจฉาทิฎฐิ เป็นผู้ถึงความ เป็นเลิศด้วยลาภและเลิศด้วยศอญฺ์. แต่ธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตผลในภายในของท่านย่อมรุ่งโรจน์เหมือนประทีปลูกโพลงในภายในฉะนั้น.

พระศาสดาครั้นทรงเห็นดังนั้นแล้ว จึงคิดว่าเราจักแสดงธรรมแก่เขา ดังนี้แล้วจึงเสด็จไปแสดงธรรม.

ในเวลาจบเทศนา พระคาบส บรรลุพระอรหัต. อภิญา มาถึงท่านพร้อมด้วยพระอรหัตที่บรรลุนั้นเอง. ท่านเป็นเอหิกิษุ ทรงไว้ซึ่งบาตรและจีวรอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์ ก็เข้าไปเรือนยอด (หลังที่ว่าง)

พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้อยู่ที่เรือนยอดเสด็จไปวานิชคาม กระทำเรือนยอดไม่ให้มีใครเห็นแล้ว เสด็จเข้ายังวานิชคาม. พวกพ่อค้า ถวายทานแด่สงฆ์ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธาน แล้วนำพระศาสดาไปยังกุฎาคาร. พระศาสดาได้เสด็จเข้าไปยังโรงกลม. มหาชน บริโภคอาหารเข้าตราบเท่าที่คิดว่า พระศาสดาทรงสงประระงับความหิวอาหาร แล้วสมทานองค์อุโบสถ ถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นอันมาก กลับมายังอารามเพื่อต้องการฟังธรรม. พระศาสดาทรงแสดงธรรมเกิดเป็นประมุขที่ผูกเป็นหุ่นของมหาชน. โกลาหลเพราะพระพุทธรูปได้มีเป็นอันมาก.

พระศาสดาประทับอยู่ในที่นั้นนั่นเองตลอด ๗ วัน เพื่อสงเคราะห์มหาชน. พอรุ่งขึ้นก็ได้ปรากฏอยู่ในมหาคันธกุฎินั้นเอง. ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ๗ วัน การตรัสรู้ธรรม ได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ๗ วัน เสด็จเที่ยววิณฑบาตในวานิชคาม ให้

พระปณณเถระกลับด้วยศรีสั้งว่า เธอจงอยู่ในที่นี้แล ได้เสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำ นัมมทานที อันมีอยู่โดยลำดับ. พระยานาคนัมมทา กระทบการต้อนรับพระศาสดา ให้เสด็จเข้าไปสู่ภพนาถ ได้กระทำสักการะ ต่อพระรัตนตรัย. พระศาสดาแสดงธรรมแก่พระยานาคนั้น แล้วออกจาก ภพนาถ. พระยานาคนั้น อ้อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ จงประทานสิ่งที่ควรสละแก่ข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง เจริญคือรอยพระบาทไว้ ณ ฝั่งแม่น้ำ นัมมทานที เจริญคือรอยพระบาท นั้น เมื่อคลื่นหลากมา ๆ ย่อมปิด เมื่อคลื่นไปแล้วย่อมเปิดออก ความถึง พร้อมด้วยมหาสักการะได้มีแล้ว. พระศาสดาเสด็จออกจากที่นั้น แล้ว เสด็จไปยังสังจฬันทรบรรพต ศรีสกะสังจฬันทรภิกษุว่า เธอทำให้มหาชน หยั่งลงไปทางอบาย เธอจงอยู่ในที่นี้แหละ ให้ชนเหล่านั้นสละลัทธิเสีย แล้วให้ดำรงอยู่ในทางแห่งพระนิพพาน. ฝ่ายพระสังจฬันทรภิกษุนั้น ทูลขอ ข้อที่ควรประพฤติ. พระศาสดาแสดงพระเจริญ คือรอยพระบาท ที่หลัง แผ่นหินแห่งทิบ เหมือนรอยตรา ที่ก้อนดินเหนียวเปียก. แต่นั่นก็เสด็จ กลับพระวิหารเชตวันตามเดิม. ท่านหมายเอาข้อนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เตนว อนุตรวสุเสน เป็นต้น.

บทว่า ปรินิพพายิ ได้แก่ ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสปรินิพพาน ชาติ. มหาชน กระทำการบูชาสรีระของพระเถระ ๗ วัน ให้รวบรวมไม้หอมเป็นอันมาก ให้ฌาปนกิจแล้วเก็บเอาธาตุทำพระเจดีย์. บทว่า สมพหุลา ภิกขุ ได้แก่ เหล่าภิกษุ ผู้อยู่ในที่ใกล้พระเถระ. คำที่เหลือ ในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาปณณสูตรที่ ๕

๖. พาหิยสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่ออยู่ผู้เดียว

[๑๑๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระพาหิยะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วพึงเป็นผู้ ๆ เดี่ยว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพาหิยะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขูเทียบหรือไม่เทียบ. ท่านพระพาหิยะกราบทูลว่า ไม่เทียบ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียบ สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

พา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียบ เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

พา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

พา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. จักขุวิญญาน จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง

พ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

พ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

พ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ใจเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

พ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

พ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

พ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง

พ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

พ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

พ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

พ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนพาหิยะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่าย ทั้งในจักษุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส
ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ
สัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งใน
มโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๑๑๕] ครั้งนั้นแล ท่านพระพาหิยะชื่นชมยินดีพระภิกษุของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล ท่านพระพาหิยะเป็นผู้ ๆ เดียว
หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว กระทำให้
แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็น
บรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้า
ถึงอยู่ ได้รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็แหละท่านพระพาหิยะได้
เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ พาหิยสูตรที่ ๖

อรรถกถาพาหิยสูตรที่ ๖

พาหิยสูตรที่ ๖ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาพาหิยสูตรที่ ๖

๗. ปฐมเอหสูตร°

ว่าด้วยความห้วนไหว

[๑๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความห้วนไหวเป็นโรค ความห้วนไหวเป็นผี ความห้วนไหวเป็นลูกศร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล ตถาคตเป็นผู้ไม่ห้วนไหว ปราศจากลูกศรอยู่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล ถ้าแม้ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงเป็นผู้ไม่มีความห้วนไหว ปราศจากลูกศรอยู่ ภิกษุไม่พึงสำคัญซึ่งจักขุ ไม่พึงสำคัญในจักขุ ไม่พึงสำคัญแต่จักขุ ไม่พึงสำคัญว่าจักขุของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งรูปทั้งหลาย ไม่พึงสำคัญในรูปทั้งหลาย ไม่พึงสำคัญแต่รูปทั้งหลาย ไม่พึงสำคัญว่า รูปทั้งหลายของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งจักขุวิญญาณ ไม่พึงสำคัญในจักขุวิญญาณ ไม่พึงสำคัญแต่จักขุวิญญาณ ไม่พึงสำคัญว่าจักขุวิญญาณของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งจักขุสัมผัส ไม่พึงสำคัญในจักขุสัมผัส ไม่พึงสำคัญแต่จักขุสัมผัส ไม่พึงสำคัญว่า จักขุสัมผัสของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญแต่สุขเวทนา ทุกขเวทนา.

๑. อรรถกถาสูตที่ ๗-๘ แก้วรวมไว้ท้ายสูตรที่ ๘

หรืออทุกข์มสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญว่า
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกข์มสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย ของเราไม่พึงสำคัญซึ่งโศคะ... ไม่พึงสำคัญซึ่งมานะ... ไม่พึง
สำคัญซึ่งกาย... ไม่พึงสำคัญซึ่งใจ ไม่พึงสำคัญในใจ ไม่พึงสำคัญแต่ใจ
ไม่พึงสำคัญว่า ใจของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งธรรมารมณ์ทั้งหลาย... ไม่พึง
สำคัญซึ่งมโนวิญญาณ ไม่พึงสำคัญในมโนวิญญาณ ไม่พึงสำคัญแต่มโน-
วิญญาณ ไม่พึงสำคัญว่า มโนวิญญาณของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งมโนสัมผัส
ไม่พึงสำคัญในมโนสัมผัส ไม่พึงสำคัญแต่มโนสัมผัส ไม่พึงสำคัญว่ามโน-
สัมผัสของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกข์มสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญในสุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรืออทุกข์มสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญแต่
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกข์มสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกข์มสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งสิ่งทั้งปวง ไม่
พึงสำคัญในสิ่งทั้งปวง ไม่พึงสำคัญแต่สิ่งทั้งปวง ไม่พึงสำคัญว่า สิ่งทั้งปวง
ของเรา เชนั้นเมื่อไม่สำคัญอย่างนี้ ก็ไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่
ถือมั่น ก็ไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับสนิทเฉพาะตนทีเดียว ย่อมรู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อ
ความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้.

[๑๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ
ห้วนไหวเป็นโรค ความห้วนไหวเป็นผี ความห้วนไหวเป็นลูกศร ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล ตถาคตย่อมเป็นผู้ไม่ห้วนไหว ปราศจาก
ลูกศร เพราะเหตุนั้นแล ถึงแม้ภิกษุก็พึงหวังว่าเราพึงเป็นผู้ไม่ห้วนไหว
ปราศจากลูกศรอยู่.

จบ ปฐมเอชสูตรที่ ๗

๘. ทุตติยเอชสูตร

ว่าด้วยไม่พึงสำคัญอะไร ๆ ว่าเป็นของเรา

[๑๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญซึ่งจักขุ ไม่
พึงสำคัญในจักขุ ไม่พึงสำคัญแต่จักขุ ไม่พึงสำคัญว่า จักขุของเรา ไม่พึง
สำคัญซึ่งรูปทั้งหลาย ไม่พึงสำคัญในรูปทั้งหลาย ไม่พึงสำคัญแต่รูปทั้งหลาย
ไม่พึงสำคัญว่า รูปทั้งหลายของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งจักขุวิญญาณ ไม่พึง
สำคัญในจักขุวิญญาณ ไม่พึงสำคัญแต่จักขุวิญญาณ ไม่พึงสำคัญว่า จักขุ-
วิญญาณของเรา ไม่พึงสำคัญซึ่งจักขุสัมผัส ไม่พึงสำคัญในจักขุสัมผัส
ไม่พึงสำคัญแต่จักขุสัมผัส ไม่พึงสำคัญว่า จักขุสัมผัสของเรา ไม่พึงสำคัญ
ซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญแต่สุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่พึงสำคัญว่า
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส

เป็นปัจจัย ของเรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุย่อมสำคัญซึ่งสิ่งใด ย่อมสำคัญในสิ่งใด ย่อมสำคัญแต่สิ่งใด ย่อมสำคัญว่า สิ่งใดของเรา สิ่งนั้นย่อมเป็นอย่างอื่นจากสิ่งนั้น โลกมีภาวะเป็นอย่างอื่น ข้องอยู่ในภพ ย่อมยินดีภพนั้นแหละ ไม่เพียงสำคัญซึ่งโศตะ ฯลฯ ไม่เพียงสำคัญซึ่งฆณะ ฯลฯ ไม่เพียงสำคัญซึ่งชีวกา ฯลฯ ไม่เพียงสำคัญซึ่งกาย ฯลฯ ไม่เพียงสำคัญซึ่งใจ ไม่เพียงสำคัญในใจ ไม่เพียงสำคัญแต่ใจ ไม่เพียงสำคัญว่า ใจของเรา ไม่เพียงสำคัญซึ่งธรรมารมณทั้งหลาย ไม่เพียงสำคัญในธรรมารมณทั้งหลาย ไม่เพียงสำคัญแต่ธรรมารมณทั้งหลาย ไม่เพียงสำคัญว่า ธรรมารมณทั้งหลายของเรา ไม่เพียงสำคัญซึ่งมโนวิญญาณ ไม่เพียงสำคัญในมโนวิญญาณ ไม่เพียงสำคัญแต่มโนวิญญาณ ไม่เพียงสำคัญว่า มโนวิญญาณของเรา ไม่เพียงสำคัญซึ่งมโนสัมผัส ไม่เพียงสำคัญในมโนสัมผัส ไม่เพียงสำคัญแต่มโนสัมผัส ไม่เพียงสำคัญว่า มโนสัมผัสของเรา ไม่เพียงสำคัญซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เพียงสำคัญในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เพียงสำคัญแต่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เพียงสำคัญว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ของเรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุย่อมสำคัญซึ่งสิ่งใด ย่อมสำคัญในสิ่งใด ย่อมสำคัญแต่สิ่งใด ย่อมสำคัญว่า สิ่งใดของเรา สิ่งนั้นย่อมเป็นอย่างอื่นจากสิ่งนั้น โลกมีภาวะเป็นอย่างอื่น ข้องอยู่ในภพ ย่อมเพติดเพลินภพนั้นแหละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่เพียงสำคัญซึ่งขันธ ธาตุและอายตนะ ไม่เพียงสำคัญในขันธ ธาตุและอายตนะ

ไม่เพียงสำคัญแต่ขันธ์ ธาตุและอายตนะ ไม่เพียงสำคัญว่า ขันธ์ ธาตุ และ
อายตนะของเรา เธอเมื่อไม่สำคัญอย่างนี้ ย่อมไม่ถ่อมมั่นสิ่งอะไร ๆ ในโลก
เมื่อไม่ถ่อมมั่น ย่อมไม่สะคั่ง เมื่อไม่สะคั่ง ย่อมดับสนิทเฉพาะตนที่เดียว
ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุติยเวชสูตรที่ ๘

อรรถกถาปฐมเวชสูตรที่ ๗- ทุติยเวชสูตรที่ ๘

ในปฐมเวชสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **เอชา** ได้แก่ ตัณหา. ตัณหา แม้นั้น ท่านเรียกว่า **เอชา**
เพราะอรรถว่า. หวันไหว. อนึ่ง **เอชา** นั้น ชื่อว่า **โรคะ** เพราะอรรถ
เบียดเบียน. ชื่อว่า **คัณฑะ** ฝิ เพราะอรรถว่า ประทุษร้ายในภายใน.
ชื่อว่า **สัลละ** ลูกศร เพราะอรรถว่า ตัด. บทว่า **ตสุมา** ความว่า
เพราะเหตุที่เอชา ชื่อว่า เป็นตัวตัณหา เป็นตัวโรค และเป็นลูกศร
ฉะนั้น. คำว่า **จกขุ น มนุญญ** เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.
สูตรทั้งหมด ท่านจัดไว้ในหนหลังจักมาแสดงไว้เมื่อนี้. สูตรที่ ๘ มีนัย
ดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถาปฐมเวชสูตรที่ ๗ - ทุติยเวชสูตรที่ ๘

๕. ปฐมทวยสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงส่วนสอง

[๑๒๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงส่วนสองแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ส่วนสองเป็นไฉน คือ จักขุกับรูป ๑ โสตะกับเสียง ๑ ฆานะกับกลิ่น ๑ ชิวหากับรส ๑ กายกับโผฏฐัพพะ ๑ ใจกับธรรมารมณ์ ๑ นี้เรียกว่าธรรมคู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราบอกเลิกส่วนสองนั้นเสียแล้ว จักบัญญัติส่วนสองเป็นอย่างอื่น วาจาของบุคคลนั้นกันให้เป็นเรื่องของเทวดา. ก็บุคคลนั้นถูกเขาถามเข้าแล้วก็อธิบายไม่ได้ และถึงความอึดอัดยิ่งขึ้น ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะข้อนั้นไม่ใช่วิสัย.

จบ ปฐมทวยสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมทวยสูตรที่ ๕

ปฐมทวยสูตรที่ ๕ คำว่า ทวย แปลว่า ส่วนสอง.

จบ อรรถกถापฐมทวยสูตรที่ ๕

๑๐. ทุคิตวยสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงส่วนสอง

[๑๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยส่วนสอง วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยส่วนสองเป็นอย่างไร จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุไม่เที่ยง มีความ

แปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น รูปไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เป็นอย่างอื่น ส่วนสองอย่างนี้ ห้วนไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความ
แปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น จักขุวิญญาณไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณก็ไม่
เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็จักขุ
วิญญาณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยงจักเป็นของเที่ยงแต่ไหน
คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมกันแห่งธรรม
ทั้ง ๓ นี้แล เรียกว่าจักขุสัมผัส.

[๑๒๕] ถึงจักขุสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
อย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความ
แปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น ก็จักขุสัมผัสที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัย
ปัจจัยอันไม่เที่ยง จักเป็นของเที่ยงแต่ไหน คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย เวทนา
อันผัสสะกระทบแล้วย่อมเสวย เจตนาอันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด สัญญา
อันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำ แม้ธรรมเหล่านั้นก็ห้วนไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง
มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ ย่อมเกิดขึ้น
เพราะอาศัยลิ้นและรส ลิ้นไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น
รสไม่เที่ยงมีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น ส่วนสองอย่างนี้ห้วนไหว
และอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น ชิวหาวิญญาณ
ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความ
เกิดขึ้นแห่งชิวหาวิญญาณ ก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
อย่างอื่น คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็ชิวหาวิญญาณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัย

ปัจจัยอันไม่เที่ยง จักเป็นของเที่ยงแต่ไหน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ
ประจวบ ความประชุม ความพร้อมกัน แห่งธรรมทั้ง ๓ นี้แล เรียกว่า
ชีวหาสัมผัส.

[๑๒๖] แม้ชีวหาสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งชีวหาสัมผัสก็ไม่เที่ยง มี
ความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชีวหาสัมผัส
ที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จักเป็นของเที่ยงแต่ไหน
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาอันผัสสะกระทบแล้วย่อมเสวย เจตนาอันผัสสะ
กระทบแล้วย่อมคิด สัญญาอันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำ แม้ธรรมเหล่านี้
ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น
 ฯลฯ มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ ใจไม่เที่ยง มี
ความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น ธรรมทั้งหลายก็ไม่เที่ยง มีความ
แปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น ส่วนสองอย่างนี้หวั่นไหวและอาพาธ
ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น มโนวิญญาณไม่เที่ยง
มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
มโนวิญญาณก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น มโน-
วิญญาณที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จักเป็นของเที่ยงแต่
ไหน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมกัน
แห่งธรรม ๓ ประการนี้แล เรียกว่ามโนสัมผัส.

[๑๒๗] แม้โนสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งมโนสัมผัสก็ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มโนสัมผัสที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัยปัจจัยอันไม่เที่ยง จักเป็นของเที่ยงแต่ไหน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาอันผัสสะกระทบแล้วย่อมสวय เจตนาอันผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด สัญญาอันผัสสะกระทบแล้วย่อมจำ แม้ธรรมเหล่านี้ ก็หวั่นไหวและอาพาธ ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นอย่างอื่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มโนวิญญาณย่อมเกิดเพราะอาศัยส่วนสอง ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ ทุคิยทวยสูตรที่ ๑๐

ฉัณนวรรคที่ ๔

อรรถกถาทุคิยทวยสูตรที่ ๑๐

ในทุคิยทวยสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อิตุเถตํ ทวยํ** เป็น **เอวเมตํ ทวยํ** แปลว่า ทั้ง ๒ นี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **จลลเจว พุยาธิญจ** ความว่า ย่อมหวั่นไหว และเจ็บป่วย เพราะไม่เป็นไปตามสภาวะของตน. บทว่า **โยปี เหตุโยปี ปจฺจโย** ความว่า วัตถุและอารมณ์ เป็นเหตุและเป็นปัจจัย แก่ จักขุวิญญาณ. บทว่า **จกฺขุโต นิจฺจํ ภวิสฺสตี** ความว่า จักเป็นของเที่ยง เพราะเหตุไร. เหมือนอย่างว่าบุตรผู้เกิดในท้องของทาสีของชายผู้เป็นทาส ก็กลายเป็นทาสคนหนึ่งไป ฉันใด วัตถุอารมณ์ วัตถุและอารมณ์ ก็เป็นของ

ไม่เที่ยงเช่นนั้นเหมือนกัน. บทว่า **สงฺคฺติ** แปลว่า มาประจวบเข้า.
บทว่า **สนฺนิปาโต** ได้แก่ประชุมรวมกัน บทว่า **สมวาโย** ได้แก่มารวม
เป็นอันเดียวกัน. บทว่า **อโย วุจฺจติ จกฺขุสมฺผลฺโส** ความว่า ความ
ประจวบด้วยปัจจัยนี้ คือ ชื่อว่าประจวบกัน ประชุมกัน มาพร้อมกัน
โดยชื่อว่าปัจจัยนั่นเอง เพราะเกิดด้วยปัจจัย กล่าวคือ ความประจวบ
ความประชุม และความมาพร้อมกัน นี้เรียกว่า จักขุสัมผัส. บทว่า
โสปิ เหตุ. ความว่า จักขุและอารมณ์ ชั้นที่ ๓ ที่เป็นสหชาตธรรม
เป็นเหตุแห่งผัสสะ ธรรมดังกล่าวมานี้ เรียกว่า เหตุ. บทว่า **ผลฺโส**
เป็นปฐมวิภักติ ลงในอรรถแห่งทศวิภักติ อธิบายว่า เวทนาข่อมเสวย
เจตนาข่อมคิด สัญญา ข่อมจำได้ ซึ่งอารมณ์อันผัสสะถูกต้องแล้วเท่านั้น
บทว่า **มุจฺจโร** ได้แก่บุคคลผู้พร้อม ด้วยผัสสะ. เวทนาอันผัสสะ
ถูกต้องแล้ว ข่อมรู้ทั่วซึ่งอารมณ์เท่านั้น อธิบายว่า ข่อมคิดก็มี. ดังนั้น
ในพระสูตรนี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชั้นที่ ๓๐ ถ้วน. อย่างไรก็ตาม.
คือ อันดับแรก ในจักขุทวาร วัตถุ (จักขุวัตถุ) และอารมณ์ จัดเป็น
รูปชั้นที่, ชั้นที่ใด เสวย อารมณ์อันผัสสะถูกต้องแล้ว เหตุนั้น ชั้นนั้น
ชื่อว่า เวทนาชั้นที่ ชั้นที่ใดคิดอารมณ์อันผัสสะถูกต้องแล้ว เหตุนั้น
ชั้นนั้น ชื่อว่าสังขารชั้นที่. ชั้นที่ใด จำได้ซึ่งอารมณ์อันผัสสะถูกต้องแล้ว
เหตุนั้น ชั้นนั้น ชื่อว่าสัญญาชั้นที่, ชั้นที่ใดรู้แจ้งซึ่งอารมณ์อันผัสสะ
ถูกต้องแล้ว เหตุนั้น ชั้นนั้น ชื่อว่าวิญญาณชั้นที่ แม้ในทวารที่เหลือ
ก็เช่นนี้เหมือนกัน. จริงอยู่แม้ในมโนทวาร วัตถุรูปจัดเป็นรูปชั้นที่ โดย
ส่วนเดียว. เมื่ออารมณ์ คือ รูปมีอยู่ แม้อารมณ์ก็จัดเป็นรูปชั้นที่

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่ม ๔ ภาค ๑ - หน้าที่ 145

ดังนั้นจึงได้ชั้น ๕ ในทวาร ๖ รวมเป็นชั้น ๓๐ ถ้วน. แต่เมื่อว่า
โดยสังเขป สหชาตธรรมเหล่านี้ จัดเป็นชั้น ในทวารทั้ง ๖. เมื่อตรัส
ชั้น ๕ พร้อมด้วยปัจจัย ให้พิสดารว่า ไม่เที่ยง เป็นอันทรงแสดง
พระสูตรนี้ ตามอรรถาธิบายของสัตว์ผู้จะตรัสรู้แล.

จบ อรรถกถาทุคดียทวยสูตรที่ ๑๐

จบ มัชฌิมวรรค ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปโลกสูตร ๒. สุนยสูตร ๓. สังฆิตตสูตร ๔. มัชฌิมสูตร
๕. ปุณณสูตร ๖. พาหิยสูตร ๗. ปฐมเอชสูตร ๘. ทุคดียเอชสูตร
๙. ปฐมทวยสูตร ๑๐. ทุคิตวยสูตร.

ฉฬวรรคที่ ๕

๑. ปฐมสังคัยสูตร

ว่าด้วยผัสสายนะ ๖

[๑๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ ประการนี้ ที่บุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมระวังแล้ว ย่อมนำทุกข์หนักมาให้ ผัสสายนะ ๖ ประการเป็นไฉน คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มนะ ที่บุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมระวังแล้ว ย่อมนำทุกข์หนักมาให้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ ประการนี้แล ที่บุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมระวังแล้ว ย่อมนำทุกข์หนักมาให้.

[๑๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ ประการนี้ ที่บุคคลฝึกฝนดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมระวังดีแล้ว ย่อมนำสุขมากมาให้ ผัสสายนะ ๖ เป็นไฉน คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มนะ ที่บุคคลฝึกฝนดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมระวังดีแล้ว ย่อมนำสุขมากมาให้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ ประการนี้แล ที่บุคคลฝึกฝนดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมระวังดีแล้ว ย่อมนำสุขมากมาให้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สุกตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยาภรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถา ประพันธ์ต่อไปอีกว่า.

[๑๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลไม่สำรวมผัสสายนะ ๖ นั้นแหละ เว้นการสำรวมในอายตนะใด ย่อมเข้าถึงทุกข์ บุคคลเหล่าใด ได้สำรวมระวัง

อายตนะเหล่านั้น บุคคลเหล่านั้น มีศรัทธาเป็น
เพื่อน ย่อมเป็นผู้อันราคะไม่ชุ่มอยู่ บุคคลเห็นรูปที่
ชอบใจและเห็นรูปที่ไม่ชอบใจแล้ว พึงบรรเทาราคะ
ในรูปที่ชอบใจ และไม่พึงเคืองใจว่า รูปไม่น่ารัก
ของเรา (เราเห็นรูปไม่น่ารักเข้าแล้ว) ได้ยินเสียง
ที่น่ารัก และเสียงที่ไม่น่ารัก พึงสงบใจในเสียงที่
น่ารัก และพึงบรรเทาความเคืองใจในเสียงที่ไม่น่ารัก
และไม่พึงเคืองใจว่า เสียงไม่น่ารักของเรา (เราได้
ฟังเสียงที่ไม่น่ารักเข้าแล้ว) ได้ดมกลิ่นที่ชอบใจ
อันน่ายินดี และได้ดมกลิ่นที่สะอาด ไม่น่ารักใคร่
พึงบรรเทาความหงุดหงิดในกลิ่นที่ไม่น่าใคร่ และ
ไม่พึงพอใจในกลิ่นที่น่าใคร่ ได้ลิ้มรสที่อร่อย
เล็กน้อย และลิ้มรสที่ไม่อร่อยในบางคราว ไม่พึง
ลิ้มรสที่อร่อยด้วยความติดใจ และไม่ควรมินร้าย
ในเมื่อลิ้มรสที่ไม่อร่อย ถูกสัมผัสที่เป็นสุขกระทบ
เข้าแล้ว และถูกผัสสะที่เป็นทุกข์กระทบเข้าแล้ว
ไม่พึงหวั่นไหวในระหว่าง ๆ ควรวางเฉยผัสสะทั้งที่
เป็นสุข ทั้งที่เป็นทุกข์ทั้งสอง ไม่ควรมินดี ไม่ควร
มินร้าย เพราะผัสสะอะไร ๆ นรชนทั้งหลายที่ทรา
มปัญญา มีความสำคัญในกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า
ยินดีอยู่ด้วยกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า เป็นสัตว์ที่มี

สัญญา ย่อมวนเวียนอยู่ ก็บุคคลบรรเทาใจ ที่
ประกอบด้วยปัญญาคุณทั้งปวงแล้ว ย่อมรักษา
ใจให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ ใจที่บุคคลเจริญดี
แล้วในอารมณ ๖ อย่างนี้ ในกาลใด ในกาลนั้น
จิตของบุคคลนั้น อันสุขสัมผัสกระทบเข้าแล้ว
ย่อมไม่หวั่นไหวในที่ไหน ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายปราบราคะและโทสะเสียแล้ว ย่อม
เป็นผู้ถึงนิพพานซึ่งเป็นฝั่งข้างโน้นแห่งชาติและ
มรณะ.

จบ ปฐมสังคัยสูตรที่ ๑

ฉพวรรคที่ ๕

อรรถกถาปฐมสังคัยสูตรที่ ๑

ในปฐมสังคัยสูตรที่ ๑ ฉพวรรคที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อทนฺตา แปลว่า ไม่ฝึกลแล้ว. บทว่า อตุตฺตา แปลว่า
ไม่คุ้มครองแล้ว. บทว่า อรฺกฺขิตา แปลว่า ไม่รักษาแล้ว บทว่า อสฺ รุตา
แปลว่า ไม่ปิดแล้ว. บทว่า ทุกฺขาธิวาทา โหฺนฺติ ความว่า ย่อม
นำมาซึ่งทุกข์มีประมาณยิ่ง ต่างด้วยทุกข์ในนรกเป็นต้น. บทว่า สุขาธิ-
วาทา โหฺนฺติ ความว่า ย่อมนำมาซึ่งสุขมีประมาณยิ่ง ต่างด้วยฆาน และ
มรรค ผล. บาลีว่า อธิวาทา ดังนี้ก็มี. ความก็เหมือนกัน.

บทว่า **ฉเพชร** แยกสนธิเป็น **ฉ เอว**. บทว่า **อัม วุโต ยตุถ**

ทุกัม **นิกจฺจติ** ความว่า บุคคลผู้เว้นจากการสำรวม ในอายตนะเหล่าใด ย่อมถึงทุกัม. บทว่า **เตสญฺจ เย อัม วรณํ อเวทิสฺสุ** ความว่าชนเหล่าใด ประสบคือได้ ความสำรวมอายตนะ เหล่านั้น. บทว่า **วิหรนฺตานวสุสุตา** ได้แก่ เป็นผู้อันระคะ ไม่ชุ่ม ไม่เปียกอยู่. บทว่า **อสาทุํ สาทุํ** ได้แก่ ไม่อโรย และอโรย.

บทว่า **ผลฺลสทฺทวํ สฺซทฺททุกัม อุเปกฺเข** ได้แก่ผัสสะในอุเบกขา มี ๒ คือ สฺซทฺทสัมผัส หรือ ทฺททฺทสัมผัส อธิบายว่า พึงให้อุเบกขา เกิดขึ้นใน ผัสสะ ๒ อย่างเดียว อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ผลฺลสทฺทวํ สฺซทฺททุกัม อุเปกฺขา** (ผัสสะ ๒ สฺซทฺททุกัม อุเปกฺขา). อธิบายว่า สฺซทฺททุกัม อุเบกขา มีผัสสะเป็น เหตุ. บุคคลไม่ยังความยินดีให้เกิดขึ้นในสุข ไม่ยังความยินร้ายให้เกิดขึ้น ในทุกัม ก็พึงเป็นผู้อุเบกขาวางเฉย. บทว่า **อนานุรุทฺโธ อวิรุทฺธ เกนจิ** ความว่า ไม่พึงยินดี ไม่พึงยินร้าย กับอารมณ์ไร ๆ.

บทว่า **ปฺปลยฺจสฺสยฺยา** ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้มึสัจญานันช้ำ เพราะกิเลสสัจญยา. บทว่า **อิตริตฺตรา นรา** ได้แก่สัตว์ผู้ต่ำทราม. บทว่า **ปฺปลยฺจนฺตา อุปยฺนติ** ความว่า ยินดีธรรมเป็นเครื่องเน้นช้ำ. ย่อมเข้าถึงวิภูฏะ บทว่า **สฺสยฺยโน** ได้แก่สัตว์ผู้มึสัจญยา. บทว่า **มโนมยํ** **เคหฺลิตฺตญฺจ สทฺทพฺ** ความว่า จิตสำเร็จด้วยใจอันอาศัยเรือนคือกามคุณ ๕ ทั้งปวงนั่นเอง. บทว่า **ปฺนุชฺช** แปลว่า บรรเทา คือนำออก. บทว่า **เนกฺขมฺมสฺสตี อิริยติ** ความว่า ภิกษุผู้เป็นชาติบัณฑิต ย่อมดำเนินจิต อาศัยเนกขัมมะ. บทว่า **ฉสฺสุ ยทา สฺสภาวีโต** ความว่า คราวใด

ใจอบรมด้วยดีในอารมณฺ์ ๖. บทว่า **มุฏฺฐสฺส จิตฺตํ น วิกรมฺปเต กฺวจิ** ความว่า หรือ เมื่อบุคคล ถูกสุขสัมผัสสกระทบแล้ว จิตย่อมไม่หวั่นไม่ไหว ในอารมณฺ์อะไร ๆ. บทว่า **ภวถ ชาติมรณฺเสส ปารคา** ความว่า จง เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งชาติและชรา.

จบ อรรถกถาปฐมสังคัยหสูตรที่ ๑

๒. ทุติยสังคัยหสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเพื่ออยู่ผู้เดียว

[๑๓] ครั้งนั้นแล ท่านพระมาลุกยบุตร มีความเพียร มีใจ เด็ดเดี่ยว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้งแล้ว ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอ ประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์. โดยยอที่ข้าพระองค์ดับแล้ว พึงเป็นผู้ ๆ เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อน มาลุกยบุตร ในการที่เชอขอโอวาทนี้ในบัดนี้ เราจักบอกกะพวกภิกษุหนุ่ม ทำไม ก็ท่านใดแก่แล้ว เป็นผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว ย่อม ขอโอวาทโดยย่อ เราจักบอกแก่เธอ นั้น.

[๑๓๒] มา. ข้าแต่พระองค์เจริญ ข้าพระองค์แก่แล้ว เป็นผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้วก็จริง ถึงกระนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าขอ พระสุตโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์เถิด โฉนข้าพระองค์พึงรู้ ถึงพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า พึงเป็นผู้ได้รับพระภายิตของพระ- ผู้มีพระภาคเจ้า.

พ. คุณก่อนมาลูกยบุตร เราจะสำคัญความซื่อนั้นเป็นไฉน รูปที่
พึงรู้แจ้งด้วยจักขุเหล่านี้ เธอไม่เห็นแล้ว ทั้งไม่เคยเห็นแล้ว ย่อมไม่เห็น
ในบัดนี้ด้วยความกำหนดว่า เราเห็น มิได้มีแก่เธอด้วย เธอมีความพอใจ
มีความกำหนด หรือมีความรักในรูปเหล่านั้นหรือ.

มา. ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

พ. เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหูเหล่านี้ เธอไม่ได้ฟังแล้ว ทั้งไม่เคย
ได้ฟังแล้ว ย่อมไม่ได้ฟังในบัดนี้ด้วย ความกำหนดว่า เราได้ฟัง มิได้มี
แก่เธอด้วย เธอมีความพอใจ มีความกำหนด หรือมีความรักในเสียง
เหล่านั้นหรือ.

มา. ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

พ. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูกเหล่านี้ เธอไม่ได้ดมแล้ว ทั้งไม่เคย
ได้ดมแล้ว ย่อมไม่ได้ดมในบัดนี้ด้วย ความกำหนดว่า เราได้ดม มิได้มี
แก่เธอด้วย เธอมีความพอใจ มีความกำหนด หรือมีความรักในกลิ่น
เหล่านั้นหรือ.

มา. ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

พ. รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้นเหล่านี้ เธอไม่ได้ลิ้มแล้ว ทั้งไม่เคยได้
ลิ้มแล้ว ย่อมไม่ได้ลิ้มในบัดนี้ด้วย ความกำหนดว่า เราได้ลิ้ม มิได้มีแก่เธอ
ด้วย เธอมีความพอใจ มีความกำหนด หรือมีความรักในรสเหล่านั้นหรือ.

มา. ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

พ. โสภณูปพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกายเหล่านี้ เธอไม่ได้ถูกต้องแล้ว
ทั้งไม่ได้เคยถูกต้องแล้ว ย่อมไม่ได้ถูกต้องในบัดนี้ด้วย ความกำหนดว่า
เราถูกต้อง มิได้มีแก่เธอด้วย เธอมีความพอใจ มีความกำหนด หรือมี
ความรักในโสภณูปพะเหล่านั้นหรือ.

มา. ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

พ. ชรรมารมณที่ฟังรู้แจ้งด้วยใจเหล่าใด เธอไม่ได้รู้แล้ว ทั้งไม่ได้เคยรู้แล้ว ย่อมไม่รู้ในบัดนี้ด้วย ความกำหนดว่า เราผู้ มิได้มีแก่เธอด้วย เธอมีความพอใจ มีความกำหนด หรือความรักในชรรมารมณเหล่านั้นหรือ.

มา. ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

[๑๓๓] พ. คุณก่อนมาลูกยบุตร ก็ในชรรมเหล่านั้น คือ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณที่ได้ทราบ และชรรมที่จะฟังรู้แจ้ง ในรูปที่ได้เห็นแล้ว เธอจักเป็นเพียงแต่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟังแล้ว เธอจักเป็นเพียงแต่ได้ฟัง ในอารมณที่ได้ทราบแล้ว เธอจักเป็นเพียงแต่ได้ทราบ ในชรรมที่ฟังรู้แจ้ง เธอจักเป็นเพียงแต่ได้รู้แจ้ง คุณก่อนมาลูกยบุตร ในชรรมทั้งหลาย คือ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณที่ได้ทราบ และชรรมที่จะฟังรู้แจ้ง ในรูปที่ได้เห็นแล้ว เธอจักเป็นเพียงแต่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟังแล้ว เธอจักเป็นเพียงแต่ได้ฟัง ในอารมณที่ได้ทราบแล้ว เธอจักเป็นเพียงแต่ได้ทราบ ในชรรมที่ฟังรู้แจ้ง เธอจักเป็นเพียงแต่ได้รู้แจ้งแล้ว ในกาลใด ในกาลนั้น เธอจักเป็นผู้ไม่ถูกราคะข้อม ไม่ถูกโทสะประทุษร้าย ไม่หลงเพราะโมหะ เธอจักเป็นผู้ไม่ถูกราคะข้อม ไม่ถูกโทสะประทุษร้าย ไม่หลงเพราะโมหะ ในกาลใด ในกาลนั้น เธอจักไม่พัวพัน ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง ในอารมณที่ได้ทราบ หรือจักไม่พัวพันที่ฟังรู้แจ้ง คุณก่อนมาลูกยบุตร ในโลกนี้ก็ไม่มี ในโลกอื่นก็ไม่มี ในระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

มา. พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งธรรม
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยย่อนี้ได้โดยพิสดารว่า

[๑๓๔] ลืมสติไปแล้วเพราะเห็นรูป บุคคลเมื่อใส่ใจ
ถึงรูปเป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนด เสวยอารมณ์นั้น
ทั้งมีความคิดใจในอารมณ์นั้นตั้งอยู่ มีเวทนาอัน
มีรูปเป็นแดนเกิดเป็นอเนกทวิขันธ์ และมีจิตอัน
อภิชฌาและวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อสังสมทุกข์
อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ห่างไกลนิพพาน
ลืมสติไปแล้ว เพราะได้ฟังเสียง บุคคลเมื่อใส่ใจ
ถึงเสียงเป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์
นั้น ทั้งมีความคิดใจในอารมณ์นั้นตั้งอยู่ มีเวทนา
อันมีเสียงเป็นแดนเกิดเป็นอเนกทวิขันธ์ และมีจิต
อันอภิชฌาและวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อสังสม
ทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ห่างไกลนิพพาน
ลืมสติไปแล้วเพราะได้ดมกลิ่น บุคคลเมื่อใส่ใจ
ถึงกลิ่นเป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์
นั้น ทั้งมีความคิดใจในอารมณ์นั้นตั้งอยู่ มีเวทนา
อันมีกลิ่นเป็นแดนเกิดเป็นอเนกทวิขันธ์ และมีจิต
อันอภิชฌาและวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อสังสม
ทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ห่างไกลนิพพาน
ลืมสติไปแล้วเพราะลิ้มรส บุคคลเมื่อใส่ใจถึงรส

เป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งมีความ
ความตั้งใจในอารมณ์นั้นตั้งอยู่ มีเวทนาอันมีรส
เป็นแดนเกิดเป็นอเนกทวิขึ้น และมีจิตอันอภิขณา
และวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อสั่งสมทุกข้ออยู่อย่างนี้
บัณฑิตกล่าวว่า ห่างไกลนิพพาน ลืมสติไปแล้ว
เพราะถูกต้องโณฏฐัพพะ บุคคลเมื่อใส่ใจถึงโณฏ-
ฐัพพะเป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์นั้น
ทั้งมีความตั้งใจในอารมณ์นั้นตั้งอยู่ มีเวทนาอันมี
โณฏฐัพพะเป็นแดนเกิดเป็นอเนกทวิขึ้น และมีจิต
อันอภิขณาและวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อสั่งสม
ทุกข้ออยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ห่างไกลนิพพาน
ลืมสติไปแล้ว เพราะฐรรมารมณํ บุคคลเมื่อ
ใส่ใจถึงฐรรมารมณํเป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนด
เสวยอารมณ์นั้น ทั้งมีความตั้งใจในอารมณ์นั้น
ตั้งอยู่ มีเวทนาอันมีฐรรมารมณํเป็นแดนเกิดเป็น
อเนกทวิขึ้น และมีจิตอันอภิขณาและวิหิงสาเข้าไป
กระทบ เมื่อสั่งสมทุกข้ออยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า
ห่างไกลนิพพาน.

[๑๓๕] บุคคลนั้นเห็นรูปแล้ว มีสติไม่กำหนดในรูป
ทั้งหลาย มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งไม่
มีความตั้งใจอารมณ์นั้นตั้งอยู่ บุคคลนั้นเมื่อเห็น

รูปและเสวยเวทนาอยู่ ทุกข์สิ้นไปและไม่สังขม
ทุกข์ โดยประการใด บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติเที่ยวไป
โดยประการนั้น เมื่อไม่สังขมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิต
กล่าวว่า ไกล้นิพพาน. บุคคลนั้นได้ฟังเสียง
แล้ว มีสติไม่กำหนดในเสียงทั้งหลาย มีจิตคลาย
กำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งไม่มีความคิดในอารมณ์
นั้นตั้งอยู่ บุคคลนั้นเมื่อได้ฟังเสียงและเสวยเวทนา
อยู่ ทุกข์สิ้นไปและไม่สังขมทุกข์ โดยประการใด
บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติเที่ยวไป โดยประการนั้น
เมื่อไม่สังขมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ไกล
นิพพาน. บุคคลนั้นเมื่อดมกลิ่นแล้วมีสติไม่
กำหนดในกลิ่นทั้งหลาย มีจิตคลายกำหนดเสวย
อารมณ์นั้น ทั้งไม่มีความคิดใจอารมณ์นั้นตั้งอยู่
บุคคลนั้นเมื่อดมกลิ่นและเสวยเวทนาอยู่ ทุกข์สิ้น
ไปและไม่สังขมทุกข์ โดยประการใด บุคคลนั้น
เป็นผู้มีสติเที่ยวไป โดยประการนั้น เมื่อไม่
สังขมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ไกล้นิพพาน
บุคคลนั้น ล้มรสแล้ว มีสติไม่กำหนดในรส
ทั้งหลาย มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้ง
ไม่มีความคิดใจอารมณ์นั้นตั้งอยู่ บุคคลนั้นเมื่อ
ล้มรสและเสวยเวทนาอยู่ ทุกข์สิ้นไปและไม่สังขม

ทุกข์ โดยประการใด บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติเที่ยวไป
โดยประการนั้น เมื่อไม่สั่งสมอยู่อย่างนี้ บัณฑิต
กล่าวว่า ไกลสินีพพาน. บุคคลนั้นถูกต้องผัสสะ
แล้ว มีจิตไม่กำหนดในผัสสะทั้งหลาย มีจิต
คลายกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งไม่มีความติดใจ
อารมณ์นั้นตั้งอยู่ บุคคลนั้นเมื่อถูกต้องผัสสะและ
เสวยเวทนาอยู่ ทุกข์สิ้นไปและไม่สั่งสมทุกข์ โดย
ประการใด บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติเที่ยวไป โดย
ประการนั้น เมื่อไม่สั่งสมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิต
กล่าวว่า ไกลสินีพพาน. บุคคลนั้นรู้ธรรมารมณแล้ว
มีสติไม่กำหนดในธรรมารมณทั้งหลาย มีจิตคลาย
กำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งไม่มีความติดใจ
อารมณ์นั้นตั้งอยู่ บุคคลนั้นเมื่อรู้ธรรมารมณและ
เสวยเวทนาอยู่ ทุกข์สิ้นไปและไม่สั่งสมทุกข์
โดยประการใด บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติเที่ยวไป โดย
ประการนั้น เมื่อไม่สั่งสมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิต
กล่าวว่าไกลสินีพพาน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งธรรมที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อนี้ได้โดยพิสดาร ด้วยประการนี้.

[๑๓๖] พ. คุณอนมาลुकยบุตร สาธุๆ เรายุ่ทั่วถึงเนื้อความแห่ง
ธรรมที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารคืออยู่แถ ว่า

[๑๓๗] ลืมสติไปเพราะเป็นรูป บุคคลเมื่อใส่ใจถึงรูป
เป็นนิमितที่รัก ก็มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้ง
มีความติดใจอารมณ์นั้นตั้งอยู่ มีเวทนาอันมีรูปเป็น
แดนเกิดเป็นอเนกทวีขึ้น และมีจิตอันอภิขณาและ
วิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อบุคคลสั่งสมทุกข์อยู่
อย่างนี้ เรากล่าวว่า ไกลนิพพาน ฯลฯ

[๑๓๘] บุคคลนั้นรู้ธรรมารมณ์แล้ว มีสติไม่กำหนด
ในธรรมารมณ์ มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์นั้น
ทั้งไม่มีความติดใจอารมณ์นั้นตั้งอยู่ บุคคลนั้นเมื่อ
รู้ธรรมารมณ์และเสวยเวทนาอยู่ ทุกข์สิ้นไปและ
ไม่สั่งสมทุกข์ โดยประการใด บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติ
เที่ยวไปโดยประการนั้น เมื่อไม่สั่งสมทุกข์อยู่อย่าง
นี้ ฯลฯ เรากล่าวว่า ไกลนิพพาน.

ดูก่อนมาลุยกษัตริย์ เธอพึงเห็นเนื้อความแห่งธรรมที่กล่าวแล้วโดย
ย่อนี้โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๑๓๙] ครั้งนั้นแล ท่านพระมาลุยกษัตริย์ชื่นชมยินดีพระภายิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวัต กระทำประทักษิณ
แล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล ท่านพระมาลุยกษัตริย์เป็นผู้ๆ เดียว หลีกออก
จากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตเด็ดเดี่ยว ไม่ซ้าก็กระทำให้แจ้งซึ่ง
ท สุตแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต

โดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อ
ความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี ก็แลท่านพระมาลुकยบุตร ได้เป็นอรหันต์องค์หนึ่ง
ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ทุติยสังคัยหสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุติยสังคัยหสูตรที่ ๒

ในทุติยสังคัยหสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มาลुकยปุตุโต ได้แก่ บุตร ของนางมาลुकยพราหมณี.

บทว่า เอกุถ ได้แก่ ในการขอโอวาทนั้นก่อน. ทรงติเตียนบ้าง ทรง
ปลอบบ้างซึ่งพระเถระด้วยเหตุนี้. อย่างไร. คือ ได้ยินว่า พระเถระนั้น
ในเวลาเป็นหนุ่ม มัวเมาในรูปารมณเป็นต้น ภายหลังในเวลาแก่ ประารถนา
อยู่ป่า จึงขอกรรมฐาน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสโดยพระ-
ประสงค์ดังนี้ว่า เราจักกล่าวกะภิกษุหนุ่ม ๆ ในที่นี้ พวกเธอประมาทในเวลา
ที่เขาหนุ่ม ในเวลาแก่พึงเข้าป่ากระทำสมณธรรมเหมือน พระมาลुकยบุตร
ชื่อว่า ทรงติเตียนพระเถระ.

ก็เพราะเหตุที่พระเถระ ประสงค์จะเข้าป่าทำสมณธรรม แม้ใน
เวลาที่ตนแก่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสโดยพระประสงค์ดังนี้ว่า
เราจักกล่าวกะภิกษุหนุ่ม ๆ ในที่นี้อย่างไร มาลुकยบุตรของเรานี้ แม้ใน
เวลาแก่ก็ประสงค์จะเข้าป่าทำสมณธรรม จึงขอกรรมฐาน ธรรมดาว่า
พวกท่านแม้ในเวลาเป็นหนุ่ม จะไม่กระทำความเพียรกันหรือ ชื่อว่า
ทรงปลอบพระเถระ.

บทว่า ยตฺร ทิ นาม ได้แก่ โย นาม. บทว่า กิณฺจปิหิ

ความว่า พระเถระเมื่อจะหมუნ ความเป็นคนแก่ และสรรเสริญพระโอวาท ด้วยมีประสงค์ว่า ทรงรู้ว่าเราเป็นคนแก่ก็จริง ถ้าเราเป็นคนแก่ ยังจักสามารถกระทำสมณธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด จึงได้กล่าวอย่างนั้น.

บทว่า อธิฏฺฐา อธิฏฺฐปฺพุพา ความว่า ไม่เห็นในอรรถภาพนี้ แม้อันอรรถภาพอันเป็นอดีตก็ไม่เคยเห็น. บทว่า น จ ปสฺสติ ความว่า แม้อันบัดนี้ ท่านก็ไม่เห็น. ด้วยบทว่า น จ เต โหนฺติ ปสฺสยฺย ความว่า ทรงถามว่า แม้การรวบรวมใจอย่างนี้ไม่มีแก่ท่านในที่ใด ฉันทะเป็นต้นพึงเกิดแก่ท่านในที่นั้นบ้างหรือ.

บทว่า ทิฏฺฐเต ทิฏฺฐมตฺตํ ความว่า รูปายตนะ ที่จักขุวิญญาณ เห็นแล้ว ก็จักเป็นสักว่าเห็น. จริงอยู่จักขุวิญญาณ ย่อมเห็นสักว่ารูปในรูปเท่านั้น ย่อมไม่เห็นสภาวะว่าเที่ยงเป็นต้น. อธิบายว่า รูปายตนะนี้ จักเป็นสักว่าอันเราเห็นแล้ว แม้ด้วยวิญญาณที่เหลือเท่านั้น. อีกนัยหนึ่ง จักขุวิญญาณ ชื่อว่า เห็นแล้วในรูปที่เห็นแล้ว. อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้งในรูปว่าเป็นรูป. บทว่า มตฺตา แปลว่า ประมาณ. ธรรมชาติ ชื่อว่า ทิฏฺฐมตฺตเต เพราะสักว่าเห็น ได้แก่จิต อธิบายว่า จิตของเรา จักเป็นเพียงจักขุวิญญาณนั่นเอง. คำนี้ ท่านอธิบายไว้ว่า จักขุวิญญาณ ย่อมไม่กำหนดไม่ขัดเคือง ไม่หลงในรูปารมณฺ์ที่มาปรากฏ โดยประการใด ชวนจิตก็จักเป็นเพียงจักขุวิญญาณเท่านั้น ในเพราะเว้นจากราคะเป็นต้น โดย

ประการนั้น เราจักตั้งชวนจิต โดยสักว่าจักขุวิญญาณเท่านั้น. อีกอย่าง
หนึ่ง รูปที่จักขุวิญญาณเห็นแล้ว ชื่อว่า เห็นแล้ว (ทิฏฐัจ्ञ). เพราะเห็นแล้ว
ชื่อว่าสักว่าเห็น. จิต ๓ ดวง คือ สัมปฏิจฉนะ สันตிரณะ และโวฏฐัพพะ
ที่เกิดขึ้นแล้วในเพราะการเห็นแล้วนั้นแหละ ก็ชื่อว่า ที่เห็นแล้วสักแต่ว่า
เห็น. ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า จักขุวิญญาณยอมไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง
ไม่หลง ซึ่งรูปนั้นฉันใด เมื่อรูปมาสู่คลอง (จักขุทวาร) ก็ฉันนั้น เรา
จักให้ชวนจิตเกิดขึ้นโดยประมาณแห่งสัมปฏิจฉนจิตเป็นต้นนั้น นั่นเอง
ปรากฏ ไม่ให้ก้าวล่วงประมาณนั้นของสัมปฏิจฉนจิตเป็นต้นนั้นไป. เรา
จักไม่ให้ชวนะเกิดขึ้นด้วยอำนาจความกำหนดเป็นต้น. แม้นในคำว่า ได้ยิน
แล้ว (สุตฺติ) ทราบแล้ว (มุตฺติ) รู้สักว่ารู้ (วิญญาเณ วิญญาณมมุตฺติ)
ก็นัยเดียวกันนี้. อารมณ์ที่มโนทวาราวชชนะรู้แล้ว ชื่อว่า เป็นอันรู้แล้ว
(วิญญาตฺติ) ในคำว่า วิญญาเต วิญญาตมมุตฺติ นี้ ชื่อว่า อาวชชนะประมาณ
เพราะรู้แล้วก็สักว่ารู้แล้ว ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า เราจักไม่ให้จิตเกิดขึ้น
ด้วยอำนาจความกำหนดเป็นต้น แล้วตั้งจิตไว้โดยประมาณแห่งอาวชชนะจิต
เท่านั้น โดยประการที่ชวนะจักไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง ไม่หลง.

บทว่า ยโต แปลว่าในกาลใด. บทว่า ตโต แปลว่าในกาลนั้น.
บทว่า น เตน ความว่า จักเป็นผู้ไม่กำหนดด้วยระคะไม่ขัดเคืองด้วยโทสะ
ไม่หลงด้วยโมหะนั้น. บทว่า ตโต ตฺว มาลกุญฺยุตฺต น ตตฺถ ความว่า
ในกาลใด ท่านจักเป็นผู้ไม่ชื่อว่ากำหนดด้วยระคะ ไม่ขัดเคืองด้วยโทสะ
ไม่หลงด้วยโมหะ ในกาลนั้น ท่านจักเป็นผู้ไม่ชื่อว่า พัวพัน ติดอยู่ ตั้งอยู่
ในรูปารมณ์ ที่จักขุวิญญาณเห็นแล้ว ในสัททอารมณ์ ที่โสตวิญญาณ

ได้ยื่นแล้ว ในคันธารมณฺ์ รัสธารมณฺ์ โภกฺฐัพพารมณฺ์ ที่มานวิญญาณ
ชีวหาวิญญาณ และกายวิญญาณทราบแล้ว และธรรมารมณฺ์ ทิมโนวิญญาณ
รู้แจ้งแล้ว. บทว่า เนาวิธ เป็นต้น มีอรรถดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า สติ มุฏฺฐา ได้แก่ สติ หายไปแล้ว. บทว่า ตลฺย
อชฺโณสา ได้แก่ กลิ่นอารมณฺ์นั้น บทว่า อภิขฺฌา จ วิเหสา จ
ได้แก่ อภิขฺฌา ความเพ่งอยากได้และ วิเหสา ความคิดเบียดเบียน. อีก
อย่างหนึ่ง ๒ บทนั้น พึงประกอบเข้ากับบทว่า ตสฺส วทฺตฺตฺติ. อธิบายว่า
ธรรมทั้ง ๒ แม่นี้ คือ อภิขฺฌาและวิเหสา ย่อมเจริญแก่เขา.

บทว่า จิตฺตมสฺสุปฺพลฺลยฺติ ความว่า จิตของเขาย่อมถูกอภิขฺฌา
และวิเหสา เข้ากำจัด. บทว่า อาจินฺโต แปลว่า สั่งสมอยู่. บทว่า อารา
นิพฺพาน วุจฺจติ ความว่า ชื่อว่า นิพพานของบุคคลเห็นปานนี้ท่านกล่าวว่า
อยู่ไกล. บทว่า ฆาตุวา แปลว่า สูดแล้ว. บทว่า โภตุวา ได้แก่ บริโภค
แล้ว ลิ้มแล้ว เลี้ยวแล้ว บทว่า สฺมุสฺส แปลว่า ถูกต้องแล้ว (กระทบ
แล้ว)

บทว่า ปฏฺิสฺสโต ได้แก่ ประกอบด้วยสติ กล่าวคือ สติมั่นคง.
บทว่า เสวโต จาปี เวทฺนํ ได้แก่ เสพอยู่ซึ่งเวทนาอันเป็นโลกุตฺตระ
ที่เกิดแล้ว อันสัมปยุตด้วยมรรค ๔. บทว่า จิยฺยติ ได้แก่ ถึงความสิ้นไป.
ข้อนั้นคืออะไร. คือ ทุกข์บ้าง กิเลสชาติบ้าง. บทว่า อลฺลยฺตโร ได้แก่
เป็นรูปหนึ่ง ในจำนวนพระอสีติมหาสาวก. ดังนั้น จึงตรัสเฉพาะวิภูฏะ
และวิภูฏะเท่านั้น แม้ด้วยพระคาถาทั้งหลายในพระสูตรนี้.

จบ อรรถกถาทุคฺยสังคฺยหฺสูตรที่ ๒

๓. ปริทานสูตร

ว่าด้วยการเชื่อมจากกุศลธรรม

[๑๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปริหานธรรม อปริหานธรรม และอภิภายตนะ ๖ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเถิด ก็ปริหานธรรมมีอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลบาปธรรมทั้งหลาย มีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ ถ้าภิกษุให้กิเลสนั้นครอบงำ ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ให้มี ชื่อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นความเชื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความเชื่อม ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อกุศลบาปธรรมทั้งหลาย มีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อกุศลบาปธรรมทั้งหลาย มีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ ถ้าภิกษุให้กิเลสนั้นครอบงำ ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ให้มี ชื่อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นความเชื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความเชื่อม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริหานธรรมมีอย่างนี้แล.

ว่าด้วยความไม่เสื่อมจากกุศลธรรม

[๑๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปทานธรรมมีอย่างไร อกุศลบาปธรรมทั้งหลาย มีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ ถ้าภิกษุไม่ให้กิเลสนั้นครอบงำ ละ บรรเทา กำจัดให้สิ้นไป ไม่ให้มี ข้อนั้นภิกษุทราบว่าเป็นความไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม ฯลฯ

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อกุศลบาปธรรมทั้งหลาย มีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อกุศลบาปธรรมทั้งหลายมีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ ถ้าภิกษุไม่ให้กิเลสนั้นครอบงำ ละ บรรเทา กำจัดให้สิ้นไป ไม่ให้มี ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นความไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปทานธรรมมีอย่างนี้แล.

ว่าด้วยอภิกายตนะ ๖

[๑๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อภิกายตนะ ๖ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลบาปธรรมทั้งหลาย มีความดำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นอายตนะนี้เราครอบงำแล้ว อายตนะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นอภิกายตนะ ฯลฯ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อกุลสลบาปกรรมทั้งหลายมีความ
คำริเล่นไป เป็นฝ่ายสังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะ
ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ. ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่ ายคนะนี้เราครอบงำ
แล้ว ายคนะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นอภิกายคนะ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ายคนะเหล่านี้ เรากล่าวว่อกภิกายคนะ ๖.

จบ ปรีหานสูตรที่ ๓

อรรถกถาปรีหานสูตรที่ ๓

ในปรีหานธรรมสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ปรีหานธมฺมํ ได้แก่ มีความเสื่อมไปเป็นสภาพ. บทว่า
อภิกายตนานิ ได้แก่ ายคนะอันอบรมยิ่งแล้ว. ในบทว่า สรสงฺกปฺปา
นี้มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ชื่อว่า สรา เพราะ ช่านไป อธิบายว่า เล่นไป.
ความคำริเหล่านั้นด้วย ช่านไปด้วย ชื่อ สรสังกปฺปา. บทว่า สญฺโฆ-
ชนียา ได้แก่ อกุลสลธรรมอันเป็นเครื่องผูก คือ เป็นปัจจัยแก่การผูกสัตว์
ไว้ในภพ. บทว่า ตณฺเฏ ภิกฺขุ ได้แก่ ข้อนั้น คือ กิเลสชาติที่เกิดขึ้น
อย่างนี้ หรือได้แก่อารมณ์นั้น. บทว่า อธิวเสถิ ได้แก่ ยกอารมณ์มา
ให้อยู่ในจิต. บทว่า นปฺปชหติ ได้แก่ ย่อมไม่ละ ด้วยการละฉันทราคะ
พึงประกอบด้วยบททั้งปวงอย่างนี้. บทว่า อภิกายตนํ นหติ วุฑฺฒิ
ภควตา นี้ตรัสว่ อภิกายคนะนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอบรมยิ่ง
แล้ว. ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงถามจำแนกกรรม จึงทรงแสดง
ถึงกรรมโดยบุคคลาธิษฐาน.

จบ อรรถกถาปรีหานธรรมสูตรที่ ๓

๔. ปมาทวิหารีสูตร

ว่าด้วยผู้อยู่ด้วยความประมาทและไม่ประมาท

[๑๔๓] กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท และภิกษุผู้อยู่ด้วย
ความไม่ประมาท เธอทั้งหลายจงฟังเถิด ก็ภิกษุเป็นผู้ที่อยู่ด้วยความประมาท
อย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่สำรวมจักขุนทรีย์อยู่ จิตย่อมเสไป
ในรูปทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ ภิกษุมิจิตเสไปแล้ว ปราโมทย์ก็ไม่มี
เมื่อปราโมทย์ไม่มี ปีติก็ไม่มี เมื่อปีติไม่มี ปัสสัททิกก็ไม่มี เมื่อปัสสัททิกไม่มี
ภิกษุนั้นก็อยู่ลำบาก จิตของภิกษุผู้มีความลำบาก ย่อมไม่ตั้งมั่น เมื่อจิต
ไม่ตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ
ภิกษุนั้นก็ถึงความนับว่า เป็นผู้ที่อยู่ด้วยความประมาทแท้จริง ฯลฯ เมื่อภิกษุ
ไม่สำรวมชีวิตินทรีย์ จิตย่อมเสไปในรสทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น เมื่อ
ภิกษุมิจิตเสไปแล้ว ฯลฯ ภิกษุนั้นก็ถึงความนับว่า เป็นผู้ที่อยู่ด้วยความ
ประมาทแท้จริง ฯลฯ ภิกษุไม่สำรวมมโนทริยอยู่ จิตย่อมเสไปใน
ธรรมารมณ์ทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยใจ ภิกษุมิจิตเสไปแล้ว ปราโมทย์
ก็ไม่มี เมื่อปราโมทย์ไม่มี ปีติก็ไม่มี เมื่อปีติไม่มี ปัสสัททิกก็ไม่มี
เมื่อปัสสัททิกไม่มี ภิกษุนั้นก็อยู่ลำบาก จิตของภิกษุผู้มีความลำบากย่อมไม่
ตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลาย
ไม่ปรากฏ ภิกษุนั้นก็ถึงความนับว่า เป็นผู้ที่อยู่ด้วยความประมาทแท้จริง
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ที่อยู่ด้วยความประมาทด้วยประการฉะนี้.

[๑๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท
อย่างไร ภิกษุสำรวมจักขุนทรีย์อยู่ จิตก็ไม่เสไปในรูปแบบทั้งหลายที่พึงรู้แจ้ง
ด้วยจักขุ ภิกษุนั้นมีจิตไม่เสไปแล้ว ปราโมทย์ก็เกิด เมื่อเกิดปราโมทย์
แล้ว ปีติก็เกิด เมื่อใจเกิดปีติ กายก็สงบ ภิกษุผู้มีกายสงบ ก็อยู่สบาย
จิตของภิกษุผู้มีความสุขก็ตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ
เพราะธรรมทั้งหลายปรากฏ ภิกษุนั้นก็ถึงความนับว่า เป็นผู้อยู่ด้วยความ
ไม่ประมาทแท้จริง ฯลฯ เมื่อภิกษุสำรวมชีวหินทรีย์อยู่ จิตก็ไม่เสไปใน
รสทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ฯลฯ เมื่อภิกษุสำรวมมโนทรีย์อยู่ จิตก็ไม่
เสไปในธรรมารมณ์ทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยใจ ภิกษุมีจิตไม่เสไปแล้ว
ปราโมทย์ก็เกิด เมื่อเกิดปราโมทย์แล้ว ปีติก็เกิด เมื่อใจเกิดปีติ กายก็สงบ
ภิกษุผู้มีกายสงบแล้ว ก็อยู่สบาย จิตของภิกษุผู้มีความสุขก็ตั้งมั่น เมื่อจิต
ตั้งมั่นแล้ว ธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายปรากฏ ภิกษุนั้น
ถึงความนับว่า เป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ด้วยประการฉะนี้.

จบ ปมาทวิหารีสูตรที่ ๔

อรรถกถापมาทวิหารีสูตรที่ ๔

ในปมาทวิหารีสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อถ รุตสฺส** ได้แก่ ไม่ปิด มิใช่ปิดแล้วสำรวมแล้วตั้งไว้.

บทว่า **พฺยาสิจฺจติ** ได้แก่ ย่อมซึมซาบ คือ ชุ่มด้วยกิเลสเป็นไปอยู่.

บทว่า **ปามุชฺช** ได้แก่ ปีติมีกำลังอ่อน. บทว่า **ปีติ** ได้แก่ ปีติ มีกำลังแรง

บทว่า **ปสฺสทุธิ** ได้แก่ ความระงับความกระวนกระวาย. บทว่า **ธมฺมา น ปาตุกฺวณฺติ** ได้แก่ ธรรม คือ สมถ และ วิปัสสนา ย่อมไม่เกิดขึ้น ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสถามจำแนกบุคคล จึงแสดง ถึงบุคคล โดยธรรมาธิษฐาน.

จบ อรรถกถาปมาทวาริสูตรที่ ๔

๕. สังวรสูตร

ว่าด้วยการสำรวมและไม่สำรวม

[๑๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสังวรและอสังวรแก่ เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเถิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังวรมีอย่างไร รูปทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยินดีสรรเสริญ พัวพันรูปนั้น ชื่อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นความเสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความเสื่อม ฯลฯ รสทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ฯลฯ ธรรมารมณ์ทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุยินดี สรรเสริญ พัวพันธรรมารมณ์นั้น ชื่อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นความเสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความเสื่อม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังวรมีด้วยประการฉะนี้.

[1๑๔๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังวรมีอย่างไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่ยินดี ไม่สรรเสริญ ไม่พัวพันรูปนั้น ชื่อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นเราข้อมไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม ฯลฯ รสทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ฯลฯ ธรรมารมณ์ทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่ยินดี ไม่สรรเสริญ ไม่พัวพันธรรมารมณ์นั้น ชื่อนั้นภิกษุพึงทราบว่าเป็นเราข้อมไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังวรมีด้วยประการฉะนี้

จบ สังวรสูตรที่ ๕

อรรถกถาสังวรสูตรที่ ๕

ในสังวรสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า กถญจ ภิกขเว อสฺ วโร นี้ พึงทราบว่า มิได้ตรัสเฉพาะบุคคลผู้ชี้หนทาง แต่ตรัสด้วยอำนาจธรรมที่ควรละก่อน เพราะทรงเป็นผู้ฉลาดในวิधिเทศนา เหมือนบุคคลผู้ฉลาดในหนทางบอกทางที่ควรละก่อนว่า จงปล่อยทางซ้าย ถือเอาทางขวา. ในพระสูตรนี้ พระองค์ตรัสตามธรรมแล้ว ทรงจำแนกธรรม.

จบ อรรถกถาสังวรสูตรที่ ๕

๖. สมาธิสูตร

ว่าด้วยสมาธิ

[๑๔๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง รู้อะไรตามความเป็นจริง. รู้ตามความเป็นจริงว่า จักขุไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า รูปทั้งหลายไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า จักขุวิญญาณไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า จักขุสัมผัสไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า สุขเวทนาทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยไม่เที่ยง ฯลฯ รู้ตามความเป็นจริงว่า ใจไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า ธรรมารมณ์ทั้งหลายไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า มโนวิญญาณไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า มโนสัมผัสไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า สุขเวทนาทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยไม่เที่ยง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเถิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วย่อมรู้ตามความเป็นจริง.

จบ สมาธิสูตรที่ ๖

อรรถกถาสมาธิสูตรที่ ๖

ในสมาธิสูตรที่ ๖ มีวินัยขัณฑ์ดังต่อไปนี้.

บทว่า สมาธิ ได้แก่ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง. จริงอยู่พระองค์เห็นบุคคลผู้เสื่อมจากความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ทรงรู้ว่าเมื่อคนเหล่านี้ ได้ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง grunnฐานจักต้องมีที่เสียนางนมดังนี้แล้ว จึงตรัสพระสูตรนี้.

จบ อรรถกถาสมาธิสูตรที่ ๖

๗. ปฏิสัลลีนสูตร

ว่าด้วยการอยู่ในที่สงัด

[๑๔๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่ออยู่ในที่สงัด จงประกอบความเพียรเถิด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ในที่สงัดย่อมรู้ตามความเป็นจริง. รู้อะไรตามความเป็นจริง รู้ตามความเป็นจริงว่า จักษุไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า รูปทั้งหลายไม่เที่ยง. รู้ตามความเป็นจริงว่า จักษุวิญญาณไม่เที่ยง. รู้ตามความเป็นจริงว่า จักษุสัมผัสไม่เที่ยง. รู้ตามความเป็นจริงว่า สุขเวทนา ทุกข์เวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เที่ยง ฯลฯ รู้ตามความเป็นจริงว่า ใจไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า ธรรมารมณ์ทั้งหลายไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า มโนวิญญาณไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า มโนสัมผัสไม่เที่ยง รู้ตามความเป็นจริงว่า สุขเวทนา ทุกข์เวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ มโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เที่ยง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย เมื่ออยู่ในที่สงัด จงประกอบความเพียรเถิด ภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด ย่อมรู้ตามความเป็นจริง.

จบ ปฏิสัลลีนสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฏิสัลลีนสูตรที่ ๗

ในปฏิสัลลีนสูตรที่ ๗ มีวินัยนัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ปฏิสตุลลัน ได้แก่ กายวิเวก. จริงอยู่ พระองค์ทรงเห็นบุคคลผู้เสื่อมจากกายวิเวก ทรงทราบว่ เมื่อคนเหล่านี้ได้กายวิเวก กรรมฐานจักต้องมีที่เลียงนางนมดังนี้แล้ว จึงตรัสพระสูตรนี้.

จบ อรรถกถาปฏิสัลลีนสูตรที่ ๗

๘. ปฐมมตุมหากสูตร

ว่าด้วยการละทิ้งที่ไม่ใช่ของตน

[๑๔๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเล่าไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย จักขุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุนั้นเสีย จักขุนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. จักษุวิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักษุวิญญาณนั้นเสีย จักษุวิญญาณนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. จักขุสัมผัสไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุสัมผัสนั้นเสีย จักขุสัมผัสนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้นเสีย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้น เธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ฯลฯ ใจไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละใจนั้นเสีย ใจนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. ธรรมารมณทั้งหลายไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละธรรมารมณนั้นเสีย ธรรมารมณนั้น เธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมี

เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. มโนวิญญานไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละมโนวิญญานนั้นเสีย มโนวิญญานนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. มโนสัมผัสไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละมโนสัมผัสนั้นเสีย มโนสัมผัสนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้นเสีย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้น เธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หย้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ อันมีที่วิหารเชตวันนี้ หย้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ชนชนไปบ้าง เผาเสียบ้าง ทำให้เป็นไปตามปัจจัยบ้าง เธอทั้งหลายมีความคิดอย่างนี้ บ้างไหมว่า เราทั้งหลาย ชนชนไปบ้าง เผาเสียบ้าง ทำให้เป็นไปตามปัจจัยบ้างซึ่งเรา.

ภ. ข้อนั้นไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร.

ภ. เพราะหย้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้น ไม่ใช่ตน หรือไม่ใช่ของแห่งตนของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นฉันใด ข้อนี้อีกก็เป็นฉันนั้นแหละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุนั้นเสีย จักขุนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย... จักขุวิญญาน... จักขุสัมผัส... สุขเวทนา ทุกขเวทนา

หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
นั้นเสีย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้น เธอทั้งหลาย
ละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข.

จบ ปฐมมคฺคมหากสูตรที่ ๘

อรรถกถาปฐมมคฺคมหากสูตรที่ ๘

เมื่อพระองค์ตรัสแวดล้อมด้วยอุปมาจึงตรัส สูตรที่ ๘ ด้วยอำนาจ
ของสัตว์ผู้จะตรัสรู้.

จบ อรรถกถาปฐมมคฺคมหากสูตรที่ ๘

๘. ทุตฺตยนคฺคมหากสูตร

ว่าด้วยการละสิ่งที่ไม่ใช่ของตน

[๑๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อ
ประโยชน์ เพื่อความสุข. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งไรเล่าไม่ใช่ของเธอ
ทั้งหลาย จักขุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุนั้นเสีย จักขุ
นั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. รูปไม่ใช่
ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นเธอทั้งหลายละเสีย
แล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. จักขุวิญญานไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงละจักขุวิญญานนั้นเสีย จักขุวิญญานนั้นเธอทั้งหลายละเสีย

แล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. จักมีสัมผัสไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักมีสัมผัสนั้นเสีย จักมีสัมผัสนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักมีสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้นเสีย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้น เธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ฯลฯ. ใจไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละใจนั้นเสีย ใจนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. ธรรมารมณ์ทั้งหลาย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละธรรมารมณ์นั้นเสีย ธรรมารมณ์นั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. มโนวิญญาณุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละมโนวิญญาณุนั้นเสีย มโนวิญญาณุนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. มโนสัมผัสไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละมโนสัมผัสนั้นเสีย มโนสัมผัสนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข. สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้นเสีย สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนานั้น เธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นเธอทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข.

จบ ทุติยคัมภากสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุติยคัมภีร์สุตที่ ๕

นคัมภีร์สุตที่ ๕ ตรัสด้วยอรรถาธิบายของบุคคลผู้จะตรัสรู้ ด้วยอำนาจข้อธรรมล้วน ๆ อย่างเดียว. ส่วนเนื้อความแม้ในสุตทั้งสองพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในชั้นทวารคณันนแล.

จบ อรรถกถาทุติยคัมภีร์สุตที่ ๕

๑๐. อุทกคัมภีร์

ว่าด้วยอุทกคัมภีร์

[๑๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า อุทกคัมภีร์ธรรมบุตร ย่อมกล่าววาจาอย่างนี้ว่า เราขอบอก เราเป็นผู้จบเวทโดยส่วนเดียว เราขอบอก เราเป็นผู้ชนะทุกอย่างโดยส่วนเดียว เราขอบอก เราขุดเสียแล้วซึ่งมูลรากแห่งทุกข์ที่ใครขุดไม่ได้โดยส่วนเดียว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุทกคัมภีร์ธรรมบุตรยังเป็นผู้ไม่จบเวทก็กล่าวว่เราเป็นผู้จบเวท ยังเป็นผู้ไม่ชนะทุกอย่าง ก็กล่าวว่เราเป็นผู้ชนะทุกอย่าง ยังไม่ได้ขุดมูลรากแห่งทุกข์ ก็กล่าวว่ เราขุดมูลรากแห่งทุกข์ได้แล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะกล่าวข้อนั้นโดยชอบ ควรกล่าวว่ เราขอบอก เราเป็นผู้จบเวทโดยส่วนเดียว เราขอบอก เราเป็นผู้ชนะทุกอย่างโดยส่วนเดียว เราขอบอก เราขุดมูลรากแห่งทุกข์ที่ใครขุดไม่ได้โดยส่วนเดียว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมเป็นผู้จบเวทอย่างไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมรู้ตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาชณะ ๖ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมเป็นผู้จบเวทอย่างนี้แล ภิกษุยอมเป็นผู้ชนะทุกอย่างอย่างไร ภิกษุรู้แจ้งตามความ

เป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออก
แห่งผัสสาชยตนะ ๖ เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุยอมเป็น
ผู้ชนะทุกอย่างอย่างนี้แล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มุรธาแห่งทุกข์ที่ใครชุด
ไม่ได้ อันภิกษุชุดได้แล้วอย่างไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า "คัมพะ"
นี้ เป็นชื่อของกายนี้ อันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ ซึ่งมีมารดาบิดา
เป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นเพราะข้าวสุกและขนมสด มีความไม่เที่ยง ต้องขัดสี
นวดฟั่น แดกสลายกระจัดกระจายเป็นธรรมดา คำว่า "คันทมูล" นี้
เป็นชื่อของต้นหา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นหาภิกษุละเอียดแล้ว ให้มีราก
ขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม่เกิดขึ้นต่อไป
เป็นธรรมดา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มุรธาแห่งทุกข์ที่ใคร ๆ ชุดไม่ได้
ภิกษุชุดเสียแล้วอย่างนี้แล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า อุททกดาบส-
รามบุตร ย่อมกล่าววาทาอย่างนี้ว่า เราขอบอก เราเป็นผู้จบเวทโดย
ส่วนเดียว เราขอบอก เราชนะทุกอย่างโดยส่วนเดียว เราขอบอก
เราชุดเสียแล้วซึ่งมุรธาแห่งทุกข์ที่ใครชุดไม่ได้โดยส่วนเดียว คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อุททกดาบสรามบุตรยังเป็นผู้ไม่จบเวท ก็กล่าวว่า เราเป็นผู้จบเวท
ยังไม่เป็นผู้ชนะทุกอย่าง ก็กล่าวว่า เราชนะทุกอย่าง ยังชุดมุรธาแห่งทุกข์
ไม่ได้ ก็กล่าวว่า เราชุดมุรธาแห่งทุกข์เสียแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุเมื่อจะกล่าวข้อนี้โดยชอบ ควรกล่าวว่า เราขอบอก เราเป็นผู้จบเวท
โดยส่วนเดียว เราขอบอก เราเป็นผู้ชนะทุกอย่างโดยส่วนเดียว เราขอบอก
เราชุดมุรธาแห่งทุกข์ที่ใครชุดไม่ได้โดยส่วนเดียว.

จบ อุททกสูตรที่ ๑๐

จบ นพวรรคที่ ๕

อรรถกถาอุทกสูตรที่ ๑๐

ในอุทกสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ศัพท์ว่า **สุทฺ** ในบทว่า **อุทโก สุทฺ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **อุทโก** เป็นชื่อของสูตรนั้น. บทว่า **อิทฺ** ในบทว่า **อิทฺ ชาตุ เวทฺถ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อทรงแสดงว่า ท่านจงฟังคำของเรา นี้ จึงได้ตรัสอย่างนั้น. บทว่า **ชาตุ เวทฺถ** ความว่า เราจบเวทโดยส่วนตัว อธิบายว่า ไปในเวไนยสัตว์ ด้วยญาณกล่าวคือ เวท หรือถึง คือ บรรลุเวท เป็นบัณฑิต. ด้วยบทว่า **ปพฺพชฺ** ตรัสว่า เรา รู้ ครอบงำ วัฏฏะทั้งปวง แล้วชนะโดยส่วนตัว. บทว่า **อปฺลิจตฺ คณฺฑมฺลํ** ได้แก่ รากทุกข์ ยังไม่ได้ขุด. ด้วยบทว่า **ปริชณฺ** ทรงแสดงว่า เราขุดรากทุกข์ที่ขุดแล้ว ตั้งอยู่.

บทว่า **มาตาเปตฺติคสมฺภวสุตฺ** ได้แก่ เกิดด้วยเลือดสุกกะ (ขาว) ซึ่งแบ่งจากมารดาและบิดา คือ ของมารดาบิดา. บทว่า **โตนกฺมฺมาสุปฺ-
จยสุตฺ** ได้แก่ ก่อสร้างด้วยข้าวสุกและขนมสด. ในบทว่า **อนิจฺจุจฺฉาตฺน-
ปริมทฺทฺนเกทฺนวิทฺธฺ สนธฺมฺมสุตฺ** นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

กายนี้ ชื่อว่า มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เพราะมีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่า อบเป็นธรรมดา เพราะลบล้างด้วยของหอม เพื่อประโยชน์แก่การ กำจัดกลิ่นเหม็น, ชื่อว่า มีการอาบนวดเป็นธรรมดา เพราะใช้น้ำและนวด เพื่อประโยชน์จะบรรเทาความเจ็บปวดอวัยวะน้อยใหญ่. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีการประคบประหงมเป็นธรรมดา โดยหยอดยาตาการตัดเป็นต้น เพื่อความสมบูรณ์แก่ทรวดทรงแห่งอวัยวะนั้น ๆ ที่ทรวดทรงไม่ดี เพราะอยู่ในครรภ์ ตลอดแล้วก็ให้อยู่ที่ระหว่างขาเวลาเป็นทารก.

กาย แม้เขาบริหารอย่างนี้ ก็แตกกายกระจัดกระจายเป็นธรรมดา เพราะเหตุที่นั่นกายจึงต้องแตกและเรียรายไป อธิบายว่า มีสภาวะเป็นอย่างนั้น. ในพระสูตรนั้น ตรัสถึงความเจริญด้วยบทว่า กาย เกิดแต่มารดาบิดา การเติบโตด้วย ข้าวสุกและขนมสด และการประคบบประหงม. ตรัสถึงความเสื่อมด้วยบทว่าไม่เที่ยง แยก และการกระจัดกระจาย อีกอย่างหนึ่ง ตรัสการเกิดขึ้นด้วยบทก่อน ๆ และการดับไปด้วยบทหลัง ๆ. ทรงแสดงความต่างแห่งการเจริญ การเสื่อมและการบังเกิดแห่งกาย ซึ่งประชุมด้วยมหาภูตรูป ๔ ด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือมีอรรถงายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาอุททกสูตรที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมสังคัยสูตร
๒. ทุติยสังคัยสูตร
๓. ปริหานสูตร
๔. ปมาทวิหารสูตร
๕. สังวรสูตร
๖. สมာธิสูตร
๗. ปฏิสัสถีนสูตร
๘. ปฐมนตุมหากสูตร
๙. ทุติยนตุมหากสูตร
๑๐. อุททกสูตร

รวมวรรคที่มีในทุติยปิณฑาสก์ คือ

๑. อวิขวารวรรค
๒. มิคชาลวรรค
๓. กิลานวรรค
๔. นันนวรรค
๕. ฉพวรรค.

จบ ฉพวรรคที่ ๕

จบ ทุติยปิณฑาสก์

๓. ตติยปัจจนายก

โยคักเขมิวรรคที่ ๑

๑. โยคักเขมิสูตร

ว่าด้วยผู้เกษมจากโยคะ

[๑๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมปริยายอันเป็นเหตุแห่งบุคคลผู้เกษมจากโยคะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ธรรมปริยายอันเป็นเหตุแห่งบุคคลผู้เกษมจากโยคะเป็นไฉน ธรรมปริยายอันเป็นเหตุแห่งบุคคลผู้เกษมจากโยคะนั้น คือรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด อันตถาคตละได้แล้ว ถอนรากขึ้นหมดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบเพื่อละรูปเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ตถาคต บัณฑิตจึงเรียกว่า ผู้เกษมจากโยคะ ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก อาศัยความใคร่ ชวนได้กำหนด อันตถาคตละได้แล้ว ถอนรากขึ้นหมดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดต่อไปเป็นธรรมดา ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบเพื่อละธรรมารมณฺ์เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ตถาคต บัณฑิตจึงเรียกว่าผู้เกษมจากโยคะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลธรรมปริยายอันเป็นเหตุแห่งบุคคลผู้เกษมจากโยคะ.

จบ โยคักเขมิสูตรที่ ๑

ตติยปัณณาสกั

โยคักเขมีวรรคที่ ๑

อรรคถาโยคักเขมีสูตรที่ ๑

โยคักเขมีวรรค โยคักเขมีสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โยคกฺขมปริยายํ ได้แก่เป็นธรรมปริยาย อันเป็นเหตุ
ของบุคคลผู้มีความเกษมจากโยคะ. บทว่า ฐมฺมปริยายํ แปลว่า เป็นเหตุ
แห่งธรรม. บทว่า อภฺยชาติ โยคํ ได้แก่ กล่าวความประกอบ บทว่า
ตสฺมา ได้แก่ เพราะเหตุที่ทรงเป็นผู้เกษมจากโยคะ เพราะเรียกเอาเอง
หรือเพราะละโยคะได้ เพราะละโยคะได้ มิใช่มีเพราะเรียกเอาเองฉะนั้น.

จบ อรรคถาโยคักเขมีสูตรที่ ๑

๒. อุปาทยสูตร

ว่าด้วยความสุขความทุกข์อาศัยอะไรเกิด

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ
อะไรมี สุขและทุกข์อันเป็นภายในอาศัยอะไรเกิดขึ้น.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ธรรมทั้งหลายของพวกเขา
ข้าพระองค์มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจักขุมิ สุขและทุกข์ที่เป็นภายใน
อาศัยจักขุเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อใจมิ สุขและทุกข์ที่เป็นภายในอาศัยใจเกิดขึ้น
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยง
หรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สุข
สละทุกข์อันเป็นภายใน ไม่อาศัยสิ่งนั้นพึงเกิดขึ้นหรือ.

ภ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. ใจเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สุข
และทุกข์อันเป็นภายใน ไม่อาศัยสิ่งนั้นพึงเกิดขึ้นหรือ.

ภ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่าย ทั้งในจักขุ ฯลฯ ทั้งในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด
เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า
หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อุปาทายสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุปาทยสูตรที่ ๒

ในอุปาทยสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสุขและทุกข์ฝ่ายเวทนา. แต่สุขและทุกข์ฝ่ายเวทนานั้น เป็นสุขและทุกข์ ฝ่ายวิบาก จึงจะควร.

จบ อรรถกถาอุปาทยสูตรที่ ๒

๓. ทυχสูตร

ว่าด้วยความเกิดและความดับแห่งทุกข์

[๑๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์ เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ความเกิดแห่งทุกข์เป็นไฉน ความเกิดแห่งทุกข์นั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรมทั้ง ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา นี้เป็นความเกิดแห่งทุกข์ ฯลฯ อาศัยใจและธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา นี้แลเป็นความเกิดแห่งทุกข์.

[๑๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งทุกข์เป็นไฉน ความดับแห่งทุกข์นั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นแลดับเพราะสාරอกโดยไม่เหลือ

อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส
จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ นี้แลเป็น
ความดับแห่งทุกข์ ฯลฯ อาศัยใจและธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาณ รวม
ธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะ
เวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานี้แลดับเพราะสํารอกโดย
ไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ
ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการ
อย่างนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความดับแห่งทุกข์.

จบ ทุกขสูตรที่ ๑

อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๑

ในทุกขสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ทุกขสูตร ได้แก่ ทุกข์ในวัฏฏะ.

จบ อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๑

๔. โลกสูตร

ว่าด้วยความเกิดและความดับแห่งโลก

[๑๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับ
แห่งโลก เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ความเกิดแห่งโลกเป็นไฉน ความเกิดแห่ง
โลกนั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการ

เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทาน
เป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติ
เป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ
อุปายาสนี้เป็นความเกิดแห่งโลก ฯลฯ อาศัยใจและธรรมารมณ์เกิดมโน-
วิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิด
เวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โทมนัส และอุปายาสจึงเกิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความเกิด
แห่งโลก.

[๑๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งโลกเป็นไฉน ความ
ดับแห่งโลกนั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓
ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนา
เป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหา^{นั้น}แลดับเพราะสำรอกโดยไม่เหลือ
อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส
จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ นี้เป็น
ความดับแห่งโลก ฯลฯ อาศัยใจและธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม
๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนา
เป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหา^{นั้น}แลดับเพราะสำรอกโดยไม่เหลือ

อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ
อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แลเป็นความดับแห่งโลก.

จบ โลกสูตรที่ ๔

อรรถกถาโลกสูตรที่ ๔

ในโลกสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า โลกุตส ได้แก่สังขารโลก.

จบ อรรถกถาโลกสูตรที่ ๔

๕. เสดยสูตร

ว่าด้วยอะไรทำให้ประเสริฐกว่ากัน

[๑๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่ออะไรมีเพราะยึดมั่นอะไร ถือมั่นอะไร จึงมีความสำคัญตนว่า ประเสริฐ
กว่าเขา เสมอเขา หรือว่าเลวกว่าเขา.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลาย
ของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจักขุมิ เพราะยึดมั่นจักขุ ถือมั่นจักขุ
จึงมีความสำคัญตนว่า ประเสริฐกว่าเขา เสมอเขา หรือว่าเลวกว่าเขา ฯลฯ

เมื่อใจมี เพราะยึดมั่นใจ ถือมั่นใจ จึงมีความสำคัญตนว่า ประเสริฐกว่า
เขาเสมอเขา หรือว่าเลวกว่าเขา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขูเทียบหรือไม่เทียบ.

ภ. ไม่เทียบ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียบ สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียบ เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ไม่ยึดมั่นสิ่งนั้นแล้ว จะพึงมีความสำคัญตนว่า เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา
เสมอเขา หรือว่าเลวกว่าเขา บ้างหรือหนอ.

ภ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ใจเทียบหรือไม่เทียบ.

ภ. ไม่เทียบ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียบ สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียบ เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ไม่ยึดมั่นสิ่งนั้นแล้ว จะพึงมีความสำคัญตนว่า ประเสริฐกว่าเขา เสมอเขา
หรือว่าเลวกว่าเขา บ้างหรือหนอ.

ภ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ฯลฯ ทั้งในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด

เพราะคล้ายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมิญาณหยั่งรู้ว่า
หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ เสยยสูตรที่ ๕

อรรถกถาเสยยสูตรที่ ๕

คำที่จะพึงกล่าวในเสยยสูตรที่ ๕ เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วใน
ชั้นธยวรรคนั้นแล.

จบ อรรถกถาเสยยสูตรที่ ๕

จบ โยคักขเมวีวรรคที่ ๑

๖. สังโยชนสูตร^๑

ว่าด้วยเหตุแห่งสังโยชน

[๑๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเป็นเหตุแห่ง
สังโยชนและสังโยชน เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ธรรมที่เป็นเหตุแห่งสังโยชน
และสังโยชนเป็นไฉน ธรรมที่เป็นเหตุแห่งสังโยชนและสังโยชนนั้น คือ
จักขุเป็นธรรมอันเป็นเหตุแห่งสังโยชน ความกำหนดด้วยอำนาจความ
พอใจในจักขุนั้น เป็นสังโยชนในจักขุนั้น ฯลฯ ใจเป็นธรรมอันเป็นเหตุ
แห่งสังโยชน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในใจนั้น เป็นสังโยชน
ในใจนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ธรรมเป็นเหตุแห่งสังโยชน
และสังโยชน.

จบ สังโยชนสูตรที่ ๖

๑. ตั้งแต่สูตรที่ ๖-๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๗. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งอุปาทาน

[๑๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเป็นเหตุแห่งอุปาทานและอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ธรรมที่เป็นเหตุแห่งอุปาทานและอุปาทานเป็นไฉน ธรรมที่เป็นเหตุแห่งอุปาทานและอุปาทานนั้น คือ จักขุเป็นธรรมอันเป็นเหตุแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในจักขุนั้น เป็นอุปาทานในจักขุนั้น ฯลฯ ใจเป็นธรรมอันเป็นเหตุแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในใจนั้น เป็นอุปาทานในใจนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ธรรมเป็นเหตุแห่งอุปาทานและอุปาทาน.

จบ อุปาทานสูตรที่ ๗

๘. ปฐมอปริหานสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่รู้ไม่สิ้นทุกข์ผู้รู้ยอมสิ้นทุกข์

[๑๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละจักขุ ย่อมไม่ควรสิ้นทุกข์ ฯลฯ บุคคลไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละใจ ย่อมไม่ควรสิ้นทุกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลรู้ยังกำหนดรู้ หน่าย ละจักขุ ย่อมควรสิ้นทุกข์ ฯลฯ บุคคลรู้ยัง กำหนดรู้ หน่าย ละใจ ย่อมควรสิ้นทุกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละรูป ย่อมไม่ควรสิ้นทุกข์ บุคคลไม่รู้ยังไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละ

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ย่อมไม่ควรสิ้นทุกข์ บุคคลรู้อย่าง
กำหนดรู้ หน่าย ละรูป ย่อมควรสิ้นทุกข์ บุคคลรู้อย่าง กำหนดรู้ หน่าย
ละเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ย่อมควรสิ้นทุกข์.

จบ ปฐมอปริขานสูตรที่ ๘

๘. ทุตติยอปริขานสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

[๑๖๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระตำหนัก
ซึ่งก่ออิฐด้วยกระเบื้อง ของหมู่พระประยูรญาติ ครั้งนั้นแล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าประทับพักอยู่ในที่สงัด ได้ทรงภายิตธรรมปริยายนี้ว่า อาศัย
จักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึง
เกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่ง
กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ อาศัยใจและธรรมารมณฺ์
เกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย
จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

[๑๖๓] อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นแลดับเพราะสํารอกโดยไม่เหลือ อุปาทาน จึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ อาศัยใจ และธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหานั้นแลดับเพราะสํารอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพที่ดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

จบ ทุคิยอปริขานสูตรที่ ๕

๑๐. อุปัสสูตติสูตร

ว่าด้วยปริยัติธรรมเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

[๑๖๔] สมัยนั้น ภิกษुरुพหนึ่งยื่นแอบฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นแล้ว ตรัสถามเธอว่า คุณก่อน ภิกษุ เธอได้ฟังธรรมปริยาศนี้แล้วหรือ ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ได้ฟังแล้ว พระเจ้าข้า.

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่ม ๔ ภาค ๑ - หน้าที่ 191

พ. คู่ก่อนภิกษุ เธอจงเรียน จงเล่าเรียน จงทรงจำธรรมปริยายนี้ไว้เถิด เพราะว่าธรรมปริยายนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

จบ อุปัสนสูตรที่ ๑๐

จบ โยคักเขมีวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โยคักเขมีสูตร ๒. อุปาทายสูตร ๓. ทุกขสูตร ๔. โลกสูตร ๕. เสขยสูตร ๖. สังโยชนสูตร ๗. อุปาทานสูตร ๘. ปฐมอปริขานสูตร ๙. ทุตติยอปริขานสูตร ๑๐. อุปัสนสูตร.

โลกกามคุณวรรคที่ ๒

๑. ปฐมมารปาตสูตร^๑

ว่าด้วยอายนตะ ๖ เป็นบ่วงแห่งมาร

[๑๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุเพลิดเพลินสรรเสริญ หมกมุ่น พัวพันรูปนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ตกอยู่ในอำนาจของมาร ถูกมารคล้อง รัด มัดด้วยบ่วง ภิกษุนั้นพึงถูกมารผู้มีบาปใช้บ่วงทำได้ตามปรารธนา ฯลฯ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุเพลิดเพลิน หมกมุ่น พัวพันธรรมารมณฺ์นั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ตกอยู่ในอำนาจของมาร ถูกมารคล้อง รัด มัดด้วยบ่วง ภิกษุนั้นพึงถูกมารผู้มีบาปใช้บ่วงทำได้ตามปรารธนา.

ว่าด้วยผู้ไม่เพลิดเพลินในอายตนะ ๖ ย่อมพ้นจากบ่วงแห่งมาร

[๑๖๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุอันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันรูปนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไม่ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ถูกมารคล้อง เป็นผู้พ้นจากบ่วงมาร ภิกษุนั้นอันมารผู้มีบาปพึงใช้บ่วงทำ

๑. สูตรที่ ๑ - ๒ แก้วรวมไว้ท้ายสูตรที่ ๒

ตามความปรารถนา ไม่ได้ ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมารมณ์ที่จะ
พึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่
ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุไม่เพติดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น
ไม่พัวพันธรรมารมณ์ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไม่ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไม่ตกอยู่
ในอำนาจของมาร ไม่ถูกมารคล้อย เป็นผู้พ้นจากบ่วงมาร ภิกษุนั้นอันมาร
ผู้มีบาปพึงใช้บ่วงทำตามความปรารถนาไม่ได้.

จบ ปฐมมรรปาสาสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยมรรปาสาสูตร

ว่าด้วยการตกอยู่และไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร

[๑๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่า
ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่
หากภิกษุเพติดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น พัวพันรูปนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า
พัวพันอยู่ในรูป ไปสู่ที่อยู่ของมาร ตกอยู่ในอำนาจของมาร ถูกมารผู้มี
บาปทำได้ตามปรารถนา ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้
แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่
ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุเพติดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น พัวพัน
ธรรมารมณ์นั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า พัวพันอยู่ในธรรมารมณ์ ไปสู่ที่อยู่
ของมาร ตกอยู่ในอำนาจของมาร ถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามปรารถนา.

[๑๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง รูปที่จะพึงรู้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันรูปนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า พ้นไปจากรูป ไม่ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร อันมารผู้มีบาปพึงทำตามปรารถนาไม่ได้ ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันธรรมารมณ์นั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า พ้นไปจากธรรมารมณ์ ไม่ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร อันมารผู้มีบาปพึงทำตามปรารถนาไม่ได้.

จบ ทุติยมารปาສສຸຕຣທີ່ ๒

โลกกามคุณวรรคที่ ๒

อรรถกถามารปาສສຸຕຣທີ່ ๑ - ๒

โลกกามคุณวรรค มารปาສສຸຕຣທີ່ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในบทว่า อวาສคโต ได้แก่ไปสถานที่อยู่. บทว่า มารສຸສ ວສคโต ได้แก่ตกไปอยู่ในอำนาจมารแม่ทั้ง ๓. บทว่า ปຣຸທິມຸກຸສຸສ ມາຣປາໂສ ໄດ້ແກ່ບ່ວງແຫ່ງมาร ที่สวมคล้องไว้ ที่คอของมารนั้น สຸຕຣທີ່ ๒ ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถามารปาສສຸຕຣທີ່ ๑ - ๒

๓. ปฐมโลกกามคุณสูตร

ว่าด้วยโลกในวินัยของพระอริยะ

[๑๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกอนภิกษุทั้งหลาย เรามี
ได้กล่าวว่า ที่สุดของโลกอันบุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงด้วยการไป และ
เรายังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ข้อมไม่กล่าวการกระทำที่สุดทุกข์ ครั้นพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหาร
ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้น
กล่าวกันว่า ลูกอนอาวุโสทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศข้อนี้
แก่เราทั้งหลายโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกขึ้นจาก
พุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหาร ใครหนอจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่
ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้โดยพิสดารได้ ลำดับ
นั้น ภิกษุเหล่านั้นคิดกันว่า ท่านพระอานนท์นี่พระศาสดา และเพื่อน
พรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ ยกย่องสรรเสริญ ทั้งท่านย่อมสามารถเพื่อ
จำแนกเนื้อความแห่งอุเทศ ที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความ
ให้พิสดารนี้โดยพิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์
ถึงที่อยู่ แล้วเรียนถามเนื้อความข้อนั้นกะท่านเถิด.

[๑๖๖] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นพากันเข้าไปหาท่านพระอานนท์
ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่าน ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่าน
พระอานนท์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศข้อนี้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนก

เนื้อความให้พิสดาร เสด็จจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสียบ เมื่อพระองค์เสด็จลุกไปไม่นาน พวกเราจึงใคร่ครวญคิดว่า ใครหนอจะช่วยจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ พวกเราจึงคิดได้ว่า ท่านพระอานนท์นี่ อันพระศาสดา และเพื่อนสพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ยกย่องสรรเสริญ ทั้งท่านพระอานนท์นี้ย่อมสามารถจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ถ้ากระไร เราพากันเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ แล้วไต่ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่าน ขอท่านพระอานนท์ได้โปรดจำแนกเนื้อความเถิด.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวหาแก่นไม้อยู่ กลับลวงเลयरากลวงเลยลำต้นแห่งต้นไม้มีแก่นต้นใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่เฉพาะหน้าไปเสียบ มาสำคัญแก่นไม้ จะพึงแสวงหาได้ที่กิ่งและใบ ฉนใด คำอุปไมยนี้ก็ฉนนั่น คือพวกท่านลวงเลยพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับอยู่เฉพาะหน้า ในฐานะเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายไปเสียบ มาสำคัญเนื้อความที่จะไต่ถามนี้ แท้จริงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เมื่อทรงทราบ ย่อมทราบ เมื่อทรงเห็น ย่อมเห็น พระองค์เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้กล่าว เป็นผู้ประกาศ เป็นผู้ทำเนื้อความให้ตื่น เป็นผู้ให้อมตรธรรม เป็นเจ้าของแห่งธรรม เป็นผู้ถึงธรรมที่แท้ เวลานี้ เป็นกาลสมควรที่จะทูลถามเนื้อความข้อนั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแก้ปัญหากแก่ท่านทั้งหลายอย่างใด ท่านทั้งหลายพึงทรงจำความข้อนั้นไว้อย่างนั้นเถิด.

ภ. ท่านอานนท์ ข้อที่ท่านว่านั่นเป็นการถูกต้องแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงทราบ ย่อมทราบ เมื่อทรงเห็น ย่อมเห็น พระองค์เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้กล่าว เป็นผู้ประกาศ เป็นผู้ทำเนื้อความให้ตื่น เป็นผู้ให้มตธรรม เป็นเจ้าของแห่งธรรม เป็นผู้ถึงธรรมที่แท้ เวลานี้เป็นกาลสมควรที่จะทูลถามเนื้อความข้อนั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแก้ปัญหาแก่พวกเราอย่างใด พวกเราควรทรงจำความข้อนั้นไว้อย่างนั้น ก็แต่ที่ท่านอานนท์ก็เป็นผู้ที่พระศาสดา และเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ยกย่องสรรเสริญ ทั้งท่านก็สามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ขอท่านอย่าได้หนักใจไปรุดช่วยจำแนกเนื้อความที่เกิดขึ้น.

[๑๗๑] อ. อาวุโสทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลาย จงคอยฟัง จงใส่ใจให้ดี ข้าพเจ้าจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้ว ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร เสด็จจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสียนั้น ข้าพเจ้าทราบแล้ว อาวุโสทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมทราบเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ อาวุโสทั้งหลาย บุคคลย่อมมีความสำคัญในโลกว่าโลก คือว่าโลกด้วยธรรมอันใด ธรรมนี้เรียกว่าโลกในวินัยของพระอริยะ อาวุโสทั้งหลาย บุคคลย่อมมีความสำคัญในโลกว่าโลก คือว่าโลก ด้วยธรรมอะไรเล่า อาวุโสทั้งหลาย บุคคลย่อมมีความ

สำคัญในโลกว่าโลก ถือว่าโลก ด้วยจักขุ... ด้วยหู... ด้วยจมูก...

ด้วยลิ้น... ด้วยกาย... ด้วยใจ อาวุโสทั้งหลาย บุคคลย่อมมีความ
สำคัญในโลกว่าโลก ถือว่าโลก ด้วยธรรมอันใด ธรรมนี้เรียกว่าโลกในวินัย
ของพระอริยะ อาวุโสทั้งหลาย ชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศ
โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารว่า เรามิได้กล่าววาทที่สุดของโลก
อันบุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงด้วยการไป และเรายังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว
ย่อมไม่กล่าวการกระทำที่สุดทุกข์ ดังนี้แล้ว เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่
พระวิหารเสียนั้น อาวุโสทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมทราบเนื้อความแห่งอุเทศ
ที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารอย่างนี้
อาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งหลายประสงค์ความแจ่มแจ้ง พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้วทูลถามเนื้อความข้อนั้นเกิด พระองค์ทรงพยากรณ์แก่พวก
ท่านอย่างไร ก็พึงทรงจำชื่อที่ตรัสนั้นอย่างนั้นเกิด.

[๑๗๒] ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนทว่า. อย่างนั้นท่านผู้
มีอายุ ดังนี้แล้วลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงอุเทศโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารแก่พวกข้าพระองค์ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามิได้กล่าววาทที่สุดของโลกอันบุคคลพึงรู้ พึงเห็น
พึงถึงด้วยการไป และเรายังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ย่อมไม่กล่าวการกระทำ
ที่สุดทุกข์ ดังนี้แล้ว เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสียบ เมื่อ
พระองค์เสด็จลุกไปไม่นาน พวกข้าพระองค์คิดกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงแสดงอุเทศนี้แก่เราทั้งหลายโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร
เสด็จจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสี้ย ใครหนอจะจำแนกเนื้อความ
แห่งอุเทศที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงแสดงเนื้อความให้พิสดารนี้ โดย
พิสดารได้ ลำดับนั้น พวกข้าพระองค์มีความคิดว่า ท่านพระอานนทน์นี้เป็น
ผู้ที่พระศาสดาและเพื่อนสพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ยกย่องสรรเสริญ ทั้ง
สามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ
ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ถ้ากระไรพวกเราพึง
เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่แล้วพึงได้ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่านเถิด
ครั้นคิดดังนั้นแล้ว พวกข้าพระองค์ก็เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่แล้ว
ได้ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่าน ท่านพระอานนท์ก็จำแนกเนื้อความแก่พวก
ข้าพระองค์ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้
พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต
มีปัญญามาก หากท่านทั้งหลายพึงได้ถามเนื้อความข้อนั้นกะเรา แม้เราก็
พึงแก้ปัญหานั้น เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวแก้ปัญหานั้นแหละ นั่นเป็น
เนื้อความแห่งอุเทศนั้น ท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนี้เถิด.

จบ โลกกามคุณสูตรที่ ๓

อรรถกถาปฐมโลกกามคุณสูตรที่ ๓

ในปฐมโลกกามคุณสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **โลกุตส** ได้แก่ **โลกจักรวาล**. บทว่า **โลกุตส อนุต** ได้แก่ ที่สุดแห่งสังขารโลก. บทว่า **วิหาร ปาวิสิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า เมื่อเราเข้าไปสู่วิหาร ภิกษุเหล่านี้ จักถามอุทเทสนี้ กะพระอนันท์ พระอนันท์ จักกล่าวเทียบเคียงกับพระสัพพัญญูญาณของเรา. แก่ภิกษุเหล่านั้น แต่เราจักชมเชยเธอ ภิกษุทั้งหลายฟังการชมเชยของเรา จักสำคัญพระอนันท์ว่าควรเข้าไปหา จักสำคัญคำของเธอว่า ควรฟัง ควรเชื่อถือ ชื่อนั้นจักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ภิกษุเหล่านั้น ตลอดกาลนาน จึงมิได้ทรงจำแนกอรรถแห่งคำที่ตรัสโดยย่อให้พิสดาร แล้วหายไป ณ อาสนะที่ประทับนั่ง ไปปรากฏในพระคันธกุฎี. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า **อุฏฺฐายาสนา วิหาร ปาวิสิ**.

บทว่า **สตฺถุ เจว ตั วณฺณโต** แปลว่า อันพระศาสดาสรรเสริญแล้ว. แม้บทว่า **วิญญฺณํ** นี้ เป็นลัทธิวิภัตติ ใช้ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ ความว่า อันเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายยกย่องแล้ว. บทว่า **ปโหติ** แปลว่า อาจ.

บทว่า **อติกุภฺเมว มฺลํ อติกุภฺม ขนฺธํ** ความว่า ชื่อว่า แก่น ฟิงมีที่รากหรือลำต้น ก็เลยแก่นนั้นไปเสีย. บทว่า **เอว สมฺปทมิทํ** ได้แก่ ข้อยุบมัย เช่นนี้ก็ฉนั้น. บทว่า **อติสิตฺวา** แปลว่า ก้าวล่วง. บทว่า **ขานํ ขานาติ** ได้แก่ย่อมรู้ สิ่งที่ควรรู้นั้น. บทว่า **ปสุตํ**

ปัสสติ ได้แก่ ย่อมเห็นสิ่งที่ควรเห็นเท่านั้น. อนึ่ง บุคคลบางคน แม่
เมื่อยึดถือสิ่งที่ผิด ๆ ก็ยังไม่รู้ แม่เมื่อเห็น ก็ชื่อว่า ไม่เห็น ฉนใด
พระผู้มีพระภาคเจ้า หาเป็นฉนนั้นไม่. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรง
ทราบ ชื่อว่าทรงทราบ เมื่อทรงเห็นก็ชื่อว่า ทรงเห็นเหมือนกัน พระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น ชื่อว่า เป็นผู้มีจักขุ เพราะอรรถว่า มีทศสนะเป็นตัวนำ
ชื่อว่า เป็นผู้มัญญา เพราะอรรถว่า กระทำความเป็นผู้รู้แจ้ง ชื่อว่า เป็นผู้
มีธรรม เพราะสำเร็จมาแต่ธรรม เหมือนคิดด้วยพระหทัย เปล่งด้วย
พระวาจา เพราะอรรถว่า มีความไม่แปรปรวนเป็นสภาวะ หรือเพราะ
ประกาศโดยปริยัติธรรม ชื่อว่า เป็นพรหม เพราะอรรถว่า เป็นผู้ประเสริฐ.
อีกนัยหนึ่ง ทรงเป็นราวกะว่า มีจักขุ ชื่อ จักขุญโต. พึงทราบอรรถ
ในบทเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่า เป็นผู้
กล่าว เพราะอรรถว่า กล่าวธรรม. ชื่อว่า เป็นผู้ประกาศ เพราะยังธรรม
ให้เป็นไป. ชื่อว่า เป็นผู้แนะนำข้อความ เพราะทรงสามารถนำพระหัตถ์
ออกชี้แจงได้ ชื่อว่า ประทานอมตะ เพราะทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรล
อมตะได้.

บทว่า อครุ กริตฺวา ความว่า แม่เมื่อไม่ให้เขาอ่อนวอนบ่อย ๆ
ชื่อว่า ทรงกระทำให้นັก. แม่เมื่อทรงยื่นหัตถ์อยู่ในเสขปฏิสัมภิทาญาณ
ของพระองค์แล้วแสดงให้รู้ได้ยาก เหมือนขุดทรายขึ้นจากเชิงเขาสิเนรุ
ชื่อว่า ทำให้นັกเหมือนกัน. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เมื่อไม่ทำอย่างนั้น
ไม่ยอมให้พวกเราขอบ่อย ๆ กล่าวให้พวกเรารู้ได้ง่าย.

บทว่า ย โข โว ได้แก่ ยลฺลจโย ตุมฺหากํ . บทว่า จกฺขุณา

โย อาวุโส โลกสุมี โลกสฺสยฺมึ โหติ โลกมานี ความว่า ปุณฺชน
ผู้ยังละทิฐิไม่ได้ในโลก ย่อมจำหมายและย่อมสำคัญด้วยจักขุทั้งหลาย ว่า
โลก คือ สัตว์โลก ย่อมจำหมายและสำคัญด้วยอำนาจ จักกवालโลก
ก็อย่างนั้น จริงอยู่ เว้นอายุตนะ ๑๒ มีจักขวายุตนะเป็นต้น สัญญา
หรือ มนะนั้นย่อมไม่เกิดขึ้นแก่เขา. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
จกฺขุณา โข อาวุโส โลกสุมี โลกสฺสยฺมึ โหติ โลกมานี ดังนี้.

ก็ขึ้นชื่อว่า ที่สุดแห่งโลกนี้ ใคร ๆ ไม่อาจ จะรู้ จะเห็น จะถึงด้วยการ
ไปได้ แต่ผู้ที่ยังไม่ถึงที่สุด กล่าวคือ การดับโลก อันต่างด้วยจักขุเป็นต้น
นั้นนั่นแล เพราะอรรถว่า เป็นของชำรุด ฟังทราบว่า ชื่อว่า ไม่มีการ
กระทำที่สุดแห่งวิญญูทุกข์.

ครั้งวิตฺชนาปัญฺหาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะส่งภิกษุเหล่านั้นไป
ด้วยคำว่า พวกท่านอย่าสงสัยไปเลยว่ พระสาวกถามปัญหา พระผู้มี-
พระภาคเจ้านี้ ประทับนั่งจับตาค้าง คือ พระสัพพัญญุตญาณ พวกท่าน
เมื่อปรารธนา เข้าไปเฝ้าพระองค์นั้นนั่นแล ก็คงหายสงสัย จึงกล่าวว่า
อากฺขฺมามา เป็นต้น.

บทว่า อิมฺหิ อากฺเรหิ ความว่า ด้วยเหตุเหล่านี้ คือ ด้วยเหตุ
แห่งความมีที่สุดแห่งจักรวาลโลก และด้วยเหตุยังไม่ถึงที่สุดแห่งสังขารโลก.
บทว่า อิมฺหิ ปเทหิ ได้แก่ ด้วยการประมวลอักษรเหล่านี้. บทว่า
พฺยลฺลชฺเชหิ ได้แก่ ด้วยอักษรแผนกหนึ่ง. บทว่า ปญฺชฺชิตฺโต ได้แก่
ประกอบด้วยความเป็นบัณฑิต. อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุ ๔
ประการ คือ เป็นผู้ฉลาดในธาตุ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ เป็นผู้ฉลาดใน

ปัจฉยาการ เป็นผู้ฉลาดในเหตุและมีใช้เหตุ. บทว่า มหาปญฺโญ คือ เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญามาก เพราะเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดถือเอาอรรถ เป็นอันมาก ธรรมเป็นอันมาก นิรุติเป็นอันมาก ปฏิภาณเป็นอันมาก. บทว่า ยถา ตํ อานนุเทน ความว่า ท่านกล่าวหมายเอาคำที่ท่าน พระอานนท์พยากรณ์ไว้. อธิบายว่า คำนั้น ท่านพระอานนท์พยากรณ์ ไว้อย่างไร แม้เราก็พึงพยากรณ์คำนั้น อย่างนั้นเหมือนกัน.

จบ อรรถกถาปฐมโลกกามคุณสูตรที่ ๓

๔. ทุกฺขิยโลกกามคุณสูตร

ว่าด้วยความดับแห่งอายตนะ ๖

[๑๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนตรัสรู้ เราเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกว่า เบญจกามคุณของเราที่เราเคยสัมผัส ด้วยใจมาแล้ว ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว จิตของเราเมื่อเกิด พึงเกิดขึ้นในเบญจกามคุณที่เป็นปัจจุบันมาก หรือที่เป็นอนาคตน้อย ลำดับ นั้น เราคิดว่า เบญจกามคุณปองเราที่เราเคยสัมผัสด้วยใจมาแล้ว ล่วงไป แล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว เราปรารถนาประโยชน์แก่ตน พึงทำ ความไม่ประมาทในเบญจกามคุณนั้น และสติให้เป็นเครื่องรักษาจิต เพราะ เหตุนั้นแหละ เบญจกามคุณ แม้ของท่านทั้งหลาย ที่ท่านทั้งหลายเคย สัมผัสด้วยใจมาแล้ว ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว จิตของ ท่านทั้งหลายเมื่อเกิด พึงเกิดขึ้นในเบญจกามคุณที่เป็นปัจจุบันมาก หรือ ที่เป็นอนาคตน้อย (เช่นเดียวกัน) เพราะเหตุนั้นแหละ เบญจกามคุณ

แม้ของท่านทั้งหลาย ที่ท่านทั้งหลายเคยสัมผัสด้วยใจมาแล้ว ล่วงไปแล้ว
ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ท่านทั้งหลายปรารถนาประโยชน์แก่ตน
พึงทำความเข้าใจไม่ประมาทในเบญจกามคุณนั้น และสติให้เป็นเครื่องรักษาจิต
แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ อยาตนะ
อันบุคคลจำต้องรู้ไว้ คือ จักขุดับ ณ ที่ใด รูปสัญญาที่สิ้นไป ณ ที่นั้น
หูดับ ณ ที่ใด สัททสัญญาที่สิ้นไป ณ ที่นั้น จมูกดับ ณ ที่ใด คันธสัญญา
ที่สิ้นไป ณ ที่นั้น ลิ้นดับไป ณ ที่ใด รสสัญญาที่สิ้นไป ณ ที่นั้น กายดับ
ณ ที่ใด โสภณสัญญาที่สิ้นไป ณ ที่นั้น ใจดับ ณ ที่ใด ธรรมสัญญา
ก็สิ้นไป ณ ที่นั้น ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกขึ้นจาก
พุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปไม่นาน ภิกษุ
เหล่านั้นมีความคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศนี้แก่เราทั้งหลาย
โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารว่า เพราะเหตุนี้แหละ อยาตนะ
อันบุคคลจำต้องรู้ไว้ คือ จักขุดับ ณ ที่ใด รูปสัญญาที่สิ้นไป ณ ที่นั้น ฯลฯ
ใจดับ ณ ที่ใด ธรรมสัญญาที่สิ้นไป ณ ที่นั้น ดังนี้แล้ว เสด็จลุกจาก
พุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสีย ใครหนอจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้
โดยพิสดารได้ ถ้าดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นคิดว่าท่านพระอานนท์นี่ เป็นผู้
พระศาสดาและเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ยกย่องสรรเสริญ ทั้งท่าน
สามารถจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ
ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึง
เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ แล้วพึงไต่ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่านเถิด.

[๑๗๔] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่าน ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศนี้แก่พวกเราโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสียบ เมื่อพระองค์เสด็จลุกไปไม่นาน พวกเราจึงใคร่ครวญว่า ใครหนอจะช่วยจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ พวกเราจึงคิดได้ว่า ท่านพระอานนท์นี้เป็นผู้อันพระศาสดาและเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ ยกย่องสรรเสริญ ทั้งสามารถจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้โดยพิสดารได้ ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ แล้วได้ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่าน ขอท่านพระอานนท์ได้โปรดจำแนกเนื้อความเถิด ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวหาแก่นไม้อยู่ กลับลวงเลขราก ลวงเลขลำต้น แห่งต้นไม้มีแก่นต้นใหญ่ซึ่งตั้งอยู่เฉพาะหน้าไปเสียบ มาสำคัญแก่นไม้ที่จะพึงแสวงหาได้ที่กิ่งและใบ ฉันทใด คำอุปไมยนี้ก็ฉันทนั้น คือ พวกท่าน ลวงเลขพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับอยู่เฉพาะหน้า ในฐานะเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายไปเสียบ มาสำคัญเนื้อความที่จะได้ถามนี้กะข้าพเจ้า แท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงทราบ ย่อมทราบ เมื่อทรงเห็น ย่อมเห็น พระองค์เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้กล่าว เป็นผู้

ประกาศ เป็นผู้ทำเนื้อความให้คืน เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นเจ้าของแห่ง
ธรรม เป็นผู้ถึงธรรมที่แท้ เวลานี้เป็นกาลสมควรที่จะทูลถามเนื้อความข้อ
นั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแก้ปัญหาแก่ท่านทั้งหลายอย่างไร
ท่านทั้งหลายพึงทรงจำความข้อนั้นไว้อย่างนั้นเถิด.

ภ. ท่านอานนท์ ข้อที่ท่านว่านั่นเป็นการถูกต้องแล้ว พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเมื่อทรงทราบ ย่อมทราบ เมื่อทรงเห็น ย่อมเห็น พระองค์
เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้กล่าว เป็นผู้
ประกาศ เป็นผู้ทำเนื้อความให้คืน เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นเจ้าของแห่ง
ธรรม เป็นผู้ถึงธรรมที่แท้ เวลานี้เป็นกาลสมควรที่จะทูลถามเนื้อความข้อ
นั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแก้ปัญหาแก่พวกเราอย่างไร พวก
เราก็ควรทรงจำความข้อนั้นไว้อย่างนั้น ก็แต่ว่า ท่านอานนท์เป็นผู้ที่พระ-
ศาสดาและเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ ยกย่องสรรเสริญ ที่ท่านก็
สามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดย
ย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ขอท่านอย่าได้
หนักใจ โปรดช่วยจำแนกเนื้อความที่เกิด.

[๑๗๕] อ. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลาย
จงฟัง จงใส่ใจให้ดี ข้าพเจ้าจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์
แล้ว ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจาก
พุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสียนั้น ข้าพเจ้าทราบแล้ว ผู้มีอายุทั้งหลาย
ผมย่อมทราบเนื้อความแห่งอุเทศที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อ

ความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระพุทธวจนะนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภายิต หมายเอาความดับแห่งอายตนะ ๖ ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหารเสียนั้น ผมรู้เนื้อความแห่งอุเทศที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารอย่างนี้แล ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายประสงค์ความแจ่มแจ้ง พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามเนื้อความข้อนั้น พระองค์ทรงพยากรณ์แก่ท่านทั้งหลายอย่างไร ท่านทั้งหลายพึงทรงจำข้อที่ตรัสนั้นไว้อย่างนั้นเถิด.

[๑๗๖] ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์ว่า อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ ดังนี้แล้ว ลุกจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่วิหารเสียบ เมื่อพระองค์เสด็จลุกไปไม่นาน ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงใคร่ครวญดูว่า... ใครหนอจะช่วยจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ข้าพระองค์ทั้งหลายคิดว่า ท่านพระอานนท์นี้ เป็นผู้ที่พระศาสดาและเพื่อนสหพรหมจารีผู้เป็นปราชญ์ยกย่องสรรเสริญ ทั้งท่านสามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารนี้ โดยพิสดารได้ ถ้ากระไร เราทั้งหลายพึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ แล้วไต่ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่านเถิด ครั้นคิด

ละนี้แล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายก็เข้าไปหาท่านพระอานนที่ถึงที่อยู่ แล้ว
ได้ถามเนื้อความข้อนั้นกะท่าน ท่านพระอานนาก็จำแนกเนื้อความแก่ข้า
พระองค์ทั้งหลายด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนิกขุทั้งหลาย อานนที่เป็นบัณฑิต มี
ปัญญามาก หากท่านทั้งหลายฟังถามเนื้อความข้อนั้นกะเรา แม้เราก็ฟัง
พยากรณ์ปัญหานั้น เหมือนอย่างที่ท่านพยากรณ์แล้วนั้นแหละ นั่น
เป็นเนื้อความแห่งอุเทศนั้น ท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่าง
นั้นเถิด.

จบ ทุตติยโลกกามคุณสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุตติยโลกกามคุณสูตรที่ ๔

ในทุตติยโลกกามคุณสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า เย เม ได้แก่ เย มม. บทว่า เจตโส สมุฏฐุรูปุพพา
ได้แก่กามคุณ ๕ อันจิตเคยเสวยแล้ว ด้วยคำว่า ตตฺร เม จิตฺตํ พหุลํ
คจฺจนามํ คจฺเจยฺย นี้ ท่านแสดงว่า จิตเมื่อเกิด ย่อมเกิด มากวาระ
ในกามคุณ ๕ ที่เคยเสวยแล้ว ด้วยอำนาจสมบัติต่างด้วยปราสาท ๓ ชั้น
และนางรำเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า ปจฺจุปฺปนฺเน วา ความว่า พระองค์
เมื่อจะทรงแสดงอารมณ์นารักรัณรมย์แห่งใจ ต่างด้วยรูปที่เคยเห็น และ
เสียงที่เคยได้ฟังเป็นต้น ด้วยอำนาจไปรษณีย์ที่มีดอกไม้บานสะพรั่ง
สระที่เกิดโดยธรรมชาติ และหม่อมฤค เป็นต้นให้เป็นสิ่งลึกลับน่าใคร่
(กามคุณ) ในเวลาทรงบำเพ็ญเพียรตลอด ๖ พรรษา นี้ จึงทรงแสดงว่า

หรือในปัจจุบัน เห็นปานนี้ จิตพึงเกิดขึ้นเป็นส่วนมาก. ด้วยบทว่า **อปฺป**
วา **อนาคเตสุ** นี้ ทรงแสดงว่า จิตที่เป็นส่วนน้อยเท่านั้น พึงเกิดขึ้นใน
กามคุณ ด้วยสามารถแห่งคำเป็นต้นว่า ในอนาคต จักมีพระพุทธเจ้า
ทรงพระนามว่า **เมตตริย** พระราชา ทรงพระนามว่า **สังฆะ** ราชธานี
นามว่า **เกตุมดี**. บทว่า **ตตฺร เม อตุตฺรฺเปณ** ความว่า ในที่นั้น
เราผู้หวังประโยชน์แก่กุลแก่ตน (พึงทำ) บทว่า **อปฺปมาโท** ได้แก่
กระทำให้สติเป็นไปต่างต่อ คือไม่ปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕. บทว่า **สติ**
ได้แก่ สติคอกำหนดจับอารมณ์. บทว่า **อารกฺโข** ความว่า ความไม่
ประมาทและสตินี้ เป็นเครื่องกระทำอารักขาจิต ท่านแสดงไว้ว่า ความคิด
อย่างนั้นได้มีแก่เราแล้ว. ท่านอธิบายไว้ว่า ควรกระทำกรรม ๒ (คือ
อัปฺปมาทและสติ) อย่างเหล่านี้ เพื่อประโยชน์แก่อารักขา.

บทว่า **ตสมฺมา ตีห ภิกฺขเว เส อายตเน เวทิตพฺเพ**
เพราะเหตุที่ควรกระทำความไม่ประมาทและสติ เพื่อประโยชน์แก่อารักขา
เพราะเหตุที่เมื่อรู้แจ้งอายตนะนั้นแล้ว ไม่จำเป็นต้องทำด้วยความไม่ประมาท
หรือสติ ฉะนั้นแล จึงควรทราบอายตนะนั้น อธิบายว่า จำต้องรู้เหตุนี้.
บทว่า **สฬายตนนิโรธ** ความว่า การดับสฬายตนะเรียกว่านิพพาน.
อธิบายว่า ท่านกล่าวหมายเอาพระนิพพานนั้น. จริงอยู่ จักขวยตนะ
เป็นต้น และรูปสัณฺญาเป็นต้น ย่อมดับในเพราะพระนิพพานนั้น. คำที่
เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถาทุติยโลกกามคุณสูตรที่ ๔

๕. สักกสูตร

ว่าด้วยทรงแก้ปัญหของท้าวสักกะ

[๑๗๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
คิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทวดา
ทั้งหลายเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว ประทับอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุปัจจัยอะไรหนอ ที่เป็น
เครื่องทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน อนึ่ง เหตุปัจจัย
อะไร ที่เป็นเครื่องทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน.

[๑๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนท่านจอมเทพ รูปที่
จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัย
ความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุเพลิดเพลินสรรเสริญ
หมกมุ่น พัวพันรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลินสรรเสริญ หมกมุ่น พัวพัน
รูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยคณานันช่อมมี อุปาทานอันอาศัยคณานันก็
ช่อมมี ภิกษุยังมีอุปาทาน ยังไม่ปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยใจ อันน่าปรารถนา . น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่
ชวนให้กำหนดมีอยู่ หากภิกษุเพลิดเพลินสรรเสริญ หมกมุ่น พัวพัน
ธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อเธอเพลิดเพลินสรรเสริญ หมกมุ่น พัวพันธรรมารมณฺ์
นั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยคณานันช่อมมี อุปาทานอันอาศัยคณานัน
ช่อมมี ภิกษุผู้ยังมีอุปาทาน ยังไม่ปรินิพพาน คุณก่อนท่านจอมเทพ
เหตุปัจจัยนี้แล ที่เป็นเครื่องทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานใน
ปัจจุบัน.

[๑๗๕] คุก่อนท่านจอมเทพ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันนำ
ปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด
มีอยู่ หากภิกษุไม่เพิลิดเพลินไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันรูปนั้น
เมื่อเธอไม่เพิลิดเพลินไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันรูปนั้น วิญญาณ
อันอาศัยคณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยคณหานั้นย่อมไม่มี ภิกษุผู้
ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ
อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด
มีอยู่ หากภิกษุไม่เพิลิดเพลินไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน
ธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อเธอไม่เพิลิดเพลินไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน
ธรรมารมณฺ์นั้น วิญญาณอันอาศัยคณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัย
คณหานั้นย่อมไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน คุก่อน-
ท่านจอมเทพ เหตุปัจจัยนี้แล ที่เป็นเครื่องทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้
ปรินิพพานในปัจจุบัน.

จบ สักกสูตรที่ ๕

อรรถกถาสักกสูตรที่ ๕

ในสักกสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทิฏฺฐเรว ฐมฺเม** ได้แก่ ในอรรถภาพนี้เอง. บทว่า
ปรินิพฺพายนฺติ ได้แก่ ย่อมปรินิพพาน ด้วยการดับสนิทซึ่งกิเลส. บทว่า
ตํ นิสฺสูตํ วิญฺญาณํ โหติ ได้แก่ กรรมวิญญาณที่อาศัยคณา.

จบ อรรถกถาสักกสูตรที่ ๕

๖. ปัญจสิขสูตร^๑

ว่าด้วยทรงแก้ปัญหของปัญจสิขเทพบุตร

[๑๘๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา
ศิขณภูฏ กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ปัญจสิขเทพบุตรบุตรแห่งคนธรรพ์ เข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ยืนอยู่ ณ ที่พระส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุปัจจัยอะไรหนอ ที่เป็นเครื่องทำให้สัตว์บางจำพวก
ในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน เหตุปัจจัยอะไร ที่เป็นเครื่องทำให้
สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในปัจจุบัน.

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนปัญจสิขะ รูปที่จะพึง
รู้แจ้งด้วยจักขุ ฯลฯ ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่า
ใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุ
เพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น พัวพันธรรมารมณ์นั้น เมื่อเธอเพลิด
เพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น พัวพันธรรมารมณ์นั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัย
ตัณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยตัณหานั้นย่อมมี ภิกษุยังมีอุปาทาน
ยังไม่ปรินิพพาน คุณก่อนปัญจสิขะ เหตุปัจจัยนี้แล เป็นเครื่องทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบัน.

[๑๘๒] คุณก่อนปัญจสิขะ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่า
ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด
มีอยู่ ฯลฯ ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่
๑. สูตรที่ ๖ อรรถกถาแก้ว่าง่ายทั้งนั้น.

น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ หากภิกษุไม่
เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันธรรมารมณนั้น เมื่อ
เธอไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพันธรรมารมณนั้น
อยู่ วิญญาณอันอาศัยคณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยคณหานั้นย่อม
ไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน คุณก่อนปัญญาสภาวะ เหตุปัจจัย
นี้แล เป็นเครื่องทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในปัจจุบัน.

จบ ปัญจสิขสูตรที่ ๖

๗. สาริปุตตสูตร

ว่าด้วยผู้คุ้มครองทวารอินทรีผู้ได้ก็ประพฤติพรหมจรรย์ได้

[๑๘๑] สมัยหนึ่ง ท่านพระสาริปุตตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง
เข้าไปหาท่านพระสาริปุตตรถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระสาริปุตตร ครั้น
ผ่านการปราศรัย พอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระสาริปุตตรว่า ท่านสาริปุตตร ภิกษุผู้เป็นสัทธา
วิหาริกของท่านลาสิกขาสิกเสียดแล้ว.

ท่านพระสาริปุตตรกล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ผู้ที่ไม่คุ้มครองทวารใน
อินทรีทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร ย่อม
เป็นเช่นนี้แหละ คุณก่อนผู้มีอายุ ข้อที่ภิกษุไม่คุ้มครองทวารในอินทรี
ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร จักประพฤติ
พรหมจรรย์ให้บริสุทธี บริบูรณ์ ติดต่อกันไปจนตลอดชีวิตนั้น ไม่ใช่ฐานะ

ที่จะมีได้ คุณก่อนผู้มีอายุ ข้อที่ภิกษุผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียร จักประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ติดต่อกันไปจนตลอดชีวิตนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๑๘๔] คุณก่อนผู้มีอายุ ก็ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอย่างไร คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ เธอข่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำ ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุฟังเสียงด้วยหู... ดมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น... ถูกต้อง โผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ เธอข่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำ ชื่อว่ารักษามโนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในมโนทรีย์ คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอย่างนี้แล.

[๑๘๕] คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะอย่างไร คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมามัว ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ข่อมฉันเพียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อยังกายนี้ให้เป็นไป เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่อจะอนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เพราะเหตุที่ฉันอาหารนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียด้วย จักไม่ให้เวทนา

ใหม่เกิดขึ้นด้วย ความที่กายเป็นไปได้นาน ความไม่มีโทษและความ
อยู่สำราญจักมีแก่เรา คู่ก่อนผู้มีอายุ ภิกษุเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ
อย่างนี้แล.

[๑๘๖] คู่ก่อนผู้มีอายุ ภิกษุเป็นผู้ประกอบความเพียรอย่างไร
คู่ก่อนผู้มีอายุ ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากธรรมอันกั้น
จิตทั้งหลายด้วยการเดิน ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์
จากธรรมอันกั้นจิตทั้งหลายด้วยการเดิน ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่ง
ราตรี ในมัชฌิมยามแห่งราตรี สำเร็จสืหไสยาสน์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อน
เท้าหล่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำในใจถึงสัญญาจำหมายที่จะลุกขึ้น
รับลุกขึ้นในปัจฉิมยามแห่งราตรี ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมอันกั้นจิต
ทั้งหลายด้วยการเดิน ด้วยการนั่ง คู่ก่อนผู้มีอายุ ภิกษุเป็นผู้ประกอบความ
เพียรอย่างนี้แล เพราะเหตุนี้แหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรา
จักเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย จักเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ
จักเป็นผู้ประกอบความเพียร คู่ก่อนผู้มีอายุ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้
แล.

จบ สาริปุตตสูตรที่ ๗

อรรถกถาสาริปุตตสูตรที่ ๗

ในสาริปุตตสูตรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า สนฺตานุสฺสติ ได้แก่จักพยายาม คือไม่ให้ถึงการตัดขาด.

จบ อรรถกถาสาริปุตตสูตรที่ ๗

๘. ราชสุตตร

ว่าด้วยสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็เป็นทุกข์

[๑๘๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดปริวิตกแห่งพระหฤทัยอย่าง
นี้ว่า ธรรมที่เป็นเครื่องบ่มวิมุตติของราหุลแก่กล้าแล้ว ถ้ากระไร เราควร
แนะนำราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะยิ่งขึ้นไปเถิด ครั้นทรงพระดำริจะ
แล้ว ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองอันตรวาสก ทรงถือ
บาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ครั้นเวลาภายหลังภัต
เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสเรียกท่านพระราหุลมาตรัสว่า ราหุล
เธอจงถือผ้าสีทนะไปสู່ป่าอันธวันด้วยกัน เพื่อพักในกลางวัน.

ท่านพระราหุลทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ถือผ้า
สีทนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างหลัง ก็สมัยนั้น พวกเทวดา
หลายพันคิดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปด้วยคิดว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จักทรงแนะนำท่านพระราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะอันยิ่งขึ้นไป.

[๑๘๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู່ป่าอันธวัน
ประทับ ณ พุทธอาสน์ที่พระราหุลปลาดถวาย ที่ควงต้นไม้แห่งหนึ่ง ฝ่าย
ท่านพระราหุลถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า คุณก่อนราหุล เธอจะ
สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักมูเที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านพระราหุลกราบ
ทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. จักขุวิญญาณ...จักขุสัมผัส...เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. โจ้เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. มโนวิญญาณะเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. มโนสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะ มโนสัมผัส
เป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

รา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

รา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

รา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณ่อนราहुล อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่ายทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส
ทั้งในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโน-
วิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ที่เกิดขึ้นเพราะ มโนสัมผัส เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด
เพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณ
หยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้จบลงแล้ว ท่านพระราहुลซึ่งชมยินดีพระภาษิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณ์ภาษิต
นี้อยู่ จิตของท่านพระราहुลหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน
ฝ่ายเทวดาหลายพันก็เกิดธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินว่า
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป
เป็นธรรมดา.

จบ ราहुลสูตรที่ ๘

อรรถกถาราहुลสูตรที่ ๘

ในราहुลสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า วิมุตติปริปาจนียา ความว่า ชื่อว่า วิมุตติปริปาจริยา
เพราะอรรถว่า บ่มวิมุตติ บทว่า ธมฺมา ได้แก่กรรม ๑๕ กรรมเหล่านั้น

พึงทราบโดยกระทำสัทธินทรีย์เป็นต้นให้หมดจด สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีศรัทธา พิจารณาสัมปสาทนียสูตรทั้งหลาย สัทธินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้. เมื่อเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้ปรารถนาความเพียร พิจารณาสัมปชานสูตร วิริยินทรีย์ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๓ เหล่านี้. เมื่อเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น พิจารณาสติปัญญาสูตร สตินทรีย์ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๓ เหล่านี้. เมื่อเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณาฉานและวิโมกข์ สมาธิินทรีย์ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๓ เหล่านี้. เมื่อเว้นบุคคลผู้ทรมปัญญา เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีปัญญา พิจารณาญาณจรียการบำเพ็ญญาณอันลึกซึ่ง ปัญญินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้. ดังนั้น เมื่อบุคคลเว้นบุคคล ๕ จำพวก เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคล ๕ จำพวก พิจารณากองแห่งสุดตันตะ ปัญจินทรีย์เหล่านี้ ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๑๕ เหล่านี้แล.

ธรรม ๑๕ อีกหมวดหนึ่ง ซึ่งได้ชื่อว่าวิมุตติปริปาจริยา ธรรมปม-วิมุตติ คือ อินทรีย์ ๕ สัญญาอันเป็นส่วนแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ ๕ คือ อนิจจสัญญา ๑ อนิจเจทุกขสัญญา สัญญาในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ ๑ ทุกเขอนัตตสัญญา สัญญาในทุกข์ว่าเป็นอนัตตา ๑ ปหานสัญญา ๑ วิราคสัญญา ๑ และธรรม ๕ มีกัลยาณมิตตตาที่ตรัสแก่พระเมฆิยะเถระ.

ถามว่า ก็ในเวลาไร ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำริดังนี้. แก้วว่า ในเวลาใกล้รุ่ง พระองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลก.

บทว่า **อนกานิ เทวตาสหุสฺसानิ** ความว่า ก็ในบรรดาเทวดา ผู้ตั้งความปรารถนากับท่านพระราหูผู้ตั้งความปรารถนา ในรัชกาลแห่ง พระเจ้าปาลิตนาคราช แทบบาทมุลแห่งพระพุทธรเจ้าทรงพระนามว่าปทุ- มุตตระ บางพวกเกิดเป็นกุมมฏฐุกเทวดา บางพวกเกิดเป็นอันตลิกขัฏฐ- เทวดา บางพวกเกิดเป็นจาตุมหาราชกเทวดา บางพวกเกิดในเทวโลก บางพวกเกิดในพรหมโลก. ก็ในวันนี้ เทวดาทั้งหมด ประชุมกันในอัน- ธวันนั่นเอง ในที่แห่งหนึ่ง.

บทว่า **ธมฺมจกฺขุ** ความว่า ในพระสูตรนี้ มรรค ๔ ผล ๔ พึง ทราบว่า **ธรรมจกฺขุ**. จริงอยู่ในพระสูตรนั้น เทวดาบางพวก ได้เป็น พระโศดาบัน บางพวก เป็นพระสกทาคามี บางพวก พระอนาคามี บางพวก พระชีवासพ อนึ่ง เทวดาเหล่านั้น นับไม่ได้ว่า มีประมาณ เท่านี้. คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาราทูลสูตรที่ ๘

๘. สังโยชนสูตร

ว่าด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์

[๑๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์และสังโยชน์ เธอทั้งหลายจงฟังธรรม นั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ และสังโยชน์ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์และสังโยชน์ นั้น คือรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก

อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด เหล่านี้เรียกว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์
ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูปนั้น เป็นตัวสังโยชน์ในรูปนั้น
ฯลฯ ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด เหล่านี้เรียกว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
สังโยชน์ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในธรรมารมณ์นั้น เป็นตัว
สังโยชน์ในธรรมารมณ์นั้น.

จบ สังโยชนสูตรที่ ๕

๑๐. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

[๑๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจัก
แสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานและอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟังธรรม
นั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และอุปาทาน
เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานและอุปาทาน
นั้น คือรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก
อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด เหล่านี้เรียกว่าธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่ง
อุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูปนั้น เป็นตัวอุปาทาน
ในรูปนั้น ฯลฯ ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด เหล่านี้เรียกว่าธรรมอัน
เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในธรรมารมณ์
นั้น เป็นตัวอุปาทานในธรรมารมณ์นั้น.

จบ อุปาทานสูตรที่ ๑๐

โลกกามคุณวรรคที่ ๒

อรรถกถาสังโยชนสูตรที่ ๕ - อุปาทานสูตรที่ ๑๐

สูตรที่ ๕ และที่ ๑ เมื่อท่านกล่าวโดยอนิฏฐารมณ ก็เป็นอัน
กล่าวโดยบุคคลผู้ตรัสรู้.

จบ อรรถกถาสังโยชนสูตรที่ ๕ - อุปาทานสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาโลกกามคุณวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมมารปาສສຸຕຣ ๒. ทุคฺຍມາຣປາສສຸຕຣ ๓. ປຣຸຸມໂລກກາມຄຸນ
ສຸຕຣ ๔. ຫຸດຍໂລກກາມຄຸນສຸຕຣ ๕. ສັກກສຸຕຣ ๖. ປັຍຸຈສີຂສຸຕຣ ๗. ສາຣີ
ປຸຕຕສຸຕຣ ๘. ຣາຸຸລສຸຕຣ ๙. ສັງໂຍຂນສຸຕຣ ๑๐. ອຸປາຫານສຸຕຣ.

คหปติวรรคที่ ๓

๑. เวสาลีสูตร

ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ปรินิพพานและปรินิพพาน

[๑๕๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล อุคคคฤหบดีชาวกรุงเวสาลี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุปัจจัยอะไรหนอแล ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน อนึ่ง เหตุปัจจัยอะไร ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีอยู่แล คฤหบดีรูปทั้งหลายอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น รูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น รูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยซึ่งตณหานั้นก็ย่อมมี ภิกษุผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น ธรรมารมณนั้น เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น ธรรมารมณนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยซึ่งตณหานั้นก็ย่อมมี ภิกษุผู้มีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน คู่ก่อนคฤหบดี เหตุปัจจัยนี้แล ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน.

[๑๕๒] ดูก่อนคฤหบดี รูปอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันนำ
ปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่า
ภิกษุไม่ผลิตเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น รูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่
ผลิตเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น รูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่ง
คณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมไม่มี ภิกษุผู้ไม่มี
อุปาทานย่อมปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันนำ
ปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด
หากภิกษุไม่ผลิตเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ธรรมารมณนั้น เมื่อ
ภิกษุนั้นไม่ผลิตเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ธรรมารมณนั้นอยู่
วิญญาณอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อม
ไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน ดูก่อนคฤหบดี เหตุปัจจัยนี้แล
ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน.

จบ เวสาลีสูตรที่ ๑

คหปติวรรคที่ ๓

อรรถกถาเวสาลีสูตรที่ ๑

คหปติวรรค เวสาลีสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อุกุโธ ได้แก่ คฤหบดี ชื่อว่า อุกคะ ผู้ให้ของที่ประณีต.
อุคคคฤหบดีนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสาวกของเราผู้ให้ของอัน
ประณีต อุคคคฤหบดี เป็นเลิศ"

จบ อรรถกถาเวสาลีสูตรที่ ๑

๒. วัชชีสูตร

ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ปรินิพพานและปรินิพพาน

[๑๕๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ หัตถิกาม แคว้นวัชชี ครั้งนั้นแล อุคคคฤหบดีชาวบ้านหัตถิกาม ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุปัจจัยอะไรหนอแล ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน อนึ่ง เหตุปัจจัยอะไรที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีอยู่แล คฤหบดี รูปทั้งหลายอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น รูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น รูปนั้นอยู่ วิญญูณอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมมี ภิกษุผู้มีอุปาทานยอมไม่ปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น ธรรมารมณนั้น เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น ธรรมารมณนั้นอยู่ วิญญูณอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมมี ภิกษุผู้มีอุปาทานยอมไม่ปรินิพพาน คู่ก่อนคฤหบดี เหตุปัจจัยนี้แลที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน.

ดูก่อนคฤหบดี รูปอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุไม่
เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่เพลิดเพลิน
ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น รูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่งคณานั้นย่อม
ไม่มี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณานั้นย่อมไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อม
ปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากภิกษุ
ไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ธรรมารมณนั้น เมื่อภิกษุนั้น
ไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ธรรมารมณนั้นอยู่ วิญญาณ
อันอาศัยซึ่งคณานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณานั้นย่อมไม่มี
ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน ดูก่อนคฤหบดี เหตุปัจจัยนี้แล ที่สัตว์
บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน.

จบ วัชชีสูตรที่ ๒

๓. นาพันสูตร

ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ปรินิพพานและปรินิพพาน

[๑๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปาวาริกัม-
พวันเมืองนาพันทา ครั้งนั้นแล อุบาลีคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ เหตุปัจจัยอะไรหนอแล ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานใน
ปัจจุบัน อนึ่งเหตุปัจจัยอะไรที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีอยู่แคว่ คฤหบดี รูปทั้งหลายอันบุคคลพึงรู้แจ้ง ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น รูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น รูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยซึ่งตณหานั้นก็ย่อมมี ภิกษุผู้มีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น ธรรมารมณนั้น เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น ธรรมารมณนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมมี อุปาทานอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมมี ภิกษุผู้มีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน ดูก่อนคฤหบดี เหตุปัจจัยนี้แลที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน.

ดูก่อนคฤหบดี รูปอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากว่าภิกษุไม่เพลิดเพลินไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปนั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น รูปนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยซึ่งตณหานั้นย่อมไม่มี. ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน ฯลฯ ธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด หากภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่น ธรรมารมณนั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่เพลิดเพลินไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นธรรมารมณนั้นอยู่ วิญญาณอันอาศัย

ซึ่งคณหานั้นย่อมไม่มี อุปาทานอันอาศัยซึ่งคณหานั้นย่อมไม่มี ภิกษุผู้ไม่มี
มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน ดูก่อนคฤหบดี เหตุปัจจัยนี้แลที่สัตว์บางพวกใน
โลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน.

จบ นาทันตสูตรที่ ๓

อรรถกถาวัชชีสูตรที่ ๒ - นาทันตสูตรที่ ๓

สูตรที่เหลือ มีอรรถดังกล่าวไว้ใน ๒ สูตรนั้น และในสูตรที่ ๓
นี้แล.

จบ อรรถกถาวัชชีสูตรที่ ๒ - นาทันตสูตรที่ ๓

๔. การทวาชสูตร

ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์

[๑๕๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระบิณโฑลการทวาชะอยู่ ณ พระวิหาร
โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้นแล พระเจ้าอุเทนได้เสด็จไปหาท่านพระ-
บิณโฑลการทวาชะ ทรงสนทนาปราศรัยกับท่านพระบิณโฑลการทวาชะ
ครั้งผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงประทับนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ตรัสถามท่านพระบิณโฑลการทวาชะว่า
ท่านการทวาชะ เหตุปัจจัยอะไรหนอแล ที่ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ผู้ยังเป็นหนุ่ม
วัยรุ่น มีผมดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ในปฐมวัย ยังไม่หมดความ
ระเริงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์จนตลอดชีวิต
และปฏิบัติอยู่ได้นาน ท่านพระบิณโฑลการทวาชะทูลตอบว่า ขอถวาย

พระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมาตั้งจิตว่าเป็นมารดา ในสตรีปุณมารดา เธอทั้งหลายจงตั้งจิตว่าเป็นพี่สาวน้องสาว ในสตรีปุณพี่สาวน้องสาว เธอทั้งหลายจงตั้งจิตว่าเป็นธิดา ในสตรีปุณธิดา ขอถวายพระพร ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ภิกษุเหล่านี้ยังเป็นหนุ่มวัยรุ่น มีผมดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ในปฐมวัย ผู้ยังไม่หมดความระเริงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน.

[๑๕๖] อ. ท่านการทวาชะ จิตเป็นธรรมชาติโลเล บางคราว ธรรมคือความโลภทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในเหล่าสตรีปุณมารดาก็มี ปุณพี่สาวน้องสาวก็มี ปุณธิดาก็มี มิไผ่หมั่น ท่านการทวาชะ ข้ออื่นที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุเหล่านี้ผู้ยังเป็นหนุ่ม วัยรุ่น มีผมดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ในปฐมวัย ยังไม่หมดความระเริงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน.

บิ. ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมาพิจารณาภายในนี้แหละ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา อันมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น

น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร ดังนี้ ขอลถวายพระพร
แม้ข้อนี้ก็เหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุเหล่านี้ผู้ยังเป็นหนุ่ม วัยรุ่น มีผม
ดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ในปฐมวัย ผู้ยังไม่หมดความระเรงในกาม
ทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติ
อยู่ได้นาน.

[๑๕๗] อ. ท่านภราทวาทะ ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้มีกายอันอบรม
แล้ว เป็นผู้มศีลอันอบรมแล้ว เป็นผู้มจิตอันอบรมแล้ว เป็นผู้มปัญญาอัน
อบรมแล้ว การอบรมกายเป็นต้นนั้น ไม่เป็นกิจอันภิกษุเหล่านั้นทำได้โดย
ยาก ส่วนภิกษุเหล่าใดเป็นผู้มีกายยังไม่ได้อบรมแล้ว เป็นผู้มศีลยังไม่ได้
อบรมแล้ว เป็นผู้มจิตยังไม่ได้อบรมแล้ว เป็นผู้มปัญญายังไม่ได้อบรมแล้ว
การอบรมกายเป็นต้นนั้น เป็นกิจอันภิกษุเหล่านั้นทำได้โดยยาก ท่าน
ภราทวาทะ บางคราวเมื่อบุคคลตั้งใจอยู่ว่า เราจักทำไว้ในใจโดยความเป็น
ของไม่งาม แต่อารมณ์ย่อมมาโดยความเป็นของงามก็มี มีไหมหนอ ท่าน
ภราทวาทะ ข้ออื่นที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุเหล่านี้ ผู้ยังเป็นหนุ่ม วัยรุ่น
มีผมดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ในปฐมวัย ผู้ยังไม่หมดความระเรงในกาม
ทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติ
อยู่ได้นาน.

บิ. ขอลถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงมาเถิด เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วใน
อินทรีย์ทั้งหลายอยู่เถิด เธอทั้งหลายเห็นรูปด้วยตาแล้ว จงอย่าเป็นผู้ถือเอา

โดยนิमित อย่างเป็นผู้ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์
ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว เป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชณาและ
โทมนัสครอบงำได้ จงรักษาจักขุนทรีย์ จงถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์
เธอทั้งหลายฟังเสียงด้วยหูแล้ว... สูดกลิ่นด้วยจมูกแล้ว... ลิ้มรสด้วยลิ้น
แล้ว... ถูต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว
อย่าได้เป็นผู้ถือเอาโดยนิमित อย่าได้เป็นผู้ถือเอาโดยอนุพยัญชนะจงปฏิบัติ
เพื่อความสำรวมมโนทรีที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว เป็นเหตุให้อกุศลธรรมอัน
ลามก คือ อภิชณาและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษามโนทรี จงถึงความ
สำรวมในมโนทรี ขอถวายพระพร แม้ข้อนี้ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้
ภิกษุเหล่านี้ผู้ยังเป็นหนุ่ม วัยรุ่น มีผมดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ใน
ปฐมวัย ผู้ยังไม่หมดความกระแรงแรงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์
บริสุทธบริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน.

[๑๕๘] อ. น้าอัสจรรย์ ท่านภารทวาชะ นำประหลาดจริงท่าน
ภารทวาชะ คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว ท่านภารทวาชะ ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้
ภิกษุเหล่านี้ผู้ยังเป็นหนุ่ม วัยรุ่น มีผมดำสนิท เป็นหนุ่มเต็มตัว อยู่ใน
ปฐมวัย ยังเป็นผู้ไม่หมดความกระแรงแรงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์
บริสุทธบริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน ท่านภารทวาชะ ใน
สมัยใด แม้ข้าพเจ้าเอง มีกายมิได้รักษาแล้ว มีวาจามิได้รักษาแล้ว มีจิต
มิได้รักษาแล้ว มีสติมิได้ตั้งไว้แล้ว มีอินทรีย์ทั้งหลายมิได้สำรวมแล้ว
เข้าไปสู่ฝ่ายใน ในสมัยนั้น ธรรม คือ ความโลภทั้งหลายย่อมครอบงำ

ข้าพเจ้ายิ่งนัก ท่านการทวาชะ แต่ว่า ในสมัยใดแล ข้าพเจ้ามีกายอัน
รักษาแล้ว มีวาจาอันรักษาแล้ว มีจิตอันรักษาแล้ว มีสติอันตั้งไว้แล้ว
มีอินทรีย์ทั้งหลายอันสำรวมแล้ว เข้าไปสู่ฝ่ายใน ในสมัยนั้น ธรรม คือ
ความโลภทั้งหลายไม่ครอบงำข้าพเจ้า ท่านการทวาชะ ภาษิตของท่าน
ไพบราณะนัก ท่านการทวาชะ ภาษิตของท่านเพราณะนัก ท่านการทวาชะ
ประกาศธรรมโดยอนเอกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของ
ที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า
ผู้มีจักขุจะเห็นรูปได้ ฉะนั้น ท่านการทวาชะ ข้าพเจ้าขอถึง พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระองค์นั้นกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง ขอท่าน
การทวาชะจงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจนตลอด
ชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปเถิด.

จบ การทวาชสูตรที่ ๔

อรรถกถาการทวาชสูตรที่ ๔

ในการทวาชสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ภิกษุนั้น ชื่อว่า ปิณโฑละ เพราะบวชเสาะแสวงหาก่อนข้าว.
ได้ยินว่า ท่านเป็นพราหมณ์ผู้สิ้นเนื้อประดาตัว. ที่นั่นเขาเห็นลากและ
สักการะของภิกษุสงฆ์ จึงออกบวชเพื่อต้องกาวก่อนข้าว. ท่านถือเอา
บาตรภาชนะขนาดใหญ่เที่ยวขอเขาไป. เพราะเหตุนั้น ท่านคืบข้าวยาก
เต็มภาชนะ เคี้ยวกินขนมเต็มภาชนะ บริโภคข้าวเต็มภาชนะ. ลำดับนั้น

ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลความที่ท่านฉันจุ แด่พระศาสดา. พระศาสดา
ไม่ทรงอนุญาตอุบายแก่ท่าน ครว่าบาตรวางไว้ได้เพียง. ท่านเมื่อจะวาง
ก็ครูดวางส่ง ๆ ไป แม่เมื่อจะถือเอาก็ครูดลากมาถือไว้. บาตรนั้นเมื่อกาล
ล่วงไป ๆ กร่อนไปด้วยการถูครูด รับของได้เพียงข้าวสุกทนานเดียวเท่านั้น.
ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลแด่พระศาสดา. ต่อมาพระศาสดา
ทรงอนุญาตอุบายแก่ท่าน. สมัยต่อมาพระเถระ เจริญอินทรีย์ภาวณา
ดำรงอยู่ในพระอรหัตตอันเป็นผลเลิศ. ดังนั้น ท่านจึงชื่อ ปิณโฑล เพราะ
บวชเพื่อต้องการก้อนข้าว แต่โดยโคตร ชื่อว่า ภัทรทวาชะ เหตุนี้ รวมชื่อ
ทั้งสองเข้าด้วยกันจึงเรียกว่า ปิณโฑลภัทรทวาชะดังนี้.

บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า อันมหาอำมาตย์ ผู้มีชื่อเสียงกำจร-
กำจาย แวดล้อมเข้าไปหา ได้ยินว่า วันหนึ่งพระเถระเที่ยวบิณฑบาตใน
กรุงสาวัตถี เสร็จภักตกิจแล้ว คิดว่าในฤดูร้อน จักนั่งพักกลางวันในที่เย็น ๆ
จึงเหาะเที่ยวไปในพระราชอุทยาน ชื่อว่า อุทกัญฐาน ของพระเจ้าอุเทน
ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา นั่งพักกลางวัน ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ถูกลมผสมน้ำ
ที่เย็นโชนมา.

ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ทรงคิ่อมหาปานะ (สุรา?) ตลอด ๗ วัน
ในวันที่ ๗ ทรงรับสั่งให้ตกแต่งพระราชอุทยาน มีชนกลุ่มใหญ่แวดล้อม
เสด็จไปพระราชอุทยาน ทรงบรรทมบนพระแท่นบรรทมที่ลาดไว้ใต้ต้นไม้
แห่งหนึ่ง บนหลังแผ่นหินอันเป็นมงคล. บาทปริจาริกนางบำเรอคนหนึ่ง
ของพระองค์ นั่งนวดพื้นพระบาทอยู่. พระราชาเสด็จสู่นิทรารมณ์ด้วย

การนวดพื้น. เมื่อบรรทมหลับ เหล่าหญิงร้องรำทั้งหลายคิดว่า เราบรณเฑาะว์เพลงขับกล่อมเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่พระราชอาพาธองค์ใด พระราชาพระองค์ก็บรรทมหลับแล้ว ในเวลาพระองค์บรรทมหลับ ควรเราจะทำความหรรษากัน. จึงวางเครื่องดนตรีของคน ๆ เข้าไปยังอุทยาน. หญิงเหล่านั้น เทียวกินผลไม้ใหญ่ ประดับดอกไม้อยู่ เห็นพระเถระต่างห้ามกันและกันว่า อย่าทำเสียงเอ็ดไปแล้วนั่งลงไว้. พระเถระแสดงธรรมกถาแก่หญิงเหล่านั้น โดยนัยว่า พวกเธอพึงละความริษยา พึงบรรเทาความตระหนี่เป็นต้น หญิงบาทปริจาริกาผู้นั่งนวดพื้นพระบาทของพระราชนั้นอยู่ ก็เขย่าพระบาทปลุกพระราชา พระราชา ตรัสถามว่า หญิงเหล่านั้นไปไหน. หญิงนั้น ทูลว่า พระองค์จะมีพระราชประสงค์อะไรด้วยหญิงเหล่านั้น หญิงร้องรำเหล่านั้นนั่งล้อมพระสมณองค์หนึ่ง. พระราชา ทรงพระพิโรธ เหมือนเกลือใส่เตาไฟ กระที่บพระบาท ทรงพระดำริว่า เราจะให้มดแดงกัดสมณนั้น จึงเสด็จไป เห็นรังมดแดงบนต้นอโศก ทรงเอาพระหัตถ์กระชากลงมา แต่ไม่อาจจับกิ่งไม้ได้ รังมดแดงขาดตกลงบนพระเศียรพระราชา. ทั้งพระวรกาย ได้เป็นเสมือนเกลือไปด้วยเกลือข้าวสาลี และเป็นเสมือนถูกประทีปด้ามเผาเอา. พระเถระทราบข่าวพระราชากริ้ว จึงเหาะไปด้วยฤทธิ์. หญิงเหล่านั้นลุกขึ้นไปใกล้ ๆ พระราชา ทำที่เช็ดพระวรกาย จับมดแดงที่ตกลง ๆ ที่ภาคพื้น โยนไปบนที่พระวรกาย และเอาหอกคือปากแทงมดดำมดแดงเหล่านั้นว่า นี้อะไรกัน พระราชาเหล่าอื่น เห็นบรรพชิตทั้งหลายแล้วไว้ แต่พระราชอาพาธองค์นี้ ทรงประสงค์จะทำลาย มดแดงบนศีรษะ. พระราชา

ทรงเห็นความผิด จึงรับสั่งให้เรียกคนเฝ้าสวนมาตรัสถามว่า บรรพชิตนี้
แม้ในวันอื่น ๆ มาในที่หรือ. คนเฝ้าพระราชอุทยานกราบทูลว่า อย่างนั้น
พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ในวันที่ท่านมาในที่นี้เจ้าพึงบอกเรา.
๒-๓ วันเท่านั้น แม้พระเถระก็นั่งที่โคนไม้. คนเฝ้าพระราชอุทยาน
เห็นเข้า ก็ว่า นี่เป็นบรรณาการใหญ่ของเรา จึงรีบไปกราบทูลพระราชา.
พระราชาเสด็จลุกขึ้น ทรงห้ามเสียงสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้น ได้เสด็จ
ไปยังพระราชอุทยาน พร้อมด้วยอำมาตย์ผู้มีชื่อเสียงกำจรกำจาย. ด้วย
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อุปสงฺกมิตฺวา.**

บทว่า **อนิกิพิตาวิโน กามเมสุ** ความว่า ความเล่นสำเร็จใดใน
กามทั้งหลาย ผู้มีระคะมิได้สำเร็จนั้น อธิบายว่าไม่ประสงค์บริโภคนกาม. บทว่า
อทธานนฺจ อปาเทนฺติ ความว่า ถือประเพณีประพฤติดตามประเพณีมานาน.
บทว่า **มาตุมตฺตีสฺส** แปลว่า ปุณฺนมารดา จริงอยู่ คำทั้งหลายนี้ คือ มารดา
พี่สาว ลูกสาว เป็นอารมณ์หนักในโลก. พระเถระเมื่อแสดงว่าบุคคลชำระ
จิตที่ผูกพันด้วยอารมณ์อันหนักไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนั้นด้วยประการฉะนี้.
ลำดับนั้น พระเถระ เห็นจิตของท้าวเธอไม่ทรงหยั่งลงโดยสัญญา นั้น จึง
กล่าวกัมมัญฐานคืออาการ ๓๒ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อผูกจิตไว้ด้วย
อำนาจมนสิการปฏิภูมิตัญญา (ใส่ใจด้วยสำคัญว่าเป็นของปฏิภูมิตัญญา)

บทว่า **อภาวิตกายา** ได้แก่ ผู้มีกายอันเป็นไปในทวาร ๕ ยังมี
ได้อบรม. บทว่า **เตสํ ตํ ทุกฺกัร โหติ** ความว่า อสุภกรรมฐาน ของ
ผู้ที่ไม่ได้อบรมกายเหล่านั้น เป็นของทำได้ยาก. พระเถระ เมื่อเห็น
จิตของท้าวเธอที่ไม่หยั่งลงด้วยกรรมฐานแล้วนี้ จึงแสดง อินทริยสังวรศีล

แก่ท้าวเธอด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่พระเจ้าอุเทนย่อมยังชำระจิตที่เข้าไป
ผูกไว้ ในอินทรีย์สังวรไม่ได้. พระเจ้าอุเทนทรงสดับข้อนั้น เป็นผู้มึนจิต
หึ่งลงในกรรมฐานนั้น . จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อจุฉริย โภ ภารทวาช**
ท่านภารทวาชะ อัจฉริยะจริง.

ฟังทราบวินิจฉัย ในคำว่า **อรกฺขิตเนว กายน** เป็นต้นดังต่อไปนี้
นี้ :- เมื่อคนองมือคนองเท้า เอี้ยวคอไปมาชื่อว่า ไม่รักษากาย. เมื่อ
กล่าวคำชั่วหยาบมีประการต่าง ๆ ชื่อว่า ไม่รักษาอาจารย์. เมื่อตริกถึงกาม
วิตก เป็นต้น ชื่อว่า ไม่รักษาจิต. ฟังทราบความ โดยปริยายดังกล่าวแล้ว
ในคำว่า **รกฺขิตเนว กายน** เป็นต้น

บทว่า **อติวิย มํ ตสุมี สมเย โลกธมฺมา ปรีสหนฺติ** ความว่า
ในสมัยนั้น ความโลภย่อมละเมิดครอบงำข้าพเจ้า บทว่า **อุปฺนฺนุสฺสิตาย**
สฺตียา ได้แก่ มีกายคตาสติ สติอันไปแล้วในกายตั้งมั่นแล้ว. บทว่า **น มํ**
ตถา ตสุมี สมเย ความว่าความโลภย่อมละเมิดเรา เกิดขึ้นเหมือนอย่าง
แต่ก่อน. บทว่า **ปรีสหนฺติ** ความว่าย่อมเกิดนั้นแล. ดังนั้น พระเถระ
จึงกล่าวกาย ๓ ไว้ในพระสูตรนี้. จริงอยู่ในคำว่า **อิมเมว กายํ** นี้
ท่านกล่าวถึงกรัษกาย. ในคำว่า **ภาวิตกาโย** นี้ กล่าวถึงกายที่เป็นไป
ในทวาร ๕. ในคำว่า **รกฺขิตเนว กายน** นี้ ได้แก่ **โจปนกาย** กาย
ไหวกาย อธิบายว่า กายวิญญูติทำให้เขารู้ด้วยกาย.

จบ **อรรถกถาภารทวาชสูตรที่ ๔**

๕. โสณสูตร^๑

ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ปรินิพพานและปรินิพพาน

[๑๕๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น บุตรแห่งคฤหบดีชื่อว่า โสณะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุปัจจัยอะไรหนอที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน และเหตุปัจจัยอะไร ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า มีอยู่แล .คฤหบดีบุตร ฯลฯ (เหมือนสูตรที่ ๑ ข้อที่ ๑๕๑ และ ๑๕๒)

จบ โสณสูตรที่ ๕

๖. โฆสิตสูตร

ว่าด้วยความแตกต่างแห่งชาติ

[๒๐๐] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนที่อยู่ ณ พระวิหารโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้นแล โฆสิตคฤหบดีเข้าไปหาท่านพระอานนที่ถึงที่อยู่ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้ถามพระอานนที่ว่า ข้าแต่ท่านพระอานน ที่เรียกว่าความแตกต่างแห่งชาติๆ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความแตกต่างแห่งชาติไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร ท่านพระอานนที่ตอบว่า คู่ก่อนคฤหบดี มีอยู่แล

๑. อรรถถาแก้วว่า ง่ายทั้งนั้น.

จักขุธาตุ รูปอันน่าพอใจและจักขุวิญญาณ สุขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา มีอยู่แล คฤหบดี จักขุธาตุ รูปอัน
ไม่น่าพอใจและจักขุวิญญาณ ทุกขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ
อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา มีอยู่แล คฤหบดี จักขุธาตุ รูปอันเป็นที่ตั้ง
แห่งอุเบกขาและจักขุวิญญาณ อทุกขมสุขเวทนา ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งพรอทุกขมสุขเวทนา มีอยู่แล คฤหบดี โสตธาค...
ฆานธาค... ชิวหาธาค... กายธาค... มโนธาค ธรรมารมณอันน่าพอใจ
และมโนวิญญาณ สุขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้ง
แห่งสุขเวทนา มีอยู่แล คฤหบดี มโนธาค ธรรมารมณอันไม่น่าพอใจ
และมโนวิญญาณ ทุกขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่
ตั้งแห่งทุกขเวทนา มีอยู่แล คฤหบดี มโนธาค ธรรมารมณอันเป็นที่ตั้ง
แห่งอุเบกขาและมโนวิญญาณ อทุกขมสุขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัย
ผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา คู่ก่อนคฤหบดี พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ตรัสความต่างแห่งธาตุไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

จบ โฆสิตสูตรที่ ๖

อรรถกถาโฆสิตสูตรที่ ๖

ในโฆสิตสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า รูปา จ มนาปา ได้แก่ รูปที่น่าชอบใจ มีอยู่. บทว่า
จักขุวิญญาณนญจ ได้แก่ จักขุวิญญาณมีอยู่ บทว่า สุขเวทนินิย ผสฺส
ได้แก่ ผัสสะ อันเป็นปัจจัย แก่สุขเวทนาอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณ

ในชวณกาล ด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจย บพว่า สุขเวทนา ได้แก่ สุขเวทนา อาศัยผัสสะอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในชวณะ. แม้ในบพที่เหลือ ก็ นัยนี้เหมือนกัน คัจฉนั้พระองค์ จิงครัสธาตุ ๒๓ ในพระสูตรนี้. อย่างไร. จิงอยู่ในที่นี้ จักขุปสาท เป็นจักขุธาตุ อารมณั้อันกระทบจักขุปสาท นั้นเป็นรูปธาตุ จักขุวิญญาณ เป็นวิญญาณธาตุ ชั้นที่ ๓ ที่เกิดพร้อม กับจักขุวิญญาณธาตุ เป็นธรรมธาตุ. เป็นธาตุ ๒๐ คือ ในทวารทั้ง ๕ ทวารละ ๔ อาวัชชณจิต ท่านถึอว่า มโนธาตุ ในมโนทวาร ด้วยประการ ฉะนี้. อารมณั้และหทัยวัตถุ. เป็นธรรมธาตุ จิตที่อาศัยหทัยวัตถุ เป็นมโน- วิญญาณธาตุ รวมเป็นธาตุ ๒๓ ด้วยประการฉะนี้ ท่านแสดงไว้ว่า พระผู้มี- พระภาคเจ้าตรัสความต่างแห่งธาตุ ด้วยอำนาจธาตุ ๒๓ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาโฆลิตสูตที่ ๖

๗. หาลิททกานิสูต

ว่าด้วยความบังเกิดขึ้นแห่งความแตกต่างแห่งเวทนาเป็นต้น

[๒๐๑] สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจายนะอยู่ที่เรือนสกุล ใกล้ สังกัตตบรพต ในอวันตึชนบพ ครั้งนั้นแล หาลิททกานิกฤหตึเข้าไป หาท่านพระมหากัจจายนะถึที่อยู่ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้ถึถามท่านพระมหา กัจจายนะว่า พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ถึนี้ว่า ความต่างกันแห่งเวทนาข้อมบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างกันแห่งผัสสะ ฉะนี้ พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ความต่างกันแห่งผัสสะข้อมบังเกิดขึ้น เพราะ อาศัยความต่างกันแห่งธาตุ ความต่างกันแห่งเวทนาข้อมบังเกิดขึ้น เพราะ อาศัยความต่างกันแห่งผัสสะ อย่างไรหนอ.

[๒๐๒] ท่านมหาภิจายณะตอบว่า คุณ่อนคฤหบดี ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้วย่อมรู้ชัดว่า รูปอย่างนี้น่าพอใจ สุข-
เวทนาย่อมบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะ อันเป็นที่ตั้ง
แห่งสุขเวทนา อนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุอย่างนั้นแล้วย่อมรู้ชัดว่า รูป
อย่างนี้ไม่น่าพอใจ ทุกขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุวิญญาณและ
ผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา อีกประการหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วย
จักขุอย่างนั้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า รูปอย่างนี้เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา อุทกขมสุข-
เวทนาย่อมบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่ง
อุทกขมสุขเวทนา คุณ่อนคฤหบดี อีกประการหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงด้วยหู
แล้ว... สูดกลิ่นด้วยจมูกแล้ว... ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว... ถูกต้องโผฏฐัพพะ
ด้วยกายแล้ว... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ธรรมารมณ์
อย่างนี้น่าพอใจ สุขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยมโนวิญญาณและ
ผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา อนึ่งภิกษुरूแจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจอย่างนี้
แล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ธรรมารมณ์นี้ไม่น่าพอใจ ทุกขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้น
เพราะอาศัยมโนวิญญาณและผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ภิกษुरू
แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ธรรมารมณ์อย่างนี้เป็น
ที่ตั้งแห่งอุเบกขา อุทกขมสุขเวทนาย่อมบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยมโนวิญญาณ
และผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งอุทกขมสุขเวทนา คุณ่อนคฤหบดี ความต่างกัน
แห่งผัสสะย่อมบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างกันแห่งธาตุ ความต่างกัน
แห่งเวทนาย่อมบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างกันแห่งผัสสะ ด้วย
ประการอย่างนี้แล.

จบ ภาลิตทกานิสุตฺรที่ ๗

อรรถกถาหาลิททกานิสูตฺรที่ ๗

ในหาลิททกานิสูตฺรที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มนปํ อิตฺเตตฺตุนฺติ ปชานาติ ภิกษุย่อมรู้ซึ่งรูปที่น่าชอบใจ ที่ใจเห็นแล้วว่ารูปนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น รูปนั้นเป็นอย่างนั้น ๐. รูปนั้นน่าชอบใจเหมือนกัน. บทว่า จกฺขุวิญญาณํ สุขเวทนียํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ ความว่า จักขุวิญญาณและผัสสะใดอันเป็นปัจจัย แก่สุขเวทนา โดยที่สุดแห่งอุปนิสสยปัจจัย หรือโดยที่สุดแห่งอนันตรปัจจัย หรือโดยที่สุดแห่งสมนันตรปัจจัย หรือโดยที่สุดแห่งสัมปยุตตปัจจัย คือ สุขเวทนาย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะที่เสวยสุขเวทนานั้น ในบททั้งปวงก็เช่นนี้. เพราะเหตุนี้ในสูตรทั้งสองเหล่านี้ ฟังทราบว่าเป็นว่า ท่านกล่าวกริยามโนวิญญาณธาตุว่า ทำอวิชชชกิจ หรือว่าท่านกล่าวมโนธาตุเท่านั้น โดยชื่อว่ามโนธาตุเสมอกัน.

จบ อรรถกถาหาลิททกานิสูตฺรที่ ๗

๘. นกุลปิตุสฺสฺรํ

ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ปรินิพพานและปรินิพพาน

[๒๐๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เกสภพาวน อันเป็นที่พระราชทานอภัยแก่มฤค ใกล้เคียงสุมารคิรินคร ในภคคชนบท ครั้งนั้นแล นกุลบิดาคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ๑๗๑

๑. สุตฺรที่ ๘ อรรถกถาวางายทั้งนั้น.

ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุ
ปัจจัยอะไรหนอ. ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน เหตุ
ปัจจัยอะไร ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสตอบว่า มีอยู่แฉกคฤหบดี ฯลฯ (เหมือนสูตรที่ ๑ ข้อที่ ๑๓๒).

[๒๐๔] อนึ่ง มีอยู่แฉก คฤหบดี ฯลฯ (เหมือนสูตรที่ ๑ ข้อที่ ๑๕๑
และ ๑๕๒)

จบ นกุลปิตุสูตรที่ ๘

๘. โลหิจจสูตร

ว่าด้วยพราหมณ์ผู้ระลึกถึงธรรมของพราหมณ์ได้เป็นผู้สูงสุด

[๒๐๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจายนะอยู่ ณ อรัญญกุฎี ใกล้
มักกรกฏนคร ในวันติชชนบท ครั้งนั้น พวกมาณพผู้เที่ยวหาพินเป็นอัน
มาก ซึ่งเป็นอันเตวาสิกของโลหิจจพราหมณ์ ได้พากันเข้าไปยังอรัญญกุฎี
ของท่านพระมหากัจจายนะ ครั้นแล้วพากันเดินตามกันไปมา ทิวคามา
กันไปรอบ ๆ กุฎีเล่นเสลเยยกก็พามีเสียงเอ็ดอึงอีกทีก็อยู่ว่า อันสมณะไลน์
เหล่านี้เป็นเชื้อแฉกคฤหบดี เป็นคนดำ เป็นเหล่ากอพวกเกิดแต่ท่าแห่ง
พรหม อันชาวภารตะแคว้นเหล่านี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา
ยำเกรง ดังนี้.

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัจจายนะออกจากวิหารแล้ว ได้กล่าว
กะมาณพเหล่านั้นว่า คุณก่อนมาณพทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ส่งเสียงไป
เราจักกล่าวธรรมให้เธอทั้งหลายฟัง เมื่อท่านพระมหากัจจายนะกล่าวอย่าง
นี้แล้ว มาณพเหล่านั้นก็ได้พากันนั่งอยู่ ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัจจายนะ
ได้กล่าวกะมาณพเหล่านั้นด้วยคาถาทั้งหลายว่า.

[๒๐๖] พราหมณ์เหล่าใด ระลึกถึงธรรมของพราหมณ์

เก่า ๆ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สูงสุดโดยศีลมา

ก่อน ทวารทั้งหลายย่อมเป็นอันพราหมณ์เหล่านั้น

คุ้มครองแล้ว รักษาดีแล้ว เพราะครอบงำความ

โกรธเสียได้ พราหมณ์เหล่าใด ระลึกถึงธรรมของ

พราหมณ์เก่าได้ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ประพฤติ

ในธรรม (กุศลกรรมบถ) และในฉาน พราหมณ์

เหล่าใดละเลยธรรมเหล่านี้เสีย เป็นผู้เมียด้วยโคตร

เป็นผู้ถูกความโกรธครอบงำแล้ว มีอาชญาในตน

มากมาย ประพฤติผิดในสัตว์ทั้งหลาย ทั้งที่มีใจ

หวาดสะดุ้งและมันคง จึงประพฤติไม่เรียบร้อย การ

สมาทานวัตรทั้งปวง คือ การไม่กิน การนอนบน

พื้นดิน การอาบน้ำในเวลาเช้า และพระเวท ๓

ของบุคคลผู้ไม่คุ้มครองทวาร เป็นการเปล่าผล

เหมือนทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันบุรุษได้แล้วในความ

ฝันฉะนั้น บริหารภักดิ์เหล่านี้ คือ หนึ่งเสื่อหยาบๆ

ชะฎา เหยือก มนต์ ศีลพรต ตบะ การล่อลวง

ไม่ทำคด ๆ และการเอาน้ำดูบหน้าเป็นวรรณะของ

พวกพราหมณ์ การภาวนาเห็นแก่อำมิตร พวก

พราหมณ์ก็ทำกันแล้ว ส่วนจิตอันตั้งมั่นดีแล้ว อัน

ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ไม่เหี้ยมโหดในสัตว์ทั้งปวง

ข้อนั้นเป็นทางถึงพรหม.

[๒๐๗] ครั้งนั้นแล มาณพเหล่านั้นขัดเคือง ไม่พอใจ ได้พากันเข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะโลหิจจพราหมณ์ว่า ขอท่านผู้เจริญพึงทราบเถิด พระสมณมหาภิกษายณะขอค้อนคำว่า ถึงมนต์ของพราหมณ์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว เมื่อมาณพเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ โลหิจจพราหมณ์ก็ขัดเคือง ไม่พอใจ ลำดับนั้น โลหิจจพราหมณ์จึงคิดตั้งนี้ว่า การที่เราฟังคำ ฟังเหน็บแนม ฟังบริภาษพระสมณมหาภิกษายณะ เพราะเชื่อฟังคำของมาณพเป็นแน่นอนนี้ ไม่สมควรแก่เราเลย อย่างกระนั้นเลย เราไปหาแล้วถามดูเถิด ครั้งนั้นแล โลหิจจพราหมณ์กับมาณพเหล่านั้นได้เข้าไปหาท่านพระมหาภิกษายณะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระมหาภิกษายณะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ถามท่านพระมหาภิกษายณะว่า ท่านภิกษายณะผู้เจริญ พวกมาณพผู้เที่ยวหาฟืนเป็นอันมาก ซึ่งเป็นอันเตวาสิกของข้าพเจ้า ได้มาในที่นี้หรือหนอ ท่านพระมหาภิกษายณะตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์พวกมาณพผู้เที่ยวหาฟืนเป็นอันมาก ซึ่งเป็นอันเตวาสิกของท่าน ได้มาแล้วในที่นี้.

โล. ท่านภิกษายณะได้ปราศรัยอะไรกับมาณพเหล่านั้นบ้างหรือ.

ก. คุณก่อนพราหมณ์ อาตมาได้ปราศรัยกับมาณพเหล่านั้น.

โล. ก็ท่านภิกษายณะได้ปราศรัยกับมาณพเหล่านั้นอย่างไรเล่า.

ก. คุณก่อนพราหมณ์ อาตมาได้ปราศรัยกับมาณพเหล่านั้นอย่างนี้

ว่า.

พราหมณ์เหล่านี้ใด ระลึกถึงธรรมของพราหมณ์

เก่า ๆ ได้ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สูงสุดโดยศีล

มาก่อนกว่า ฯลฯ ข้อนั้นเป็นทางถึงพรหม.

ดูก่อนพราหมณ์ อาตมาได้ปราศรัยกับมาณพเหล่านั้นอย่างนี้แล.

โธ. ท่านกัจจายนะ ได้กล่าวว่า ผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้ว ดังนี้
ท่านกัจจายนะ ด้วยเหตุมีเท่าไรหนอ บุคคลจึงถือว่าเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้ม
ครองแล้ว.

ก. ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว
ข่อมยินดีในรูปที่น่ารัก ข่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก มีสตอันไม่เข้าไปตั้ง
ไว้แล้ว มีจิตมีอารมณ์เป็นกามาวจร และไม่รู้จักซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
ตามความเป็นจริง ที่อกุศลบาปกรรมทั้งหลายเหล่านั้นบังเกิดขึ้นแล้วแก่
บุคคลนั้นไม่ดับไปโดยหาส่วนเหลือมิได้ ฟังเสียงด้วยหูแล้ว... สูดกลิ่นด้วย
จมูกแล้ว... ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว... ถูกต้องโณภูริพพะด้วยกายแล้ว... รู้แจ้ง
ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ข่อมยินดีในธรรมารมณ์อันน่ารัก ข่อมยินร้าย
ในธรรมารมณ์อันไม่น่ารัก มีสตอันไม่เข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตมีอารมณ์เป็น
กามาวจร ไม่รู้จักซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตามความเป็นจริง ที่บาป
อกุศลกรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น ไม่ดับไปโดยหาส่วนเหลือ
มิได้ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลถือว่าเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้ว ด้วย
ประการอย่างนี้แล.

[๒๐๘] ข้าแต่ท่านกัจจายนะ ข้อที่ท่านกัจจายนะผู้เจริญกล่าวว่า ผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วนี้ นำอศรรย์ ไม่เคยมี ท่านกัจจายนะได้กล่าวว่า ผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว ดังนี้ ด้วยเหตุเท่าไรหนอ บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว.

ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตมีอารมณ์หาประมาณมิได้อยู่ และรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตามความเป็นจริง ที่บาปอกุศลธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุนั้น คับไปโดยหาส่วนเหลือมิได้ ฟังเสียงด้วยหูแล้ว... สูดกลิ่นด้วยจมูกแล้ว... ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมไม่ยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตมีอารมณ์หาประมาณมิได้อยู่ และรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริงที่บาปอกุศลธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุนั้น คับไปโดยหาส่วนเหลือมิได้ ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว ด้วยประการอย่างนี้แล.

[๒๐๙] ข้าแต่ท่านกัจจายนะ ข้อที่ท่านกัจจายนะผู้เจริญกล่าวว่า เป็นผู้ที่มีทวารอันคุ้มครองแล้วนี้ นำอศรรย์ ไม่เคยมี ข้าแต่ท่านกัจจายนะ ภายตของท่านไพเราะนัก ข้าแต่ท่านกัจจายนะ ภายตของท่านไพเราะนัก ข้าแต่ท่านกัจจายนะ ท่านกัจจายนะประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าแต่ท่าน

กัจจายนะ ข้าพเจ้านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น กับทั้งพระ-
ธรรมและภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านกัจจายนะโปรดจำข้าพเจ้าว่า เป็น
อุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป อนึ่ง
ขอท่านกัจจายนะโปรดเข้าไปสู่สกุลของโลหิจจพราหมณ์ เหมือนอย่าง
ที่ท่านกัจจายนะเข้าไปสู่สกุลอุบาสกทั้งหลายในมักกรกฏนครเถิด มาณพ
ทั้งหลายหรือมาณวิกาทั้งหลายเหล่าใดในสกุลของโลหิจจพราหมณ์นั้น จัก
กราบไหว้ จักลุกขึ้นต้อนรับท่านกัจจายนะ หรือจักนำอาสนะ จักถวายน้ำ
แก่ท่านกัจจายนะ สามิจิกรรม มีการกราบไหว้เป็นต้นนั้นจักมีประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน แก่มาณพหรือมาณวิกาเหล่านั้น.

จบ โลหิจจสูตรที่ ๕

อรรถกถาโลหิจจสูตรที่ ๕

ในโลหิจจสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มกฺกรกฏฺเฐ ได้แก่ ในนคร มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า
อรณฺณกุกฺกิกายํ ได้แก่ ในกุฎิโคดเดี้ยว ที่เขาสร้างไว้ในป่า ไม่ใช่กระท่อม
ที่อยู่ทำวิหาร. บทว่า อนฺนเตวาสิกมาณวกา ความว่า แม้ชนเหล่าใด
เป็นคนแก่ในที่นั้น ชนเหล่านั้น ท่านเรียกว่า มาณพ เหมือนกัน เพราะ
เป็นอันเตवासิก. บทว่า เตนุปลสฺสจฺจมีตฺสู ความว่า มาณพเหล่านั้น
เรียนศิลปะแต่เช้า ครั้นเย็นคิดว่า เราจักนำพินมาให้อาจารย์ ดังนี้ เข้าป่า
แล้วเข้าไปทางกุฎินั้น. บทว่า ปรีโต ปรีโต กุกฺกิกาย ความว่า โดยรอบ ๆ
กุฎินั้น. บทว่า เสโลกสฺสทานิ ความว่า จับหลังกันและกันโคดเล่น
ให้กายร้อนเหงื่อไหลข้างโน้นข้างนี้.

ในบทว่า มุณฑกา เป็นต้นมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. จะเรียกคนหัวโล้นว่า มุณฑะ และเรียกสมณะว่า สมณะ ก็ควร. ก็มาณพเหล่านี้เมื่อจะเล่น กล่าวว่ คนหัวโล้นว่าสมณะ.

บทว่า อิพฺฐา ได้แก่ คฤหบดี. บทว่า กณฺหา แปลว่า คำ. ท่านหมายถึงพรหมว่า พันธ ในคำว่า พนฺธุปฺปาทปจฺจา. จริงอยู่ พรหมณ์ทั้งหลาย เรียกพรหมนั้น ว่า ปิตามหะ ปุทฺถค. เหล่ากอแห่งเท้าทั้งหลาย ชื่อว่า ปาทปจฺจา อธิบายว่า เกิดแต่หลังเท้าแห่งพรหม. ได้ยินว่า มาณพเหล่านั้นมีลัทธิดังนี้ว่า พวกพรหมณ์ออกจากปากแห่งพรหม พวกกษัตริย์ออกจากอก พวกแพศย์ออกจากสะดือ พวกศูทรออกจากเข่า พวกสมณะออกจากหลังเท้า. บทว่า ภรตกานํ ได้แก่ กุฎุมพีทั้งหลาย. จริงอยู่เพราะเหตุที่กุฎุมพีทั้งหลายเลี้ยงเว้นแคว้น. ฉะนั้นท่านเรียกว่า ภรตตะ ก็มาณพเหล่านี้ เมื่อกล่าวดูแคลน จึงกล่าวว่ ภรตกานํ .

บทว่า วิหารา นิคุฆมิตุวา ความว่า พระเถระคิดว่า พวกมาณพเหล่านี้ มัดไม้เป็นกำ แล้วเหวี่ยงไว้ที่บริเวณอันนารีนรมย์ อันมีทรายที่เกลี่ยไว้สม่ำเสมอส่องแสงระยิบระยับคล้ายแผ่นเงิน คู้ยทรายเอามือจับมือกันเล่นไปรอบ ๆ บรรณกุกฺกัโหร้องแล้วร้องเล่นว่า สมณะโล้นเหล่านี้ พวกกุฎุมพีสักการะแล้ว ๆ จึงกระทำเล่น ๆ กันเกินไป ทั้งไม่รู้ว่ามีภิกษุทั้งหลายอยู่ในที่อยู่ จำเราจักแสดงภิกษุเหล่านั้นอยู่ ดังนี้แล้ว จึงออกจากบรรณกุกฺกั.

บทว่า **สีลุตตมา ปุพฺพตฺรา อเหตุ** ความว่า พระเถระคิดว่า เมื่อกล่าวถึงคุณของผู้มีคุณ ความไม่มีคุณของผู้ไม่มีคุณก็จักปรากฏชัด เมื่อสรรเสริญคุณของพราหมณ์เก่า ๆ จึงได้กล่าวอย่างนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีลุตตมา** แปลว่า ผู้มีศีลประเสริฐสุด. จริงอยู่ที่ศีลของพราหมณ์เหล่านั้นสูงสุด ไม่ใช่ชาติและโคตร. บทว่า **เย ปุราณิ สฺรณฺติ** ความว่า ชนเหล่าใดระลึกถึงธรรมของพราหมณ์เก่า ๆ บทว่า **อภิภฺยฺยุ โภ** ความว่า บุคคลเหล่านั้นเป็นอันชื่อว่า กรอบงำความโกรธ ก็ชื่อว่ายังไม่รักษา ยังไม่คุ้มครองทวาร. บทว่า **ธมฺเม จ ฌานเ จ รตา** ความว่า ประพฤติในธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ในฉานคือสมาบัติ ๘.

พระเถระครั้งแสดงคุณของพราหมณ์เก่า ๆ ทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ครั้นบัดนี้ เมื่อจะย่ำยีความเมาของพราหมณ์ในยุคปัจจุบัน จึงกล่าวคำ. อาทิวา **อิเมว โวภุมฺม ชหามฺหเส** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โวภุมฺม** ความว่า หลีกออกไปจากคุณเหล่านั้น. บทว่า **ชหามฺหเส** ความว่า พวกพราหมณ์ สำคัญว่า พวกเราเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นคนหลงโคตรอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นพราหมณ์แล้วประพฤติไม่เรียบร้อย อธิบายว่า ทำกายกรรมเป็นต้นไม่เรียบร้อย. บทว่า **ปฺลุตฺตทณฺฑา** ความว่า โทษตนเป็นอันมากอันคนเหล่านั้นถือเอาแล้วเหตุที่คนเหล่านั้นชื่อว่า **ปฺลุตฺตทณฺฑา**. อธิบายว่า ผู้มีโทษมีอย่างต่าง ๆ อันถือมั่นแล้ว. บทว่า **ตสถาวเรสุ** ได้แก่ ผู้มีตัณหาและผู้หมัดตัณหา. ด้วยคำว่า **อตุตฺตทวารสฺส ภวนฺติ โมฆา** พระเถระแสดงว่า การสมาทานวัตรทั้งหมดย่อมเป็นโมฆะสำหรับผู้ไม่สำรวมทวาร. ถามว่า เหมือนอะไร.

แก้วว่า เหมือนทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่บุรุษได้ในความฝัน. อธิบายว่า เหมือนทรัพย์เครื่องปลื้มใจ มีอย่างต่าง ๆ เช่นแก้วมณี แก้วมุกดา ที่บุรุษ ได้แล้วในความฝัน ย่อมว่างเปล่า ครั้นตื่นขึ้นมาแล้วก็ไม่เห็นอะไร เป็น โมหะเปล่า ๆ ปลื้ ๆ ฉันท.

บทว่า อนาสกา ความว่า ไม่กินอาหาร ๑-๒ วัน เป็นต้น.
บทว่า ตณฺหิตลสาธิกาจ ได้แก่ นอนบนพื้นดินอันลาดด้วยกลุ่มหญ้าเขียว
บทว่า ปาโต สีนานนฺจ ตโยจ เวทา ความว่า เข้าไปอาบน้ำแต่เช้าตรู่ และเวท ๑. บทว่า ขราชินฺ ชฎา ปงฺโก ได้แก่ หนังกษัตริย์ที่มี สัมผัสสหายาบ ศีรษะมุ่นมวยผม และแหงือกที่ชื่อว่า ปังกะ. บทว่า มนฺตุลา สิลฺลพฺพตี ตโป ได้แก่ มนต์ และ วัตร กล่าวคืออาการของแพะ และ อาการของโค ท่านกล่าวว่เป็นตปะของพราหมณ์ในบัดนี้. บทว่า กุหนา วฏฺกตฺตฺตฺตา จ ความว่า ความหลอกลวง คือ โทษที่ปกปิด เหมือน คุงที่ถูกปิดบังไว้และไม่เท่าคคือไม่มีกิ่งคด ที่ถือเอาจากต้นมะเดื่อต้นทอง กวาวและต้นมะตูมอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า อุตฺตา จ มนฺตานิ จ ได้แก่ ลูบหน้าด้วยน้ำ. ด้วยบทว่า วณฺณา เอเต พฺราหฺมณานํ พระเถระแสดง ภัณฑะเหล่านั้น ว่า วรรณะ อันเป็นเครื่องปริกขารของพวกพราหมณ์. บทว่า กตฺถิลฺลจิกฺขภาวนา แปลว่าภาวนาที่เห็นแก่อำภิส ที่กระทำแล้ว. อนึ่ง บาลก็อย่างนี้เหมือนกัน. อธิบายว่า กระทำเพื่อประโยชน์แก่อันกล่าว ถึงอำภิสเล็ก ๆ น้อย ๆ. บัดนี้พระเถระครั้นทำลายความหลงผิดของพวก พราหมณ์อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงคุณของพราหมณ์เก่า ๆ อีก จึงกล่าวคำ อาทิวา จิตฺตฺตฺตฺจ สุตฺตฺมาหิตํ . บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า สุตฺตฺมาหิตํ

พระเถระแสดงว่า จิตของพราหมณ์เหล่านั้น ได้ตั้งมั่นด้วยดี ด้วยอุปจาร-
สมาธิและอัปนาสมาธิ. บทว่า อจิล ได้แก่ อ่อน คือไม่แข็ง. ด้วยบทว่า
โส มกโค พุทฺหมปตฺติยา พระเถระเมื่อแสดงว่า นั้นเป็นทางบรรลุถึง
พรหมผู้ประเสริฐ ก็พวกท่านเล่า ชื่อว่า เป็นพราหมณ์หรือ ดังนี้ จึงได้
กล่าวอย่างนั้น.

บทว่า อคมฺ สุ นฺ ชฺวริช ตักฺวา อคมฺ สุ นฺ โข อิธ. บทว่า
อิหฺมฺจฺจติ ความว่า เป็นผู้โน้มไป คือติดอยู่ด้วยอำนาจกิเลส. บทว่า
พฺยาปชฺชติ ได้แก่ เป็นผู้มึนจิตเสียด้วยอำนาจพยาบาท. บทว่า ปริตฺต-
เจตฺโส ได้แก่เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์ประมาณน้อย โดยเป็นผู้มีจิตเศร้าหมอง
เหตุมีสติไม่ตั้งมั่น. บทว่า เจโตวิมฺุตติ ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า
ปญฺญาวิมฺุตติ ได้แก่ ผลปัญญา. บทว่า อปฺปมาณเจตฺโส ได้แก่ ผู้มีจิต
มีอารมณ์หาประมาณมิได้ โดยเป็นผู้มีจิตปราศจากกิเลส เพราะเป็นผู้มี
สติตั้งมั่น.

จบ อรรถกถาโลหิจจสูตรที่ ๕

๑๐. เวรหัญจนีสูตร

ว่าด้วยการบัญญัติสุขและทุกข์

[๒๑๐] สมัยหนึ่ง ท่านพระอุทายีอยู่ ณ สวนมะม่วงของโตเทยย-
พราหมณ์ กามัณชานคร ครั้งนั้น มาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์ผู้เป็น
เวรหัญจนีโคตร ได้เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่าน
พระอุทายี ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควร

ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ท่านพระอุทายียังมาณพนั้นให้เห็นแจ้ง ให้
สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมมีกถา ครั้งนั้นแล มาณพผู้อัน
ท่านพระอุทายีให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมมี
กถาแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะเข้าไปหาพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรถึงที่อยู่ ครั้น
แล้วได้กล่าวกะพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรว่า ขอแม่เจ้าท่านพึงทราบเถิด
พระสมณะอุทายีแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด
ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์
สิ้นเชิง ดังนี้ พราหมณ์เวรหัญจานิโคตรกล่าวว่า แน่ะมาณพ ถ้าอย่างนั้น
เธอจงนิมนต์พระสมณะอุทายีตามคำของเรา เพื่อฉันอาหารอันจะมีในวัน
พรุ่งนี้ด้วยเถิด มาณพนั้นรับคำของพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรแล้ว เข้าไป
หาท่านอุทายีถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอุทายีว่า ขอท่านอุทายี
โปรดรับอาหารเพื่อฉันอันจะมีในวันพรุ่งนี้ ของพราหมณ์เวรหัญจานิโคตร
ผู้เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าด้วยเถิด ท่านพระอุทายีได้รับนิมนต์ด้วยคุษณิ
ภาพ ครั้งนั้น โดยราตรีนั้นล่วงไป ในเวลาเช้า ท่านพระอุทายีนั่งแล้ว
ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของพราหมณ์เวรหัญจานิโคตร แล้วนั่งบน
อาสนะที่เขาปูลาดไว้แล้ว ครั้งนั้น พราหมณ์เวรหัญจานิโคตรเลี้ยงดูท่าน
พระอุทายีให้อิ่มหนำสำราญ ด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีต ด้วยมือ
ของตนเองแล้ว ทราบว่าท่านพระอุทายีฉันแล้ว ลคมือจากบาตรแล้ว ได้
สวมเจียงเท้านั่งบนอาสนะอันสูง คุลมศิระษะแล้ว ได้กล่าวแก่ท่านพระอุทายี
ว่า ท่านสมณะ ขอท่านจงกล่าวธรรม ท่านพระอุทายีกล่าวว่า นื่องหญิง
เวลายังมี ดังนี้แล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วหลีกไป.

[๒๑๑] แม้ครั้งที่สอง มาณพนั้นได้เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอุทายี ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ท่านพระอุทายีได้ยังมาณพนั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว มาณพนั้นผู้อันท่านพระอุทายี ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้ลุกขึ้นจากอาสนะ เข้าไปหาพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรว่า ขอแม่เจ้าท่านพึงทราบเถิด พระสมณะอุทายี แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พราหมณ์เวรหัญจานิโคตรกล่าวว่า แน่ะมาณพ ก็เธอกล่าวคุณของพระสมณะอุทายีอย่างนี้ ๆ พระสมณะอุทายี ถูกฉันขอให้ท่านกล่าวธรรมนี้ กลับกล่าวว่า น้องหญิง เวลายังมี ดังนี้แล้ว ก็ลุกขึ้นจากอาสนะหลีกไปเสีย มาณพนั้นกล่าวว่า แม่เจ้าท่านที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่า แม่เจ้าสวมเขียงเท้า นั่งบนอาสนะสูง คลุมศิระแล้วได้กล่าว ขอให้ท่านกล่าวธรรม ด้วยว่าท่านผู้เจริญเหล่านั้น เป็นผู้หนักในธรรม เป็นผู้เคารพธรรม พราหมณ์เวรหัญจานิโคตรกล่าวว่า แน่ะมาณพ ถ้าเช่นนั้น เธอจงนิมนต์พระสมณะอุทายีตามคำของเรา เพื่อฉันอาหารอันจะมีในวันพรุ่งนี้ มาณพนั้นรับคำของพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรแล้ว ได้เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอุทายีว่า ขอท่านพระอุทายีโปรดรับอาหารเพื่อฉันอันจะมีในวันพรุ่งนี้ของพราหมณ์เวรหัญจานิโคตร ผู้เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าด้วยเถิด ท่าน

พระอุทายีรับนิมนต์ด้วยคุณนิภาพ ครั้งนั้น โคยราตรีนั้นล่วงไป ในเวลาเช้า ท่านพระอุทายีนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปยังนิเวศน์ของพราหมณ์เวรหัญจานิโคตร นั่งบนอาสนะอันเขาปูลาดไว้แล้ว ครั้งนั้นพราหมณ์เวรหัญจานิโคตรเลี้ยงคุณท่านพระอุทายีให้อิ่มหนำสำราญด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีต ด้วยมือของตนเองแล้ว ทราบว่า ท่านพระอุทายีฉันเสร็จแล้ว ลคมือจากบาตรแล้ว ได้ถอดเขียงเท้า นั่งบนอาสนะต่ำเปิดศีรษะแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระอุทายีว่า ท่านเจ้าข้า เมื่ออะไรหนอมืออยู่พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่ออะไรไม่มี พระอรหันต์ทั้งหลายจึงไม่บัญญัติสุขและทุกข์.

[๒๑๒] ท่านพระอุทายีตอบว่า คุณก่อนน่องหญิง เมื่อจักขุมืออยู่ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อจักขุไม่มี พระอรหันต์ทั้งหลายจึงไม่บัญญัติสุขและทุกข์ ฯลฯ เมื่อมีใจอยู่ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อใจไม่มี พระอรหันต์ทั้งหลายจึงไม่บัญญัติสุขและทุกข์.

เมื่อท่านพระอุทายีกล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เวรหัญจานิโคตรได้กล่าวกะท่านพระอุทายีว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภายตของท่านแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภายตของท่านแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านอุทายีผู้เจริญ ดิฉันนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น กับทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระคุณเจ้าอุทายีโปรดจำดิฉันไว้ว่าเป็นอุบาสิกา ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป.

จบ เวรหัญจานีสูตที่ ๑๐

คหปติวรรคที่ ๓

อรรถกถาเวรหัญจានีสูตที่ ๑๐

ในเวรหัญจானีสูตที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า กามณฺฑาย ได้แก่ ในนครมีชื่ออย่างนี้. บทว่า ยคุเม
เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ทักท้วง คำที่เหลืองายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาเวรหัญจானีสูตที่ ๑๐

จบ คหปติวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เวสาลีสูตร ๒. วัชชีสูตร ๓. นาพันทาสูต ๔. ภารทวาช
สูต ๕. โสณสูต ๖. โฆสิตสูต ๗. หาลิททกานีสูต ๘. นกุลปีต
สูต ๙. โลหิจสูต ๑๐. เวรหัญจானีสูต

เทวทหวรรคที่ ๔

๑. เทวทหสูตร

ว่าด้วยความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖

[๒๑๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมชื่อว่า เทวทหะ ของศากยราชทั้งหลาย สักกชนบท ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่า ภิกษุทุกรูป ควรทำกิจด้วยความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ เราไม่กล่าวว่า ภิกษุทุกรูปไม่ควรทำกิจด้วยความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นอรหันตจีณาสพ อยู่จบ พรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว มีประโยชน์ตน อันบรรลुโดยลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพหมดสิ้นแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่ควรทำ กิจด้วยความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. เพราะ เหตุว่า กิจอันจะพึงทำด้วยความไม่ประมาท ภิกษุอรหันต์เหล่านั้นทำเสร็จ แล้ว ไม่ควรประมาทด้วยกิจนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนว่าภิกษุเหล่าใด เป็นเสขะยังไม่บรรลุอรหัตตผล ปรรตนาธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มี ธรรมอื่นยิ่งกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นควรทำ กิจด้วยความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. เพราะ เหตุว่า รูปทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันเป็นที่รื่นรมย์ใจก็มี อัน ไม่เป็นที่รื่นรมย์ใจก็มี รูปเหล่านั้นถูกระทบกระทบระทั้งแล้ว. ย่อมไม่มียึดจิตของ

บุคคลนั้นตั้งอยู่ เพราะการไม่ยึดจิต ความเพียรไม่ย่อหย่อน เป็นอันบุคคล
นั้นปรารถแล้ว สติไม่หลงลืม เป็นอันบุคคลนั้นเข้าไปตั้งไว้แล้ว กายไม่
กระสับกระส่ายสงบจิตมีอารมณ์อันเดียวตั้งมั่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา
เห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้แล จึงกล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นควรทำกิจด้วยความ
ความไม่ประมาทในผัสสาชยณะ ๖ ฯลฯ ธรรมารมณ์อันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ
อันเป็นที่รื่นรมย์ใจก็มี อันไม่เป็นที่รื่นรมย์ใจก็มี ธรรมารมณ์เหล่านั้น
กระทบกระทั่งแล้ว ๆ ย่อมไม่ยึดจิตของบุคคลนั้นตั้งอยู่ เพราะการไม่ยึดจิต
ความเพียรไม่ย่อหย่อน เป็นอันบุคคลนั้นปรารถแล้ว สติไม่หลงลืม
เป็นอันบุคคลนั้นเข้าไปตั้งไว้แล้ว กายไม่กระสับกระส่าย ก็สงบจิตมีอารมณ์
อันเดียว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้แล จึง
กล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นควรทำกิจด้วยความไม่ประมาทในผัสสาชยณะ ๖.

จบ เทวทหสูตรที่ ๑

เทวทหวรรคที่ ๔

อรรถกถาเทวทหสูตรที่ ๑

เทวทหวรรค เทวทหสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

นิคม ได้ชื่อ โดยนปุ สกิลิงค์ว่า เทวทห . บทว่า มโนรมา แปลว่า
เป็นที่ยังใจให้ยินดี. อธิบายว่า เป็นที่เอิบอาบใจ. บทว่า อมโนรมา
แปลว่า ไม่เป็นที่เอิบอาบใจ.

จบ อรรถกถาเทวทหสูตรที่ ๑

๒. ขณสูตร

ว่าด้วยนรกชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖

[๒๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของเธอทั้งหลายแล้ว เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว เธอทั้งหลายได้ขณะอยู่ประพาศิพรหมจรรย์แล้ว คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นรกชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ เราเห็นแล้ว ในผัสสายตนิกรกนั้น สัตว์จะเห็นรูปอะไร ๆ ด้วยจักขุ ก็ย่อมเห็นแต่รูปอันไม่น่าปรารถนา ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าปรารถนา ย่อมเห็นแต่รูปไม่น่าใคร่ ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าใคร่ ย่อมเห็นแต่รูปอันไม่น่าพอใจ ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าพอใจ จะฟังเสียงอะไร ๆ ด้วยหู... จะดมกลิ่นอะไร ๆ ด้วยจมูก... จะลิ้มรสอะไร ๆ ด้วยลิ้น... จะถูกต้องโผฏฐัพพะอะไร ๆ ด้วยกาย... จะรู้แจ้งธรรมารมณอะไร ๆ ด้วยใจ ก็ย่อมรู้แจ้งแต่ธรรมารมณอันไม่น่าปรารถนา ย่อมไม่รู้แจ้งธรรมารมณอันน่าปรารถนา ย่อมรู้แจ้งแต่ธรรมารมณอันไม่น่าใคร่ ย่อมไม่รู้แจ้งธรรมารมณอันน่าใคร่ ย่อมรู้แจ้งแต่ธรรมารมณอันไม่น่าพอใจ ย่อมไม่รู้แจ้งธรรมารมณอันน่าพอใจ.

ว่าด้วยสวรรค์ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖

[๒๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของเธอทั้งหลายแล้ว เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว เธอทั้งหลายได้ขณะอยู่ประพาศิพรหมจรรย์แล้ว คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สวรรค์ชื่อว่า ผัสสายตนิกะ ๖ ชั้น เราได้เห็นแล้ว ในผัสสายตนิกรกนั้น บุคคลจะเห็นรูปอะไร ๆ ด้วยจักขุ ก็ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าปรารถนา ย่อมไม่เห็นรูปอันไม่น่าปรารถนา ย่อมเห็นแต่รูปอันน่า

ใคร่ ย่อมไม่เห็นรูปอันไม่น่าใคร่ ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าพอใจ ย่อมไม่เห็นรูปอันไม่น่าพอใจ ฯลฯ จะรู้แจ้งธรรมารมณ์อะไร ๆ ด้วยใจ ก็ย่อมรู้แจ้งแต่ธรรมารมณ์อันน่าปรารถนา ย่อมไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์อันไม่น่าปรารถนา ย่อมรู้แจ้งแต่ธรรมารมณ์ที่น่าใคร่ ย่อมไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ย่อมรู้แจ้งแต่ธรรมารมณ์อันน่าพอใจ ย่อมไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์อันไม่น่าพอใจ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย เป็นลาภของเธอทั้งหลายแล้ว เธอทั้งหลาย ได้ดีแล้ว เธอทั้งหลาย ได้ขณะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว.

จบ ขณสูตรที่ ๒

อรรถกถาขณสูตรที่ ๒

ในขณสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า จ ผัสสาตนิกา นาม ความว่า นรก ชื่อว่า ผัสสาตนะ ๖ ไม่มี นรกทั้งหลายที่ชื่อจผัสสาตนิกาแต่ละชื่อไม่มี. จริงอยู่ บัญญัติว่า ผัสสาตนะทางทวาร ๖ ย่อมมีในมหานรก แม้ทั้งหมด ๓๑ ขุมนั่นเอง แต่คำนี้ ท่านกล่าว หมายถึงเวจิมหานรก. แม้ในบทว่า สกคา (สวรรค์) นี้ ท่านประสงค์เอาเฉพาะ บุรีดาวดึงส์เท่านั้น. แต่ชื่อว่าบัญญัติแห่งอายตนะหก แม้แต่ละอย่าง ในกามาวจรเทวโลกไม่มีก็หาไม่. ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง จผัสสาตนิกา^๑ไว้ทำไม. ตอบว่า ใคร ๆ ไม่อาจอยู่ประพฤติมรรคพรหมจรรย์ในนรกได้ เพราะได้รับแต่ทุกข์โดยส่วนเดียว และไม่อาจอยู่ประพฤติมรรคพรหมจรรย์ในเทวโลกได้ เพราะเกิดความประมาทด้วยสามารถความยินดีในการเล่นโดยส่วนเดียว เพราะ

ได้รับความสุขโดยส่วนเดียว ส่วนมนุษยโลก มีความสุขและความทุกข์
ระคนกัน ในมนุษยโลกนี้เท่านั้น ย่อมมีทั้งอบายและสวรรค์ปรากฏ.
นี้ ชื่อว่า เป็นกรรมภูมิ ของมรรคพรหมจรรย์. กรรมภูมินั้น พวกท่าน
ได้แล้ว เพราะฉะนั้น ชั้นซึ่งเป็นของมนุษย์ ที่พวกเธอได้กันแล้ว จัดเป็น
ลาภของพวกท่าน และภาวะเป็นมนุษย์ที่พวกเธอได้แล้วนี้ ก็เป็นขณะ
เป็นสมัยของการอยู่ประพาศิพรหมจรรย์ ที่พวกเธอได้. สมจริงดังคำที่
พระโหราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า.

การเจริญมรรคในที่นี้ นี่ก็เป็นกรรมภูมิ ธรรม
เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชเป็นอันมาก ในที่นี้ก็เป็น
ฐานะอยู่ ท่านเกิดความสังเวชแล้ว ก็จงประกอบ
ความเพียรโดยแยกกายในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความสลดสังเวชเถิด.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ถ้า เวลา แปลว่า ความสังเวช.
จบ อรรถกถาขณสูตรที่ ๒

๓. ปฐมรูปารามสูตร

ว่าด้วยผู้ยินดีในอายตนะ ๖ อยู่เป็นทุกข์

[๒๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์เป็นผู้มีรูปเป็นที่
มายินดี เป็นผู้ยินดีแล้วในรูป เป็นผู้เพลิดเพลินแล้วในรูป เพราะรูป
แปรปรวน กลายไปและดับไป เทวดาและมนุษย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เทวดา

และมนุษย์เป็นผู้มีเสียงเป็นที่มายินดี... เป็นผู้มีกลิ่นเป็นที่มายินดี... เป็นผู้มีรสเป็นที่มายินดี... เป็นผู้มีโศภณภาพเป็นที่มายินดี... เป็นผู้มีธรรมารมณเป็นที่มายินดี เป็นผู้ยินดีแล้วในธรรมารมณ เป็นผู้ผลิต-ผลิตแล้วในธรรมารมณ เพราะธรรมารมณแปรปรวนคลาไพบและดับไป ทเวคาและมนุษย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนตถาคตผู้เป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ รู้แจ้งแล้วซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูปทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ไม่เป็นผู้มีรูปเป็นที่มายินดี ไม่เป็นผู้ยินดีแล้วในรูป ไม่เป็นผู้ผลิตผลิตแล้วในรูป เพราะรูปแปรปรวน คลาไพบและดับไป ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตผู้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ รู้แจ้งแล้วซึ่งความเกิดขึ้นความดับไป คุณ โทษและอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเสียง... กลิ่น... รส... โศภณภาพ... ธรรมารมณ ตามความเป็นจริง ย่อมไม่เป็นผู้มีธรรมารมณเป็นที่มายินดี ไม่เป็นผู้ยินดีแล้วในธรรมารมณ ไม่เป็นผู้ผลิตผลิตแล้วในธรรมารมณ เพราะธรรมารมณแปรปรวนไป คลาไพบและดับไป ตถาคตก็ย่อมอยู่เป็นสุข.

ครั้นพระ ผู้มีพระภาคเจ้าผู้สาคตศาสดา ได้ตรัสไวยากรณ์ภษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๒๑๗] รูป เสียง กลิ่น รส โศภณภาพ และ
ธรรมารมณทั้งสิ้น อันน่าปรารถนา น่าใคร่และ
น่าพอใจ ที่กล่าวกันว่ามียู่ประมาณเท่าใด รูปารมณ
เป็นต้นเหล่านั้นนั่นแล เป็นสิ่งอันชาวโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก สมมติว่าเป็นสุข ถ้าว่ารูปารมณเป็นต้น

เหล่านั้นดับไปในที่ใด ที่นั่น เทวดา และมนุษย์
เหล่านั้น สมมติว่าเป็นทุกข์ ส่วนว่าพระอริยเจ้า
ทั้งหลายเห็นการดับสักกายะ (รูปารมณ์เป็นต้น
ที่บุคคลถือว่าเป็นของตน) ว่าเป็นสุข การเห็น
ของพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้เห็นอยู่นี้ ย่อมเป็นข้า-
ศึกกับชาวโลกทั้งปวง บุคคลเหล่าอื่นกล่าวสิ่งใด
ว่าเป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสิ่งนั้นว่า
เป็นทุกข์ บุคคลเหล่าอื่นกล่าวสิ่งใดว่าเป็นทุกข์
พระอริยเจ้าทั้งหลายรู้แจ้งสิ่งนั้นว่าเป็นสุข เธอจึง
เห็นธรรมที่รู้ได้ยาก คนพาลผู้หลง ไม่รู้แจ้งใน
นิพพานนี้ ความมีดีย่อมมีแก่บุคคลผู้ถูกนิเวศน์
หุ้มห่อ เหมือนความมีดีมนย่อมมีแก่บุคคลผู้ไม่
เห็น นิพพานย่อมมีแก่สัตบุรุษ เหมือนแสงสว่าง
ย่อมมีแก่บุคคลผู้เห็น ชนทั้งหลายผู้แสวงหา ไม่
ฉลาดในธรรม ถึงอยู่ใกล้ก็ไม่รู้แจ้งธรรมนี้อัน
บุคคลผู้ถูกความกำหนัดในภพครอบงำ ผู้เล่นไป
ตามกระแสตัณหาในภพ ผู้อันปวงแห่งมารัดรีงไว้
แล้ว ไม่ตรัสรู้ได้ง่ายเลย ใครหนอ เว้นจากพระ-
อริยเจ้าทั้งหลายแล้ว ย่อมควรจะตรัสรู้นิพพานบท
ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายรู้โดยชอบ เป็นผู้ไม่มี
อาสวะปรีนิพพาน.

จบ ปฐมรูปารามสูตรที่ ๓

อรรถกถาปฐมรูปารามสูตรที่ ๓

ในปฐมรูปารามสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า รูปสมุทิตา แปลว่า บันเทิงในรูป. บทว่า ทุกขา แปลว่า ถึงทุกข์. บทว่า สุโข แปลว่า ถึงสุข ด้วยสุข ในพระนิพพาน.

บทว่า เภวลา แปลว่า ทั้งสิ้น. บทว่า ยาวตคฺคฺฐิตี วุจฺจติ ความว่า กล่าวว่ มีอยู่ประมาณเท่าใด. โว อักษร ในคำว่า เอเต โว นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ปจฺจนิกมิตฺ โหติ สพฺพโลเกน ปสฺสตี ความว่า ความเห็นของบัณฑิตผู้เห็น ย่อมขัดแย้งผิดกับชาวโลกทั้งมวล. จริงอยู่ชาวโลก สำคัญชั้น ๕ ว่า เทียง เป็นสุข เป็นอตฺตา เป็นของงาม บัณฑิต สำคัญว่ ไม่เทียง เป็นทุกข์ เป็นอนตฺตา ไม่งาม. บทว่า สุขโต อามุ ได้แก่ กล่าวว่ เป็นสุข. บทว่า สุขโต วิทฺ ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย รู้ว่เป็นสุข. คำทั้งหมดนี้ ท่านกล่าวหมายเอาพระนิพพานทั้งนั้น.

ในบทว่า สมฺมูหุเหตุถ นี้ ได้แก่ ผู้หลงพระนิพพาน. บทว่า อวิทฺทสุ ได้แก่ คนเขลาทั้งหลาย. จริงอยู่ เจ้าลัทธิ ๕* ลัทธิทั้งหมด ความสำคัญว่ "พวกเราจักบรรลุพระนิพพาน" แต่พวกเขา ย่อมไม่รู้แม้ว่ "ชื่อว่ นิพพานคือสิ่งนี้". บทว่า นิวุตฺตานํ ได้แก่ ถูกเครื่องกางกั้น คือกิเลส คุ้มห่อ ร้อยรัดไว้. บทว่า อนุชกาโร อปสฺสตี ได้แก่ ความมีตมย่อมมีแก่ผู้ไม่เห็น. ถามว่ ชื่อนั้น ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น. แก้วว่า

๑.พม่า เป็น ๘๖

คนเขลาข่มไม่ประสบพระนิพพานหรือการเห็นพระนิพพาน. จริ่งพระ-
นิพพานก็ดี การเห็นพระนิพพานก็ดี ของคนพาลผู้ไม่เห็นอยู่ ข่มเป็น
เหมือนมณฑลพระจันทร์ที่ถูกเมฆดำปิดไว้, เหมือนภาชนะที่กะทะบังไว้
และเหมือนสิ่งของที่ปิดเผยอยู่แล้วเป็นนิจ. สองบาทคาถาว่า สตถจ วิวภู
โหติ อาโลโก ปสฺสตามิว ความว่า วิวภู คือนิพพาน ข่มมีแก่ผู้สงบ
คือสัตบุรุษผู้เห็นอยู่ ด้วยปัญญาทัสสนะ เหมือนแสงสว่างมีอยู่แก่บุคคล
เห็นอยู่. บทว่า สนฺติเก น วิชานนฺติ มคฺคา ชมฺมสฺส อโกวิทา
ความว่า พระนิพพานใดชื่อว่าอยู่ใกล้ เพราะผู้แสวงหากำหนดส่วนในผม
หรือขนเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ในร่างกายของตน เป็นอารมณ์พึงบรรลุ
ได้โดยลำดับ หรือเพราะแสวงหาความดับขั้นทั้งหลายของตน พระ-
นิพพานนั้นนั้นและเมื่ออยู่ใกล้ๆ เหล่าชนผู้แสวงหา ผู้ไม่ฉลาดในธรรม
ก็ไม่วู้ซึ่งที่ใช่ทางและมีใช่ทาง หรือสัจจธรรมสี่. บทว่า มารเชยฺยานุ-
ปนฺเนถิ ได้แก่ ผู้เข้าถึงวิภูฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ อันเป็นสถานที่อยู่ของมาร
บทว่า โโก นุ อณฺตุตฺตรมฺริเยถิ ความว่า เว้นพระอริยะทั้งหลายเสีย
คนอื่นใครเล่า ควรเพื่อจะรู้บท คือ พระนิพพาน. บทว่า สมฺมทถฺยถาย
ปรนิพฺพนฺติ ความว่า รู้โดยชอบด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยอรหัต ใน
ลำดับนั้นแล เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ข่มดับสนิท ด้วยกิเลสปรินิพพาน การ
ดับกิเลส อีกนัยหนึ่งเป็นผู้ไม่มีอาสวะ เพราะรู้ชอบข่มปรินิพพาน ด้วย
ชั้นปรินิพพาน ดับขั้นในที่สุด.

จบ อรรถกถาปฐมรูปารามสูตรที่ ๓

๔. ทุติยรูปารามสูตร^๑

ว่าด้วยผู้ยินดีในอายตนะ ๖ อยู่เป็นทุกข์

[๒๑๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์เป็นผู้มีรูปเป็นที่
มายินดี เป็นผู้ยินดีแล้วในรูป เป็นผู้เพลิดเพลินแล้วในรูป เพราะรูป
แปรปรวน คลายไปและดับไป เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมอยู่เป็นทุกข์
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้มีเสียงเป็นที่มายินดี...เป็นผู้มีกลิ่นเป็น
ที่มายินดี...เป็นผู้มีรสเป็นที่มายินดี...เป็นผู้มีโณภูฏัพพะเป็นที่มายินดี...
เป็นผู้มีธรรมารมณเป็นที่มายินดี เป็นผู้ยินดีแล้วในธรรมารมณ เป็นผู้
เพลิดเพลินแล้วในธรรมารมณ เพราะธรรมารมณแปรปรวน คลายไป
และดับไป เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมอยู่เป็นทุกข์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ส่วนตถาคตผู้อรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ รู้แจ้งแล้วซึ่งความเกิดขึ้น ความ
ดับไป คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูปทั้งหลาย ไม่เป็น
ผู้มีรูปเป็นที่มายินดี ไม่เป็นผู้ยินดีแล้วในรูป ไม่เป็นผู้เพลิดเพลินแล้วในรูป
เพราะรูปแปรปรวน คลายไปและดับไป ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข ตถาคตผู้
อรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ รู้แจ้งแล้วซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ
และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งเสียง... แห่งกลิ่น... แห่งรส... แห่ง
โณภูฏัพพะ... แห่งธรรมารมณ ตามความเป็นจริง ไม่เป็นผู้มีธรรมารมณ
เป็นที่มายินดี ไม่เป็นผู้ยินดีแล้วในธรรมารมณ ไม่เป็นผู้เพลิดเพลินแล้ว
ในธรรมารมณ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะธรรมารมณแปรปรวนไป
คลายไปและดับไป ตถาคตก็ย่อมอยู่เป็นสุข.

จบ ทุติยรูปารามสูตรที่ ๔

๑. อรรถกถาสูตที่ ๔ -๑๐ แก้วไว้ท้ายวรรคนี้.

๕. ปฐมมคฺคมหากสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ ไมใช่สิ่งของตน

[๒๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่าไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุนั้นเสีย จักขุนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละใจนั้นเสีย ใจนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ชนพินาหญา ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ที่มีอยู่ในเขตวันนี้ไป หรือพืงเผา หรือพืงทำตามสมควรแก่เหตุ เธอทั้งหลายพืงมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำพวกเราไปหรือเผา หรือทำพวกเราตามสมควรแก่เหตุ ดังนี้บ้างหรือหนอ. ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า หาเป็นดั่งนั้นไม่ พระเจ้าข้า.

พ. ซื่อนั้น เพราะเหตุอะไร.

ภิก. เพราะเหตุว่า ญาเป็นต้นนั้นมิได้เป็นคน หรือเป็นของ. เนื่องด้วยตนของข้าพระองค์ทั้งหลายเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล จักขุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุนั้นเสีย จักขุนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละใจนั้นเสีย ใจนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข.

จบ ปฐมมคฺคมหากสูตร

๖. พุทธินคฺคมหากสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอก ๖ ไม่ใช่ของตน

[๒๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่าไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละธรรมารมณ์นั้นเสีย ธรรมารมณ์นั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชนพินฺหาญฺหาไม้ กิ่งไม้และใบไม้ที่มีอยู่ในเขตวันนี้ไป หรือพินฺหาญ หรือพินฺหาญตามสมควรแก่เหตุ เธอทั้งหลายพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำพวกเราไป หรือพา หรือทำตามสมควรแก่เหตุ ดังนี้ บ้างหรือหนอ. ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า หาเป็นดังนั้นไม่ พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้น เพราะเหตุอะไร.

ภ. เพราะเหตุว่า ญฺหาเป็นต้นต้นนั้นมิได้เป็นตน หรือเป็นของเนื่องด้วยตนของข้าพระองค์ทั้งหลายเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ธรรมารมณีนี่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละธรรมารมณีนั่นเสีย
ธรรมารมณีนั่นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
เพื่อความสุข.

จบ ทศิยนคัมภักตสูตรที่ ๖

๗. ปฐมเหตุอัมมัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นของไม่เที่ยง

[๒๒๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของไม่เที่ยง แม่เหตุและ
ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุนั้นก็ไม่เที่ยง จักขุอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่
ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า ฯลฯ ใจเป็นของไม่เที่ยง แม่เหตุและปัจจัย
เพื่อความเกิดขึ้นแห่งใจนั้นก็ไม่มีเที่ยง ใจอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่ไม่เที่ยง ที่
ไหนจักเที่ยงเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ แม้ในหู แม้ในจมูก แม้ในลิ้น แม้ในกาย
แม้ในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึง
หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมเหตุอัมมัตตสูตรที่ ๗

๘. ทุติยเหตุอัชฌัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๒๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นทุกข์ แม่เหตุและปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุนั้นก็เป็นทุกข์ จักขุอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า ฯลฯ ใจเป็นทุกข์ แม่เหตุและปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งใจก็เป็นทุกข์ ใจอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ แม้ในหู แม้ในจมูก แม้ในลิ้น แม้ในกาย แม้ในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี

[๒๒๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นอนัตตา แม่เหตุและปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุก็เป็นอนัตตา จักขุอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอิตตาเล่า ฯลฯ ใจเป็นอนัตตา แม่เหตุและปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งใจก็เป็นอนัตตา ใจอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอิตตาเล่า. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ แม้ในหู แม้ในจมูก แม้ในลิ้น แม้ในกาย แม้ในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุติยอัชฌัตตสูตรที่ ๘

๘. ปฐมเหตุพาหิรสสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์

[๒๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นของไม่เที่ยง แม่เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งรูปก็ไม่เที่ยง รูปอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ ธรรมารมณเป็นของไม่เที่ยง แม่เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมารมณก็ไม่เที่ยง ธรรมารมณอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเสียง แม้ในกลิ่น แม้ในรส แม้ในโสภณัฐพะ แม้ในธรรมารมณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ แม่เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งรูปก็เป็นทุกข์ รูปอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ ธรรมารมณเป็นทุกข์ แม่เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมารมณก็เป็นทุกข์ ธรรมารมณอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเสียง แม้ในกลิ่น แม้ในรส แม้ในโสภณัฐพะ แม้ในธรรมารมณ เมื่อเบื่อหน่าย

ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบ
แล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมเหตุพาหิรสสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยเหตุพาหิรสสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา

[๒๒๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา แม่เหตุและปัจจัย
เพื่อความเกิดขึ้นแห่งรูปก็เป็นอนัตตา รูปอันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นอนัตตา
ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ ธรรมารมณ์เป็น
อนัตตา แม่เหตุและปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมารมณ์ก็เป็นอนัตตา
ธรรมารมณ์อันเกิดแต่เหตุปัจจัยที่เป็นอนัตตาที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้
ในรูป แม้ในเสียง แม้ในกลิ่น แม้ในรส แม้ในโสภณรูปพะ แม้ใน
ธรรมารมณ์ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึง
หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นและ รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อ
ความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุติยเหตุพาหิรสสูตรที่ ๑๐

จบ เทวทหวรรคที่ ๔

อรรถกถาทุติยรูปารามสูตรที่ ๔ เป็นต้น

สูตรที่ ๔ เมื่อทรงแสดงล้วน ๆ ก็ตรัสด้วยอรรถาธิบายของบุคคลผู้จะ
ตรัสรู้. สูตรที่ ๕ เป็นต้น ก็ตรัสด้วยอรรถาธิบายของบุคคลผู้จะตรัสรู้โดย
ประการนั้น ๆ. ส่วนเนื้อความแห่งสูตรเหล่านั้น ปราภุชัคแล้วแล.

จบ เทวทหรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เทวทหสูตร
๒. ขณสูตร
๓. ปฐมรูปารามสูตร
๔. ทุติย-
รูปารามสูตร
๕. ปฐมนตุมหากสูตร
๖. ทุติยนะตุมหากสูตร
๗. ปฐม-
เหตุอัมตสูตร
๘. ทุติยเหตุอัมตสูตร
๙. ปฐมเหตุพาหิรสูตร
๑๐. ทุติยเหตุพาหิรสูตร.

นวปุราณวรรคที่ ๕

๑. กรรมสูตร

ว่าด้วยกรรมเก่าและกรรมใหม่

[๒๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมทั้งใหม่และเก่า ความดับแห่งกรรม และปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งกรรม ท่านทั้งหลาย จงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมเก่าเป็นไฉน. จักขุอันบัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า อันปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งแล้ว สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอันบัณฑิต พึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า กรรมเก่า.

[๒๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมใหม่เป็นไฉน. กรรมที่บุคคลทำด้วย กาย วาจา ใจ ในบัดนี้ นี้เราเรียกว่า กรรมใหม่.

[๒๒๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งกรรมเป็นไฉน. นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะความดับแห่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม นี้เราเรียกว่า ความดับแห่งกรรม.

[๒๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งกรรม เป็นไฉน. อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ สัมมาวาจา ๑ สัมมากัมมันตะ ๑ สัมมาอาชีวะ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งกรรม.

[๒๓๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่า กรรมใหม่ ความดับแห่งกรรมและปฏิบัติอันให้ถึงความดับกรรม เราได้แสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้แล กิจใดแล อันเราผู้ศาสดา ผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลผู้อนุเคราะห์แก่สาวกทั้งหลาย พึงทำ กิจนั้นเราทำแล้วเพราะอาศัยความอนุเคราะห์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่างเปล่า เธอทั้งหลายจงพยายาม อย่างประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนใจในภายหลัง นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

จบ กรรมสูตรที่ ๑

นพปฺราณวรรคที่ ๕

อรรถกถากรรมสูตรที่ ๑

นพปฺราณวรรค กรรมสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นพปฺราณานิ แปลว่า ใหม่ และ เก่า. บทว่า จกฺขุ ภิกฺขเว ปฺราณกมฺมํ ความว่า จักขุ ไม่เป็นของเก่า. กรรมต่างหาก เป็นของเก่า. แต่ท่านกล่าวอย่างนั้น ตามชื่อแห่งปัจจัยเพราะเกิดแต่กรรม. บทว่า อภิสงฺขตํ ความว่า อันปัจจัยประชุมปรุงแต่งขึ้น. บทว่า อภิสณฺเจตยิตํ ได้แก่สำเร็จด้วยเจตนา. บทว่า เวทนิยํ ทฏฺฐพฺพํ ความว่า พึงเห็นว่า เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา. บทว่า นิโรธา วิมุตฺติ สฺสตี ความว่า นิโรชย่อมถูกต้องวิมุตติ เพราะกรรม ๓ อย่างนี้ดับไป. บทว่า อัย วุจฺจตี ความว่า นิโรชความดับ อันเป็นอารมณ์แห่งวิมุตตินั้น ท่านเรียกว่า กรรมนิโรชดับกรรม. ดังนั้น จึงตรัสวิปัสสนาอันเป็นบุพภาค ส่วนเบื้องต้น ไว้ในพระสูตรนี้.

จบ อรรถกถากรรมสูตรที่ ๑

๒. ปฐมสัปพายสูตร^๑

ว่าด้วยปฏิบัติทาเป็นสัปปาเยแก่นิพพาน

[๒๓๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงปฏิบัติทาอันเป็นสัปปาเยแก่นิพพาน แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติทาอันเป็นสัปปาเยแก่นิพพานนั้นเป็นไฉน. ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเห็นว่า จักขุไม่เที่ยง รูปทั้งหลายไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง แม้อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ฯลฯ ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเห็นว่า ใจไม่เที่ยง ธรรมารมณไม่เที่ยง มโนวิญญาณไม่เที่ยง มโนสัมผัสไม่เที่ยง แม้อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย น เป็นปฏิบัติทาอันเป็นสัปปาเยแก่นิพพาน.

จบ ปฐมสัปพายสูตร ๒

๓. ทุติยสัปพายสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติทาเป็นสัปปาเยแก่นิพพาน

[๒๓๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิบัติทาอันเป็นสัปปาเยแก่นิพพานแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติทาอันเป็นสัปปาเยแก่นิพพานนั้นเป็นไฉน. ภิกษุในศาสนานี้ เห็นว่า

๑. อรรถกถาสูตที่ ๒ - ๕ แก้วรวมกันไว้ท้ายสูตรที่ ๕

จักขุเป็นทุกข์ รูปเป็นทุกข์ จักขุวิญญาณเป็นทุกข์ จักขุสัมผัสเป็นทุกข์
แม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ
สัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นทุกข์ ฯลฯ ภิกษุในศาสนานี้ เห็นว่า ใจเป็นทุกข์
ธรรมารมณเป็นทุกข์ มโนวิญญาณเป็นทุกข์ มโนสัมผัสเป็นทุกข์ แม่
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัยก็เป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลปฏิบัติทาทอันเป็นสัพปาเย
แก่นิพพาน.

จบ ทุตติยสัพปาเยสูตรที่ ๓

๔. ตติยสัพปาเยสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติทาทเป็นสัพปาเยแก่นิพพาน

[๒๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิบัติทาทอันเป็นสัพปาเย
แก่นิพพานแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ปฏิบัติทาทอันเป็นสัพปาเยแก่นิพพานนั้นเป็นไฉน. ภิกษุในศาสนานี้ เห็นว่า
จักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา จักขุสัมผัส
เป็นอนัตตา แม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นอนัตตา ฯลฯ ภิกษุในศาสนานี้ เห็นว่า
ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณเป็นอนัตตา มโนวิญญาณเป็นอนัตตา มโน-
สัมผัสเป็นอนัตตา แม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่
เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แล
ปฏิบัติทาทอันเป็นสัพปาเยแก่นิพพาน.

จบ ตติยสัพปาเยสูตรที่ ๔

๕. จตุตถสัปปายสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติเป็นสัปปายะแก่นิพพาน

[๒๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิบัติอันเป็นสัปปายะแก่นิพพานแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติอันเป็นสัปปายะแก่นิพพานนั้นเป็นไฉน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจักสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน. จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส แม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภิก. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ใจเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภิก. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา.

ภิก. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ธรรมารมณ์ มโนวิญญาน มโนสัมผัส แม่สุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภิก. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน
ของเรา

ภิก. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ แม้ในรูป แม้ในจักขุวิญญาณ แม้ในจักขุสัมผัส
แม้ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ
สัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในใจ แม้ในธรรมารมณ์ แม้ใน
มโนวิญญาณ แม้ในมโนสัมผัส แม้ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่
จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นปฏิบัติทาอันเป็นสัปปายะแก่นิพพาน.

จบ จตุตถสัปปายสูตรที่ ๕

อรรถกถาอนิจจนิพพานสัปปายสูตรที่ ๒ เป็นต้น

ในอนิจจนิพพานสัปปายสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นิพพานสัปปาย ได้แก่ อันเป็นสัปปายะ คือ ปฏิบัติทาอัน
เป็นอุปการะแก่พระนิพพาน. แม้ในสูตรที่ ๓ เป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน.
แต่ในพระสูตรทั้ง ๔ นี้ ตรัสมรรค ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนาโดยลำดับ.

จบ อรรถกถาอนิจจนิพพานสัปปายสูตรที่ ๒ - ๕

๖. อนันตเวทิกานาจริยสูตร^๑

ว่าด้วยผู้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่เป็นทุกข์และเป็นสุข

[๒๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้อันไม่มีอันตเวทิก ไม่มีอาจารย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังมีอันตเวทิก ยังมีอาจารย์อยู่เป็นทุกข์ ไม่สำราญ ส่วนภิกษุไม่มีอันตเวทิก ไม่มีอาจารย์ อยู่เป็นสุขสำราญ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุยังมีอันตเวทิก ยังมีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สำราญเป็นไหน. ธรรมทั้งหลายอันเป็นบาป เป็นอกุศล คือ ความดำริอันฟุ้งซ่านอันเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ย่อมบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ อกุศลธรรมเหล่านั้นย่อมอยู่ภายในของภิกษุนั้น เพราะอกุศลธรรมอยู่ภายในของภิกษุนั้น เหตุนั้นเราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า มีอันตเวทิก เพราะอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมครอบงำภิกษุนั้น เหตุนั้นเราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า มีอาจารย์ อีกประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามก คือ ความดำริฟุ้งซ่าน เป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะฟังเสียง ด้วยหู... เพราะสูดกลิ่นด้วยจมูก... เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น . . . เพราะถูกต้อง โสณัฐพะด้วยกาย. . . เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมเหล่านั้นอยู่ภายในของภิกษุนั้น เพราะอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นอยู่ภายในของภิกษุนั้น เหตุนั้น เราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า มีอันตเวทิก เพราะอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมครอบงำภิกษุนั้น เหตุนั้นเราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า มีอาจารย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีอันตเวทิก มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สำราญ อย่างนี้เลย.

๑. อรรถกถาสูตที่ ๖ - ๗ แก่รวมไว้ท้ายสูตรที่ ๗

[๒๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่มีอันตเวาสิก ไม่มี
อาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุข สำราญอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรม
อันลามก คือ ความดำริฟุ้งซ่าน เป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ
ไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ อกุศลธรรมอัน
ลามกเหล่านั้น ไม่อยู่ในภายในของภิกษุนั้น เพราะอกุศลธรรมอันลามก
ไม่อยู่ในภายในของภิกษุนั้น เหตุนั้น เราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ไม่มีอัน-
ตเวาสิก เพราะอกุศลธรรมอันลามกไม่ครอบงำภิกษุนั้น เหตุนั้น เราจึง
เรียกภิกษุนั้นว่า ไม่มีอาจารย์ อกุศลธรรมอันลามก คือ ความดำริอัน
ฟุ้งซ่าน เป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะ
ฟังเสียงด้วยหู เพราะสูดกลิ่นด้วยจมูก เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วยกาย เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอัน
ลามกเหล่านั้น ไม่อยู่ในภายในของภิกษุนั้น เพราะอกุศลธรรมอันลามก
ไม่อยู่ในภายในของภิกษุนั้น เหตุนั้น เราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ไม่มีอัน-
ตเวาสิก เพราะอกุศลธรรมอันลามกไม่ครอบงำภิกษุนั้น เหตุนั้น เราจึง
เรียกภิกษุนั้นว่า ไม่มีอาจารย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่มีอันตเวาสิก
ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุขสำราญ ด้วยประการอย่างนี้แล คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์อันไม่มีอันตเวาสิก ไม่มีอาจารย์
ดังนี้ ภิกษุผู้มีอันตเวาสิก มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สำราญ (ส่วน)
ผู้ไม่มีอันตเวาสิก ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุขสำราญ ดังนี้แล.

จบ อนันตเวาสิกานาจริยสูตรที่ ๖

๗. ติตถียสูตร

ว่าด้วยทุกข์

[๒๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ พึงถามพวกเธออย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกท่านอยู่ประพตติพรหมจรรย์ ในสำนักพระสมณโคดมเพื่อประสงค์อะไร. พวกเธอเมื่อถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์แก่พวกเธออย่างนี้ว่า พวกเราอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในสำนัก พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ก็ถ้าพวกเขาถามอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย ก็ทุกข์ที่ท่านทั้งหลายอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในสำนักพระสมณโคดมเพื่อรู้นั้น เป็นไฉน พวกเธอพึงพยากรณ์แก่พวกเธออย่างนี้ว่า พวกเรา อยู่ประพตติพรหมจรรย์ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ คือจักษุ ทุกข์คือรูป ทุกข์คือจักษุวิญญาณ ทุกข์คือจักษุสัมผัส ทุกข์คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ จักษุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ พวกเราอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์คือใจ ทุกข์คือธรรมารมณ์ ทุกข์คือมโนวิญญาณ ทุกข์คือมโนสัมผัส ทุกข์คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย คุก่อนอาวุโสทั้งหลาย พวกเธอเมื่อถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์แก่พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น อย่างนี้แล.

จบ ติตถียสูตรที่ ๗

อรรถกถาอันเตवासิกสูตรที่ ๖ เป็นต้น

ในอันเตवासิกสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อนนุเตวลิก** ได้แก่เว้นจากกิเลสอันอยู่ในภายใน. บทว่า **อนาจริยก** ได้แก่เว้นจากกิเลสอันมาจากภายนอก. บทว่า **อนุตสฺส วสนฺติ** ได้แก่ ย่อมอยู่ในภายในของผู้นั้น. บทว่า **เต น** **สมุทาจฺรฺนฺติ** ความว่า อกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมครอบงำ ท่วมทับ ผู้นั้น หรือให้ผู้นั้นสำเหนียก กิเลสเหล่านั้นชื่อว่าเป็นอาจารย์ของเขา ด้วยอรรถว่าอบรม กล่าวคือให้ สำเหนียกดังนี้ว่า จงทำเวชกรรมอย่างนี้ จงทำทุตกรรมอย่างนี้. กิเลส เหล่านี้ ย่อมชื่อว่า เป็นอาจารย์ดังนี้. อธิบายว่า ภิกษุเป็นผู้อันอาจารย์ เหล่านี้ทำให้เสื่อมใส. คำที่เหลือในที่นี้ พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว นั้นแล. สูตรที่ ๗ มีนัยดังกล่าวแล้วแล.

จบ อรรถกถาอันเตवासิกสูตรที่ ๖ - ๗

๘. ปริยายสูตร

ว่าด้วยเหตุที่จะให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์หรือหัตตผล

[๒๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุมีหรือ ที่จะให้ภิกษุอาศัย พยากรณ์หรือหัตตผล เว้นจากเชื่อผู้อื่น หรือเว้นจากความชอบใจ เว้นจาก การฟังต่อ ๆ กันมา เว้นจากการนึกเอาตามเหตุ เว้นจากการถือเอาใจ ความตามความเห็นของตน ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบ แล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ภิกษุ

ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล เป็นผู้แนะนำ เป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอเนื้อความแห่งภยิตนี้จึงแจ่มแจ้ง กะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัส พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุมีอยู่ ที่จะให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์อรหัตตผล เว้นจากการเชื่อผู้อื่น เว้นจากความชอบใจ เว้นจากการฟังต่อ ๆ กันมา เว้นจากการนึกเอาตามเหตุ เว้นจากการถือเอาว่าต้องกับความเห็นของตน ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๔๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุที่จะให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์อรหัตตผล ฯลฯ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะและโมหะอันมีอยู่ในภายในว่าราคะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ในภายในว่า ราคะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา หรือรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันไม่มีอยู่ในภายในว่า ราคะ โทสะ และโมหะไม่มีอยู่ในภายในของเรา คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม เหล่านี้พึงทราบด้วยการเชื่อต่อผู้อื่น พึงทราบด้วยความชอบใจ พึง

ทราบด้วยการฟังต่อ ๆ กันมา ฟังทราบด้วยการนึกเอาตามเหตุ หรือ ฟังทราบด้วยการถือเอาว่าต้องกับความเห็นของคนบ้างหรือหนอ. ภิกษุ เหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ฟังทราบได้เพราะเห็นด้วย ปัญญาไม่ใช่หรือ.

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็เหตุให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์ อรหัตผล เว้นจากการเชื่อผู้อื่น เว้นจากความชอบใจ เว้นจากการฟัง ต่อ ๆ กันมา เว้นจากการนึกเอาตามเหตุ เว้นจากการถือเอาว่าต้องกับ ความเห็นของคน ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจ ที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้มีรสด้วย ดิน ฯลฯ.

[๒๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุรู้แจ้ง ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ใน ภายใกว่า ราคะ โทสะ และโมหะมีอยู่ในภายในของเรา หรือย่อมรู้ชัด ซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันไม่มีอยู่ในภายใกว่า ราคะ โทสะ และโมหะ ไม่มีอยู่ในภายในของเรา ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณ์อย่างใดด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะอันมีอยู่ในภายใกว่า ราคะ โทสะ และโมหะมี อยู่ในภายในของเรา หรือย่อมรู้ชัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ อันไม่มีอยู่

ในภายในว่า รากะ โทสะ และโมหะไม่มีอยู่ในภายในของเรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้พึงทราบได้ด้วยการเชื่อต่อผู้อื่น ทราบได้ด้วยความชอบใจ ทราบได้ด้วยการฟังต่อ ๆ กันมาทราบได้ด้วยการนึกเอาตามเหตุ หรือพึงทราบได้ด้วยการถือเอาว่าต้องกับความเห็นของตน บ้างหรือหนอ.

ภ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ธรรมเหล่านี้พึงทราบได้เพราะเห็นด้วยปัญญามิใช่หรือ.

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็เป็นที่เหตุให้ภิกษุอาศัยพยากรณ์ อรรถผลเว้นจากการเชื่อต่อผู้อื่น เว้นจากความชอบใจ เว้นจากการฟังต่อ ๆ กันมา เว้นจากการนึกเอาตามเหตุ เว้นจากการถือเอาว่าต้องกับความเห็นของตน ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปริยายสูตรที่ ๘

อรรถกถาปริยายสูตรที่ ๘

ในปริยายสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ยัม ปริยายัม อากมม ความว่า อาศัยเหตุใด. บทว่า อญฺญเตจฺว สทฺธธา ความว่า เว้นศรัทธา คือ ปราศจากศรัทธา. ก็ในที่นี้ บทว่า สทฺธธา ไม่ได้หมายเอาศรัทธา ที่ประจักษ์ (เห็นด้วยตนเอง) แต่คำว่า ศรัทธานี้ ท่านกล่าวหมายถึงอาการเชื่อที่ฟังคนอื่นพูดว่าเขาว่าอย่างนั้นแล้ว

ก็มีได้เลื่อมใสอาการ คือ การให้ชอบใจแม้ในสิ่งที่ชอบใจเป็นต้น เห็นด้วยแล้วยึดถือว่า นี่มีจริงเป็นจริง ชื่อว่า รุจิ ชอบใจ ฟังตามคำบอกเล่าว่า เรื่องนี้จักมีจักเป็นจริง ชื่อว่า ฟังตามกันมา. เมื่อนั่งคิดถึงเหตุ เหตุย่อมปรากฏ เมื่อเหตุปรากฏอย่างนี้ การเชื่อถือว่า เรื่องนี้มีจริง ชื่อว่า ตรึกตามอาการ. อธิบายว่า ตรึกตามเหตุ. เมื่อนั่งคิด ลัทธิอันลามก ย่อมเกิดขึ้นอาการคือการถือเอาลัทธิลามกนั้นว่า สิ่งนี้ก็คือสิ่งนั้นมีอยู่ ชื่อว่า เชื่อด้วยชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน. บทว่า อณฺเฏ พุยากเรยฺย ความว่า หลุดพื้นฐานะ ๕ เหล่านี้แล้ว ฟังพยากรณ์พระอรหันต์. ในสูตรนี้ตรัสถึงปัจเจกขณญาณ สำหรับพระเสขะและอเสขะ.

จบ อรรถกถาปริยายสูตรที่ ๘

๕. อินทริยสูตร

ว่าด้วยเรื่องอินทริย์

[๒๔๑] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยอินทริย์ ๆ ดังนี้ ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอินทริย์ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูก่อนภิกษุ ถ้าวาภิกษุพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในจักขุอินทริย์ ย่อมเบือนหายในจักขุอินทริย์ ฯลฯ พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและ

ความเสื่อมในมโนอินทรีย์ ย่อมเบือนำในมโนอินทรีย์ เมื่อเบือนำ ย่อม
คลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี
ญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี คู่ก่อนภิกษุ
ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

จบ อินทริยสูตรที่ ๕

อรรถกถาอินทริยสูตรที่ ๕

ในอินทริยสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อินทริยสมุปปโน ได้แก่ ภิกษุผู้มีอินทรีย์สมบูรณ์. ในคำนั้น
ภิกษุใดพิจารณาอินทรีย์ ๖ แล้วบรรลุพระอรหัต ภิกษุนั้นชื่อว่า มีอินทรีย์
สมบูรณ์ ภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นผู้ที่มีอินทรีย์สมบูรณ์เพราะประกอบด้วยอินทรีย์
ที่ขาวสะอาดหมดพยศ หรือเพราะประกอบด้วยอินทรีย์ มีศรัทธาเป็นต้น
ที่เกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณาอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงหมายเอาภิกษุผู้มีอินทรีย์สมบูรณ์นั้น จึงทรงทำเทศนาให้พิสดารแก่
ภิกษุนั้นโดยนัยมีอาทิว่า จกฺขุนฺทฺริเย จ ดังนี้ แล้วตรัสว่า เหตุดาวตาโ
ภิกษุ อินทริยสมุปปโน ภิกษุที่ชื่อว่า สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ ด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้น.

จบ อรรถกถาอินทริยสูตรที่ ๕

๑๐. ธรรมกถิกสูตร

ว่าด้วย เหตุที่เรียกว่าเป็นธรรมกถิก

[๒๔๔] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ภิกษุเป็นพระธรรมกถิก ๆ ดังนี้ ภิกษุเป็นพระธรรมกถิก ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ถ้าภิกษุ แสดงธรรมเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับจักขุ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นพระธรรมกถิก ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อ ดับจักขุ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าเป็นผู้หลุดพ้น เพราะหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นจักขุ ควร เรียกได้ว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ฯลฯ ภิกษุแสดงธรรมเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับใจ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นพระธรรมกถิก ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับใจ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าเป็นผู้หลุดพ้นเพราะหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นใจ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ บรรลุนิพพานในปัจจุบัน.

จบ ธรรมกถิกสูตรที่ ๑๐

จบ นวปราณวรรคที่ ๕

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๑๐ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบ นวปฺราณวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กรรมสูตร ๒. ปฐมสัปปายสูตร ๓. พุคฺยสัปปายสูตร
๔. ตติยสัปปายสูตร ๕ จตุตถสัปปายสูตร ๖. อนันตเวทลิกานาจริยสูตร
๗. ติตถยสูตร ๘. ปริยายสูตร ๙. อินทริยสูตร ๑๐. ธรรมกถิกสูตร.

รวมวรรคในตติยป้ณณาสกนี้ คือ

๑. โยคักขมิวรรค ๒. โลกกามคุณวรรค ๓. กหปติวรรค
๔. เทวทหวรรค ๕. นวปฺราณวรรค.

จบ ตติยป้ณณาสก

๔. จตุตถปัณณาสกั

นันทิขยวรรคที่ ๑

๑. ปฐมนันทิขยสูตร^๑

ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน

[๒๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นจักขุอันไม่เที่ยงนั้นแล้ว ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นความเห็นชอบ ภิกษุเมื่อเห็นชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน จึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว ฯลฯ ภิกษุเห็นใจอันไม่เที่ยงนั้นแล้ว ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นความเห็นชอบ เมื่อเห็นชอบย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน จึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว.

จบ ปฐมนันทิขยสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยนันทิขยสูตร

ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน

[๒๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปอันไม่เที่ยงนั้นแล้ว ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นความเห็นชอบ ภิกษุเมื่อเห็นชอบย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน จึงสิ้นราคะ เพราะสิ้น

๑. อรรถกถาสูตรที่ ๑ - ๔ แก่รวมกันไว้ท้ายสูตรที่ ๔.

ระคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและระคะ เราจึง
เรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว ภิกษุเห็นเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์
อันไม่เที่ยงนั้นแล้ว ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้น ชื่อว่าเป็นความ
เห็นชอบ ภิกษุเมื่อเห็นชอบย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน
จึงสิ้นระคะ เพราะสิ้นระคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความ
เพลิดเพลินและระคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว.

จบ ตติยวรรคทิวสุตที่ ๒

๓. ตติยวรรคทิวสุต

ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน

[๒๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงใส่ใจถึงจักขุโดย
อุบายอันแยบคาย จงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งจักขุตามความเป็นจริง
เมื่อใส่ใจถึงจักขุโดยอุบายอันแยบคาย พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งจักขุ
ตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน
จึงสิ้นระคะ เพราะสิ้นระคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความ
เพลิดเพลินและระคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว ฯลฯ เธอทั้งหลาย
จงใส่ใจถึงใจ โดยอุบายอันแยบคาย จงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งใจ
ตามความเป็นจริง เมื่อใส่ใจถึงใจ โดยอุบายอันแยบคาย พิจารณาเห็น
ความไม่เที่ยงแห่งใจตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในใจ เพราะสิ้น
ความเพลิดเพลิน จึงสิ้นระคะ เพราะสิ้นระคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน
เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและระคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว.

จบ ตติยวรรคทิวสุตที่ ๓

๔. จตุตถนันทิขยสูตร

ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน

[๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงใส่ใจถึงรูปโดยอุบายอันแยบคาย จงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปตามความเป็นจริง เมื่อใส่ใจถึงรูปโดยอุบายอันแยบคาย พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน จึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว ฯลฯ เธอทั้งหลาย จงใส่ใจถึงธรรมารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย จงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งธรรมารมณ์ตามความเป็นจริง เมื่อใส่ใจถึงธรรมารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งธรรมารมณ์ตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในธรรมารมณ์ เพราะสิ้นความเพลิดเพลิน จึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะ จึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว.

จบ จตุตถนันทิขยสูตรที่ ๔

จตุตถปัณณาสกั

นันทิขยวรรคที่ ๑

อรรถกถานันทิขยสูตรที่ ๑ - ๔

นันทิขยวรรค นันทิขยสูตรที่ ๑ มีวินิจัยดังต่อไปนี้.

บทว่า นนฺทิกฺขยา รากฺขโย รากฺขยา นนฺทิกฺขโย ท่านกล่าวว่ นันฺทิกิ และรากะ โดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน. บทว่า สุวิมุตฺติ ความว่า หลุดพ้นด้วยดี โดยหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล. คำที่เหลือในสูตรนี้ และในสูตรที่ ๒ เป็นต้น ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถานันทิขยสูตรที่ ๑ - ๔

๕. ปฐมชีวกัมพวนสูตร

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงปรากฏตามความเป็นจริง

[๒๔๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน กรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ เพราะเมื่อภิกษุมิจิตตั้งมั่น แล้ว สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริง. ก็อะไรเล่าปรากฏตามความเป็นจริง. คือ จักขุยอมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง รูปยอมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง จักขุวิญญูณยอมปรากฏตามความ

เป็นจริงว่า ไม่เที่ยง จักขุสัมผัสย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง
แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ฯลฯ ใจย่อมปรากฏ
ตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า
ไม่เที่ยง มโนวิญญาณย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง มโนสัมผัส
ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ย่อมปรากฏตาม
ความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ
เพราะเมื่อภิกษุมิจิตตั้งมั่นแล้ว สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริง.

จบ ปฐมชีวิตัมพวนสูตรที่ ๕

๖. ทุตยชีวิตัมพวนสูตร

ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงปรากฏตามความเป็นจริง

[๒๕๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ชีวิตัมพวัน
กรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงหลีกเร้นบำเพ็ญความเพียร เพราะเมื่อ
ภิกษุหลีกเร้นอยู่ สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริง คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็อะไรเล่าย่อมปรากฏตามความเป็นจริง. คือ จักขุย่อมปรากฏ
ตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง รูปย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง

จักขุวิญญานย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง จักขุสัมผัสย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิด เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ฯลฯ ใจ่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง มโนวิญญานย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง มโนสัมผัสย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงหลีกเร้นบำเพ็ญความเพียร เพราะเมื่อภิกษุหลีกเร้นอยู่ สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริง.

จบ ทุติยชีวกัมพวนสูตรที่ ๖

อรรถกถาชีวกัมพวนสูตรที่ ๕ - ๖

สูตรที่ ๕ ตรัสสำหรับเหล่าภิกษุผู้ยังบกพร่องด้วยสมาธิ. สูตรที่ ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ธรรมเนียมของพวกเธอต้องได้พีธีเลี้ยง จึงตรัสสำหรับเหล่าภิกษุผู้ได้รับความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง และความสังคกายแต่ยังบกพร่องด้วยการหลีกเร้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอกุทายติ ได้แก่อันเขารู้กันทั่ว คือ ปรากฏ. ดังนั้น ในสูตรทั้ง ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสมรรค ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนา.

จบ อรรถกถาชีวกัมพวนสูตรที่ ๕ - ๖

๗. ปฐมมหาโกฏฐิกสูตร^๑

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งที่ไม่เที่ยง

[๒๕๑] ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏฐิกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระองค์โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้ว ฟังเป็นผู้หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้า ครัสว่า คุณก่อนโกฏฐิกะ สิ่งใดแล ไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง จักขุไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในจักขุนั้น รูปไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น จักขุวิญญานไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในจักขุวิญญานนั้น จักขุสัมผัสไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในจักขุสัมผัสนั้น แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยไม่เที่ยง. เธอพึงละความพอใจในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยนั้นเสีย หูไม่เที่ยง... จมูกไม่เที่ยง... ลิ้นไม่เที่ยง... กายไม่เที่ยง... ใจไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในใจนั้น ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในธรรมารมณ์ มโนวิญญานไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในมโนวิญญานนั้น มโนสัมผัสไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในมโนสัมผัสนั้น แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ

๑. อรรถกถาสูตที่ ๗-๘-๕ แก้วรวมไว้ท้ายสูตรที่ ๕

มโนสัมผัสเป็นปัจจัยไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยนั้นเสีย คุณก่อน โภกฐิกะ สิ่งใดไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ปฐมมหาโภกฐิกสูตรที่ ๗

๘. ทุติยมหาโภกฐิกสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๒๕๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโภกฐิกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้ว พึงเป็นผู้หลีกเลี่ยงจากหม้ออยู่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนโภกฐิกะ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์. จักขุแลเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในจักขุนั้น รูปเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น จักขุวิญญานเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในจักขุวิญญานนั้น จักขุสัมผัสเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในจักขุสัมผัสนั้น แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสนั้นเสีย หูเป็นทุกข์... จมูกเป็นทุกข์... ลิ้นเป็นทุกข์... กายเป็นทุกข์... ใจเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในใจนั้น ธรรมารมณ

เป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในธรรมารมณนั้น มโนวิญญาณเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในมโนวิญญาณนั้น มโนสัมผัสเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในมโนสัมผัสนั้น แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยนั้นเสีย คุณอนโกฏฐิกะ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ทุตติยมหาโกฏฐิกสูตรที่ ๘

๘. ตุตติยมหาโกฏฐิกสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสงฆ์เป็นอนัตตา

[๒๕๓] ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏฐิกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ๑ ล ๑ ครั้งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ .ขอประทานพระวโรกาส ขอพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้ว พึงเป็นผู้หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เกิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนโกฏฐิกะ ก็สิ่งใดแลเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา คุณอนโกฏฐิกะ จักขุแลเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในจักขุนั้น รูปเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในจักขุวิญญาณนั้น จักขุสัมผัสเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในจักขุสัมผัส

นั่น แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ
สัมผัสเป็นปัจจัยเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในสุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยนั้นเสีย หูเป็น
อนัตตา... จมูกเป็นอนัตตา... ลิ้นเป็นอนัตตา... กายเป็นอนัตตา...
ใจเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในใจนั้น ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา
เธอพึงละความพอใจในธรรมารมณ์นั้น มโนวิญญาณเป็นอนัตตา เธอพึง
ละความพอใจในมโนวิญญาณนั้น มโนสัมผัสเป็นอนัตตา เธอพึงละความ
พอใจในมโนสัมผัสนั้น แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
ที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจ
ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัยนั้นเสีย คุก่อนโกฏฐิกะ สิ่งใดแลเป็นอนัตตา เธอพึงละความ
พอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ตติยมหาโกฏฐิกสูตรที่ ๕

อรรถกถามหาโกฏฐิกสูตรที่ ๗ - ๕

ใน ๓ สูตรมีสูตรที่ ๗ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเฉพาะ
ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติของพระเถระ.

จบ อรรถกถามหาโกฏฐิกสูตรที่ ๗ - ๕

๑๐. มิจฉาทิฏฐิสูตโร

ว่าด้วยการละมิจฉาทิฏฐิ

[๒๕๔] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ บุคคลรู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลรู้เห็นจักขุแล โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นจักขุวิญญาณโดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นจักขุสัมผัสโดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นผัสสะเป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ บุคคลรู้เห็นหู รู้เห็นจมูก รู้เห็นลิ้น รู้เห็นกาย รู้เห็นใจโดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นธรรมารมณ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นมนโณวิญญาณโดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นมนโณสัมผัสโดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ รู้เห็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมนโณสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นของไม่เที่ยง จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้ ดูก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะละมิจฉาทิฏฐิได้.

จบ มิจฉาทิฏฐิสูตโรที่ ๑๐

๑. อรรถกถาสูตโรที่ ๑๐-๑๑-๑๒ แก้วรวมไว้ท้ายสูตโรที่ ๑๒

๑๑. ลักกายทิฏฐิสูต

ว่าด้วยการละลักกายทิฏฐิ

[๒๕๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลรู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงจะละลักกายทิฏฐิได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลรู้เห็นจักขุแลโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นรูปโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นจักขุวิญญาณโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นจักขุสัมผัสโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นแม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ บุคคลรู้เห็นหู รู้เห็นจมูก รู้เห็นลิ้น รู้เห็นกาย รู้เห็นใจโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นธรรมารมณ์โดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นมนโวิญญาณโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นมนโสัมผัสโดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ รู้เห็นแม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมนโสัมผัสเป็นปัจจัย โดยความเป็นทุกข์ จึงจะละลักกายทิฏฐิได้ ดูก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะละลักกายทิฏฐิได้.

๑๒. อัฏฏกานุกิฎฐิสุตต

ว่าด้วยการละอัฏฏกานุกิฎฐิ

[๒๕๖] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลรู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บุคคลรู้เห็นจักขุแล โดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นรูปโดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นจักขุวิญญานโดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นจักขุสัมผัสโดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นแม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัย โดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ บุคคลรู้เห็นหู รู้เห็นจมูก รู้เห็นลิ้น รู้เห็นกาย รู้เห็นใจโดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นธรรมารมณ์โดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นมนโวิญญานโดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นมนโสัมผัสโดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ รู้เห็นแม่สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมนโสัมผัส เป็นปัจจัย โดยความเป็นอนัตตา จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้ คุณก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะละอัฏฏกานุกิฎฐิได้.

จบ อัฏฏกานุกิฎฐิสุตตที่ ๑๒

นันทิยวรรคที่ ๑

อรรถกถามัจฉาทิฏฐิสูตที่ ๑๐ - ๑๒

๓. สุตรมีสูตที่ ๑๐ เป็นต้น ตรัสด้วยอำนาจอรรถาธิบายบุคคล
แผนกหนึ่งต่างหาก. เนื้อความแห่งสูตรเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัยดังกล่าว
แล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถามัจฉาทิฏฐิสูตที่ ๑๐ - ๑๒

จบ นันทิขยวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมนันทิขยสูตร ๒. ทุคตินันทิขยสูตร ๓. ตติยนันทิขยสูตร
๔. จตุตถนันทิขยสูตร ๕. ปฐมชีวกัมพวนสูตร ๖. ทุคยชีวกัมพวนสูตร
๗. ปฐมมหาโกฏฐิกสูตร ๘. ทุคยมหาโกฏฐิกสูตร ๙. ตติยมหาโกฏฐิกสูตร
๑๐. มัจฉาทิฏฐิสูต ๑๑. ตักกายทิฏฐิสูต ๑๒. อัตตานุทิฏฐิสูต.

สัจฉิเปยยาลวรรคที่ ๒

๑. ปฐมฉันทสูตร

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่ไม่เที่ยง

[๒๕๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้นเสีย หูไม่เที่ยง จมูกไม่เที่ยง ลิ้นไม่เที่ยง กายไม่เที่ยง ใจไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในใจนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ปฐมฉันทสูตรที่ ๑

๒. ปฐมราคสูตร

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยง

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในจักขุนั้นเสีย หูไม่เที่ยง จมูกไม่เที่ยง ลิ้นไม่เที่ยง กายไม่เที่ยง ใจไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในใจนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ราคสูตรที่ ๒

๑. สัจฉิเปยยาลวรรคที่ ๒ อรรถกถาแก้ไข้รวม ๆ กัน ท้ายวรรคนี้

๓. ปฐมฉันทราคะสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในจักขุนั้นเสีย หูไม่เที่ยง จมูกไม่เที่ยง ลิ้นไม่เที่ยง กายไม่เที่ยง ใจไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในใจนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ปฐมฉันทราคะสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยฉันทสูตร

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๒๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น หูเป็นทุกข์ จมูกเป็นทุกข์ ลิ้นเป็นทุกข์ กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในใจนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ทุตติยฉันทสูตรที่ ๔

๕. ทุติยรากลสูตร

ว่าด้วยการละระคะในสิ่งที่เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละระคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละระคะในจักขุนั้นเสีย หูเป็นทุกข์ จมูกเป็นทุกข์ ลิ้นเป็นทุกข์ กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละระคะในใจนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละระคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ทุติยรากลสูตรที่ ๕

๖. ทุติยฉันทรากลสูตร

ว่าด้วยการละฉันทระคะในสิ่งที่เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะในจักขุนั้นเสีย หูเป็นทุกข์ จมูกเป็นทุกข์ ลิ้นเป็นทุกข์ กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะในใจนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ทุติยฉันทรากลสูตรที่ ๖

๗. ตติยฉันทสูตร

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๒๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้นเสีย หูเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในใจนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ตติยฉันทสูตรที่ ๗

๘. ตติยราคสูตร

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในจักขุนั้นเสีย หูเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในใจนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ตติยราคสูตรที่ ๘

๕. ตติยฉันทราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในจักขุนั้นเสีย หูเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในใจนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ตติยฉันทราคสูตรที่ ๕

๑๐. จตุตถฉันทสูตร

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่ไม่เที่ยง

[๒๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย เสียงไม่เที่ยง กลิ่นไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง โผฏฐัพพะไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในธรรมารมณ์นั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ จตุตถฉันทสูตรที่ ๑๐

๑๑. จตุตถาราคสูตร

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในรูปนั้นเสีย เสียงไม่เที่ยง กลิ่นไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง โผฏฐัพพะไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในธรรมารมณ์นั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ จตุตถาราคสูตรที่ ๑๑

๑๒. จตุตถฉันทาราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าไม่เที่ยง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในรูปนั้นเสีย เสียงไม่เที่ยง กลิ่นไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง โผฏฐัพพะไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในธรรมารมณ์นั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ จตุตถฉันทาราคสูตรที่ ๑๒

๑๓. ปัญจมนทสูตร

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๒๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย เสียงเป็นทุกข์ กลิ่นเป็นทุกข์ รสเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในธรรมารมณ์นั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ปัญจมนทสูตรที่ ๑๓

๑๔. ปัญจมราคสูตร

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในรูปนั้นเสีย เสียงเป็นทุกข์ กลิ่นเป็นทุกข์ รสเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในธรรมารมณ์นั้นเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งนั้นเสีย

จบ ปัญจมราคสูตรที่ ๑๔

๑๕. ปัญจมนัทรากสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นทุกข์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในรูปนั้นเสีย เสียงเป็นทุกข์ กลิ่นเป็นทุกข์ รสเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในธรรมารมณ์นั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ ปัญจมนัทรากสูตรที่ ๑๕

๑๖. นัฏฐฉันทสูตร

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๒๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย เสียงเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในธรรมารมณ์นั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้นเสีย.

จบ นัฏฐฉันทสูตรที่ ๑๖

๑๗. นัฏฐารากสูตร

ว่าด้วยการละระคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละระคะใน
สิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา. ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละระคะในรูปนั้นเสีย เสียง
เป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา
ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละระคะในธรรมารมณ์นั้นเสีย
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละระคะในสิ่งนั้น
เสีย.

จบ นัฏฐารากสูตรที่ ๑๗

๑๘. นัฏฐันทรากสูตร

ว่าด้วยการละฉันทระคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะ
ในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะในรูปนั้นเสีย เสียง
เป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา
ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะในธรรมารมณ์นั้น
เสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทระคะ
ในสิ่งนั้นเสีย.

จบ นัฏฐันทรากสูตรที่ ๑๘

๑๙. ปฐมอดิตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง

[๒๖๓] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง หูที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง จมูกที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง ลิ้นที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง กายที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง ใจที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในจักขุ แม้ในหู แม้ในจมูก แม้ในลิ้น แม้ในกาย แม้ในใจ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมอดิตสูตรที่ ๑๙

๒๐. ปฐมอนาคตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง

[๒๖๔] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง หูที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง จมูกที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง ลิ้นที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง กายที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง ใจที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมอนาคตสูตรที่ ๒๐

๒๑. ปฐมปัจจุบันนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง

[๒๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง หูที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง จมูกที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ลิ้นที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง กายที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ใจที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมปัจจุบันนสูตรที่ ๒๑

๒๒. ทุติยอดีตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นทุกข์

[๒๖๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ หูที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ จมูกที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ลิ้นที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ กายที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ใจที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุติยอดีตสูตรที่ ๒๒

๒๓. ทุติยอนาคตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ หูที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ จมูกที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ลิ้นที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ กายที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ใจที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ ทุติยอนาคตสูตรที่ ๒๓

๒๔. ทุติยปัจจุบันนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ หูที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ จมูกที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ลิ้นที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ กายที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ใจที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ ทุติยปัจจุบันนสูตรที่ ๒๔

๒๕. ตติยอดีตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา

[๒๖๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา หูที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา จมูกที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ลิ้นที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา กายที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ใจที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ ตติยอดีตสูตรที่ ๒๕

๒๖. ตติยอนาคตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา หูที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา จมูกที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ลิ้นที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา กายที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ใจที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี

จบ ตติยอนาคตสูตรที่ ๒๖

๒๗. คติยปัจจุบันนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา หูที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา จมูกที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ลิ้นที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา กายที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ใจที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ คติยปัจจุบันนสูตรที่ ๒๗

๒๘. จตุตถอติตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง

[๒๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง เสียงที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง กลิ่นที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง รสที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง โสภณวัตถุที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีตเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ จตุตถอติตสูตรที่ ๒๘

๒๕. จตุตถอนาคตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง เสียงที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง กลิ่นที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง รสที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง โผฏฐัพพะที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ที่เป็นอนาคตเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ จตุตถอนาคตสูตรที่ ๒๕

๓๐. จตุตถปัจจุบันนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง เสียงที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง กลิ่นที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง รสที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง โผฏฐัพพะที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ จตุตถปัจจุบันนสูตรที่ ๓๐

๓๑. ปัญจมอดีตสูตร

ว่าด้วยอายุตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นทุกข์

[๒๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ เสียงที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ กลิ่นที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ รสที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ ปัญจมอดีตสูตรที่ ๓๑

๓๒. ปัญจมอนาคตสูตร

ว่าด้วยอายุตนะภายนอกที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ เสียงที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ กลิ่นที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ รสที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์ที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ ปัญจมอนาคตสูตรที่ ๓๒

๓๓. ปัญจมปัจจุบันนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ เสียงที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ กลิ่นที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ รสที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปัญจมปัจจุบันนสูตรที่ ๓๓

๓๔. ัญฐอติตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา

[๒๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา เสียงที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา กลิ่นที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา รสที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ัญฐอติตสูตรที่ ๓๔

๓๕. ฌัฏฐอนาคตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา เสียงที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา กลิ่นที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา รสที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ฌัฏฐอนาคตสูตรที่ ๓๕

๓๖. ฌัฏฐปัจจุปันนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา เสียงที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา กลิ่นที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา รสที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุปันเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ฌัฏฐปัจจุปันนสูตรที่ ๓๖

๓๗. ปฐมอนิจจสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ หูที่เป็นอดีตไม่เที่ยง จมูกที่เป็นอดีตไม่เที่ยง ลิ้นที่เป็นอดีตไม่เที่ยง กายที่เป็นอดีตไม่เที่ยง ใจที่เป็นอดีตไม่เที่ยง ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมอนิจจสูตรที่ ๓๗

๓๘. ทุตติยอนิจจสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๗๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอยู่อย่างนี้ หูที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง จมูกที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ลิ้นที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง กายที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ใจที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุตติยอนิจจสูตรที่ ๓๘

๓๕. ตติยอนิจจสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ หูที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง จมูกที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง ลิ้นที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง กายที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง ใจที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ตติยอนิจจสูตรที่ ๓๕

๔๐. ปฐมทุกขสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ หูที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ จมูกที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ลิ้นที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ กายที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ใจที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมทุกขสูตรที่ ๔๐

๔๑. ทุตติยทุกขสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน
มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง
อย่างนี้ หูที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ จมูกที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ลิ้นที่เป็น
อนาคตเป็นทุกข์ กายที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ใจที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ฯลฯ
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ทุตติยทุกขสูตรที่ ๔๑

๔๒. ตติยทุกขสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน
มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้
หูที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ จมูกที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ลิ้นที่เป็นปัจจุบัน
เป็นทุกข์ กายที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ใจที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ฯลฯ
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ตติยทุกขสูตรที่ ๔๒

๔๓. ปฐมอนัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา

[๒๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตาสິงนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ซ้อนี่พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ หูที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา จมูกที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ลิ้นที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา กายที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ใจที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ซ้อนี่พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ปฐมอนัตตสูตรที่ ๔๓

๔๔. ทุตติยอนัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตาสິงนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา ซ้อนี่พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ หูที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา จมูก เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ลิ้นที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา กายที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ใจที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ทุตติยอนัตตสูตรที่ ๔๔

๔๕. ตติยอนัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ หูที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา จมูกที่เป็น ปัจจุบัน เป็นอนัตตา ลิ้นที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา กายที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ใจที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ตติยอนัตตสูตรที่ ๔๕

๔๖. จตุตถอนิจจสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๓๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นอดีตไม่เที่ยง กลิ่นที่เป็นอดีตไม่เที่ยง รสที่เป็นอดีตไม่เที่ยง โผฏฐัพพะที่เป็นอดีตไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ จตุตถอนิจจสูตรที่ ๔๖

๔๗. ปัญจมนิจจสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอนาคตไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น
เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้น
ไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง กลิ่นที่เป็น
อนาคตไม่เที่ยง รสที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง โผฏฐัพพะที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง
ธรรมารมณ์ที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ปัญจมนิจจสูตรที่ ๔๗

๔๘. นัฏฐอนิจจสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น
เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้น
ไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง กลิ่นที่เป็น
ปัจจุบันไม่เที่ยง รสที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง โผฏฐัพพะที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง
ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ นัฏฐอนิจจสูตรที่ ๔๘

๔๙. จตุตถทุกขสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

[๒๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ กลิ่นที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ รสที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอดีตเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ จตุตถทุกขสูตรที่ ๔๙

๕๐. ปัญจมทุกขสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ กลิ่นที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ รสที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ปัญจมทุกขสูตรที่ ๕๐

๕๑. นัฏฐทุกขสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา
ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้
เสียงที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ กลิ่นที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ รสที่เป็นปัจจุบัน
เป็นทุกข์ โผฏฐัพพะที่เป็นปัจจุบันเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน
เป็นทุกข์ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ นัฏฐทุกขสูตรที่ ๕๑

๕๒. จตุตถอนัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา

[๒๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา สิ่งใด
เป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้
พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นอดีตเป็น
อนัตตา กลิ่นที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา รสที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะ
ที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ที่เป็นอดีตเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็น
อนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็น
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก
ผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ จตุตถอนัตตสูตรที่ ๕๒

๕๓. ปัญจมนัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา
สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา
กลิ่นที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา รสที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะ
ที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ที่เป็นอนาคตเป็นอนัตตา ฯลฯ
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ปัญจมนัตตสูตรที่ ๕๓

๕๔. ัญฐอนัตตสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา
สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้พึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เสียงที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา
กลิ่นที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา รสที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะ
ที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบันเป็นอนัตตา ฯลฯ
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ัญฐอนัตตสูตรที่ ๕๔

๕๕. ปฐมอัมมัตตายนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นของไม่เที่ยง

[๒๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของไม่เที่ยง หูเป็นของไม่เที่ยง จมูกเป็นของไม่เที่ยง ลิ้นเป็นของไม่เที่ยง กายเป็นของไม่เที่ยง ใจเป็นของไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ปฐมอัมมัตตายนสูตรที่ ๕๕

๕๖. ทุตติยอัมมัตตายนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์

[๒๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นทุกข์ หูเป็นทุกข์ จมูกเป็นทุกข์ ลิ้นเป็นทุกข์ กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ทุตติยอัมมัตตายนสูตรที่ ๕๖

๕๗. ตติยอัมมัตตายนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา

[๒๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบ ตติยอัมมัตตายนสูตรที่ ๕๗

๕๘. ปฐมพาหิรายตนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นของไม่เที่ยง

[๒๘๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เสียงไม่เที่ยง กลิ่นไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง โผฏฐัพพะไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปฐมพาหิรายตนที่ ๕๘

๕๙. ทุตติยาหิรายตนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์

[๒๘๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เสียงเป็นทุกข์ กลิ่นเป็นทุกข์ รสเป็นทุกข์ โผฏฐัพพะเป็นทุกข์ ธรรมารมณ์เป็นทุกข์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุตติยาหิรายตนสูตรที่ ๕๙

๖๐. ตติยาหิรายตนสูตร

ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา

[๒๘๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเสียง แม้ในกลิ่น แม้ในรส แม้ในโผฏฐัพพะ แม้ในธรรมารมณ์ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ตติยาหิรายตนสูตรที่ ๖๐

จบ สัจจวิเปยยาลวรรคที่ ๒

อรรถกถาสังญญิตปิฎกวรรคที่ ๒

ลำดับต่อจากนั้นทิวรรคนี้ ชื่อ สังญญิตปิฎกวรรค. สังญญิตปิฎกวรรคนี้ มีอรรถกถาทั้งนั้น. แต่ ๖๐ สูตร ที่ตรัสไว้ในที่นี้ ตรัสด้วยอำนาจอรรถกถาของบุคคลผู้จะตรัสรู้ด้วยอำนาจบพนั้น ๆ อย่างนี้ว่า **ฉนโท ปหาตพุโท** ฟังละฉันทะ ดังนี้ เป็นต้น. ดังนั้น สูตรทั้งหมดตรัสด้วยอำนาจบุคคล แขนกหนึ่งต่างหาก. ในเวลาจบสูตรหนึ่ง ๆ ทั้งในสูตรนี้ ภิกษุบรรลु พระอรหัตตสูตรละ ๖๐ รูป ๆ.

จบ อรรถกถาสังญญิตปิฎกวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมฉันทสูตร ๒. ปฐมรากลสูตร ๓. ปฐมฉันทรากลสูตร
๔. ทุติฉันทสูตร ๕. ทุติรากลสูตร ๖. ทุติฉันทรากลสูตร ๗. ตติยฉันทสูตร
๘. ตติयरากลสูตร ๙. ตติยฉันทรากลสูตร ๑๐. จตุตถฉันทสูตร
๑๑. จตุตถรากลสูตร ๑๒. จตุตถฉันทรากลสูตร ๑๓. ปัญจฉันทสูตร
๑๔. ปัญจรากลสูตร ๑๕. ปัญจฉันทรากลสูตร ๑๖. ฉกฺขฉันทสูตร
๑๗. ฉกฺขรากลสูตร ๑๘. ฉกฺขฉันทรากลสูตร ๑๙. ปฐมอดีตสูตร
๒๐. ปฐมอนาคตสูตร ๒๑. ปฐมปัจจุปฺปนสูตร ๒๒. ทุติยอดีตสูตร
๒๓. ทุติยอนาคตสูตร ๒๔. ทุติยปัจจุปฺปนสูตร ๒๕. ตติยอดีตสูตร
๒๖. ตติยอนาคตสูตร ๒๗. ตติยปัจจุปฺปนสูตร ๒๘. จตุตถอดีตสูตร

๒๕. จตุตถอนาคตสูตร ๓๐. จตุตถปัจจุปันนสูตร ๓๑. ปัญจมอติตสูตร
๓๒. ปัญจมอนาคตสูตร ๓๓. ปัญจมปัจจุปันนสูตร ๓๔. นัฏฐมอติตสูตร
๓๕. นัฏฐมอนาคตสูตร ๓๖. นัฏฐมปัจจุปันนสูตร ๓๗. ปฐมอนิจจสูตร
๓๘. ทุติยอนิจจสูตร ๓๙. ตติยอนิจจสูตร ๔๐. ปฐมทุกขสูตร ๔๑. ทุติย-
ทุกขสูตร ๔๒. ตติยทุกขสูตร ๔๓. ปฐมอนัตตสูตร ๔๔. ทุติยอนัตต-
สูตร ๔๕. ตติยอนัตตสูตร ๔๖. จตุตถอนิจจสูตร ๔๗. ปัญจมอนิจจ-
สูตร ๔๘. นัฏฐมอนิจจสูตร ๔๙. จตุตถทุกขสูตร ๕๐. ปัญจมทุกขสูตร
๕๑. นัฏฐมทุกขสูตร ๕๒. จตุตถอนัตตสูตร ๕๓. ปัญจมอนัตตสูตร
๕๔. นัฏฐมอนัตตสูตร ๕๕. ปฐมอัชฌัตตตายตนสูตร ๕๖. ทุติยอัชฌัตต-
ตายตนสูตร ๕๗. ตติยอัชฌัตตตายตนสูตร ๕๘. ปฐมพาหิรายตนสูตร
๕๙. ทุติยพาหิรายตนสูตร ๖๐. ตติยพาหิรายตนสูตร.

สมุททวรรคที่ ๓

๑. ปฐมสมุททสูตร

ว่าด้วยสมุททในวินัยของพระอริยเจ้า

[๒๘๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติแล้ว ย่อมกล่าวว่า สมุทท ๆ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สมุททนั้นไม่ชื่อว่าเป็นสมุททในวินัยของพระอริยเจ้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมุททนั้นเรียกว่า เป็นแอ่งน้ำใหญ่ เป็นห้วงน้ำใหญ่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสมุททของบุรุษ กำลังของจักขุนั้นเกิดจากรูป บุคคลใดย่อมอดกลั้นกำลังอันเกิดจากรูปนั้นได้ บุคคลนี้เรียกว่าเป็นพราหมณ์ ข้ามสมุททคือจักขุ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก ฯลฯ ใจเป็นสมุททของบุรุษ กำลังของใจนั้นเกิดจากธรรมารมณ์ บุคคลใดย่อมอดกลั้นกำลังอันเกิดจากธรรมารมณ์นั้นได้ บุคคลนี้เรียกว่าเป็นพราหมณ์ ข้ามสมุททคือใจได้ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สูงสุดศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยวาทกรรมภาษิตนี้จบลงแล้วจึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๒๘๖] บุคคลใดข้ามสมุททนี้ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน
มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ นำหวาดกลัว ข้ามได้
แสนยาก ได้แล้ว บุคคลนั้นเราเรียกว่า เป็นผู้จบ
เวท อยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก ถึงฝั่งแล้ว.

จบ ปฐมสมุททสูตรที่ ๑

สมุททวรรคที่ ๓

อรรถกถาปฐมสมุททสูตรที่ ๑

ในสมุททวรรค ปฐมสมุททสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า จกฺขุ ภิกฺขเว ปุริสสฺส สมุทฺโท ความว่า อารมณ์
ชื่อว่าสมุทเพราะอรรถว่า เต็มได้โดยยาก ก็ได้ หรือ เพราะอรรถว่าตั้งขึ้น
ก็ได้ จกฺขุนั้นแหละเป็นสมุท. จริงอยู่อารมณ์มีสี่เขียวเป็นต้น ของจกฺขุนั้น
ร่วมกันเข้าตั้งแต่พื้นปฐพี จนจดชั้นนอกนิฏฐที่พรหมโลก ไม่สามารถจะทำให้
เต็มที่ได้ อารมณ์ชื่อว่าสมุท เพราะอรรถว่าเต็มได้ยาก ก็มีด้วยประการฉะนี้
ส่วนจกฺขุชื่อว่าเป็นสมุทในเพราะอารมณ์ทั้งหลาย มีสี่เขียวเป็นต้นนั้น ๆ
อันภิกษุไม่สำรวมแล้ว ย่อมถึงความกล้าแข็งด้วยการดำเนินไปที่มิโทษ
เพราะเป็นเหตุเกิดกิเลส เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าสมุท เพราะอรรถว่าตั้งขึ้น
ก็มี. บทว่า ตสฺส รูปมโย เวคฺ ความว่า กำลังเร็วแห่งสมุทคือจกฺขุแม้
สำเร็จมาแต่รูป หาประมาณมิได้ ด้วยอำนาจอารมณ์ ต่างด้วยอารมณ์มี
สี่เขียวเป็นต้น ที่มารวมกัน พึงทราบเหมือนกำลังเร็วอันสำเร็จมาแต่คลื่น
ของสมุทอันหาประมาณมิได้. บทว่า โย ตํ รูปมยํ เวคํ สหติ ความว่า
ผู้ใด ไม่ทำกิเลสมีรากเป็นต้นให้เกิดขึ้นอย่างนี้คือ รากในอารมณ์ที่น่า
พอใจ โทสะในอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ โมหะในอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ อดทน
กำลังเร็วที่สำเร็จมาแต่รูป ซึ่งรวมลงในสมุทนั้น โดยเป็นผู้วางเฉยเสีย.

ในบทว่า สอุมฺมิ เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ชื่อว่า
สอุมฺมิ เพราะคลื่นคือกิเลส. ชื่อว่า สาวักฺกฺกะ เพราะวังวนคือกิเลส
ชื่อว่า สุคาหะ เพราะสัตว์ร้ายผู้จับคือกิเลส ชื่อว่า สรักฺขสะ เพราะผีร้าย

คือกิเลส หนึ่งชื่อว่า **สตุมมิ** มีกลิ่นก็โดยอำนาจความโกรธและความคับ
แค้น. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า **อุมมิภยนุติ โข ภิกขเว โกรธปายาสสุ-**
เสติ อธิวณฺ्ह ภิกษุทั้งหลาย คำว่า **อุมมิภย** ภัยคือกลิ่นนี้แล เป็น
ชื่อ แห่งความโกรธและความคับแค้น ชื่อว่า สามีฏฐะวังวนด้วยอำนาจ
คุณ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า **อาวภูฏฺฐิ วา โหติ โข ภิกขเว ปญฺจนุเนตฺติ**
กามคุณานํ อธิวณฺ्ह คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า **อาวภูฏฺฐิ** นี้เป็นชื่อ
กามคุณ ๕. ชื่อว่า **สคาหะ** ชื่อว่า สรักขสะ ด้วยอำนาจแห่งมาตุคาม.
สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คำว่า **สรกขโส** นี้แลเป็นชื่อ
มาตุคาม. แม้ในทวารที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สภยํ ทุตฺตร**
อจฺจตริ ความว่า ช้ำสมุทรมที่มีภัย ด้วยภัยคือกลิ่น ก้าวลงได้ยาก.
บทว่า **โลกนุตฺตุ** ได้แก่ถึงที่สุด แห่งสังขารโลก. บทว่า **ปารคโถติ วุจฺจติ**
ความว่า ท่านเรียกว่า ถึงพระนิพพาน.

จบ อรรถกถาปฐมสมุทตสูตฺรที่ ๑

๒. ทุตฺติยสมุทตสูตฺร

ว่าด้วยสมุทรมในวินัยของพระอริยเจ้า

[๒๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนไม่ได้ดับแล้ว ย่อมกล่าวว่า
สมุทรม ๆ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สมุทรมนั้นไม่ชื่อว่าเป็นสมุทรมในวินัยของ
พระอริยเจ้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมุทรมนั้นเรียกว่า เป็นแอ่งน้ำใหญ่
เป็นห้วงน้ำใหญ่ รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่า
พอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด นี้เรียกว่าเป็นสมุทรมในวินัย

ของพระอริยเจ้า โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีอยู่ในสมุทรรนี้ โดยมาก
เป็นผู้เศร้าหมอง เกิดเป็นผู้ยุ่งประจุกค้ายของช่างหูก เกิดเป็นปมประหนึ่ง
กระจุกค้าย เป็นคุดหญาปล้องและหญ้ามุงกระต่าย หาล่วงอบาย ทุกติ
วินิบาต สงสารไปได้ไม่ ฯลฯ ธรรมารมณอันจะพึงรู้ได้ด้วยใจ นำปรารถนา
นำใคร่ นำพอใจ นำรัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด นี้เรียกว่าเป็น
สมุทรรในวินัยของพระอริยเจ้า โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม-
โลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีอยู่ในสมุทรรนี้
โดยมาก เป็นผู้เศร้าหมอง เกิดเป็นผู้ยุ่งคุดค้ายของช่างหูก เกิดเป็นปม
ประหนึ่งกระจุกค้าย เป็นคุดหญาปล้องและหญ้ามุงกระต่าย หาล่วงอบาย
ทุกติ วินิบาต สงสารไปได้ไม่.

[๒๘๘] บุคคลใดคลายราคะ โทสะ และอวิชาได้แล้ว

บุคคลนั้นชื่อว่าข้ามสมุทรรนี้ ซึ่งมีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้ง

ผีเสื้อน้ำ มีภยคือคลื่น ที่ข้ามได้แสนยาก ได้แล้ว

เรากล่าวว่า บุคคลนั้นล่วงพ้นเครื่องข้อง ละมัจจุ

ไม่มีอุปธิ และทุกขได้ขาดเพื่อไม่เกิดต่อไป ถึง

ความดับสูญ ไม่กลับมากเกิดอีก ลวงมัจจุราชให้

หลงได้.

จบ ทุคยสมุทรรสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุคตยสมุททสูตรที่ ๒

ในตุคตยสมุททสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สมุทโท** ความว่า ชื่อว่า สมุททะ เพราะอรรถว่า ตั้งขึ้น
ท่านอธิบายไว้ว่า เพราะอรรถว่า เปียกชุ่ม. บทว่า **เยภุชเยน** ความว่า
เว้นพระอริยสาวกทั้งหลาย. บทว่า **สมุททา** ความว่า เปียก ชุ่ม จมน้ำ.
คำว่า **กนฺตา** **กุกกชตา** เป็นต้น กล่าวไว้พิศดารแล้วในหนหลังนั้นแล.
บทว่า **มจฺจุชโ** ได้แก่ละมัจจุทั้ง ๓ แล้วอยู่. บทว่า **นิรูปฺธิ** ได้แก่
ไม่มีอุปธิ ด้วยอุปธิทั้ง ๓. บทว่า **อปฺนพฺภวาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์
แก่พระนิพพาน. บทว่า **อโหมยิ** **มจฺจฺราจ** ความว่า ไปทางข้างหลังพระยา
มัจจุราช โดยอาการที่พระยามัจจุราชไม่รู้คติของเขา.

จบ อรรถกถาทุคตยสมุททสูตรที่ ๒

๓. พาลิสกสูตร

ว่าด้วยเบ็ด ๖ ชนิด

[๒๘๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พรานเบ็ดหย่อนเบ็ดที่มีเหยื่อลง
ในห้วงน้ำลึก ปลาที่เห็นแก่เหยื่อตัวหนึ่งกลืนกินเบ็ดนั้น ปลานั้นชื่อว่า
กลืนกินเบ็ดของนายพรานเบ็ด ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ พรานเบ็ด
พึงกระทำได้ตามชอบใจฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้มีเบ็ดอยู่
๖ ชนิดเหล่านี้ สำหรับนำสัตว์ทั้งหลายไป สำหรับฆ่าสัตว์ทั้งหลายเสีย
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เบ็ด ๖ ชนิด คืออะไรบ้าง. คือ รูปอันจะพึงรู้แจ้ง

ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่
ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่นในรูปนั้น
ภิกษุนี้เราเรียกว่า กลิ่นกินเบ็ดของมาร ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ
มารใจบาปพึงกระทำได้ตามชอบใจ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์
อันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัย
ความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน สรรเสริญ หมกมุ่น
ธรรมารมณ์นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า กลิ่นกินเบ็ดของมาร ถึงความวิบัติ
ถึงความพินาศ มารใจบาปพึงกระทำได้ตามชอบใจ.

[๒๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุอันน่า
ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด
มีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นรูปนั้น ภิกษุนี้
เราเรียกว่า ไม่กลิ่นกินเบ็ดของมาร ได้ทำลายเบ็ด ตัดเบ็ด ไม่ถึงความวิบัติ
ไม่ถึงความพินาศ มารใจบาปไม่พึงกระทำได้ตามชอบใจ เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์อันจะพึงรู้ได้ด้วยใจ อันน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ น่ารัก อาศัยความใคร่ ชวนให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุไม่
เพลิดเพลิน ไม่สรรเสริญ ไม่หมกมุ่นธรรมารมณ์นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า
ไม่กลิ่นกินเบ็ดของมาร ได้ทำลายเบ็ด ตัดเบ็ด ไม่ถึงความวิบัติ ไม่ถึง
ความพินาศ มารใจบาปไม่พึงกระทำได้ตามชอบใจ.

จบ พาลิติกสูตรที่ ๓

อรรถกถาพาลิสกสูตรที่ ๓

พาลิสกสูตรที่ ๓ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถาพาลิสกสูตรที่ ๓

๔. จีรูกขสูตร

ว่าด้วยทรงเปรียบเทียบกิเลสกับยางไม้

[๒๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รากะ โทสะ โมหะ ของภิกษุ หรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีอยู่ในรูปทั้งหลาย อันจักขุวิญญาณพึงรู้แจ้ง ภิกษุหรือภิกษุณินั้น ไม่ละรากะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว ถ้าแม้รูป อันจักขุวิญญาณพึงรู้แจ้ง ซึ่งมีประมาณน้อย มาปรากฏในจักขุของภิกษุ หรือภิกษุณินั้น ก็ยังครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณินั้นได้ จะป่วยกล่าว ไปไปถึงรูปอันมีประมาณยิ่ง จักไม่ครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณินั้นได้เล่า ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะรากะ โทสะ โมหะนั้นยังมีอยู่ ภิกษุหรือภิกษุณินั้นยังละรากะ โทสะ โมหะนั้นไม่ได้. รากะ โทสะ โมหะของภิกษุ หรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีอยู่ในเสียง ในกลัน ในรส ในโณภูฐัพพะ ในธรรมารมณอันมโนวิญญาณพึงรู้แจ้ง ภิกษุหรือภิกษุณินั้นไม่ละรากะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว ถ้าแม้ธรรมารมณอันมโนวิญญาณพึงรู้แจ้ง ซึ่งมี ประมาณน้อย มาปรากฏในใจของภิกษุหรือภิกษุณินั้น. ก็ยังครอบงำจิต ของภิกษุหรือภิกษุณินั้นได้ จะป่วยกล่าวไปถึงธรรมารมณอันมีประมาณ ยิ่ง จักไม่ครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณินั้นได้เล่า ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะรากะ โทสะ โมหะนั้นยังมีอยู่ ภิกษุหรือภิกษุณินั้นยังละรากะ โทสะ โมหะนั้น ไม่ได้.

[๒๕๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือ ต้นมะเดื่อ เป็นต้นไม่มียาง ขนาดเขื่อง ขนาดร่น ขนาดเล็ก บรูษเอาขวาน อันคมสับต้นไม้นั้น ตรงที่ไร ๆ ยางพึงไหลออกหรือ. ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้น เพราะอะไร.

ภ. เพราะยางมีอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นฉันใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน รากะ โทสะ โมหะ ของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีอยู่ในรูปอันจักขุ-
วิญญูณพึงรู้แจ้ง ภิกษุหรือภิกษุณีนั้นไม่ละรากะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว
ถ้าแม้รูปอันจักขุวิญญูณพึงรู้แจ้ง ซึ่งมีประมาณน้อย มาปรากฏในจักขุ
ของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น ก็ยังครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีได้ จะป่วย
กล่าวไปไยถึงรูปอันมีประมาณยิ่ง จักไม่ครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น
ได้เล่า ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะรากะ โทสะ โมหะนั้นยังมีอยู่ ภิกษุ
หรือภิกษุณีนั้นยังละรากะ โทสะ โมหะนั้นไม่ได้ รากะ โทสะ โมหะ
ของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งมีอยู่ในเสียง ในกลิ่น ในรส ใน
โผฏฐัพพะ ในธรรมารมณอันมโนวิญญูณพึงรู้แจ้ง ภิกษุหรือภิกษุณีนั้น
ไม่ละรากะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว ถ้าแม้ธรรมารมณอันมโนวิญญูณ
พึงรู้แจ้ง ซึ่งมีประมาณน้อย มาปรากฏในใจของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น ยัง
ครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นได้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงธรรมารมณ
อันมีประมาณยิ่ง จักไม่ครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นได้เล่า ข้อนั้น
เพราะเหตุไร. เพราะรากะ โทสะ โมหะ ยังมีอยู่ ภิกษุหรือภิกษุณีนั้น
ยังละรากะ โทสะ โมหะนั้นไม่ได้.

[๒๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รากะ โทสะ โมหะ ของภิกษุ หรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ไม่มีอยู่ในรูปอันจักขุวิญญาณพึงรู้แจ้ง ภิกษุ หรือภิกษุณีนั่นละรากะ โทสะ โมหะนั้นันแล้ว ถ้าแม้รูปอันจักขุวิญญาณ พึงรู้แจ้งซึ่งมีประมาณยิ่ง มาปรากฏในจักขุของภิกษุหรือภิกษุณีนั่น ก็ยังคงรอบจำกัดของภิกษุหรือภิกษุณีนั่นไม่ได้เลย จะป่วยกล่าวไปไยถึงรูปอันมี ประมานน้อย จักครอบจำกัดของภิกษุหรือภิกษุณีนั่นได้เล่า ข้อนั้นเพราะ เหตุไร. เพราะรากะ โทสะ โมหะนั้นันไม่มี ภิกษุหรือภิกษุณีนั่นละรากะ โทสะ โมหะนั้นันได้แล้ว รากะ โทสะ โมหะ ของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใด รูปหนึ่งไม่มีอยู่ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธรรมารมณ์ อันมโนวิญญาณพึงรู้แจ้ง ซึ่งมีประมาณยิ่ง มาปรากฏในใจของภิกษุหรือ ภิกษุณีนั่น ก็ครอบจำกัดของภิกษุหรือภิกษุณีนั่นไม่ได้เลย จะป่วยกล่าว ไปไยถึงธรรมารมณ์อันมีประมานน้อย จักครอบจำกัดของภิกษุหรือภิกษุณี นั่นได้เล่า ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะรากะ โทสะ โมหะนั้นันไม่มี ภิกษุ หรือภิกษุณีนั่นละรากะ โทสะ โมหะนั้นันได้แล้ว.

[๒๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือ ต้นมะเดื่อซึ่งเป็นไม้มียาง เป็นต้นไม้แห้ง เป็นไม้คู้ เกินปีหนึ่ง บุรุษเอา ขวานอันคมสับต้นไม้ นั้น ตรงที่ไร ๆ ยางพึงไหลออกมาหรือ. ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้น เพราะเหตุไร.

ภ. เพราะยางไม่มี พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ราคะ โทสะ โมหะ ของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ไม่มีอยู่ในรูป
อันจักขุวิญญาณพึงรู้แจ้ง ภิกษุหรือภิกษุณีนั้นละราคะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว
ถ้าแม้รูปอันจักขุวิญญาณพึงรู้แจ้ง ซึ่งมีประมาณยิ่ง มาปรากฏในจักขุของ
ภิกษุหรือภิกษุณีนั้น ก็ยังครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นไม่ได้เลย จะ
ป่วยกล่าวไปไปถึงรูปอันมีประมาณน้อย จักครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณี
นั้นได้เล่า ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะราคะ โทสะ โมหะนั้นไม่มี ภิกษุ
หรือภิกษุณีนั้นละราคะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว ราคะ โทสะ โมหะ ของ
ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ไม่มีอยู่ในเสียง ในกลิ่น ในรส ใน
โผฏฐัพพะ ในธรรมารมณอันมโนวิญญาณพึงรู้แจ้ง ภิกษุหรือภิกษุณีนั้น
ละราคะ โทสะ โมหะนั้นแล้ว ถ้าธรรมารมณอันมโนวิญญาณพึงรู้แจ้ง
ซึ่งมีประมาณยิ่ง มาปรากฏในใจของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น ก็ยังครอบงำจิต
ของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นไม่ได้เลย จะป่วยกล่าวไปไปถึงธรรมารมณอันมี
ประมาณน้อย จักครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นได้เล่า ข้อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะราคะ โทสะ โมหะนั้นไม่มี ภิกษุหรือภิกษุณีนั้นละราคะ
โทสะ โมหะนั้นได้แล้ว.

จบ ชีรรุกขสูตรที่ ๔

อรรถกถาชีรรุกขสูตร

ในชีรรุกขสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า **อตุล** มีอยู่ เพราะอรรถว่า ยังละกิเลสไม่ได้. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **โส อปฺปทีโน**. บทว่า **ปริตฺตา** ความว่า
จริงอยู่รูปแม้ขนาดเท่าภูเขา คนไม่เห็น ไม่พอเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ชื่อว่า
เล็กน้อย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า รูปทั้งหลายแม้เห็นปานนั้น
ยังครอบงำจิตของผู้มันได้. บทว่า **โก ปน วาโท อธิมุตฺตาน** ความว่า
จะป่วยกล่าวไปไยเล่า ในคำที่ว่า **อิฏฐารมณ** อันเป็นวัตถุเป็นที่ตั้งแห่ง
ความยินดี จักไม่ครอบงำจิตของเขา. ก็ในที่นี้วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ยินดี มีแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น แม้มีขนาดเท่าหลังเล็บ ฟังทราบว่
อารมณ์มีขนาดใหญ่ทั้งนั้น. บททั้ง ๓ มีบทว่า **ทฺหโร** เป็นต้น เป็นไวพจน์
แห่งกันและกันนั้นแล. บทว่า **ภินุเทยฺย** ความว่า ฟังเฉาะ ฟังกริด.

จบ อรรถกถาสิริรุกขสูตรที่ ๔

๕. โภฏฐิกสูตร

ว่าด้วยปัญหาของท่านพระมหาโภฏฐิกภิกษุ

[๒๕๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโภฏฐิกะ
อยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้น เป็นเวลาเย็น ท่าน
พระมหาโภฏฐิกะออกจากที่พักแล้วเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้
ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไป
แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า
ท่านพระสารีบุตร จักขุเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปเป็นสังโยชน์.
เครื่องผูกของจักขุ หูเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของเสียง เสียงเป็นสังโยชน์

เครื่องผูกของหู จมูกเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของกลิ่น กลิ่นเป็นสังโยชน์
เครื่องผูกของจมูก ลิ่นเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรส รสเป็นสังโยชน์
เครื่องผูกของลิ้น กายเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของโณภูฐัพพะ โณภูฐัพพะ
เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของกาย ใจเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณ
ธรรมารมณเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจหรือ. ท่านพระสารีบุตรตอบว่า
ท่านโกณฑัญญะ จักขุเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปเป็นสังโยชน์เครื่อง
ผูกของจักขุหามีได้ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ
และรูปทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกจักขุและรูปนั้น หูเป็นสังโยชน์
เครื่องผูกของเสียง เสียงเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของหูหามีได้ แต่ฉันทราคะ
ความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์
เครื่องผูกหูและเสียงนั้น จมูกเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของกลิ่น กลิ่นเป็น
สังโยชน์เครื่องผูกของจมูกหามีได้ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้น
เพราะอาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกจมูกและกลิ่น
นั้น ลิ้นเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรส รสก็เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของลิ้น
หามีได้ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นกับรสทั้งสอง
นั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกลิ้นและรสนั้น กายเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของ
โณภูฐัพพะ โณภูฐัพพะก็เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของกายหามีได้ แต่ฉันทราคะ
ความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโณภูฐัพพะทั้งสองนั้น เป็น
สังโยชน์เครื่องผูกกายและโณภูฐัพพะนั้น ใจเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของ
ธรรมารมณ ธรรมารมณก็เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจหามีได้ แต่ฉันท-
ราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณทั้งสองนั้น
เป็นสังโยชน์เครื่องผูกใจและธรรมารมณนั้น .

[๒๕๖] ท่านโกฏฐิเก โคค้ำกับโคขาว เขาผูกติดกันด้วยสายคร่าว หรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน หากจะมีบุคคลใดกล่าวว่า โคค้ำเกี่ยวเนื่องกับโคขาว โคขาวเกี่ยวเนื่องกับโคค้ำ ดังนี้ บุคคลนั้นกล่าวถูกหรือ.

ก. ท่านพระสารีบุตร ไม่ถูกเลย โคค้ำไม่เกี่ยวเนื่องกับโคขาว ทั้งโคขาวก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับโคค้ำ โคค้ำกับโคขาวนั้นเขาผูกติดด้วยสายคร่าว หรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน สายคร่าวหรือเชือกนั้นเป็นเครื่องผูกโคทั้งสองนั้นให้ติดกัน.

สา. ข้อนั้นฉันใด ท่านโกฏฐิเก ข้อนี้อีกฉันนั้นเหมือนกัน จักขุเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุหามีได้ แต่ฉันท์ราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกในจักขุและรูปนั้น ฯลฯ ใจเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจหามีได้ ฉันท์ราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกใจและธรรมารมณ์นั้น.

[๒๕๗] ท่านโกฏฐิเก จักขุจักเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป หรือรูปจักเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความพ้นทุกข์โดยชอบ ย่อมไม่ปรากฏ แต่เพราะจักขุไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปก็ไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุ แต่ฉันท์ราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกจักขุและรูปนั้น เพราะฉะนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความ

สิ้นทุกข์โดยชอบ จึงปรากฏ ฯลฯ ใจจักเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของ
ธรรมารมณ์ หรือธรรมารมณ์จักเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจ การอยู่
ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ย่อมไม่ปรากฏ แต่เพราะ
ใจไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์ก็ไม่เป็นสังโยชน์
เครื่องผูกของใจ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและ
ธรรมารมณ์ทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกใจและธรรมารมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ จึง
ปรากฏ ท่านโกฏฐิกะ ข้อนีฬิงทราบโดยปริยายแม้นี้ จักขุไม่เป็นสังโยชน์
เครื่องผูกของรูป รูปก็ไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุ แต่ฉันทราคะความ
พอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่อง
ผูกจักขุและรูปนั้น ฯลฯ ใจไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณ์
ธรรมารมณ์ก็ไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจ แต่ฉันทราคะความพอใจ
รักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่อง
ผูกใจและธรรมารมณ์นั้น.

[๒๕๘] ท่านโกฏฐิกะ จักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่แท้ พระ-
องค์ก็ทรงเห็นรูปด้วยจักขุ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีฉันทราคะความพอใจ
รักใคร่เลย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว โสคของพระผู้มี-
พระภาคเจ้ามีอยู่แท้ พระองค์ก็ทรงฟังเสียงด้วยโสค แต่พระองค์ไม่มี
ฉันทราคะความพอใจรักใคร่ ทรงมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว ฆานะของพระผู้-
มีพระภาคเจ้ามีอยู่แท้ พระองค์ก็ทรงสูดกลิ่นด้วยฆานะ แต่พระองค์
ไม่มีฉันทราคะความพอใจรักใคร่ ทรงมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว ชิวหาของพระ-

ผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่แท้ พระองค์ก็ทรงลิ้มรสด้วยชีวหา แต่พระองค์ไม่มี
ฉันทราคะความพอใจรักใคร่ ทรงมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว กายของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ามีอยู่แท้ พระองค์ก็ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย แต่พระองค์ไม่มี
ฉันทราคะความพอใจรักใคร่ ทรงมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว มนัสของพระผู้มี-
พระภาคเจ้ามีอยู่แท้ พระองค์ก็ทรงรู้แจ้งธรรมารมณด้วยมนัส แต่พระองค์
ไม่มีฉันทราคะความพอใจรักใคร่ ทรงมีจิตหลุดพ้นแล้ว ท่านโกฏฐิกะ ข้อนี
พึงทราบโดยปริยายนี้ จักขุไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปก็ไม่เป็น
สังโยชน์เครื่องผูกของจักขุ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะ
อาศัยจักขุและรูปทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกจักขุและรูปนั้น ฯลฯ
ใจไม่เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณ ธรรมารมณก็ไม่เป็นสังโยชน์
เครื่องผูกของใจ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและ
ธรรมารมณทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกใจและธรรมารมณนั้น.

จบ โภฏฐิกสูตรที่ ๕

อรรถกถาโกฏฐิกสูตรที่ ๕

ในโกฏฐิกสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ตทญฺญํ ตัดเป็น ตํ อญฺญํ แปลว่า สูตรทั้ง ๒ นั้น.

จบ อรรถกถาโกฏฐิกสูตรที่ ๕

๖. กามภูตฺตฺร

ว่าด้วยปัญหาของพระกามภูตฺตฺร

[๒๕๕] สมัยหนึ่ง พระท่านอนนทฺ์และท่านพระกามภูตฺตฺร อยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น ท่านพระกามภูตฺตฺรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปหาท่านพระอนนทฺ์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอนนทฺ์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอนนทฺ์ว่า ท่านพระอนนทฺ์ จักขุเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุ ฯลฯ ใจเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์เป็นสังโยชน์ผูกเครื่องของใจหรือ.

ท่านพระอนนทฺ์ตอบว่า ท่านพระกามภูตฺตฺร จักขุเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของรูป รูปเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุหามิได้ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกจักขุและรูปนั้น ฯลฯ ใจเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจหามิได้ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ทั้งสองนั้น เป็นสังโยชน์เครื่องผูกใจและธรรมารมณฺ์นั้น ท่านพระกามภูตฺตฺร โคดำกับโคขาว เขาผูกติดกันด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน หากจะมีบุคคลใดกล่าวว่ โคดำเกี่ยวเนื่องกับโคขาว โคขาวเกี่ยวเนื่องกับโคดำ ดังนี้ บุคคลนั้นกล่าวถูกหรือ.

กา. ท่านพระอานนท์ ไม่ถูกเลย โคดำไม่เกี่ยวเนื่องกับโคขาว ทั้งโคขาวก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับโคดำ โคดำกับโคขาวนั้น เขาผูกติดกันด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน สายคร่าวหรือเชือกเส้นเดียวกันนั้น เป็นเครื่องผูกโคทั้งสองนั้นให้ติดกันฉันใด.

อา. ท่านกามภู ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักขุเป็นสังโยชน์ เครื่องผูกของรูป รูปก็เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของจักขุหามิได้ แต่ฉันทราคะ ความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปทั้งสองนั้นเป็นสังโยชน์ เครื่องผูกจักขุและรูปนั้น ฯลฯ ใจเป็นสังโยชน์เครื่องผูกของธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์ก็เป็นสังโยชน์เครื่องผูกของใจหามิได้ แต่ฉันทราคะความพอใจรักใคร่เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้น เป็นเครื่องผูกใจและอารมณ์นั้น.

จบ กามภูสูตรที่ ๖

อรรถกถากามภูสูตรที่ ๖

กามภูสูตรที่ ๖ ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถากามภูสูตรที่ ๖

๗. อุทายีสูตร

ว่าด้วยปัญหาของพระอุทายีภิกษุ

[๓๐๐] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายี อยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น เป็นเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่

พักแล้ว เข้าไปหาท่านพระอนนทถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอนนท ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอนนทว่า ท่านพระอนนท กายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกเปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่าง ๆ ว่า แม้เพราะเหตุนี้ กายนี้เป็นอนัตตาดังนี้ ฉันทิใด แม้วิญญูณนี้ ท่านอาจจะบอก แสดง บัญญัติ ตั้งแต่ เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณนี้เป็นอนัตตา ฉันทินันหรือ.

ท่านพระอนนทกล่าวว่า ท่านพระอุทายี กายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่าง ๆ ว่า แม้เพราะเหตุนี้ กายนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ฉันทิใด แม้วิญญูณนี้ ผมอาจจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณนี้เป็นอนัตตา ฉันทินัน.

[๓๐๑] ท่านพระอุทายี จักขุวิญญูณย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ และรูปหรือ.

อุ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. เหตุและปัจจัยที่อาศัยจักขุวิญญูณเกิดขึ้น พึงดับไปหมดสิ้น หากส่วนเหลือมิได้ จักขุวิญญูณจะปรากฏบ้างหรือหนอ.

อุ. ไม่ปรากฏเลย ท่านผู้มีอายุ.

อา. แม้โดยปริยายนี้แล จักขุวิญญูณนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ฯ ท่านพระอุทายี มโนวิญญูณย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและ ธรรมารมณหรือ.

อุ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. เหตุและปัจจัยที่อาศัยมโนวิญญาณเกิดขึ้น พึงดับไปหมดสิ้น
หาส่วนเหลือมิได้ มโนวิญญาณจะปรากฏบ้างหรือหนอ.

อุ. ไม่ปรากฏเลย ท่านผู้มีอายุ.

อา. ท่านผู้มีอายุ แม้โดยปริยายนี้แล มโนวิญญาณนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณ
นี้เป็นอนัตตา.

[๓๐๒] ท่านพระอุทายี บรูษต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหา
แก่นไม้ ถือเอาขวานอันคมเข้าไปสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ใหม่ ใหม่
ในป่านั้น พึงตัดที่โคนต้นแล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก แม้กระพี้
ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ที่ไหนจะพบแก่นได้ ฉนั้นใด ท่านพระอุทายี ภิกษุ
จะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสาชตนะ ๖ ไม่พบ. ฉนั้น
เหมือนกัน เมื่อเล็งเห็นอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ยึดถือสิ่งใด ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดถือ
ก็ไม่ดิ้นรน เมื่อไม่ดิ้นรน ก็ดับสนิทจำเพาะตน ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อุทายีสูตที่ ๗

อรรถกถาอุทายีสูตที่ ๗

ในอุทายีสูตที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อเนกปริยาเยน ได้แก่ โดยเหตุเป็นอันมาก บาลีว่า
อติปายี ดังนี้ก็มี. ในสูตเรื่องนี้ตรัสสอนตลัทธิโดยความเป็นของไม่เที่ยง.

จบ อรรถกถาอุทายีสูตที่ ๗

๘. อาทิตตปริยายสูตร

ว่าด้วยอาทิตตปริยายและธรรมปริยาย

[๓๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอาทิตตปริยายและธรรมปริยายแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาทิตตปริยายและธรรมปริยายเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลแห่งจักขุทริยด้วยหลาวเหล็กอันร้อนไฟติดลูกโปลงแล้ว ยังดีกว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูป อันจักขุวิญญาณพึงรู้แจ้ง จะคืออะไร วิญญาณอันตระการด้วยความยินดีในนิมิต หรือตระการด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ก็พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลพึงทำกาลกิริยาเสียในสมัยนั้นไซ้ร้ ข้อที่บุคคลจะพึงเข้าถึงคติ ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดิยรณานอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นโทษอันนี้ จึงกล่าวอย่างนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเกี่ยวโสตินทริยด้วยขอเหล็กอันคมไฟติดลูกโปลงแล้ว ยังดีกว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในเสียงอันโสตวิญาณพึงรู้แจ้ง จะคืออะไร วิญญาณนิมิตโดยอนุพยัญชนะในเสียงอันนิมิตหรือตระการด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะเมื่อตั้งอยู่ก็พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลพึงทำกาลกิริยาเสียในสมัยนั้นไซ้ร้ ข้อที่บุคคลจะพึงเข้าถึงคติ ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดิยรณานอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นฐานะจะมีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นโทษอันนี้ จึงได้กล่าวอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลคว้านมานินทริยด้วยมิตตเลียบอันคม
ไฟติดลูกโปลงแล้ว ยังดีกว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในกลิ่นอัน
มานวิญญาณพึงรู้แจ้ง จะดีอะไร วิญญาณอันตระการด้วยความยินดีใน
นิมิต หรือตระการด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะเมื่อตั้งอยู่ที่พึงตั้งอยู่ได้
ถ้าบุคคลพึงทำกาลกิริยาเสียในสมัยนั้นไซ้ร้ ข้อที่บุคคลจะพึงเข้าถึงคติ
๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดิยรณอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นฐานะ
ที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราเห็นโทษอันนี้ จึงได้กล่าวอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหมือนชีวหินทริยด้วยมิตโกนอันคม
ไฟติดลูกโปลงแล้ว ยังดีกว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรส อันชีวหา
วิญญาณพึงรู้แจ้ง จะดีอะไร วิญญาณอันตระการด้วยความยินดีในนิมิต
หรือตระการด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะเมื่อตั้งอยู่ที่พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคล
พึงทำกาลกิริยาเสียในสมัยนั้นไซ้ร้ ข้อที่บุคคลจะพึงเข้าถึงคติ ๒ อย่าง คือ
นรกหรือกำเนิดสัตว์เดิยรณอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นฐานะที่จะมีได้
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นโทษอันนี้ จึงได้กล่าวอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลแทงกอินทริยด้วยหอกอันคม ไฟติด
ลูกโปลงแล้ว ยังดีกว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในโผฏฐัพพะ อัน-
กายวิญญาณพึงรู้แจ้ง จะดีอะไร วิญญาณอันตระการด้วยความยินดีในนิมิต
หรือตระการด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะเมื่อตั้งอยู่ที่พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคล
ทำกาลกิริยาในสมัยนั้นไซ้ร้ ข้อที่บุคคลจะพึงเข้าถึงคติ ๒ อย่าง คือ นรก
หรือกำเนิดสัตว์เดิยรณอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ขึ้นฐานะที่จะมีได้ ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นโทษอันนี้ จึงได้กล่าวอย่างนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความหลับยังดีกว่า แต่เรากล่าวความหลับว่า เป็นหมันไร้ผล เป็นความมงาย ของคนที่เป็นอย่างนี้ ตนลุอำนาจของวิตก เช่นใดแล้ว ฟังทำลายหมู่ให้แตกกันได้ ก็ไม่ควรตรึกถึงวิตกเช่นนั้นเลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเห็นความเป็นหมันอันนี้แล้วเป็นอาทินพของคนที่เป็นอย่างนี้ จึงกล่าวอย่างนี้.

[๓๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า จักขุนทรีย์ที่บุคคลแทงด้วยหลาวเหล็กอันร้อน ไฟติดลูกโพลงแล้ว จงพักไว้ก่อน มิฉะนั้น เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง แม้ สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัยไม่เที่ยง โสตินทรีย์ที่บุคคลแทงด้วยขอเหล็กอันคม ไฟติดลูกโพลงแล้ว จงพักไว้ก่อน มิฉะนั้น เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า โสตไม่เที่ยง สัททเสียงไม่เที่ยง โสตวิญญาณไม่เที่ยง โสตสัมผัสไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เที่ยง ฆานินทรีย์ที่บุคคลขวานด้วยมีดตัดเล็บอันคม ไฟติดลูกโพลงแล้ว จงพักไว้ก่อน มิฉะนั้น เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า ฆานะจุมุกไม่เที่ยง คันธะกลิ่นไม่เที่ยง ฆานวิญญาณไม่เที่ยง ฆานสัมผัสไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา เวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัยก็ ไม่เที่ยง ชิวหินทรีย์ที่บุคคลเฉือนด้วยมีดโกนอันคม ไฟติดลูกโพลงแล้ว จงพักไว้ก่อน มิฉะนั้น เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า ชิวหาลิ้นไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง ชิวหาวิญญาณไม่เที่ยง ชิวหาสัมผัสไม่เที่ยง แม้สุขเวทนา

ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย
ก็ไม่เที่ยง กายินทรีย์ที่บุคคลแทงด้วยหอกอันคม ไฟติดลูกโพลงแล้ว
จงพักไว้ก่อน ฉะนั้น เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า กายไม่เที่ยง โสภณูปพะ
ไม่เที่ยง กายวิญญาณไม่เที่ยง กายสัมผัสไม่เที่ยง แม้อสุขเวทนา ทุกขเวทนา
หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ความ
หลับจงพักไว้ก่อน ฉะนั้น เราจะทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า มโนใจไม่เที่ยง
ธรรมารมณไม่เที่ยง มโนวิญญาณไม่เที่ยง มโนสัมผัสไม่เที่ยง สุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
ไม่เที่ยง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ แม้ในรูป แม้ในจักขุวิญญาณ แม้ในจักขุสัมผัส
แม้ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ
จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในใจ แม้ในธรรมารมณ
แม้ในมโนวิญญาณ แม้ในมโนสัมผัส แม้ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย
ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่
จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเรียกว่าอาทิตตปริยาย และธรรมปริยายจะนี้เป็น

จบ อาทิตตปริยายสูตรที่ ๘

อรรถกถาอาทิตตปริยายสูตรที่ ๘

ในอาทิตตปริยายสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อนุพยุขุโส นิมิตตคฺคาโห** ความว่า ถือเอาโดยนิमित โดยแยกถือเป็นส่วน ๆ อย่างนี้ว่า มีองาม เท้างาม ดังนี้. ก็บทว่า **นิमितตคฺคาโห** ได้แก่ รวมถือเอา. บทว่า **อนุพยุขคฺคาโห** ได้แก่ แยกถือเอา. การถือเอาโดยนิमित ก็เช่นเดียวกับร่างจระเข้ ย่อถือเอาทั้งหมดทีเดียว. การถือเอาโดยอนุพยุขณะแยกถือเอาส่วนนั้น ๆ บรรดาส่วนทั้งหลายมีมือและเท้าเป็นต้น. ก็การถือเอานิमितทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมได้แม้ในชวณะวาระเดียว. ในชวณะวาระต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง.

บทว่า **นิमितตสฺสาเทจจิตฺติ** ได้แก่ เจริญ คือ คิดพันด้วยความยินดีในนิमित. บทว่า **วิญฺญาณํ** ได้แก่ กรรมวิญญาณ. บทว่า **ตสมฺมึ** เจ สมเย กาลิ กระยุย ความว่า ใคร ๆ ที่ชื่อว่า กำลังกระทำกาละ ด้วยจิตอันเศร้าหมอง มีอยู่หาไม่ได้. ด้วยว่าสัตว์ทั้งปวง ย่อมทำกาละด้วยภวังคจิตเท่านั้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงภัยแห่งกิเลส จึงตรัสอย่างนั้น. อนึ่ง พระองค์ตรัสอย่างนั้น ด้วยอำนาจแห่งสมัย. จริ่งอยู่เมื่ออารมณ์ มาปรากฏในจักขุทวาร รากจิตจิตที่กำหนด ทฤษฏจิตจิตขัดเคืองหรือมุพหจิตจิตที่ลุ่มหลง ย่อมเสวยรสแห่งอารมณ์ที่ยังลงสู่ภวังคจิตอยู่ในภวังคจิตแล้ว ย่อมกระทำกาลกิริยา. ในสมัยนั้น บุคคลผู้ทำกาละ ฟิงห้วงคติเป็นสอง. คำนั้น ตรัสด้วยอำนาจสมัยอันนี้.

บทว่า อิมं ขวาทิ ภิกขเว อาทิโนว ความว่า เราพิจารณาเห็น
ทุกข์อันสัตว์พึงเสวยในนรก หลายแสนปีนี้ จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า เรา
ประสงค์เอากาไรใช้ซึ่งเหล็กอันร้อนทะลวงนัยน์ตา. พึงทราบอรรถในบททั้ง-
ปวงโดยนัยนี้. บทว่า อโยสึ กุณา ได้แก่ หลาวเหล็ก. บทว่า สมุปลิสมภูจึ
ความว่า โสตินทริยฺห์ ชื่อว่า อันภิกษุขอนแล้ว ด้วยอำนาจแห่งช่องหูทั้ง ๒
แล้วดอกลงที่แผ่นดิน.

ในวาระที่ ๓ (ฆานินทริยฺห์) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า สมุปลิสมภูจึ
(ฆานินทริยฺห์) อันภิกษุขวนแล้ว โดยสอดมีดตัดเล็บเข้าไปแล้วงัดขึ้นให้
หลุดตกไปพร้อมด้วยตั้งจุมก.

ในวาระที่ ๔ (ชีวหिनทริยฺห์) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า สมุปลิสมภูจึ
ความว่า (ชีวหिनทริยฺห์) อันภิกษุตัดแล้ว โดยตัดโคนลิ้นที่ต่อให้ตกไป.

ในวาระที่ ๕ (กายินทริยฺห์) มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า สมุปลิสมภูจึ
ความว่า (กายินทริยฺห์) อันภิกษุแทงแล้ว โดยใช้มีดอันคมกริบชำแหละ
กายประสาทขึ้นแล้วให้ตกไป. ในบทว่า สตุติยา นี้ บัณฑิต พึงทราบว่า
มีดมีด้ามเล่มใหญ่. บทว่า โสตุตฺ ได้แก่ นอนหลับ. ด้วยบทว่า ยถารูปานํ
วิตุกานํ วสฺสุคโต สงฺฆํ ภินฺุเทยฺย ผู้ลู่อำนาจวิตกเห็นปานใด พึงทำลาย
สงฺฆํ นี้ พระองค์ทรงแสดงว่าวิตกทั้งหลาย นำมาซึ่งบาปกรรมตลอดจน
ถึงสังฆเภท. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอาทิตตปริยายสูตรที่ ๘

๕. ปฐมหัตถปาทปัพพสูตร

ว่าด้วยข้อมือข้อเท้าเปรียบเทียบกับอายตนะ

[๓๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมือทั้ง ๒ มีอยู่ การจับและการวางก็ปรากฏ เมื่อเท้าทั้ง ๒ มีอยู่ การก้าวไปและถอยกลับก็ปรากฏ เมื่อข้อทั้งหลายมีอยู่ การคู้เข้าและเหยียดออกก็ปรากฏ เมื่อท้องมีอยู่ ความหิวและความระหายก็ปรากฏ ฉนใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจักขุมืออยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ฉนนันเหมือนกัน.

[๓๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมือทั้ง ๒ ไม่มี การจับและการวางก็ไม่ปรากฏ เมื่อเท้าทั้ง ๒ ไม่มี การก้าวไปและถอยกลับก็ไม่ปรากฏ เมื่อข้อทั้งหลายไม่มี การคู้เข้าและเหยียดออกก็ไม่ปรากฏ เมื่อท้องไม่มี ความหิวและความระหายก็ไม่ปรากฏ ฉนใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจักขุไม่มี สุขและทุกข์อันเป็นภายในย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เมื่อใจไม่มี สุขและทุกข์อันเป็นภายในย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ฉนนันเหมือนกัน.

จบ ปฐมหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๕

ในปฐมหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า หตุเตสุ ภิกขเว สติ ความว่า เมื่อมือมีอยู่.

จบ อรรถกถาปฐมหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยหัตถปาทปัพพสูตร

ว่าด้วยการเปรียบเทียบอายตนะกับข้อมือข้อเท้า

[๓๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมือทั้ง ๒ มี การจับและการวาง ก็มี เมื่อเท้าทั้ง ๒ มี การก้าวไปและถอยกลับก็มี เมื่อข้อทั้งหลายมี การคู้เข้าและเหยียดออกก็มี เมื่อท้องมี ความหิวและความระหายก็ ฉนฺได ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจักขุมืออยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน ย่อมเกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ฉนฺนํเหมือนกัน.

[๓๐๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมือทั้ง ๒ ไม่มี การจับและการวางก็ไม่มี เมื่อเท้าทั้ง ๒ ไม่มี การก้าวไปและถอยกลับก็ไม่มี เมื่อข้อทั้งหลายไม่มี การคู้เข้าและเหยียดออกก็ไม่มี เมื่อท้องไม่มี - ความหิวและความระหายก็ ไม่มี ฉนฺได ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจักขุไม่มี สุขและทุกข์อันเป็นภายในไม่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เมื่อใจไม่มี สุขและทุกข์อันเป็นภายในก็ไม่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ฉนฺนํเหมือนกัน.

จบ ทุติยหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๑๐

สมุททวรรคที่ ๓

อรรถกถาทุติยหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๑๐

ในตุติยหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เมื่อตรัสว่า น โหติ จึงได้ตรัสด้วยอรรถาธิบายของผู้จะตรัสรู้. ก็ใน
สูตรทั้ง ๒ นี้ พระองค์ทรงแสดงเฉพาะสุขทุกข์อันเป็นวิบาก แล้วจึง
ทรงแสดงวิภูษะและวิวิภูษะแล.

จบ อรรถกถาทุติยหัตถปาทปัพพสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาสุมททวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุมททสูตรที่ ๑
๒. สุมททสูตรที่ ๒
๓. พาลิสสิกสูตร
๔. ชีรรุกขสูตร
๕. โกฏฐิกสูตร
๖. กามภูสูตร
๗. อุทายีสสูตร
๘. อาทิตตปริยายสูตร
๙. หัตถปาทปัพพสูตรที่ ๑
๑๐. หัตถปาทปัพพ-
สูตรที่ ๒

อาสีวิสวรรคที่ ๔

๑. อาสีวิสูตร

ว่าด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก

[๓๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า มี อสรพิษ ๔ จำพวก มีเดชกล้าพิชร้าย ถ้ามีบุรุษรักชีวิต ผู้ไม่ยอมตาย รักสุข เกลียดทุกข์มา ชนทั้งหลายฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ท่านบุรุษ อสรพิษ ๔ จำพวกนี้ มีเดชกล้าพิชร้าย ท่านพึงปลุกให้ลุกตามเวลา ให้ อาบน้ำตามเวลา ให้กินอาหารตามเวลา ให้เข้าสู่ที่อยู่ตามเวลา เวลาใด อสรพิษทั้ง ๔ จำพวกนี้ ตัวใดตัวหนึ่ง โกรธขึ้น เวลานั้น ท่านก็จะพึงถึง ความตาย หรือถึงทุกข์ปางตาย กิจใดที่ท่านควรทำ ก็จงทำกิจนั้นเสีย.

[๓๑๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น บุรุษนั้นกล่าวอสรพิษทั้ง ๔ จำพวกนั้น จึงหนีไปในที่อื่น ชนทั้งหลายฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ท่าน บุรุษ มีเพศฆาตผู้เป็นข้าศึกอยู่ ๕ คน ได้ติดตามท่านมา พบท่านในที่ใด ก็จะฆ่าท่านเสีย ในที่นั้น กิจใดที่ท่านควรทำ ก็จงทำกิจนั้นเสีย

[๓๑๑] ครั้งนั้น บุรุษนั้นกล่าวอสรพิษทั้ง ๔ จำพวก และกล่าว เพฆฆาตผู้เป็นข้าศึกทั้ง ๕ คนนั้น จึงหนีไปในที่อื่น ชนทั้งหลายฟังกล่าว กะเขาอย่างนี้ว่า ท่านบุรุษ มีเพศฆาตคนที่ ๖ ซึ่งเที่ยวไปในอากาศ เจือดาบติดตามท่านมา พบท่านในที่ใด ก็จะตัดศีรษะของท่านเสียในที่นั้น กิจใดที่ท่านควรทำ ก็จงทำกิจนั้นเสีย.

[๓๑๒] ครั้งนั้น บุรุษนั้นกล่าวสรรพิชทั้ง ๔ จำพวก ซึ่งมีเดชกล้า
กล้าเพชฌฆาตผู้เป็นข้าศึกทั้ง ๕ และกล้าเพชฌฆาตคนที่ ๖ ซึ่งเที่ยวไป
ในอากาศ เจ็ดดาบอยู่ จึงหนีไปในที่อื่น เขาพบบ้านร้างเข้า จึงเข้าไปยัง
เรือนร้างว่างเปล่าหลังหนึ่ง ลูบคลำภาชนะว่างเปล่าชนิดหนึ่ง จนทั้งหลาย
ฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ท่านบุรุษ มีโจรทั้งหลายคอยฆ่าชาวบ้าน เข้ามา
บ้านร้างนี้เสมอ กิจใดที่ท่านควรทำ ก็จงทำกิจนั้นเสีย.

[๓๑๓] ครั้งนั้น บุรุษนั้นกล่าวสรรพิชทั้ง ๔ กล้าเพชฌฆาตทั้ง ๕
กล้าเพชฌฆาตคนที่ ๖ และกล้าโจรผู้คอยฆ่าชาวบ้าน จึงหนีไปในที่อื่น
เขาไปพบห้วงน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ฝั่งข้างนี้่น่ารังเกียจ มีภัยอันตราย ฝั่งข้าง
โน้นเป็นที่เกษมปลอดภัย เรือแพ หรือสะพานที่จะข้ามไปฝั่งโน้นไม่มี.

[๓๑๔] ครั้งนั้น บุรุษนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ห้วงน้ำนี้ใหญ่นัก
ฝั่งข้างนี้เป็นที่น่ารังเกียจ มีภัยอันตราย ฝั่งข้างโน้นเป็นที่เกษมปลอดภัย
เรือแพ หรือสะพานที่จะข้ามไปฝั่งโน้นก็ไม่มี ฉะนั้น เราควรจะมีดหน้
ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ผูกเป็นแพ เกาะแพนั้น พยายามไปด้วยมือและด้วย
เท้า ก็พึงถึงฝั่งโน้นได้โดยความสวัสดิ ครั้นแล้ว บุรุษนั้นทำตามความคิด
อย่างนั้น ก็ข้ามปากถึงฝั่งข้างโน้นแล้ว ขึ้นบกไปเป็นพราหมณ์.

ว่าด้วยสรรพิช ๔ เป็นชื่อของมหาภูตรูป ๔

[๓๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่ออุปมานี้ เราทำขึ้นเพื่อจะให้เข้าใจ
เนื้อความโดยง่าย ในข้อนี้มีเนื้อความดังนี้ คำว่า สรรพิชที่มีเดชกล้า
ทั้ง ๔ จำพวกนั้น เป็นชื่อแห่งมหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ

ชาตุลลุม คำว่า เพชฌฆาตทั้ง ๕ คนที่เป็นข้าศึกนั้น เป็นชื่อแห่งอุปาทาน
ขันธ ๕ คือ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ
คำว่า เพชฌฆาตคนที่ ๖ ซึ่งเที่ยวไปในอากาศ เงื้อมดาบอยู่นั้น เป็นชื่อ
แห่งนันทิราคะ คำว่า บ้านร้างนั้นเป็นชื่อแห่งอายตนะภายใน ๖.

[๓๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม่บัณฑิตผู้ฉลาด มีปัญญาใคร่-
ครวญอายตนะภายใน ๖ นั้น ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็จะปรากฏว่า
เป็นของว่าง เปล่า สูญทั้งนั้น.

คำว่า โจรผู้ฆ่าชาวบ้านนั้น เป็นชื่อแห่งอายตนะภายนอก ๖ ตา
ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปที่เป็นที่พอใจและไม่พอใจ หูย่อมเดือดร้อน เพราะ
เสียงเป็นที่พอใจและไม่พอใจ จมูกย่อมเดือดร้อนเพราะกลิ่นเป็นที่พอใจ
และไม่พอใจ ลิ้นย่อมเดือดร้อนเพราะรสเป็นที่พอใจและไม่พอใจ กายย่อม
เดือดร้อนเพราะโผฏฐัพพะเป็นที่พอใจและไม่พอใจ ใจย่อมเดือดร้อนเพราะ
ธรรมารมณ์เป็นที่พอใจและไม่พอใจ คำว่า ห้วงน้ำใหญ่นั้น เป็นชื่อแห่ง
โอฆะทั้ง ๔ คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐิฆะ อวิชโชฆะ คำว่า ฝั่งข้างนี้
อันเป็นที่น่ารังเกียจ มีภัยอันตรายนั้น เป็นชื่อแห่งร่างกายของตน คำว่า
ฝั่งข้างโน้นเป็นที่เกษม ปลอดภัยนั้นเป็นชื่อแห่งนิพพาน คำว่า แพนนั้น
เป็นชื่อแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ
คำว่า พยายามข้ามไปด้วยมือและเท้า เป็นชื่อแห่งวิริยารัมภะ คำว่า ข้าม
ฟากถึงฝั่งโน้นแล้วขึ้นบกไปเป็นพราหมณ์ เป็นชื่อแห่งพระอรหันต์.

จบ อาสีวิสุตฺตที่ ๑

อาสีวิสวรรคที่ ๔

อรรถกถาอาสีวิสสูตรที่ ๑

อาสีวิสวรรค อาสีวิสสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ภิกขุ อามนุเตสิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก ภิกขุเหล่าโยคาวจรผู้ชอบจาริกไปรูปเดียว ๒ รูป ๓ รูป ๔ รูป ๕ รูป ผู้มีความประพฤติต้องกัน ผู้ปฏิบัติ ผู้ชะมักเขม้น แม้ทุกรูป ซึ่งนั่งล้อมเหล่าภิกษุผู้บำเพ็ญกรรมฐานมีทุกขลักษณะเป็นอารมณ์ แท้จริงพระสูตรนี้ ตรัสด้วยอรรถาธิบายของบุคคล. จริงอยู่ ในบรรดาบุคคลทั้งหลาย ตรัสด้วยอำนาจเหล่าภิกษุอุคฆฏิตัญญบุคคลที่อยู่ในที่ต่าง ๆ ผู้บำเพ็ญกรรมฐาน มีทุกขลักษณะเป็นอารมณ์ ซึ่งมาในเวลาเฝ้า นั่งแวดล้อมพระศาสดา แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น. ข้อนี้จึงเป็นปัจจัย แก่บุคคล ๔ เหล่ามีอุคฆฏิตัญญบุคคล เป็นต้น.

จริงอยู่ อุคฆฏิตัญญบุคคล จักบรรลุพระอรหัตด้วยยกหัวข้อแห่งพระสูตรขึ้นเท่านั้น. วิปจิตัญญบุคคล บรรลุพระอรหัต ด้วยการแจกหัวข้อธรรมโดยพิสดาร เนยบุคคลท่องบ่นพระสูตรนี้เท่านั้น ใส่ใจโดยแยบคาย คบหาเข้าใจถ้อยคำยามิต จึงจักบรรลุพระอรหัต สำหรับปทัชฌานบุคคล พระสูตรนี้ จักเป็นวาสนาเครื่องอบรมบ่มบารมีในอนาคตแล ด้วยประการดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบว่าพระองค์ทรงมีอุปการะแก่สัตว์แม้ทุกหมู่เหล่า ทรงเป็นประหนึ่งยกภูเขาสิเนรุขึ้น ประหนึ่งทำอากาศให้กว้างขวาง และประหนึ่งทำภูเขาจักรวาลให้หวั่นไหว จึงเริ่มอาสีวิสสูตรนี้ ด้วยความอุตสาหะอย่างยิ่ง ว่า เสยฺยถาปี ภิกขเว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุตถาโร อาสีวิสา ความว่า อสรพิษ

(ง) ๔ จำพวก คือ กัณฐมูขะ ปุติมูขะ อัคคิมูขะ สัตถมูขะ. ในง ๔ จำพวกนั้น ทัวเรณรูปร่างของคนที่ถูกงูกัณฐมูขะกัด จะแข็งกระด้าง เหมือนไม้แห้ง ในข้อต่อทั้งหลาย ข้อต่อจะแข็งกระด้าง. ตั้งอยู่เหมือนเสียบไว้ด้วยหลาวเหล็ก. เรณรูปร่างของผู้ถูกงูปุติมูขะกัด ก็จะมีน้ำหนองไหลเยิ้มอยู่เหมือนขนุนสุกเน่า เป็นคั่งน้ำที่เขาใส่ไว้ในหม้อเกรอะ. ทัวเรณรูปร่างของผู้ถูกงูอัคคิมูขะกัด จะไหม้กระจายไป เป็นเหมือนกำจี้เถ่า และเป็นเหมือนกำแกลบ ทัวเรณรูปร่างของผู้ถูกงูสัตถมูขะกัด ย่อมขาดเป็นช่อง เป็นเหมือนสถานที่ฟ้าผ่า และเป็นเหมือนปากที่ต่อเรณู ที่ถูกสว่านใหญ่เจาะ อสรพิษทั้ง ๔ จำแนกโดยพิเศษด้วยประการฉะนี้.

แต่เมื่อว่าโดยอาการแตกกันแห่งกำลังเร็วของพิษอสรพิษทั้ง ๔ ชนิด นั้นรวมเป็น ๑๖ จำพวก. จริงอยู่งูกัณฐมูขะมี ๔ ชนิดคือ มีพิษที่กัด มีพิษที่พบ มีพิษที่ถูกต้องมัน มีพิษที่ลม จริงอยู่เรณรูปร่างของคนที่ถูกงูกัณฐมูขะนั้น กัดก็ตี เห็นก็ตี ถูกต้องก็ตี ถูกลมกระทบก็ตี ย่อมแข็งกระด้างโดยประการดังกล่าวแล้ว. แม้ในงูที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน. อสรพิษย่อมมี ๑๖ ด้วยอำนาจความแตกกันแห่งกำลังเร็วแห่งพิษ ด้วยประการฉะนี้ งูพิษย่อมมี ๖๔ ชนิด ด้วยอำนาจบุคคลบัญญัติอีก. คืออย่างไร. คืออย่างนี้ อันดับแรก บรรดา งูกัณฐมูขะ งูกัณฐมูขะมีพิษที่กัด มี ๔ ชนิด คือ พิษแล่นแต่พิษไม่ร้าย พิษร้ายแต่พิษไม่แล่น พิษแล่นและพิษร้าย และพิษไม่แล่นพิษไม่ร้าย

ในจำนวนงู ๔ ประเภทนั้น พิชของงูใดควรกล่าวได้ว่า แล่นเร็ว
ขึ้นจับตา จับคอ จับศีรษะ เหมือนไฟไม่คบหญาลุโกชนเช่นพิชงูมณีสัปะปะ
(งูเห่าปีแก้ว) อนึ่งเมื่อคนร้ายมนต์ เป่าลมเข้าทางช่องหู พอเอาไม้ตี
พิชก็จะแล่นลงมาหยุดอยู่ตรงที่ถูกกัดเท่านั้น งูนี้มัน ชื่อว่ามีพิชแล่นเร็ว
แต่พิชไม่ร้าย.

ส่วนพิชของงูใด ค่อยๆ แล่นขึ้น แต่ในที่ๆ พิชแล่นขึ้น ก็เป็น
เหมือนน้ำที่ดื่มเข้าไป แม้โดยล่องไปสิบ ๑๒ ปี ก็ยังปรากฏ ที่ข้างหลังหู
และหลังคอเป็นต้น เป็นเหมือนพิชของงูน้ำ แต่เมื่อหมองูทำการร้ายมนต์
เป็นต้น พิชก็ไม่ลดลงเร็ว งูนี้มัน ชื่อว่า มีพิชร้าย แต่พิชไม่แล่นเร็ว.

ส่วนพิชของงูใด ขึ้นเร็ว แต่ไม่ลงเร็ว เช่น พิชของงูจงอางเป็นต้น
งูนี้มัน ชื่อว่า ทั้งมีพิชแล่นเร็ว ทั้งมีพิชร้าย.

พิชของงูใด แม้ถูกหมองูเป่ามนต์ให้ลดลง ก็ลงง่าย ๆ เช่น พิช
ของงูเขียว และงูเรื้อนเป็นต้น งูนี้มัน ชื่อว่า มีพิชไม่แล่นเร็ว และ
มีพิชไม่ร้าย.

พิชที่ถูกกัดในจำพวกงูกัฏฐมุขะ และพิชที่ถูกกัดในจำพวกงูปุติมุขะ
เป็นต้นก็พึงทราบ โดยอุบายนี้ เพราะเหตุนี้ อสรพิชจึงมี ๖๔ ประเภท
ด้วยอำนาจบุคคลบัญญัติด้วยประการฉะนี้. ใน ๖๔ ประเภทนั้น แต่ละ
ประเภทยังแยกออกอย่างละ ๔ ตามกำเนิด โดยนัยว่า งูเกิดแต่ฟองไข่
เป็นต้น จึงรวมเป็นงู ๒๕๖ ประเภท. งูเหล่านั้นเอา ๒ คุณ ด้วยงูที่เกิด
ในน้ำและบนบกเป็นต้น จึงเป็นงู ๕๑๒. งูเหล่านั้น เอา ๒ คุณ ด้วย

สามารถ กามรูปและอกามรูป จึงนับได้ ๑,๐๒๔. งูเหล่านั้น เมื่อย่อเข้า โดยปฏิโลม ย้อนกลับแห่งทางที่งูเลื้อยไปอีก จึงเป็นอสรพิษ ๔ ประเภท ด้วยอำนาจกัมมฐมูชะเป็นต้น ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอา งูเหล่านั้น จึงตรัสว่า **เสยฺยถาปี ภิกฺขเว จตุตาโร อาสีวิสา** เป็นต้น. ก็งูเหล่านั้น ท่านถือเอาด้วยอำนาจตระกูล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาสีวิสา** ความว่า ชื่อว่า อาสีวิสา เพราะมีพิษที่รัด ก็มี ชื่อว่าอาสีวิสาเพราะมีพิษที่ลิ้ม ก็มี **อาสีวิสา** เพราะมีพิษเช่นกับดาบก็มี. บทว่า **อสิตฺตวิสา** ความว่า มีพิษที่ดังเขารคน้ำ ชโลมทั่วกาย และพิษที่รัดลงที่กายของผู้อื่น. บทว่า **อสิตฺตวิสา** ความว่า สิ่งใด ๆ อันงูเหล่านั้นลิ้มแล้ว กินแล้ว สิ่งนั้น ๆ ย่อมกลายเป็นพิษไป เพราะฉะนั้น ที่ชื่อว่า **อสิตฺตวิสา** เพราะสิ่งที่มันลิ้มกลายเป็นพิษ. บทว่า **อสิสฺสทิสฺวิสา** ความว่า ที่ชื่อว่า อสิสฺสทิสฺวิสา เพราะพิษของงูเหล่านั้น คมกริบ สามารถตัดขาดได้อย่างยอดเยี่ยมอนดาบ. พึงทราบความแห่งคำ ในที่นี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อุคฺคเตหา** ได้แก่ มีเดชสูง คือมีอำนาจแรง. บทว่า **โฆรวิสา**. ได้แก่ มีพิษที่แก้ไขได้ยาก.

บทว่า **เอว วเพยฺย** ได้แก่ พึงกล่าวอย่างนี้ เพื่อจะให้เขาบำรุง เลี้ยง. จริงอยู่ พระราชาทั้งหลาย สั่งให้จับงูพิษทั้งหลายไว้ทรงพระดำริว่า เราจะให้งูเหล่านี้กัดโจรเช่นนี้ให้ตาย หรือปล่อยมันไปที่กองทัพข้าศึกเวลาที่ ข้าศึกประชิดนคร เราเมื่อไม่สามารถจะต่อต้านกำลังข้าศึกได้ ก็จะกิน

อาหารดี ๆ แล้ว ขึ้นสู่ที่นอนอย่างดี ให้งูเหล่านั้นกัดตนเอง ไม่ยอมมคิต อยู่ในอำนาจของเหล่าศัตรู ให้ตายสมความพอใจของตน ดังนี้แล้ว ให้บำรุง เลี้ยงอสรพิษทั้งหลายไว้ พระราชาเหล่านั้น ไม่ปรารถนาจะทำบุญใดให้ ตายโดยฉับพลันก็ปรารถนาว่าผู้ นั้นจักต้องประสบทุกข์นาน ๆ แล้วตายไป ด้วยอาการอย่างนี้ จึงตรัสกะบุญนั้นอย่างนี้ว่า ก็พวกนี้มันคืออสรพิษ ๔ จำพวก นี้ พ่อมหาจำเริญ.

บทว่า กาลเนน กาลิ ได้แก่ ทุกเวลา. บทว่า ปเวเสตพพา ได้แก่ ให้นอน. บทว่า อญฺญตโร วา อญฺญตโร วา ความว่า บรรดาอสรพิษ ๔ ประเภทมีกัฏฐุมุขะเป็นต้น ตัวใดตัวหนึ่ง. คำว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ขอท่านจงกระทำกิจที่ท่านพึงกระทำเสีย นี้พึงทราบว่าเป็นคำของผู้บำเพ็ญ ประโยชน์. ได้ยินว่า พระราชาทั้งหลาย ทรงมอบอสรพิษทั้งหลาย แก่บุญนั้นด้วยอาการอย่างนี้ แล้วทรงบอกกล่าวแก่เหล่าอสรพิษที่เขาวาง ไว้ในกะโปรงทั้ง ๔ กะโปรงว่า นี้เป็นผู้บำรุงเจ้านะ. ลำดับนั้นงูตัวหนึ่ง ก็เลื้อยออกมา เลื้อยขึ้นตามเท้าขวาของบุญนั้น แล้วพันมือขวาตั้งแต่ ข้อมือ แผล่พังพาน ใกล้เคียงหูขวา นอนกระทำเสียงว่า สุสุ ดังนี้. อีก ตัวหนึ่ง เลื้อยไปตามเท้าซ้าย แล้วพันมือซ้าย ในที่นั้นนั่นเอง แผล่พังพาน ที่ใกล้เคียงหูซ้าย แล้วนอนกระทำเสียงว่า สุสุ ดังนี้. ตัวที่ ๓ เลื้อยออก ขึ้นไปตรงหน้าพันท้อง แผล่พังพาน ใกล้เคียงคอก นอนทำเสียงว่า สุสุ ดังนี้. ตัวที่ ๔ เลื้อยไปตามส่วนข้างหลัง พันคอ วางพังพานบนกระหม่อม นอนกระทำเสียงว่า สุสุ ดังนี้.

เมื่ออสรพิษ ๔ ประเภทนั้น อยู่ที่ร่างกายอย่างนี้ บุรุษผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อบุรุษนั้น เห็นเขาเข้าจึงถามว่า พ่อมหาจำเริญ ท่านได้อะไร? ลำดับนั้น เมื่อบุรุษผู้ถูกงูพันนั้นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ อสรพิษเหล่านี้ พระราชาพระราชทานให้เป็นเครื่องประดับเป็นพิเศษบางประการ ที่มีมือทั้งสองเหมือนกำไลมือ ที่แขนเหมือนกำไลต้นแขน ที่ท้องเหมือนผ้าคาดท้อง ที่หูเหมือนตุ้มหู ที่คอเหมือนสร้อยมุกดา และที่ศีรษะเหมือนเครื่องประดับศีรษะ จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญช่างโง่เขลาจริง ท่านอย่าเข้าใจอย่างนี้ว่า พระราชาทรงยินดี พระราชทานเครื่องประดับนั้นแก่เรา ท่านเป็นโจรทำความผิดร้าย ทั้งอสรพิษ ๔ ประเภทเหล่านี้ ก็บำรุงยาก ปฏิบัติยาก เมื่อตัวหนึ่งต้องการจะลุกขึ้น ตัวหนึ่งต้องการจะอาบน้ำ เมื่อตัวหนึ่งต้องการจะอาบน้ำ ตัวหนึ่งต้องการจะกิน เมื่อตัวหนึ่งต้องการจะกิน ตัวหนึ่งก็ต้องการจะอาบน้ำ ในงู ๔ ประเภทนั้น ตัวใดยังไม่เต็มความต้องการตัวนั้นก็จะกัดให้ตายในที่นั้นนั่นแล. ท่านผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใคร ๆ ผู้ถึงความสวัสดิปลอดภัยยังมีอยู่หรือ. เขากล่าวว่า จริงสิ รู้ว่าพวกราชบุรุษเจ้าหน้าที่ฟังเพื่อผลอดตัวหนีไปเสียก็จะปลอดภัย ก็ฟังกล่าวว่า ท่านจงกระทำกิจที่ท่านควรกระทำเถิด. ฝ่ายบุรุษที่ถูกจับเป็นโจรรู้เรื่องนั้นแล้ว เห็นขณะที่อสรพิษทั้ง ๔ ผลอดตัว และปลอดภัยจากราชบุรุษเจ้าหน้าที่จึงเอามือขวาพันมือซ้าย แล้ววางพังกานไว้ใกล้จอนหู ทำที่ประจงลูบคลำร่างอสรพิษตัวที่นอนหลับ ค่อย ๆ แคะให้มันออกไป แล้วแคะตัวอื่น ๆ ออกไป ด้วยอุบายอย่างนั้นแล กล่าวต่อพวกมันแล้วฟังหนีไป. ครั้งนั้นอสรพิษเหล่านั้น พากันติดตามบุรุษนั้นมาด้วยคิดว่าบุรุษนี้ พระ-

ราชาพระราชนานให้เป็นผู้บำรุงเลี้ยงพวกเรา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
หมายเอาเรื่องนี้ จึงตรัสว่า อถ โข ภิกขเว ปุริโส ภีโต จตุนุ
อาสีวิธานิ ๆเปฯ ปลาเปถ ภิกขุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล บุรุษนั้นกลัว
ต่ออสรพิษเหล่านั้น ๆลฯ ฟิงหนีไปเสีย.

ก็เมื่อบุรุษนั้น ตรวจดูแล้วคู่อีกซึ่งหนทางที่มาอย่างนั้นแล้วกำลัง
หนีไป พระราชาทรงสดับว่า บุรุษนั้นหนีไปแล้ว จึงทรงดำริว่า ใครหนอ
จักอาจติดตามไปฆ่าบุรุษนั้นได้ จึงเลือกได้คน ๕ คน ผู้เป็นศัตรูต่อบุรุษ
นั้นนั้นแล้ว ทรงส่งไปด้วยคำรัสสั่งว่า พวกเธอจงไป จงติดตามไปฆ่าบุรุษ
นั้นเสีย. ลำดับนั้น เหล่าบุรุษผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อบุรุษนั้น ทราบเรื่อง
นั้นแล้วพึงได้บอก บุรุษนั้น กลัวเหลือประมาณ ฟิงหนีไป ท่านหมายเอา
เนื้อความนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ตเมณิ เอว วเทยฺยฺยํ ดังนี้.

บทว่า อฏฺโฐ อนฺตรจโร วธโก ความว่า พวกอำมาตย์กราบทูล
ว่า บุรุษโจรผู้นี้ ถูกพวกอสรพิษติดตามไปก่อน ลวงอสรพิษเหล่านั้น
ทำโน้นทำนี้หนีไป บัดนี้เขาถูกศัตรู ๕ คน ติดตามก็หนีเตลิดไป ใคร ๆ
ไม่อาจจะจับเขาได้อย่างนี้ แต่สามารถจะจับได้ด้วยการหลอกลวง เพราะ
ฉะนั้น ขอทรงโปรดส่งคนผู้สนิทสนม เป็นคนภายในเคยกินเคยดื่มร่วมกัน
ตั้งแต่รุ่นหนุ่มไปมอมแก้พิษฆมาต พระราชาก็ทรงส่งพิษฆมาตผู้สอดแนม
ให้ไปเสาะหาเขา.

บทว่า โส ปสุเสยฺย สฺยญฺญํ คามิ ความว่า บุรุษโจรนั้นกลับ
เหลียวดูเห็นอสรพิษทั้ง ๔ ศัตรูผู้ฆ่า ๕ คน กำลังสูดดมกลิ่นรอยเท้าไป
โดยเร็ว เห็นพิษฆมาตผู้สอดแนมคำรบ ๖ มาพูดเกลี้ยกล่อมว่า ดูราท่าน
ผู้เจริญ ท่านจงกลับเสียอย่าหนีเลย บริโภคกามกับบุตรภรรยา ก็จักอยู่

เป็นสุข เขากลับเหลือประมาณก็หนีชอกซอนไป พึ่งเห็นบ้านร้างหมู่หนึ่ง ซึ่งมีกระท่อม ๖ หลังอยู่ตรงหน้า ปลายเขตแคว้น. บทว่า **ริตุตถ์ เยว ปวิเสยฺย** ความว่า พึ่งเข้าไปยังกระท่อมที่ว่างเปล่าเท่านั้น เพราะเว้นจาก ทรัพย์ ัญญาหาร เติงและตั้งเป็นต้น.

บทว่า **ตุจฺจกั สฺสฺสฺส** เป็นไวยจน์ ของบทว่า **ริตุตถ์ เยว** นั้นแล. บทว่า **ปริมเสยฺย** ความว่า พึ่งเที่ยวไปด้วยหวังว่า ถ้าน้ำดื่มมี เราจักดื่ม ข้าวมีก็จักกิน ดังนี้แล้ว สอดมือเข้าไปข้างในแล้วกล่าว.

บทว่า **ตเมณเ อวิ วเทยฺย** ความว่า บุรุษนั้นไม่ได้อะไร ๆ แม้ในเรือนสักหลังเดียว ในจำนวนเรือนทั้ง ๖ หลัง แต่แล้วก็เห็นแผ่น กระดานคด ๆ ที่เขาปูไว้ที่ต้นไม้ ที่มีเงาสงบนต้นหนึ่งซึ่งมีอยู่กลางหมู่บ้าน แล้วคิดจกนังในที่นี้ก่อน แล้วก็ไปนั่งในที่นั้น ถูกลมอ่อน ๆ พัดโชนมา ทำให้หวลระลึกถึงความสุขแม้มีประมาณเท่านั้นโดยสงบ บุรุษผู้บำเพ็ญ ประโยชน์บางเหล่ารู้เรื่องภายนอกแล้ว ก็พึงพูดกะเขาอย่างนั้น. บทว่า **อิทานิมฺโถ ปุริส** ตัดเป็น **อิทานิ อมฺโถ ปุริส** แปลว่า คูราบุรุษผู้เจริญ บัดนี้. บทว่า **โจรา กามฆาตกา** ได้แก่ โจรผู้ฆ่าชาวบ้าน ๖ จำพวก ผู้มาด้วยหมายว่า จักยึดเอาทรัพย์ที่จักได้ในที่นั้น หรือฆ่าเจ้าทรัพย์เสีย.

บทว่า **อุทกณฺณว** ได้แก่ น้ำลึกและน้ำกว้าง. จริงอยู่ น้ำลึก แต่ไม่กว้าง หรือน้ำกว้าง แต่ไม่ลึก. ท่านไม่เรียกว่า หวังน้ำ. ส่วนน้ำ ที่ทั้งลึกทั้งกว้างเท่านั้นจึงจะเป็นชื่อห้วงน้ำนั้นนั่นแล. บทว่า **สาสฺงกั สฺปฺปฏิภย** ความว่า ฟังนี้ ชื่อว่า น่ารังเกียจและน่ามีภัยเฉพาะหน้า เพราะอำนาจอสรพิษทั้ง ๔ ศัตรูผู้ฆ่าทั้ง ๕ เพชฌฆาตผู้สอดแนมคำรบ ๖

และโจรสู้ฆ่าชาวบ้าน ๖ จำพวก. บทว่า **เขม อปฺปฏิภย** ความว่า ฟังโน้น ชื่อว่า เป็นแดนเกษม และไม่มีภัยเฉพาะหน้า เพราะไม่มีอสรพิษ เป็นคั่นเหล่านั่นนั้นและ เป็นสวนที่วิจิตรประเสริฐ เป็นดั่งบ่อน้ำที่ดื่มของ คนหม่อมมาก เช่นกับเทพนคร. บทว่า **นตฺตสฺส นวา สนฺตารณิ** ความว่า เรือข้ามฟาก ที่เขาจัดไว้ด้วยประสงค้อย่างนี้ว่า คนทั้งหลาย จักข้ามจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้นดังนี้ก็ไม่พึงมี. บทว่า **อตุตฺรเสตฺตฺวา** ความว่า หรือ บรรดาสะพานไม้ สะพานดินเท้า และสะพานเกวียน สะพานข้ามอย่างใด อย่างหนึ่งไม่พึงมี. บทว่า **ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ** ความว่า นั้นแหละไม่ใช่ พราหมณ์จะถามว่า เพราะเหตุไรจึงตรัสบุรุษนั้นว่าเป็นพราหมณ์ เพราะ พวกข้าศึกมีประมาณเท่านั้น ถูกพราหมณ์นั้นลอบเสียแล้ว. อีกนัยหนึ่ง เมื่อจะทรงเปลี่ยนเทศนา จึงได้ตรัสอย่างนั้น เมื่อทรงแสดงพราหมณ์ เป็นพระชินาสพองค์หนึ่ง.

ก็เมื่อบุรุษผู้นั้นข้ามฟากได้อย่างนี้แล้ว อสรพิษทั้ง ๔ กล่าวว่ เราไม่ได้ตัวท่านแล้ว วันนี้พวกเราจะรุมกันกัดชีวิตของท่านทิ้งเสีย ศัตรู ทั้ง ๕ ก็กล่าวว่ เราไม่ได้ตัวท่านแล้ว วันนี้เราจะล้อมตัดอวัยวะน้อยใหญ่ ของท่านเสียแล้วไปในสำนักของพระราชาพึงได้ทรัพย์ ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ ผู้สอดแนมคารบ ๖ กล่าวว่ เราไม่ได้ตัวท่านแล้ว วันนี้เราจะเอาดาบ สีก้าวผลึกตัดศีรษะท่าน แล้วพึงได้ตำแหน่งเสนาบดี เสวยสมบัติ. พวก โจรทั้ง ๖ คิดว่ เราไม่ได้ตัวท่านแล้ว วันนี้เราจะให้ทำกรรมกรรม (ลงโทษ) ต่าง ๆ แล้วให้ท่านนำทรัพย์เป็นอันมากมามอบ ดังนี้แล้ว เมื่อไม่สามารถจะข้ามห้วงน้ำได้ ทั้งไม่สามารถจะไปข้างหน้าได้ เพราะ ถูกพระราชากริ้วลงราชอาณาจักร ก็จะพึงชুবชีวิตตายอยู่ในที่นั่นนั่นเอง.

ในบทว่า อุปมา โข มยายํ นี้ ฟังทราบ การเทียบเคียงข้ออุปมา ตั้งแต่ต้นดังต่อไปนี้. จริงอยู่ กรรมพึงเห็นเหมือนพระราชา. ปุณฺณผู้อาศัย วัฏฏะ พึงเห็นเหมือนบุรุษผู้ทำผิดกฎหมาย มหาภูตรูป ๔ เหมือนอสรพิษ ทั้ง ๔ เวลาที่กรรมให้แก่มหาภูตรูป ๔ ในขณะที่ปฏิสนธิของมหาชนนั่นเอง เหมือนในเวลาที่พระราชาทรงให้ปกปิดอสรพิษทั้ง ๔ เวลาที่พระศาสดา ตรัสกรรมฐานมีมหาภูตรูปเป็นอารมณ์ แก่ภิกษุนี้ แล้วตรัสว่าเมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนดในมหาภูตรูป ๔ นี้ ก็จักหลุดพ้นจากวัฏฏะด้วยอาการอย่างนี้ เหมือนเวลาที่ตรัสว่า ท่านจงออกไปในขณะที่อสรพิษเปลอ และในขณะที่ราชบุรุษสังคเจียบแล้วหนีไปตามคำว่า บุรุษผู้เจริญ. กิจใดที่ท่านควรทำ จงทำกิจนั้นเสีย เวลาที่ภิกษุนี้ ได้กรรมฐานในสำนักพระศาสดา แล้วหนีไปด้วยการหนีคือญาณ เพื่อประโยชน์แก่การหลุดพ้นจากอสรพิษคือมหาภูตรูป เหมือนการได้ยินคำของผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อบุรุษนั้นแล้วออกในขณะที่อสรพิษทั้ง ๔ เปลอ และในขณะที่ราชบุรุษสังคเจียบแล้วหนี ซอกซอนไป.

ฟังทราบกล่าวด้วยมหาภูตรูป ๔ อุปาทานชั้น ๕ และอายตนภคา ในคำว่า จตฺตุนํ มหาภูตานิ ปฐวีธาตุยา อาโปธาตุยา เป็นต้น โดยนัย ที่กล่าวไว้พิสดารแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล. ก็ในที่นี้ ปฐวีธาตุ พึงเห็นเหมือนงูกฐุมุขะ (ปากไม้) ธาตุที่เหลือพึงเห็นเหมือนงูปุมุขะ (ปากเนา) งูอัคคิมุขะ (ปากไฟ) และงูสัตตมมุขะ (ปากศีศตรา). กายทั้งสิ้นของบุคคล ผู้ถูกงูปากไม้กัด ย่อมแข็งกระด้างฉันใด แม้กายทั้งสิ้น ย่อมแข็งกระด้าง เพราะปฐวีธาตุกำเรบก็ฉันนั้น อนึ่งกายทั้งสิ้นของผู้ถูกงูปากเนาเป็นต้นกัด

ย้อมน้ำเหลืองไหลออก ย้อมไหม้ และย้อมทรุดโทรมฉันใด ภายทั้งสิ้น
ย้อมน้ำเหลืองไหลออก ย้อมไหม้ และย้อมทรุดโทรม แม้เพราะความ
กำเริบของอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ฉะนั้น.

ด้วยเหตุนี้ อรรถกถาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวไว้ว่า

ร่างกายที่ถูกงูปากไม้กัดเอาแล้ว ย่อมแข็ง
กระด้างไป ร่างกายนั้น เพราะปฐวีธาตุกำเริบ ก็
ย่อมแข็งกระด้าง ดังงูปากไม้กัด ฉะนั้น ก็มี

ร่างกายที่ถูกงูปากเน่ากัดเอาแล้ว ย่อมเน่าไป
ร่างกายนั้น เพราะอาโปธาตุกำเริบ ก็ย่อมเน่า
ดังงูปากเน่ากัด ฉะนั้น ก็มี

ร่างกายที่ถูกงูปากไฟกัดเอาแล้ว ย่อมร้อน
ไหม้ ร่างกายนั้น เพราะเตโชธาตุกำเริบ ก็ย่อม
ร้อนไหม้ ดังงูปากไฟกัด ฉะนั้น ก็มี

ร่างกายที่ถูกงูปากศัสตรากัดเอาแล้ว ย่อม
ขาดแห้ว ร่างกายนั้น เพราะวาโยธาตุกำเริบ ก็
ย่อมขาดแห้ว ดังงูปากศัสตรากัด ฉะนั้น.

ในข้อนี้ ฟังทราบส่วนประกอบของสรีระโดยพิเศษ ด้วยประการ
ฉะนี้ก่อน

แต่เมื่อว่าโดยไม่แยกกัน พึงทราบวาทาตุเหล่านั้น มีภาวะเสมอกันกับอสรพิษ โดยเหตุเหล่านี้คือ โดยที่อาศัย โดยความผัดกันแห่งกำลังเร็วแห่งพิษ โดยถือเอาแต่สิ่งไม่น่าปรารถนา โดยบำรุงเลี้ยงยาก โดยเข้าไปหาได้ยาก โดยเป็นสัตว์ไม่รู้คุณคน โดยมีปกติก็ดไม่เลือก โดยมีโทษและอันตรายอย่างอนันต์.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสยโต ความว่า จริงอยู่ จอมปลวกชื่อว่าเป็นที่อาศัยของอสรพิษทั้งหลาย. ก็อสรพิษเหล่านั้น ย่อมอยู่อาศัยที่จอมปลวกนั้น. จอมปลวกคือกาย เป็นที่อาศัย แม้ของมหาภูตรูปทั้งหลาย. จริงอยู่โพรงต้นไม้ ใบหญ้า ใบไม้ ที่รก และกองหยากเขื่อ ก็เป็นที่อาศัยของอสรพิษทั้งหลาย. อสรพิษเหล่านั้น ย่อมอยู่ในที่แม่เหล่านั้น. โพรงไม้คือกาย ที่รกคือกาย กองหยากเขื่อคือกาย ก็เป็นที่อาศัย แม้ของมหาภูตรูปทั้งหลาย พึงทราบความที่มหาภูตรูปเหล่านั้นเหมือนกัน ดังพรรณนามาอย่างนี้ก่อน.

บทว่า วิสเวทวิการโต ความว่า อสรพิษทั้งหลาย โดยประเภทมี ๔ มีงูปากไม้เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งตระกูล. ในอสรพิษเหล่านั้นตระกูลหนึ่ง ๆ เมื่อแบ่งโดยความผัดแยกกันแห่งพิษ ก็มี ๔ อย่าง คือ มีพิษที่ถูกกัดเป็นต้น แม้มหาภูตรูป ก็มี ๔ โดยต่างเป็นปฐวีธาตุเป็นต้น ด้วยอำนาจลักษณะจำเพาะตัว ในมหาภูตรูปเหล่านี้ มหาภูตรูปอย่างหนึ่ง ๆ ย่อมมี ๔ อย่าง ด้วยอำนาจมหาภูตรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐานเป็นต้น พึงทราบวามหาภูตรูปเหล่านั้น เสมือนกันโดยความผัดแยกกันแห่งกำลังเร็วของพิษด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อนตฺถกณฺโฑ ความว่า อสรพิษทั้งหลาย เมื่อจะกัดเอา
ย่อมกัดเอาสิ่งซึ่งไม่น่าปรารถนา ๕ อย่าง คือ ย่อมกัดเอาแต่ของเหม็น
ถือเอาของไม่สะอาด ย่อมกัดเอาแต่ตัวโรค ย่อมกัดเอาแต่ของมีพิษ ย่อม
ถือเอาแต่ความตาย แม้มหาภูตรูป เมื่อถือเอา ย่อมถือเอาแต่สิ่งซึ่งไม่น่า
ปรารถนา ๕ อย่าง คือ ย่อมถือเอาแต่ของเหม็น ถือเอาแต่ของไม่สะอาด
ถือเอาแต่ความเจ็บ ถือเอาแต่ความแก่ ถือเอาแต่ความตาย.

ด้วยเหตุนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมจับงูอันเป็นอณู
มีพิษมาก เป็นผู้ผลิตเพลิงในโลก ชื่อว่าจับเอา
ภาวะที่ไม่น่าปรารถนาทั้ง ๕ คือ ของเหม็น ของไม่
สะอาด พยาธิ ชรา มรณะเป็นที่ ๕ ภาวะที่ไม่น่า
ปรารถนา ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ในงูที่เปื้อนอณู.
ปูลูชนผู้บอดและเขลาไม่ฉลาด ก็อย่างนั้นเหมือน-
กัน เป็นผู้ผลิตเพลิงความเกิดในภพ ชื่อว่าจับ
อนัตตะภาวะที่ไม่น่าปรารถนา คือของเหม็น ของ
ไม่สะอาด พยาธิ ชรา มรณะ เป็นที่ ๕ ภาวะ
ที่ไม่น่าปรารถนา ๕ เหล่านี้ มีอยู่ในกายอันเป็นดัง
งูที่เปื้อนอณูฉะนั้น.

พึงทราบว่ามีมหาภูตรูป เหมือนกันโดยถือเอาแต่อนัตตะภาวะที่ไม่น่า
ปรารถนา ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **ทुरुปปฏฺฐานโต** ดังต่อไปนี้. อสรพิษเหล่านี้บารุงเลี้ยงได้ยาก เมื่อตัวหนึ่งประสงค์จะลูก ตัวหนึ่งประสงค์จะอาบน้ำ เมื่อตัวนั้นประสงค์จะอาบน้ำ อีกตัวหนึ่งประสงค์จะกิน เมื่อตัวนั้นประสงค์จะกิน อีกตัวหนึ่งประสงค์จะนอน บรรดาภูเหล่านี้ งูตัวใด ๆ ยังไม่เต็มประสงค์ งูตัวนั้นก็จักทำให้ตายในที่นั้นนั่นเอง แต่เหล่าภูตรูปนั้นแล บารุงเลี้ยงยากกว่า - อสรพิษเหล่านี้. จริงอยู่ เมื่อปรุงยาแก่ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ ก็กำเริบ. เมื่อผู้นั้นปรุงยา เตโชธาตุ ก็กำเริบ ดังกล่าวมานี้ เมื่อปรุงยา แก่ธาตุอันหนึ่ง ธาตุอีกอันหนึ่งก็กำเริบเพราะฉะนั้น ฟังทราบว่ ธาตุทั้งหลายเหมือนกันโดยบารุงเลี้ยงได้ยากด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **ทุราสทโต** ดังต่อไปนี้. จริงอยู่ อสรพิษทั้งหลาย ชื่อว่า พบได้ยาก คนทั้งหลายพบอสรพิษที่หน้าเรือน ก็จะหนีไปทางหลังเรือน พบที่หลังเรือนก็จะหนีไปทางหน้าเรือน พบกลางเรือนก็จะหนีเข้าห้อง พบที่ห้องก็จะหนีขึ้นเตียงตั้ง มหาภูตรูปทั้งหลาย ชื่อว่า พบได้ยากมากกว่านั้น. จริงอยู่ เมื่อคนเป็นโรคเรื้อน หูจมูกเป็นตันก็จะขาดตกไป เป็นที่เนื้อตัว ผุงแมลงวันห้าวเขี้ยวก็จะตอม กลืนตัวก็จะคลั่งไปไกล บุรุษโรคเรื้อนนั่งกำลังดำก็ดำ กำลังร้องครวญครางก็ดี คนทั้งหลาย ก็ไม่อาจเข้าไปด่าใกล้ ๆ ได้ ไม่อาจเข้าไปช่วยใกล้ ๆ ได้ ต้องปิดจมูก บ้วนน้ำลาย ห่างบุรุษโรคเรื้อนนั่งไปเสียไกล ๆ ฟังทำความเข้าใจแจ่มแจ้งอย่างนั้น โดยโรคอย่างอื่น ๆ เช่น โรคบานทะโรค โรคท้องโรคลมเป็นต้น และโรคที่ทำความขะแยะน่าเกลียด เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่มหาภูตรูปทั้งหลาย ก็เหมือนกัน โดยพบได้ยาก ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **อกตญฺญโต** ดังต่อไปนี้. จริงอยู่ อสรพิษทั้งหลาย ย่อมไม่รู้อุปการะอันผู้อื่นกระทำแล้ว แม้เมื่อเขาให้ก็ดี ให้บริโภคน้ำดี บุษายอยู่ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นก็ดี ใสในกระโปรง บริหารอยู่ที่ดี แสวงหาแต่โอกาสเท่านั้น ได้โอกาสในที่ใด ก็กัดเขาให้ตาย ในที่นั้นนั่นแล มหาภูตรูปทั้งหลายต่างหากไม่รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ยิ่งกว่าอสรพิษทั้งหลาย. จริงอยู่สิ่งที่ชอบใจ อันมหาภูตรูปเหล่านั้น ทำแล้ว ไม่มีเลย แม้เขาให้อาบน้ำที่ไม่มีมลทิน ไม่ว่าจะป็นน้ำเย็นหรือน้ำร้อนก็ดี สักการะอยู่ด้วยรูปของหอมและดอกไม้เป็นต้นก็ดี ประคบประหม่อมอยู่ ด้วยผ้าอันนุ่ม ที่นอนอันนุ่มและที่นั่งอันนุ่มเป็นต้นก็ดี ให้กิน อาหารอย่างดีก็ดี ให้ดื่มน้ำอย่างดีก็ดี ก็ยังคงแสวงหาแต่โอกาสอยู่นั่นเอง ได้โอกาสในที่ใด โกรธขึ้นมาทำให้ถึงความย่อยยับในที่นั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่ามีมหาภูตรูปเหมือนกันโดยไม่รู้คุณคน ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยใน บทว่า **อวิเสสการิต** ดังต่อไปนี้. จริงอยู่ อสรพิษไม่ได้เลือกว่า ผู้นี้เป็นกษัตริย์ หรือพราหมณ์ เป็นแพศย์ หรือศูทร เป็นคฤหัสถ์ หรือเป็นบรรพชิต ย่อมกัดผู้ที่มาประจบเข้า ๆ ให้ตายไปทั้งนั้น. แม้มหาภูตรูป ก็ย่อมไม่เลือกว่า ผู้นี้เป็นกษัตริย์ หรือพราหมณ์ เป็นแพศย์ หรือศูทร เป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิต เป็นเทพ หรือมนุษย์ เป็นมาร หรือพรหม ไม่มีคุณ หรือมีคุณ ก็ถ้าพวกมันเกิดความอายขึ้นว่า ผู้นี้เป็นผู้มีคุณไซ้ พวกมันก็จะฟังให้เกิดความละอายขึ้น ในพระตถาคต ผู้เป็นพระอัครบุคคล ในโลกพร้อมที่เทวโลก แม้ถ้าพวกมันเกิด

ความละอายขึ้นโดยนัย มีอาทิว่า ผู้นี้เป็นผู้มีปัญญามากผู้นี้เป็นผู้มีฤทธิ์มาก และผู้นี้เป็นผู้ทรงคุณทางธุดงค์ แม้ถ้าพวกมันพึงให้เกิดความละอายขึ้นใน พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระเป็นต้น ถ้าเป็นเช่นนั้น พวกมันก็จะพึงเกิดความกลัวขึ้นว่า ผู้นี้ไม่มีคุณ เป็นผู้ทารุณ กระด้าง พวกมันก็จะพึงกลัวต่อ พระเทวทัต ผู้เลิศ หรือต่อศาสดาทั้ง ๖ ผู้ไม่มีคุณ ผู้ทารุณ ผู้กระด้าง ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็จะไม่ละอายและไม่กลัว โกรธขึ้นมาก็ทำให้ถึงความย่อยยับอย่างใดอย่างหนึ่งได้ทั้งนั้น พึงทราบวามหาภูตรูปเป็นเหมือนกัน โดยไม่เลือกด้วยประการฉะนี้.

พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า อนนุตโทสุปทุทวโต นี้ดังต่อไปนี้.

จริงอยู่ โทษและอันตรายที่อาศัยอสรพิษเกิดขึ้นไม่มีประมาณ. จริงอย่างนั้น อสรพิษเหล่านั้นกัดแล้ว ทำให้ตาบอดบ้าง ให้เป็นคนกระจอกบ้าง ให้เป็นคนเปลี้ยบ้าง ให้เป็นคนร่างพิการไปแถบหนึ่งบ้าง เพราะฉะนั้นเหล่า อสรพิษย่อมแสดงความพิการหาประมาณมิได้ ด้วยประการฉะนี้ แม้ภูตรูปทั้งหลาย โกรธขึ้นมาแล้วย่อมกระทำความพิการ บางอย่าง บรรดาความพิการทั้งหลายมีตาบอดเป็นต้น โทษและอันตราย ของภูตรูปเหล่านั้น หาประมาณมิได้ เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าภูตรูปเหล่านั้นเหมือนกัน โดยมี โทษและอันตรายหาประมาณมิได้ ด้วยประการฉะนี้

บัดนี้ ในที่นี้ควรแสดงกรรมฐาน ด้วยอำนาจมหาภูตรูป ๔ จนถึง พระอรหัต กรรมฐานนั้นก็กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น ในจุลชาตุวัญฐานนิตเทศ คัมภีร์วิสุทธิมรรคแล.

ในคำว่า ปญจ วรกา ปจฺจตุฏฺฐิกาติ โข ภิกขเว ปญฺจนุนฺตํ

อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจนํ ภิกขุทั้งหลาย คำว่า ปญจ วรกา
ปจฺจตุฏฺฐิกา ศฺตรุผู้ฆ่า ๕ นี้แล เป็นชื่อของอุปาทานชั้น ๕ นี้พึงทราบว่
ชั้นทั้งหลายเสมือนกับศฺตรุผู้ฆ่า ด้วยอาการ ๒ อย่าง.

จริงอยู่ ชั้นทั้งหลายย่อมมาซึ่งกันและกัน เมื่อชั้นเหล่านั้นมีอยู่
ชื่อว่า ผู้ฆ่าก็ย่อมปรากฏอย่างไร. อันดับแรกรูปย่อมมาทั้งรูป ทั้งอรูป
อรูป ย่อมมาทั้งอรูป ทั้งรูป อย่างไร. ปฐฺวีธาตุเมื่อนี้ เมื่อแตก ย่อมพา
เอาธาตุ ๓ บอคนี้แตกไปด้วย. แม้ในอาโปธาตุเป็นต้นกั้นนี้เหมือนกัน.
รูปชื่อว่าฆ่ารูปนั้นแหละก่อน ด้วยอาการอย่างนี้. ส่วนรูปชั้น เมื่อแตก
ก็พาเอาอรูปชั้น ๔ แตกด้วยไป เพราะฉะนั้น รูป ถือว่าฆ่าอรูปด้วยอาการ
อย่างนี้. แม้เวทนาชั้น เมื่อแตก ก็พาเอาสัญญาชั้น สังขารชั้น
และวิญญาณชั้น แตกไปด้วย. แม้ในสัญญาชั้นเป็นต้นกั้นนี้. อรูปชื่อ
ว่าย่อมฆ่าอรูปอย่างนี้. ส่วนอรูปชั้น ๔ ในขณะจตุ เมื่อแตก ก็พาว่าตฺถรูรูป
(หทยวัตถุ) แตกไปด้วย. อรูปชื่อว่าฆ่ารูปด้วยอาการอย่างนี้. ที่ชื่อว่า
วรกา เพราะมาซึ่งกันและกันก่อนด้วยอาการอย่างนี้. ก็ชั้นมีในทีใด
การตัด การทำลาย การฆ่า และการจงจำเป็นต้น ก็มีในที่นั้นนั้นแล
ไม่มีในที่อื่น. เมื่อชั้น มีอยู่ ผู้ฆ่าย่อมปรากฏ แม้เพราะเหตุนั้น
ชั้นจึงชื่อว่าผู้ฆ่า. บัดนี้ พึงแสดงกรรมฐาน ตั้งตั้งแต่แยกชั้น ๕ ออก
เป็น ๒ ส่วน คือส่วนรูปและ อรูป(นาม) แล้วแยกนาม ด้วยอำนาจรูป
หรือแยกรูปด้วยอำนาจนามจนถึงพระอรหัตผล. แม้ค่านั้น ก็กล่าวไว้แล้ว
ในวิสุทฺธิมรรคเหมือนกัน

ในคำว่า ฌฏฺโฐ อนุตรจโร วรโก อุกุจิตฺตาสโกติโย ภิกฺขเว

นันทิราคะเสตฺถ อธิวจันฺตี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า เพชฌฆาต
สอดแนม (ลึกลับ) คำรบ ๖ ผู้เงี้ยวตาเป็นชื่อของนันทิราคะนี้ พึงทราบ
ว่า ความกำหนดด้วยอำนาจความยินดี เป็นเสมือนกับเพชฌฆาตผู้เงี้ยวตา
โดยอาการ ๒ อย่าง คือโดยทำศิระษะ คือปัญญาให้ตกไป และโดยทำให้
เข้าถึงกำเนิด. อย่างไร. ความจริง เมื่ออิฏฐารมณฺ์มาปรากฏ ทางจักขุทวาร
โลกะ อาศัยารมณฺ์นั้นย่อมเกิดขึ้น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ศิระษะคือปัญญา
เป็นอันชื่อว่า ตกไป. แม้ในโสตทวารเป็นต้น ถิ่นนี้เหมือนกัน. พึงทราบ
นันทิราคะ เป็นเสมือนโดยการทำศิระษะคือปัญญาให้ตกไป อย่างนี้ก่อน.
ถิ่นนันทิราคะนั้นย่อมนำเข้าไปสู่กำเนิด ๔ อย่าง ด้วยอัมภชกําเนิดเป็นต้น
นันทิราคะนั้น มีมหากัฏ ๒๕ อย่าง และกรรมกรรม ๓๒ อย่าง มีการทำ
ให้เข้าถึงกำเนิดเป็นมูล ๓๒ ก็มาถึงเหมือนกัน เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า
นันทิราคะนั้น เสมือนเพชฌฆาตเงี้ยวตา แม้โดยการนำเข้าถึงกำเนิด
ด้วยอาการอย่างนี้.

กรรมฐาน เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่ง แม้
ด้วยอำนาจนันทิราคะ ด้วยประการฉะนี้. อย่างไร. จริงอยู่ นันทิราคะนี้
จัดเป็นสังขารขันธ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงกำหนด นันทิราคะนั้น
ว่าเป็นสังขารขันธดังนี้แล้ว จึงทรงกำหนดขันธ ๕ อย่างนี้ว่า เวทนาที่
สัมปยุตด้วยสังขารขันธนั้น จัดเป็นเวทนาขันธ สัตถุญา เป็นสัตถุญาขันธ
จิต เป็นวิญญาณขันธ อารมณฺ์ของขันธเหล่านี้ จัดเป็นรูปขันธ. บัดนี้
ภิกษุรูปหนึ่งกำหนดขันธ ๕ เหล่านี้ ด้วยอำนาจนามและรูป แล้วเจริญ

วิปัสสนา ตั้งแต่การแสวงหาปัจจัย แห่งขันธเหล่านั้น บรรลุอรหัตโดยลำดับ เพราะฉะนั้น เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกรรมฐาน ด้วยอำนาจนั้นทีราคะอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. ความที่อายตนะภายใน ๖ เป็นเสมือนบ้านร้าง มาแล้วในพระบาลีนั้นแล. ก็ในข้อนี้มีนัยแห่งกรรมฐานดังต่อไปนี้.

เหมือนอย่างว่า โจรทั้ง ๖ นั้น เข้าไปสู่หมู่บ้านร้างอันมีกะท่อม ๖ หลัง เทียวไปเทียวมา ไม่ได้อะไรๆ ก็ไม่ต้องการบ้านฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ยึดมั่นเลือกเฟ้นในอายตนะภายใน ๖ ไม่เห็นอะไรๆ ที่ควรถือเอาว่าเรา ว่าของเรา ก็ไม่มีความต้องการอายตนะภายในเหล่านั้น. ภิกษุนั้นคิดว่า เราจะเริ่มวิปัสสนา จึงกำหนดเอาจักขุปสาทเป็นต้น ด้วยอำนาจรูปกรรมฐานที่ยังมีอุปาทาน กำหนดว่า นี่เป็นรูปขันธ กำหนดคมนาายตนะว่า อรูปขันธ. และกำหนดอายตนะทั้งหมดนั้น ด้วยอำนาจนามรูปว่ามีแต่นามกับรูปเท่านั้น แล้วแสวงหาปัจจัยของนามรูปเหล่านั้น เจริญวิปัสสนา พิจารณาสังขารทั้งหลาย ดำรงอยู่ในพระอรหัต โดยลำดับด้วยประการฉะนี้แล. นี่เป็นอันตรัสกรรมฐาน แก่ภิกษุรูปหนึ่งจนถึงพระอรหัต.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงว่า อายตนะภายนอก เป็นเสมือนพวกโจรผู้ปล้นฆ่าชาวบ้าน จึงตรัสคำอาทิว่า โจรา คามฆาตกา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนาปามนาเปสุ นี้ เป็นสัตตมมีวิกัตติ ใช้ในอรรถ ตติยาวิกัตติ. ความว่า มนาปามนาเปหิ ด้วยอารมณ์อันน่าพอใจและไม่พอใจ เมื่อพวกโจร พวกปล้นฆ่าชาวบ้านในที่นั้น ดำเนินกิจ ๕ ประการ คือ พวกโจร ยืนล้อมบ้าน ยืนจุดไฟเผา ทำเป็นส่งเสียง

ทะเลาะกัน แต่ฉัน คนทั้งหลาย ต่างก็จะถือเอาสิ่งของสำคัญติดมือออกไป
นอกบ้าน ต่อฉันมันก็เอามือรวบทรัพย์สินของ พร้อมด้วยผู้คนแม่เหล่านั้น.
บางพวกก็ต้องประหารในที่นั่นเอง บางพวกก็ล้มลงในที่ประหาร ส่วนผู้คนที่
ที่ไม่บาดเจ็บนอกนั้น ก็พานำไปสู่ที่อยู่ของตน มัดด้วยเครื่องผูกคือเชือก
เป็นต้น ใช้สอยเยี่ยงทาส.

ฟังทราบความเร่งร้อนคือกิเลสที่เกิดขึ้น เมื่ออารมณ์มาปรากฏ ใน
ทวารทั้ง ๖ เหมือนพวกโจรผู้ปล้นฆ่าชาวบ้านในที่นั้น พวกคนล้อมบ้าน
จุดไฟเผา เวลาที่ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ ทุพภาสิต ปาจิตตีย์และอุลลัจจัย
ก็เหมือนผู้คนที่ถือทรัพย์สินของที่สำคัญติดมือไปนอกบ้าน เหมือนโจรใน
ขณะนั้น ที่ละกุศลกรรม ประกอบอกุศลกรรม ใช้มือรวบทรัพย์สินของ
เวลาที่ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสส ก็เหมือนเวลาชาวบ้านที่ได้รับประหาร
เวลาที่ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ไม่เป็นสมณะ ก็เหมือนเวลาที่ชาวบ้าน
ล้มในที่ได้รับการประหาร เวลาที่ภิกษุทิ้งปวงผู้อาศัยอารมณ์นั้นนั้นแล
ทั้งที่พิจารณาเห็นอยู่นั้นแหละ ทำลายจุลศีล มัชฌศีล และมหาศีล
แล้วบอกคืนสิกขา ถึงความเป็นคฤหัสถ์ เหมือนเวลาที่พวกโจรมัดคนที่เหลือ
(ในปัจจุบัน) นำไปสู่ที่อยู่ใช้สอยเยี่ยงทาส. ในข้อนี้ ฟังทราบทุกขขันธ
ของผู้ทำกาละของผู้เลี้ยงบุตรและภรรยา ฟังทราบทุกขขันธในภพหน้า
ที่เห็นได้เอง (ตาย) แล้วบังเกิดในอบาย.

อายุคนะภายนอก แม่เหล่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วแก่ภิกษุ
รูปหนึ่ง โดยเป็นกรรมฐานเท่านั้น. จริงอยู่ในที่นี้ อุปาทายรูป ๔ มี
รูปายคนะเป็นต้น, โศภัญญูปายคนะ คือธาตุ ๓, ภูตรูป ๔ เหล่านี้ คือ

ธาตุ ๓ เหล่านั้น กับอาโปธาตุในธัมมายนะจึงเป็น ๔ อากาศธาตุ คือ
ปริเฉทรูป แห่งภูตรูปเหล่านั้น วิหารรูป ๕ มีลหุตาเป็นต้น รวมความว่า
ภูตรูปและอุปาทายรูป ทั้งหมดนี้ จัดเป็นรูปชั้น ๔ มีเวทนา
เป็นต้น ซึ่งมีรูปชั้นนั้นเป็นอารมณ์ จัดเป็นอรูปชั้น ๔ สำหรับภิกษุ
ผู้กำหนดนามรูป ในบรรดาชั้นเหล่านั้นว่า รูปชั้น ๔ จัดเป็นรูป อรูปชั้น
๔ จัดเป็นนาม แล้วปฏิบัติตามนัยก่อนนั้นแล เป็นอันชื่อว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสกรรมฐาน จนถึงพระอรหัต.

ความของ โอม ศัพท์ในคำว่า โอมานัน นี้ มีความว่าข้ามได้ยาก.
จริงอยู่ ภิกษุผู้ตั้งความประสงค์ไว้ว่า เราจักบำเพ็ญศีลสังวรแล้วบรรลุ
พระอรหัต อาศัยกัลยาณมิตรพยายามขอบฟังข้ามโอมะเหล่านั้น. ท่าน-
เรียกว่า โอมะ ก็เพราะอรหัตว่า ข้ามได้โดยยาก ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เอง
โอมะ แม้เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจกรรมฐานสำหรับ
ภิกษุรูปหนึ่ง. จริงอยู่ โอมะ แม้ทั้ง ๔ ก็จัดเป็นสังขารชั้นอย่างหนึ่ง
เหมือนกัน เพราะฉะนั้น. ฟังประกอบความให้พิสดาร โดยนัยที่โอมะ
เหล่านั้น ก็กล่าวไว้แล้วในนันทิราคะ.

บทว่า สกกายสุเสถ อธิวจนี ความว่า แท้จริง สักกายตรัสว่า
นารังเกยจและมีกัยเฉพาหน้า ก็ด้วยมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น เหมือนฝั่งนี้
ของห้วงน้ำ นารังเกยจและมีกัยเฉพาหน้า ก็ด้วยกัยมือสรพิชเป็นต้น
สักกายะเมื่อนั้น ก็ตรัสด้วยอำนาจกรรมฐานเท่านั้นสำหรับภิกษุรูปหนึ่ง.
จริงอยู่ สักกายะ ก็คือปัญจชั้นที่เป็นไปในภูมิ ๓ และปัญจชั้นเหล่านั้น

โดยย่อ ก็คือนามรูปนั่นเอง. เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ ฟังกล่าวกรรมฐาน ให้พิสดาร ตั้งต้นแต่กำหนดนามรูปเป็นอารมณ์ จนถึงพระอรหันต์ด้วย ประการดังนี้.

บทว่า นิพพานสุเสถ อธิวจนํ ความว่า ความจริงพระนิพพาน ชื่อว่าเป็นแดนเกษม ไม่มีภัยเฉพาะหน้าจากมตาฏฐรูป ๔ เหมือนฝั่งโน้น ของห้วงน้ำ.

ในคำว่า วิริยารมุกสุเสถ อธิวจนํ นี้ เพื่อแสดงถึงการทำความเพียรทางจิต จึงทรงยึดเฉพาะความพยายามที่ได้รู้ไว้ในหนหลังแสดงว่า วิริยะ ดังนี้. บทว่า ตินฺนโณ ปารคโต แปลว่า ข้ามถึงฝั่ง.

ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ผู้ยืนอยู่ฝั่งนี้อันน่ารังเกียจ ประสงค์จะข้ามห้วงน้ำพักอยู่ ๒ - ๓ วัน ค่อย ๆ ตรีเตรียมเรือแล้วขึ้นเรือ เป็นเหมือนเล่นน้ำ แม้เมื่อเขาทำอย่างนั้น ก็ยังขึ้นเรือไม่ได้ยอมถึงความ พินาศฉนฺได ภิกษุผู้ใคร่จะข้ามห้วงน้ำคือกิเลสก็ฉนฺนนั้นเหมือนกัน ไม่ควร ทำความเนิ่นช้าว่า เรายังเป็นหนุ่มอยู่ จักผูกแพคือมรรคมีองค์ ๘ ต่อเวลา เราแก่เสียก่อน จริงอยู่ ภิกษุเมื่อทำอยู่อย่างนี้ แม้เวลาแก่ก็ยังไม่ถึง ก็ถึงความพินาศ แม้แก่ก็ยังไม่ถึง ก็ไม่อาจทำได้. แต่ควรระลึกถึง ภัทเทก- รัตตสูตรเป็นต้น แล้วรีบเร่งผูกแพคืออริยมรรคนี้ทันที.

ก็บุคคลจะผูกแพ ควรมีมือเท้าบริบูรณ์ จริงอยู่คนมีเท้าเป็นโรค พุงอง หรือมีเท้าหงิกงอ ไม่สามารถจะยืนได้ บุคคลผู้มีมือเป็นแผล เป็นต้น ไม่อาจจับใบหญ้าใบไม้เป็นต้นได้ ฉนฺได ภิกษุผู้จะผูกแพคืออริย- มรรคนี้ ก็ฉนฺนนั้น ฟังปรารธนาความบริบูรณ์ ด้วยเท้าคือศีล และด้วยมือ

คือศรัทธา. จริงอยู่ บุคคลผู้ทุศีลผู้ไม่มีศรัทธา ไม่ตั้งมั่นในพระศาสนา ไม่
เชื่อข้อปฏิบัติ ไม่อาจจะผูกแพคืออริยมรรคได้. อนึ่งแม้บุคคลผู้มีมือเท้า
บริบูรณ์ แต่ไม่มีเรี่ยวแรง ถูกพยาธิเบียดเบียน ก็ไม่สามารถจะผูกแพได้
ต่อสมบุรณ์ด้วยกำลังเท่านั้นจึงสามารถ ฉันทใด แม้คนมีศีลมีศรัทธา ก็ฉันท
นั้น แต่เป็นคนเกียจคร้าน นั่งจมน้ำเกลียด ก็ไม่สามารถจะผูกแพคือ
มรรคนี้ได้ ผู้ปรารถนาความเพียรเท่านั้นจึงสามารถ ฉะนั้น ผู้ประสงค์จะผูก
แพคือมรรคนี้ จึงควรปรารถนาความเพียร. อนึ่ง บุรุษนั้นผูกแพยืนอยู่ที่
ริมฝั่ง เมื่อจะข้ามห้วงน้ำ ซึ่งกว้างประมาณโยชน์หนึ่ง จึงผูกใจว่า เรา
ต้องอาศัยความเพียรของลูกผู้ชาย ฟังข้ามห้วงน้ำนี้ได้ฉันทใด แม้พระโยคี
ก็ฉันทนั้น ลงจงกรมพึงผูกใจว่าวันนี้ เราข้ามห้วงน้ำคือกิเลส ที่มรรค
ทั้ง ๔ ฟังฆ่าได้แล้วก็พึงดำรงอยู่ในพระอรหัต. อนึ่งบุรุษอาศัยแพ เมื่อจะ
ข้ามห้วงน้ำ เดินทางได้คาวุตหนึ่ง กลับเหลียวดู ย่อมรู้ว่าเราข้ามส่วนหนึ่ง
ได้แล้ว ยังเหลืออยู่อีก ๓ ส่วน เดินทางไปอีกคาวุตหนึ่งกลับเหลียวดู ก็
รู้ว่าข้ามได้ ๒ ส่วนแล้ว ยังเหลืออยู่ ๒ ส่วน เดินทางไปอีกคาวุตหนึ่ง
ต่อนั้นก็กลับเหลียวดู รู้ว่าเราข้ามได้ ๑ ส่วนแล้ว ยังเหลืออยู่ส่วนเดียว
แม้ล่วงส่วนนั้นไปแล้ว กลับเหลียวดู ก็รู้ว่า เราข้ามได้ ๔ ส่วนแล้วและ
ใช้เท้าถีบแพนั้นทิ้งไป มุ่งตรงไปตามกระแสน้ำข้ามได้แล้ว ยืนอยู่ที่ฝั่ง
ฉันทใด ภิกษุแม้นี้ก็ฉันทนั้น อาศัยแพคืออริยมรรค เมื่อจะข้ามห้วงน้ำคือ
กิเลส ข้ามกิเลสอันปฐมมรรคคือโศคาปัตติมรรคจะพึงฆ่า ดำรงอยู่ใน
ผลจิต ในลำดับต่อจากมรรคจิต กลับตรวจดูด้วยปัจจบเวกขณญาณ ย่อมรู้ว่า
บรรดาภิเลสทั้งหลายที่มรรคทั้ง ๔ ฟังฆ่า ส่วนหนึ่งเราละได้แล้ว ยังเหลือ

อยู่อีก ๓ ส่วน. เมื่อประชุมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์เหมือนอย่างนั้น
นั้นแลอีก พิจารณาสังขาร ข้ามกิเลสอันมรรคจิตที่ ๒ คือสกทาคามิมรรค
จะพึงฆ่า แล้วดำรงอยู่ในผลจิต ในลำดับต่อจากมรรคจิต แล้วกลับตรวจ
ดูด้วยปัจจเวกขณญาณย่อมรู้ว่า บรรดาภิเลสทั้งหลายที่มรรคจิตทั้ง ๔ พึง
ฆ่า เราละได้แล้ว ๒ ส่วน ยังเหลืออยู่อีก ๒ ส่วน. เมื่อประชุม อินทรีย์
พละ และโพชฌงค์ เหมือนอย่างนั้นนั้นแลอีกพิจารณาสังขาร ข้ามกิเลส
ทั้งหลาย ที่มรรคจิตที่ ๓ คือ อนาคามิมรรคจะพึงฆ่า แล้วดำรงอยู่ใน
ผลจิต ในลำดับต่อจากมรรคจิต กลับตรวจดูด้วยปัจจเวกขณญาณย่อมรู้ว่า
บรรดาภิเลสทั้งหลายที่มรรคจิตทั้ง ๔ พึงฆ่าเราละได้แล้ว ๓ ส่วน ยังเหลือ
อยู่ส่วนเดียว. เมื่อประชุม อินทรีย์ พละและโพชฌงค์ เหมือนอย่างนั้น
นั้นแลอีก พิจารณาสังขาร ข้ามกิเลสทั้งหลายที่มรรคจิตที่ ๔ คืออรหัต-
มรรคจิตจะพึงฆ่า ดำรงอยู่ในผลจิต ในลำดับต่อจากมรรคจิต กลับตรวจดู
ด้วยปัจจเวกขณญาณย่อมรู้ว่า กิเลสทั้งหมดเราละได้แล้ว. ลำดับนั้นภิกษุ
นั่งบนอาสนะนั้นแล หรือในที่อื่น มีที่สถานที่พักกลางวันและที่พักกลางคืน
แห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วคิดว่า เราพ้นแล้วจากอนัตตะภาวะที่ไม่น่าปรารถนา
มีประมาณเท่านี้หนอ แล้วแนบสนิทผลสมาบัติ อันมีพระนิพพานเป็น
อารมณ์ เป็นผู้มิจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งมีใจร่าเริงนั่งอยู่ เปรียบเหมือน
บุรุษนั้น ลอยแพไปในกระแสน้ำ ขึ้นน้ำขึ้นอยู่บนบก หรือเข้าไปยัง
พระนคร ไปปราสาทขึ้นบนอันประเสริฐ คิดว่า เราพ้นแล้ว จากอนัตตะ
ภาวะที่ไม่น่าปรารถนามีประมาณเท่านี้หนอ มิจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีใจ
ร่าเริงยินดี นั่งอยู่ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาข้อนี้จึงตรัสไว้ว่า

ติณฺโณ ปารกโต ฤๅเล ติณฺฐติ พุราหฺมโณติ โข ภิกฺขเว อรหฺโต

เอตํ อธิวจฺนํ . ก็ในคำว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า ข้ามาถึงฝั่งยืนอยู่บนบก คือพราหมณ์นี้เป็นชื่อของพระอรหันต์ ที่นี้ ตรัสกรรมฐานต่าง ๆ ไว้อย่างนี้ก่อน.

แต่พึงรวบรวมพระสูตรทั้งหมด แสดงรวมกัน อนึ่ง เมื่อแสดงรวมกัน ควรอธิบายโดยอำนาจปัญญาขั้นที่ เท่านั้น.

อย่างไร. ความจริงในข้อนี้ มหาภูตรูป ๔ อายุตนะภายใน ๕ อายุตนะภายนอก ๕ สุขุมรูป ๑๕ ในธรรมายตนะ เป็นส่วนหนึ่งแห่งสัkkายะ* ดังกล่าวมานี้ชื่อว่า รูปขันธ์ มนายตนะ วิญญาณขันธ์ ส่วนหนึ่งแห่งธรรมายตนะ โอฆะ ๔ เป็นส่วนหนึ่งแห่งสัkkายะ ดังกล่าวมานี้ จัดเป็น อรูปขันธ์ ๔. ใน ๒ อย่างนั้น รูปขันธ์ คงเป็นรูป อรูปขันธ์ จัดเป็นนาม ดังกล่าวมานี้ จัดเป็นนามรูป. นันทิวระ กาโมฆะ ภโวฆะ ส่วนหนึ่งแห่งธรรมายตนะ เป็นส่วนหนึ่งแห่งสัkkายะ ดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่านี้ เป็นปัจจัย แก่นามรูปนั้น ภิกษุ นั้น กำหนดนามรูป พร้อมทั้งปัจจัย ดังว่ามานี้ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ เจริญวิปัสสนา พิจารณาสังขารย่อมบรรลुพระอรหัต นี้เป็นมุขคือข้อปฏิบัติ นำออกจากทุกข์สำหรับภิกษุรูปหนึ่ง.

ในธรรมเหล่านั้น มหาภูตรูป ๔ อุปาทานขันธ์ ๕ อายุตนะ ๑๑ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก เป็นส่วนหนึ่งแห่งธรรมายตนะ ทิณฺโณฐะ อวิชโชฆะ เป็นส่วนหนึ่งแห่งสัkkายะ ดังว่านี้จัดเป็นทุกขสัจ, ส่วนนันทิ-
๑. จุฬเวทลสูตร ว่าได้แก่อุปาทานขันธ์.

รากะ เป็นส่วนหนึ่งแห่งธรรมายตนะ กาโมฆะ ภโวฆะ เป็นส่วนหนึ่งแห่งสักกายะ ดังกล่าวนี้จัดเป็นสมุทฺถยสัง, นิพพานกล่าวคือฝั่งโน้น จัดเป็นนิโรธสัง, อริยมรรค จับเป็นมรรคสัง.

ในสังจะ ๔ นั้น สังจะ ๒ (ข้างต้น) เป็นวิภูฏะ สังจะ ๒ (ข้างหลัง) เป็นวิวิภูฏะ. สังจะ ๒ (ข้างต้น) จัดเป็นโลกิยะ สังจะ ๒ (ข้างหลัง) จัดเป็นโลกุตตระ, สังจะ ๔ ดังกล่าวนี้ พึงแสดงจำแนก ด้วยอาการ ๑๖ ๖ หมั่นนัยและ ในเวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้เป็นวิปจิตัญญู ดำรงอยู่ในพระอรหัต. แต่พระสูตร ทรงแสดง ด้วยอำนาจทุกขลักษณะ.

จบ อรรถกถาสีวิสูตรที่ ๑

๒. รตสูตร

ว่าด้วยผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมมากด้วยความสุขโสมนัส

[๓๑๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมมากด้วยความสุขโสมนัสอยู่ในปัจจุบัน และย่อมเป็นอันภิกษุนั้นปรารถนาเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน. คือ ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ๑ รู้ประมาณในโภชนะ ๑ ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ

อภิขณาและโทมนัสครอบงำ ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวม
ในจักขุนทรีย์ ภิกษุฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูก
ต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถือ
อนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมมโนทริย์ ที่เมื่อไม่สำรวม
แล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิขณาและโทมนัส
ครอบงำ ชื่อว่ารักษามโนทริย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในมโนทริย์ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย นายสารถีฝึกม้าผู้ฉลาด เป็นอาจารย์ฝึกฝนม้า ขึ้นสู่รถอัน
เทียมม้าแล้วซึ่งมีเส้ออันวางไว้แล้ว ถือเชือกด้วยมือซ้าย ถือเส้ด้วยมือขวา
จับไปทางหน้าก็ได้ ถอยกลับข้างหลังก็ได้ ในถนนใหญ่ ๔ แยก ซึ่งมีพื้น
เรียบดี ตามความประสงค์ ฉันทใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมศึกษา
เพื่อจะรักษา ศึกษาเพื่อจะสำรวม ศึกษาเพื่อจะฝึกฝน ศึกษาเพื่อจะระงับ
อินทริย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อ
ว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริย์ทั้งหลายอย่างนี้แล.

[๓๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ
อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคาย บริโภคอาหารด้วย
มโนสิการว่า เราไม่บริโภค เพื่อเล่น เพื่อความมัวเมา เพื่อจะประดับ
เพื่อจะตกแต่ง บริโภคเพียงเพื่อดำรงอยู่แห่งร่างกายนี้ เพื่อให้เป็นไปได้
เพื่อจะกำจัดความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยประการดังกล่าว
มานี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น การยังชีพ
ให้เป็นไป ความไม่มีโทษและความอยู่สบายจักมีแก่เรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บุรุษพึงทายาผล ก็เพียงเพื่อต้องการให้เนื้อขึ้นมา หรือบุรุษพึงหยอดน้ำ

มันเปลารถก็เพียงเพื่อต้องการขนส่งของไปได้ ฉันทใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาโดยแยกคาย บริโภคอาหารด้วยมนสิการว่า เราไม่บริโภค เพื่อเล่นเพื่อความมัวเมา เพื่อจะประดับ เพื่อจะตกแต่งผิว บริโภคเพียงเพื่อ ดำรงอยู่แห่งร่างกายนี้ เพื่อให้เป็นไปได้อีก เพื่อจะกำจัดความลำบาก เพื่อ อนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เราจักกำจัดเวทนา เก่าเสีย จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น การยังชีพให้เป็นไป ความไม่มีโทษ และความอยู่สบายจักมีแก่เราฉันทนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ชื่อว่าเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะอย่างนี้แล.

[๓๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ประกอบความเพียร เครื่องต้นอยู่อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก ธรรมเครื่องกั้นความดี ด้วยการเดิน การนั่ง ในเวลากลางวัน พอถึง กลางคืนตอนปฐมยาม ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกั้นความดี ด้วยการเดิน การนั่ง ในตอนมัชฌิมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสี่หิไสยาสน์ โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าหล่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะทำไว้ในใจซึ่ง อุฏฐานสัมมุตตาคิจะลุกขึ้น พอถึงปัจฉิมยามแห่งราตรี ก็ลุกขึ้นชำระจิตให้ บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกั้นความดีด้วยการเดิน การนั่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องต้นอยู่อย่างนี้แล คุณก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้ ชื่อว่าย่อมมากด้วยความ สุขโสมนัสอยู่ในปัจจุบัน และย่อมเป็นอันปรารภเหตุเพื่อความสิ้น อาสวะทั้งหลาย.

อรรถกถารตสูตรที่ ๒

ในรตสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สุขโสมนสุตพหุโล** ความว่า ภิกษุชื่อว่าผู้มากด้วยสุขและโสมนัส เพราะภิกษุนั้นมีสุขทางกาย และมีสุขทางใจมาก. บทว่า **โยนิจสุส อารทฐา โหติ** ความว่า และเหตุของภิกษุนั้นบริบูรณ์. ในบท **อาสาณิ ขยา** นี้ท่านประสงคฺ์เอาพระอรหัตตมรรคว่าอาสาณิ. อธิบายว่าเพื่อประโยชน์แก่พระอรหัตตนั้น. บทว่า **โอรคปโตโท** ได้แก่แสร้งที่ขวางขวางไว้กลางรถ บทว่า **เยนิจจกั** ได้แก่ปรารถนาไปทางทิศใด บทว่า **ยทิจจกั** ได้แก่ ปรารถนาการไปใดๆ. บทว่า **สาเรยฺย** แปลว่า พิงส่งไปวิ่งไปข้างหน้า บทว่า **ปจฺจาสาเรยฺย** แปลว่า พิงวิ่งกลับ (ถอยหลัง) บทว่า **อารกฺขาย** แปลว่า เพื่อประโยชน์แก่การรักษา. บทว่า **สญฺญมย** ได้แก่ เพื่อห้ามความสลัดใจ. บทว่า **ทมาย** ได้แก่ เพื่อหมดพศ. บทว่า **อุปสมาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่การเข้าไปสงบกิเลส.

ในบทว่า **เอวมฺเวโข** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- เหมือนอย่างว่าเมื่อนายสารถิ ผู้ไม่ฉลาด เทียมม้าสินธพที่ไม่ได้ฝึก ขับรถไปตามทางขรุขระ (ไม่สม่ำเสมอ) แม้อีกก็ย่อมแตก แม้เวลาและกิบของม้าสินธพ ก็ถึงความย่อยยับกับทั้งตนเอง และไม่สามารถจะให้เล่นไปได้ตามทางไปตามที่ต้องการได้ฉันทใด ภิกษุผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ ก็ฉันทนั้น ไม่สามารถเสวยความยินดีในความสงบตามที่ต้องการได้. ส่วนนายสารถิผู้ฉลาด เทียมม้าสินธพที่ฝึกแล้ว ให้รถเล่นในพื้นที่เรียบ จับเชือก ตั้งสติไว้ที่กิบม้าสินธพทั้งหลาย ถือเส้จับให้หมดพศขับไป ให้มันวิ่งไปตามทางไปที่ตนต้องการ ๆ ฉันทใด ภิกษุผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้ง ๖ ก็ฉันทนั้น

ย่อมเสวยความยินดีในความสงบ ตามที่ตนต้องการ ๆ ในพระศาสนานี้. ถ้าภิกษุเป็นผู้ประสงค์จะส่งญาณมุ่งตรงต่ออุนิจจานุปีสสนาไซริ์ ญาณก็ไปตรงทางอุนิจจานุปีสสนานั้น แม้นในทุกขานุปีสสนา ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า โภขเน มตฺตตฺถญฺญ แปลว่า รู้จักประมาณในโภชนะ. ในบทว่า รู้จักประมาณนั้น ประมาณมี ๒ อย่าง คือประมาณในการรับ และประมาณในการบริโภค. ใน ๒ อย่างนั้น ประมาณในการรับ พึงทราบโดยสามารถของทายก พึงทราบโดยสามารถของไทยธรรม พึงทราบโดยกำลังของตน. จริงอยู่ ภิกษุเห็นปานนี้ ถ้าไทยธรรมมีมาก ทายกประสงค์จะให้น้อย ย่อมรับแต่น้อย ไทยธรรมมีน้อย ทายกประสงค์จะให้มาก ก็รับแต่น้อย ด้วยอำนาจไทยธรรม ทั้งไทยธรรม ก็มีมาก ทั้งทายกก็ประสงค์จะให้มาก ย่อมรู้กำลังของตน รับโดยประมาณ ภิกษุนั้นย่อมทำลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และทำลายที่เกิดขึ้นแล้วให้มันคง เพราะความที่ตนเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับนั้น เหมือนสามเณรผู้มีอายุ ๗ ขวบ ในรัชสมัยแห่งพระเจ้าติสสมหาราชผู้ทรงธรรม.

ได้ยินว่า ราชบุรุษทั้งหลายขนงบน้ำอ้อยมา ๕๐๐ เล่มเกวียนถวายแด่พระราชา. พระราชาทรงพระดำริว่า เครื่องบรรณาการ น่าชอบใจ ไม่ถวายพระผู้เป็นเจ้าก่อน เราจักไม่กิน จึงส่งเกวียน ๒๕๐ เล่ม ไปยังมหาวิหาร ฝ่ายพระองค์เสวยพระกระยาหารเข้าแล้วก็เสด็จไป. เมื่อเขาดิกลอง ภิกษุ ๑๒,๐๐๐ รูปประชุมกัน พระราชา ประทับยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง รับสั่งได้เรียกคนวัดมาตรัสว่า ในการถวายทานของพระราชา ถวายองค์ละประมาณเต็มบาตรหนึ่ง บรรจุเต็มภาชนะที่ถือมาแล้วจงบอกถ้าองค์ใด ๆ มันอยู่ในการรับพอประมาณ ก็จะไม่รับ ก็พึงบอกแก่เรา.

ลำดับนั้น พระมหาเถระรูปหนึ่ง ประสงค์จะให้วัดพระมหาโพธิ์

พระมหาเจดีย์ ก็มาจากเจดีย์บรรพตเข้าไปยังวิหาร เห็นพวกภิกษุถือบน
น้ำอ้อย ณ ที่มณฑปใหญ่ จึงกล่าวกะสามเณรผู้ตามมาข้างหลังว่า เธอ
ไม่ต้องการงบน้ำอ้อยหรือ. สามเณรตอบว่า ขอรับกระผมไม่ต้องการ.
(พระเถระ) พ่อสามเณร พวกเราเดินทางมาลำบาก ต้องการอาหารเพียง
ผลมะขวิดสักผลหนึ่ง. สามเณรจึงนำภาชนะออกมา แล้วได้วางเรียงไว้ตาม
ลำดับพรรษาของพระเถระ. คนวัดบรรจุเต็มภาชนะที่พอรับ แล้วยกขึ้น.
สามเณรกระดิกนิ้ว. คนวัด กล่าวว่า พ่อสามเณร ในทานของราชสกุล
กำหนดถวายเต็มภาชนะทั้งนั้น โปรดรับภาชนะที่เต็มเถิด. สามเณร
กล่าวว่า อย่างนั้น อุบาสก ธรรมดาพระราชาทรงหลาย มีพระราชอัชฌาศัย
ใหญ่ พระอุปฌาย์ของพวกอาตมาต้องการเพียงเท่านั้นแหละ. พระราชา
ทรงฟังถ้อยคำของคนวัดนั้นแล้ว ตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ สามเณรพูดอะไร
จึงเสด็จมายังสำนักของสามเณร คนวัดทูลว่า ภาชนะของสามเณรเล็กมาก.
พระราชชาติรัสว่า ท่านบรรจุเต็มภาชนะที่ท่านนำมารับไว้เถิดพ่อสามเณร
สามเณรทูลว่า มหาบพิตร ธรรมดาว่า พระราชาทรงหลาย มีพระราช
อัชฌาศัยใหญ่ และมีพระราชประสงค์จะบรรจุเต็มภาชนะที่ยกขึ้นแล้ว จึง
ถวาย แต่อุปฌาย์ของอาตมาภาพ ต้องการของมีประมาณเท่านั้นแหละ
พระราชชาติทรงพระดำริว่า สามเณรนี้ มีอายุ ๘ ขวบ แม้แต่ปากของเธอก็
ยังไม่สิ้นกลิ่นนํ้านม เธอยังไม่กล่าวว่าเราจะรับเต็มหม้อหรือคุ่ม แล้ว
จกฉันท์ทั้งในวันนี้ทั้งในวันพรุ่งนี้ ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะรักษาพระศาสนา
ของพระพุทธเจ้าไว้ได้ จึงทรงสั่งราชบุรุษทั้งหลายว่า ท่านผู้เจริญ เรา
เลื่อมใสสามเณรจริงๆ พวกท่านจงนำเกวียนบรรทุกน้ำอ้อยงบ ๒๕๐ เล่ม
มาอีกแล้ว ถวายแก่สงฆ์.

ก็พระราชานั้นนั่นแล วันหนึ่งมีพระราชประสงค์จะเสวยเนื่อก
กระทำ จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราประสงค์จะบริโภคเนื่อกกระทำบั้งไฟ
จึงทรงดำริว่า ถ้าเราจับบอกแก่คนอื่นว่าเราอยากกินเนื่อกกระทำบั้งไฟ
คนทั้งหลายก็จักกระทำผ่านกระทำ ในที่รอบๆ โยชน์หนึ่ง จึงทรง
อดกลั้นปวงมาร แม่ที่เกิดขึ้นแล้วทรงยับยั้งถึง ๓ ปี. ต่อมาพระราชานั้น
เกิดเป็นน้ำหนวก. ท้าวเธอ เมื่อไม่อาจจะอดกลั้นได้ จึงตรัสถามว่า ใคร ๆ
ที่เป็นอุบาสกผู้ปฏิบัติหากเราเป็นคนรักษาศีลมีอยู่บ้างไหม. ราชบุรุษเหล่านั้น
ทูลว่า เทวะ มีอยู่พระเจ้าข้า เขาชื่อว่า ดิสสะ รักษาศีลไม่ขาด. ลำดับนั้น
พระราชประสงค์จะทดลองอุบาสกนั้น จึงรับสั่งให้เรียกตัวมา. อุบาสกนั้น
ก็มาเฝ้ายืนถวายบังคมพระราชอา. ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะอุบาสก นั้นว่า
แม่พ่อ ท่านชื่อดิสสะหรือ อุบาสกทูลรับว่า พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า
ถ้าอย่างนั้นท่านจงไปได้. เมื่ออุบาสกนั้นไปแล้ว พระราชารับสั่งให้นำไก่
มาตัวหนึ่ง แล้วตรัสสั่งราชบุรุษผู้หนึ่งว่าเจ้าจงไป บอกกะดิสสะว่า เธอ
จงบั้งไก่ให้สุก ๓ เวลา และจงให้ปรนนิบัติเรา. ราชบุรุษนั้นได้ไปบอก
อย่างนั้น. อุบาสกนั้น กล่าวหาว่า ผู้เจริญ ถ้าไก่ตัวนี้เพิ่งเป็นไก่ตายแล้วไซ้
เราจะพึงบั้งตามที่เรารู้ และปรนนิบัติ ความจริง เราไม่ทำปาณาติบาต
ราชบุรุษนั้นได้ไปทูลแก่พระราชอา.

พระราชอา ทรงส่งไปสั่งว่า เธอจงไปอีกครั้ง เขาไปบอกว่า ท่าน
ผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่า การปรนนิบัติพระราชอา เป็นภาระหนัก ท่านอย่าทำ
อย่างนี้ ศีลท่านสามารถจะสมาทานได้อีก จงบั้งไก่อ้นเถิด ลำดับนั้น ดิสสะ
ได้กล่าวกะบุรุษนั้นว่า ผู้เจริญธรรมดาว่า ในอรรถภาพหนึ่ง ความตายมี

หนเดียวแน่นอน เราจักไม่ทำปาณาติบาต ราชบุรุษนั้นได้กราบทูลแต่ พระราชาอีกครั้ง. พระราชาส่งไปเป็นครั้งที่ ๓ แล้วรับสั่งให้เรียกอุบาสก ผู้ไม่รับมาตรัสถามด้วยพระองค์เอง. อุบาสกก็ถวายคำตอบแม่แก่พระ- ราชาเหมือนอย่างนั้น. ลำดับนั้น พระราชาสั่งราชบุรุษทั้งหลายว่า คน ผู้นี้ ชัดพระราชโองการ พวกเจ้าจงไป จงวางมันไว้ในช่องสำหรับฆ่าคน แล้วจงตัดศีรษะเสีย แต่ได้ประธานสัญญาในที่ลับแก่ราชบุรุษเหล่านั้นว่า พวกเจ้าขู่อุบาสกนี้ นำไปวางศีรษะของมันไว้ในช่องสำหรับฆ่าคน แล้วมา บอกเรา. ราชบุรุษเหล่านั้น ให้อุบาสกนั้นนอนในช่องสำหรับฆ่าคนแล้ว วางโกศตัวนั้นไว้ในมือของเขา อุบาสกนั้น วางโกศนั้นไว้ตรงหัวใจแล้ว พูดว่า พ่อเอ๋ย ข้าให้ชีวิตของข้าแทนเจ้า ข้าจะคงชีวิตของเจ้าไว้ เจ้าจงปลอดภัย ไปเถิด ดังนี้แล้วก็ปล่อยโกศไป โกศปรบปึก แล้วก็บินไปทางอากาศเอบอยู่ ที่ต้นไทรย้อย สถานที่ ๆ อุบาสกให้อภัยแก่โกศนั้น ชื่อ ว่ากุกกุฏศิรี.

พระราชาทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว รับสั่งให้เรียกอุบาสกบุตรอำมาตย์ มา ทรงประคับด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวง ตรัสว่าพ่อเอ๋ย เราทดลองเจ้า เพื่อประโยชน์นี้เอง เมื่อเราประสงคจะกินเนื้อนกกกระทา ล่วงไปถึง ๓ ปี เจ้าจักอาจกระทำเนื้อให้บริสุทธิ์ โดยส่วนสาม แล้วปรนนิบัติเราได้หรือไม่ บุตรอำมาตย์ทูลว่า เทวะ ขึ้นชื่อว่า กรรมนี้เป็นกรรมของข้าพระองค์เอง ดังนี้แล้ว ออกไปยืนอยู่ที่ระหว่างประตู เห็นบุรุษคนหนึ่ง ถือเอานกกกระทา ๓ ตัวเข้าไปแต่เข้าประตู ให้ทรัพย์ ๒ กหาปณะ ชื่อเอานกกระทาชำระให้ สะอาด แล้วอบด้วยผักชีเป็นต้น ปิ้งให้สุกดีที่ถ่านไฟ แล้วปรนนิบัติแก่ พระราชา. พระราชา ประทับนั่งบนบัลลังก์ (พระแท่น) อันมีพื้นใหญ่

ถือเอานกกระทาตัวหนึ่ง ตัดหน้อยหนึ่งแล้วใส่เข้าไปในพระโอษฐ์. ทันใดนั้นเอง นกกระทาได้แผ่ขานตลอดเส้นประสาทเครื่องรับรส ๑๗,๐๐๐ ของพระราชานั้น. ในสมัยนั้น พระราชา ทรงระลึกถึงภิกษุสงฆ์ ทรงพระดำริว่า ราชาผู้เป็นเจ้าของดิน เช่นเรา ประสงค์จะกินนกกระทา ยังไม่ได้ถึง ๓ ปี ภิกษุสงฆ์ผู้ไม่ประมาท จักได้แต่ที่ไหน. จึงทรงคายเนื้อชิ้นที่ใส่เข้าไปในพระโอษฐ์ลงที่พื้น บุตรอำมาตย์ ลูกเข้าเอาปากรับ. พระราชา ตรัสว่า หลีกไปเสียพ่อ เราเห็นว่าท่านไม่มีความผิด ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงทิ้งก้อนเนื้อนี้ แล้วจึงตรัสว่า ท่านจงเก็บงานนกกระทาที่เหลือไว้อย่างนั้นนั่นแล.

วันรุ่งขึ้น พระเถระผู้เป็นราชกุลุปกะ (ประจําราชสกุล) เข้าไปบิณฑบาต. บุตรอำมาตย์เห็นท่านเข้า จึงรับบาตร ให้เข้าไปในกรุงราชคฤห์. ภิกษุบวชเมื่อแก่ แม่รูปหนึ่ง ติดตามเข้าไป เหมือนปีศาจสมณะของพระเถระ พระเถระสำคัญคิดว่า เป็นภิกษุที่ พระราชา รับสั่งให้เฝ้า แม้บุตรแห่งอำมาตย์ก็สำคัญผิดไปว่า เป็นอุปัฏฐากของพระเถระ. พวกเจ้าหน้าที่ ให้ท่านนั่งแล้ว ถวายข้าวยาสุกแก่ท่านทั้งสองนั้น. เมื่อท่านค้มข้าวยาสุกแล้ว พระราชาได้น้อมนกกระทาเข้าไปถวาย. แม้พระเถระก็รับตัวหนึ่ง. ฝ่ายอีกรูปหนึ่งก็รับตัวหนึ่ง. พระราชาทรงพระดำริว่า ยังมีส่วนน้อยอยู่ส่วนหนึ่ง การไม่บอกเล่าเสียก่อนแล้วเคี้ยวกิน ไม่สมควร ดังนี้แล้ว จึงบอกเล่าพระเถระ. พระเถระหดมือ. พระเถระแก่ยื่นมือรับ. พระราชา ก็ไม่พอพระทัย จึงรับเอาบาตรแล้วตามส่งพระเถระ ผู้เสร็จภัตตกิจไป ตรัสว่า ท่านผู้เจริญ การที่ท่านมาสู่เรือนตระกูล พาภิกษุแม่ผู้ศึกษาวัตรแล้วมา จึงควร ขณะนั้นพระเถระ รู้ว่าภิกษุรูปนี้พระราชามีได้รับสั่งให้เฝ้า.

วันรุ่งขึ้นจึงพาสามเณรผู้ปฏิบัติเข้าไป. พระราชา เมื่อท่านดื่มยาแล้ว แม้ในเวลานั้น ก็น้อมนกรกระทำเข้าไป พระเถระได้รับส่วนหนึ่ง. สามเณรสันนิวมือ ให้ตัดตรงกลาง รับประทานหนึ่งเท่านั้น. พระราชาน้อมส่วนนั้นเข้าไปถวายพระเถระ พระเถระห่มมือ. ฝ่ายสามเณรก็ห่มมือ พระราชาประทับนั่ง ตัดให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยเสวย ตรัสว่า เราอาศัยภิกษุผู้ศึกษาวัตรมาแล้ว จึงได้กินนกรกระทำหนึ่งส่วนครึ่ง. พอเสวยนกรกระทำนั้นเท่านั้น น้ำหนักก็ไหลออกจากพระกรรณทั้งสองข้าง แต่นั้นก็บ้วนพระโอษฐ์แล้วเข้าไปหาสามเณร ตรัสว่า พ่อสามเณร โยมเลื่อมใสจริง ๆ โยมจะถวายชฎภัตตาหารประจำทั้ง ๘ อย่างแด่พ่อสามเณร. สามเณรทูลว่า มหาบพิตร อาตมภาพจะถวายแด่พระอุปัชฌาย์. พระราชาตรัสว่า โยมจะถวายชฎภัตอีก ๘. สามเณร ทูลว่า อาตมภาพจะถวายภัตเหล่านั้นแด่พระเถระปุนอุปัชฌาย์. พระราชาตรัสว่า จะถวายอีก ๘. สามเณรทูลว่า อาตมภาพจะถวายแด่ภิกษุสงฆ์. พระราชาตรัสว่าจะถวายอีก ๘. สามเณรก็ทูลรับ.

ภิกษุเมื่อรู้จักประมาณในการรับอย่างนี้ จึงทำลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำลายที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง. นี้ ชื่อว่าประมาณการรับ.

กิจการที่ภิกษุคิดว่า เราจะบริโภคโภชนะ ที่มีอยู่แล้วบริโภคปัจจัยตามที่พิจารณาแล้ว ชื่อว่าประมาณในการบริโภค. ประมาณในการบริโภคนั้น ท่านประสงค์เอาในที่นี้. ด้วยเหตุนี้ นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปฏิสฺสุชา โยนิโส ดังนี้ เป็นต้น. ประมาณในการบริโภคเมื่อนอกนี้ ก็ควรเหมือนกัน.

ในบทว่า สีสหเสยฺย นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ชื่อว่า การนอนมี ๔ อย่าง การนอนของผู้บริโศกคาม ๑ การนอนของเปรต ๑ การนอนของสีหะ การนอนของพระตถาคต ๑ ในการนอน ๔ อย่างนั้น การนอนที่ตรัสไว้ว่า ภิภุชฺชทั้งหลาย สัตว์ผู้บริโศกคาม โดยมากย่อมนอนตะแคงซ้าย นี้ชื่อว่าการนอนของผู้บริโศกคาม. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่าการนอนโดยตะแคงข้างขวาของผู้บริโศกคามเหล่านั้น โดยมากไม่มี. การนอนที่ตรัสไว้ว่า ภิภุชฺชทั้งหลาย โดยมากพวกเปรต ย่อมนอนหงาย นี้ชื่อว่าการนอนของเปรต. จริงอยู่ พวกเปรต ชื่อว่า มีร่างกระดูกพันกันยุ่ง เพราะมีเนื้อเล็กน้อย ไม่สามารถจะนอนตะแคงได้ จึงนอนหงายเท่านั้น.

การนอนที่ตรัสไว้ว่า ภิภุชฺชทั้งหลาย โดยมาก สีสหมฤคฺราช สอดหางเข้าไปตามหว่างขา นอนตะแคงข้างขวา แม้นี้ก็ชื่อว่าการนอนของสีหะ จริงอยู่ สีหราชาแห่งมฤค เพราะตัวมีอำนาจมาก จึงวางเท้าหน้าทั้ง ๒ ไว้ข้างหนึ่ง เท้าหลังทั้ง ๒ ไว้ข้างหนึ่ง แล้วสอดหางเข้าไปในหว่างขา กำหนดโอกาสที่ตั้งของเท้าหน้า เท้าหลังและข้าง แล้วนอนวางศีรษะไว้เหนือเท้าหน้าทั้ง ๒. แม้นอนทั้งวันเมื่อคืนก็ไม่สะดุ้งตื่น. ชะเง้อศีรษะ กำหนดโอกาสที่เท้าหน้าเป็นต้นตั้งอยู่. ถ้าอะไร ๆ ละเคลื่อนที่ไป ก็จะเสียใจว่า ข้อนี้นี้ไม่ควรแก่ชาติและแก่ความแก่ล้วนๆของท่าน จึงนอนลงเสียในที่นั้นนั่นแหละอีกไม่ออกไปหาเหยื่อ. แต่เมื่อไม่ละ ตั้งคงที่อยู่ มันทก็รำเรงยินดีว่า นี่สมควรแก่ชาติและแก่ความแก่ล้วนๆของท่าน ลูกขึ้นสะบัดกาย สะบัดสร้อยคอ แผลดสีหน้าที่ ๑ ครั้ง แล้วออกไปหาเหยื่อ.

ส่วนการนอนในจุดศกฺขมาน ท่านเรียกว่า การนอนของพระ
ตถาคต. ก็ในการนอนเหล่านั้น การนอนของสี่หะมาแล้วในสูตรนี้.
ก็การนอนของสี่หะนี้ เป็นการนอนอย่างสูงสุด เพราะเป็นอิริยาบถของสัตว์
ผู้มีอำนาจมาก.

บทว่า ปาเทน ปาถิ ได้แก่ เท้าซ้ายทับเท้าขวา. บทว่า อจฺจาชาย
แปลว่า เหลื่อมกัน คือ วางเลยไปหน่อยหนึ่ง. จริงอยู่ เมื่อข้อเท้า
ทับข้อเท้า หรือเข่าทับเข่าขบกัน เวทนาก็เกิดเนื่อง ๆ จิตย่อมไม่มีอารมณ์
เป็นอันเดียวนอนก็ไม่ผาสุก. แต่เมื่อวางให้เหลื่อมกัน โดยอาการที่มันไม่
ขบกัน เวทนาก็ไม่เกิด จิตก็มีอารมณ์เป็นอันเดียว นอนก็ผาสุก
เพราะฉะนั้น ราชสีห์จึงนอนอย่างนี้.

บทว่า สโต สมฺปชาโน ความว่า ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ
ถามว่า นอนอย่างไรชื่อเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ แก้วว่า เพราะไม่ละสติ
และสัมปชัญญะ จริงอยู่ภิกษุนี้ ชำระจิตให้หมดจดจากกรรมเป็นเครื่องกั้น
ตลอดวันตลอดยามทั้งสิ้น ลงจากที่จงกรมที่สุดแห่งปฐมยาม แม้ล้างเท้า
ก็ไม่ละมูลกรรมฐานเลย. ไม่ละมูลกรรมฐานนั้น เปิดประตู นั่งบนเตียง
ลงนอนก็ไม่ละ เมื่อตื่นก็ยังถือกรรมฐานแล้วตื่น. ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติ.
สัมปชัญญะ แม้เมื่อลงนอนหลับอย่างนี้. แต่พระอาจารย์ทั้งหลายไม่บอก
ความซื่อนั้นว่า เป็นญาณธาตุ.

ก็ภิกษุนี้ ครั้นชำระจิตให้หมดจดโดยนัยดังกล่าวแล้ว ที่สุดแห่ง
ปฐมยาม คิดว่า เราจะพักผ่อนสรีระที่มีใจครอง ด้วยการหลับนอน
แล้วลงจากที่จงกรม ไม่ละมูลกรรมฐานเลย ล้างเท้า เปิดประตู นั่ง
บนเตียง ไม่ละมูลกรรมฐาน คิดว่า ชั้นนั้นแลขัดกันในชั้น ธาตุนั้นแล

ขัดกันในชาติ ดังนี้แล้ว พิจารณาเสนาสนะ ไม่จงกรมหลับ เมื่อตื่นก็ถือ
มูลกรรมฐานไว้แล้วตื่น. เมื่อหลับด้วยอาการอย่างนี้ พึงทราบว่าเป็นผู้
มีสติสัมปชัญญะ.

ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวิปัสสนาอันส่วนเบื้องต้น
อันมีองค์ ๓ ด้วยประการฉะนี้. ก็ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล ภิกษุยังไม่ถึง
ที่สุด ก็ชุมนุมอินทรีย์ พลละ และโพชฌงค์ เหล่านั้นนั่นแล เจริญ
วิปัสสนา บรรลุพระอรหัต. พึงกล่าวเทศนา จนถึงพระอรหัต ดังกล่าวมา.

จบ อรรถกถารตสูตรที่ ๒

๓. กุมมสูตร

ว่าด้วยการคุ้มครองทวารในอินทรีย์

[๓๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีเต่าตัวหนึ่ง
เที่ยวหากินอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งในเวลาเย็น สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง
ก็ได้เที่ยวหากิน อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งในเวลาเย็น เต่าได้แลเห็น
สุนัขจิ้งจอกซึ่งเที่ยวหากินอยู่แต่ไกลแล้ว ก็หดอวัยวะ ๕ ทั้งห้า (หดขาทั้ง ๔
มีคอเป็นที่ ๕) เข้าอยู่ในกระดองของตนเสีย มีความขวนขวายน้อย นิ่งอยู่
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกก็ได้แลเห็นเต่าซึ่งเที่ยวหากินอยู่แต่
ไกลแล้ว เข้าไปหาเต่าถึงที่แล้ว ได้ยืนอยู่ใกล้เต่าด้วยคิดว่า เวลาใดเต่าตัวนี้
จักเหยียดคอหรือขาข้างใดข้างหนึ่งออกมา เวลานั้น เราจักจับมันฟาดแล้ว
กัดกินเสีย เวลาใด เต่าไม่เหยียดคอหรือขาข้างใดข้างหนึ่งออกมา เวลานั้น

สุนัขจึงจอกก็หมดความอาลัย ไม่ได้โอกาส จึงหลีกไปจากเต่า ฉันทไค
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มารผู้ใจบาปผู้ปรากฏอยู่ใกล้พวกท่านเสมอ ๆ แล้ว
คิดว่า บางทีเราจะพึงได้โอกาสทางจักขุ หู จมูก ลิ้น กายหรือใจ ของ
ภิกษุเหล่านี้บ้าง เพราะฉะนั้นแล ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารใน
อินทรีทั้งหลายอยู่ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว อย่าถือนิมิต อย่าถืออนุพยัญชนะ
จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้
อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ชื่อว่ารักษา
จักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู คมกลืน
ด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกดต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วย
ใจแล้ว อย่าถือนิมิต อย่าถืออนุพยัญชนะ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์
ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌา
และโทมนัสครอบงำได้ ชื่อว่ารักษามโนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมใน
มโนทรีย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เวลาในท่านทั้งหลายจักเป็นผู้คุ้มครอง
ทวารในอินทรีทั้งหลายอยู่ เวลานั้นมารผู้ใจบาปก็จักหมดความอาลัย ไม่
ได้โอกาส หลีกจากท่านทั้งหลายไป คุณสุนัขจึงจอกหมดความอาลัยหลีก
จากเต่า ก็ฉันทไคเหมือนกัน.

[๓๒๑] ภิกษุผู้มีใจตั้งมั่นในมโนวิตถ อันคัณหามานะ

และทิวฐิไม่อิงอาศัยไม่เบียดเบียน ผู้อันดับกิเลสได้

แล้ว ไม่ติเตียนผู้ใดผู้หนึ่ง เหมือนเต่าหุดคอและ

ขาอยู่ในกระดองของตน ฉะนั้น.

จบ กุम्मสูตรที่ ๓

อรรถกถากุมมสูตรที่ ๓

ในกุมมสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า กุมโม่ แปลว่า เต่ามีกระดูก. บทว่า กจฺจโป นี้ เป็น
ไวพจน์แห่งบทว่า กุมโม่ นั้นแล. บทว่า อนฺนทิตฺติเร แปลว่า ที่ริมฝั่งแห่ง
แม่น้ำ. บทว่า โคจรปฺลฺลโต ความว่า เต่าคิดว่าถ้าเราจักได้ผลไม้น้อยใหญ่
ก็จักกิน จึงขยัน คือชวนชวาย สืบกันมาตามประเพณี. บทว่า สโมทหิตฺวา
ได้แก่ เหมือนใส่เข้าไปในกล่อง. บทว่า สจฺกสยตฺติ แปลว่ายอมปรารถนา

บทว่า สโมทหํ ได้แก่ ตั้งไว้ คือวางไว้. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า
เต่า ตั้งอวัยวะทั้งหลายไว้ในกระดูกของตน ไม่ให้โอกาสแก่สุนัขจึงจอก
และสุนัขจึงจอกก็ทำร้ายเต่าไม่ได้ฉันใด ภิกษุตั้งมโนวิตก (ความตรึก
ทางใจ) ของตนไว้ในกระดูก คืออารมณ์ของตน ไม่ให้โอกาสแก่กิเลส
มารก็ทำร้ายภิกษุนั้นไม่ได้ฉันนั้น.

บทว่า อนิสฺสฺสิตโต ได้แก่ ผู้อันนิสสัย คือค้นหาและทิวฐิไม่อาศัย
แล้ว. บทว่า อญฺญมฺหเรยฺยานํ ได้แก่ ไม่เบียดเบียนบุคคลไร ๆ อื่น
บทว่า ปรีนินฺพุทฺโต ได้แก่ ดับสนิท ด้วยการดับกิเลสได้สนิท. บทว่า
น อฺปวทฺเตยฺย กญฺจิ ความว่า ไม่พึงว่าร้ายบุคคลไร ๆ อื่น ด้วยศีลวิบัติ
หรือด้วยอาจารวิบัติ ด้วยประสงค์จะยกตน หรือด้วยประสงค์จะข่มผู้อื่น
โดยที่แท้ ภิกษุตั้งธรรม ๕ เข้าไว้ในตน อยู่ด้วยทั้งจิตที่ตั้งอยู่ในสภาวะ
อันยกขึ้นพูดอย่างนี้ว่า เราจะกล่าวตามกาล จะไม่กล่าวโดยมิใช่กาล
กล่าวด้วยคำเป็นจริง ไม่กล่าวด้วยคำไม่เป็นจริง กล่าวด้วยคำอ่อนหวาน
ไม่กล่าวด้วยคำหยาบ กล่าวด้วยคำอันประกอบด้วยประโยชน์ ไม่กล่าวคุณ
ที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์. มีเมตตาจิต ไม่มากด้วยโทสจิตกล่าว

จบ อรรถกถากุมมสูตรที่ ๓

๔. ปฐมทวารขันธสูตร

ว่าด้วยอุปมาการทองเที่ยวในสังสารวัฏกับท่อนไม้ลอยน้ำ

[๓๒๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาแห่งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นท่อนไม้ใหญ่ท่อนหนึ่ง อันกระแสน้ำพัดลอยมาริมฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเห็นหรือไม่ ท่อนไม้ใหญ่นั้นอันกระแสน้ำพัดลอยมาในแม่น้ำคงคา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าท่อนไม้จะไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้หรือฝั่งโน้น จักไม่จมเสียในท่ามกลาง จักไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรือมนุษย์จับเอาไว้ ไม่ถูกน้ำวน ๆ ไว้ จักไม่เนาในภายใน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล ท่อนไม้นั้นจักลอยไหลเลื่อนไปสู่สมุทรได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า กระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคาคลุมลาดไหลไปสู่สมุทร จันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายจะไม่แหวะเข้าฝั่งข้างนี้หรือฝั่งข้างโน้น ไม่จมลงในท่ามกลาง ไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรือมนุษย์จับไว้ ไม่ถูกเกลียวน้ำวน ๆ ไว้ จักไม่เป็นผู้เสียในภายในไว้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายจักโน้มโน้มเอียงโอนไปสู่निพพาน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า สัมมาทิฏฐิย่อมโน้มโน้มเอียงโอนไปสู่นิพพาน ก็จันนั้นเหมือนกัน.

[๓๒๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฝั่งนี้ได้แก่อะไร ฝั่งโน้นได้แก่อะไร การจมลงในท่ามกลางได้แก่อะไร การเกยบกได้แก่อะไร

มนุษย์ผู้จับคืออะไร อมนุษย์ผู้จับคืออะไร. เกลียวน้ำวน ๆ ไว้คืออะไร
ความเป็นของเนาในภายในคืออะไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
คำว่า ฟังนี้ เป็นชื่อแห่งอายตนะภายใน ๖ คำว่า ฟังโน้น เป็นชื่อแห่งอายตนะ
ภายนอก ๖ คำว่า จมในท่ามกลางเป็นชื่อแห่งนันทิราคะ คำว่า เกยบก เป็น
ชื่อแห่งอัสมิมานะ คุณก่อนภิกษุ ก็มนุษย์ผู้จับเป็นโฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้คลุกคลี เพลิดเพลิน โสภสเร้าอยู่กับพวกคฤหัสถ์ เมื่อเขาสุขก็สุข
ด้วย เมื่อเขาทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ย่อมถึงการประกอบตนในกิจการอันบังเกิด
ขึ้นแล้วของเขา คุณก่อนภิกษุ นี้เรียกว่ามนุษย์ผู้จับ คุณก่อนภิกษุ อมนุษย์
จับเป็นโฉน. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมประพฤติพรหมจรรย์
ปรารธนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ
หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เราจักได้เป็นเทวดาหรือเทพยเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง
คุณก่อนภิกษุ นี้เรียกว่ามนุษย์ผู้จับ คุณก่อนภิกษุ คำว่า เกลียวน้ำวน ๆ ไว้
เป็นชื่อแห่งกามคุณ ๕ คุณก่อนภิกษุ ความเป็นของเนาในภายในเป็นโฉน.
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ทุกคิด มีธรรมอันลามกไม่สะอาด มีความ
ประพฤติน่ารังเกียจ มีการทำงานปกปิดไว้ ไม่เป็นสมณะ ก็บัญญัติว่าเป็น
สมณะ ไม่เป็นพรหมจารี ก็บัญญัติว่าเป็นพรหมจารี เป็นผู้เนาในภายใน
มีใจหุ้มด้วยกาม เป็นคัจฉะมุลฝอย คุณก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า ความเป็น
ผู้เนาในภายใน.

[๓๒๔] ก็โดยสมัยนั้นแล นายนนทโคบาลขึ้นอยู่ในที่ไม่ไกล
พระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั้นแล นายนนทโคบาลได้กราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่เข้าไปใกล้ฟังนี้. ไม่เข้า

ใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมลงในท่ามกลาง ไม่คิดบนบก ไม่ถูกมนุษย์จับ ไม่ถูก
อมมนุษย์จับ ไม่ถูกเกลียวน้ำวน ๆ ไว้ จักไม่เนาในภายใน ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา
อุปมาบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
คุณอนันตนะ. ถ้าอย่างนั้น ท่านจงมอบโคให้เจ้าของเขาเถิด

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โคที่ติดลูกจักไปเอง.

พ. ท่านจงมอบโคให้แก่เจ้าของเถิด นันตนะ.

ครั้งนั้นแล นายนันทโคบาลมอบโคให้แก่เจ้าของแล้ว เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มอบโคให้เจ้าของแล้ว ข้าพระองค์พึงได้
บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า นายนันทโคบาลได้
บรรพชาอุปสมบทแล้วในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เล่าท่านพระนันท
อุปสมบทแล้วไม่นาน เป็นผู้ๆ เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความ
เพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์
อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ
นั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิเลสเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี ก็ท่านพระนันทได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์
ทั้งหลาย.

จบ ปฐมทวารุขันสูตรที่ ๔

อรรถกถาปฐมทวารขันธสูตรที่ ๔

ในปฐมทวารขันธสูตรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อทุทสา ความว่า ประทับนั่ง บนบรรพตทวาราสน์ที่เขาจัดไว้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว. บทว่า วุฑฺฒมานํ ได้แก่ ท่อนไม้ที่เขาตากเป็น. เหลี่ยมแล้ว กองไว้ระหว่างเขา แห่งสนิทเพราะลมและแดด เมื่อเมฆฝนตกชุกก็ลอยขึ้นตามน้ำ ตกไปในกระแสแม่น้ำ คงคาตามลำดับ ลอยไหลไปตามกระแสน้ำนั้น. บทว่า ภิกฺขุ อามนุเตติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า เราจักแสดงกถบุตรผู้บวช ด้วยศรัทธา ในศาสนาของเรา กระทำให้เหมือนท่อนไม้นี้ ดังนี้แล้ว จึงตรัสเรียกมา เพราะทรงประสงค์จะทรงแสดงธรรม. อนึ่ง เพราะ นอกจากโทษ ๘ ประการของท่อนไม้ที่ลอยไปตามกระแสน้ำ เพื่อจะทรง แสดงโทษอีก ๘ ประการอันจะกระทำอันตรายแก่ท่อนไม้ที่ลอยไปสู่สมุทร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มพระดำรัสที่ว่า อมฺุ มหนตฺ ทารุกฺขนุชฺ คฺงคาย นทียา โสเตน วุฑฺฒมานํ ดังนี้.

จริงอยู่ ต้นไม้ต้นหนึ่ง เกิดที่พื้นภูเข่า ไม้ไผ่กลแม่น้ำคงคา ถูก เถาวัลย์ต่างๆพันไว้มีใบเหลือง ถูกปลวกเป็นต้นกัดกิน ก็ถึงความไม่มีบัญญัติ (ตาย) ในที่นั่นนั่นเอง ท่อนไม้นี้ลงสู่แม่น้ำคงคาแล้ว งดงามอยู่ในวังวน ถึงสาครแล้ว ย่อมไม่ได้เพื่อจะงดงาม บนหลังคลื่นซึ่งมีสีดั่งแก้วมณี.

ตันไม้้อีกตันหนึ่ง มีรากอยู่ภายนอก มีกิ่งอยู่ภายในฝั่งแม่น้ำคงคา ตันไม้้นี้ถูกน้ำ โดยกิ่งที่ห้อยย้อยลงมาบางครั้งบางคราวก็จริง ถึงอย่างนั้น เพราะมันมีรากอยู่ภายนอกแม่น้ำคงคา ลงสู่แม่น้ำคงคาแล้ว งดงามอยู่ใน วังวน ถึงสาครแล้ว ย่อมไม่ได้เพื่อจะงดงามบนหลังคลื่น ซึ่งมีสีดั่งแก้วมณี.

อีกตันหนึ่ง เกิดกลางแม่น้ำคงคา แต่ยืนต้นอยู่ดีเพราะรากมันคง และกิ่งคดของมันขึ้นไปนอกต้น ถูกเถาวัลย์ต่าง ๆ เกี่ยวพันไว้. แม้ตันไม้้นี้ ก็ลงสู่แม่น้ำคงคา ฯลฯ ไม่ได้งดงาม เพราะมีรากมันคง และมีเถาวัลย์เกี่ยว พันไว้ข้างนอก.

อีกตันหนึ่ง ถูกทรายคลุมทับไว้ในที่ ๆ มันล้มลงนั้นแล ก็เน่า ฯลฯ ตันไม้้มนี่ ก็ลงสู่แม่น้ำคงคา ฯลฯ ก็ไม่งาม.

อีกตันหนึ่ง ยืนต้นอยู่อย่างแน่นสนิท เหมือนฝั่งไว้ดี เพราะเกิด ในระหว่างแผ่นดิน ๒ แผ่น น้ำคงคาที่ไหลมาถึงได้แยกเป็น ๒. ตันไม้้นี้ เพราะอยู่ด้วยดี ในระหว่างแผ่นดิน ลงสู่แม่น้ำคงคา ฯลฯ ก็ไม่งาม.

อีกตันหนึ่ง ยังต้องฟ้าให้เต็มในที่กลางแจ้ง ถูกเถาวัลย์เกี่ยวพัน ยืนต้นอยู่ เปียกน้ำ ๑ - ๒ ครั้ง ในห้วงน้ำใหญ่ที่ไหลมาถึงเกิน ๑ - ๒ ปี แม้ตันไม้้นี้ เพราะมันยืนต้นระต้องฟ้า และเพราะเปียกอยู่ ๑-๒ ครั้ง โดยล่วงไป ๑ - ๒ ปี ลงสู่แม่น้ำคงคา ฯลฯ ก็ไม่งาม.

แม้้อีกตันหนึ่ง เกิดบนเกาะน้อย กลางแม่น้ำคงคา มีลำต้นและ กิ่งอ่อน เมื่อโอะมะ ห้วงน้ำไหลมาก็ล้มลอยไปตามกระแสน้ำ เมื่อน้ำไหลถึง ก็ชูยอดขึ้นเหมือนฟ่อนรำได้. เพื่อประโยชน์ไรเล่า สาครเหมือนกล่าวกะแม่

คงว่าดูก่อนท่านคงคา ท่านนำมาแต่ไม้ต่าง ๆ มีไม้แก่นจันทร์ และไม้แก่นมีหนามเป็นต้น แต่ไม่นำท่อนไม้มา. แม่น้ำคงคากล่าวว่า ข้าแต่ทเวชนั้นเป็นการดีแล้วละ ข้าก็จักรู้อีกครั้งแล้วไหลมาเหมือนสวมกอดด้วยน้ำสีแดงอีกครั้ง. ต้นไม้เมื่อนั้น ก็ลอยไปตามกระแสน้ำเหมือนอย่างนั้นแลเมื่อน้ำผ่านมาถึง ก็ชูยอดขึ้นเหมือนรำฟ้อนฉะนั้น. ต้นไม้นี้ลงสู่แม่น้ำคงคา เพราะยังเป็นไม้อ่อน ฯลฯ ก็ไม่งาม.

อีกต้นหนึ่ง ล้มลงขวางแม่น้ำคงคา ถูกทรายคลุมทับไว้ เป็นที่อาศัยของคนเป็นอันมาก เหมือนสะพานทอดอยู่ในระหว่างฉะนั้น. ไม้ไผ่ไม้้อ ไม้กุ่มบกและไม้กุ่มน้ำเป็นต้น ที่ฝั่งทั้ง ๒ ลอยมาติดอยู่ที่ต้นไม้เหล่านั้นแล กอไม้ต่าง ๆ ก็ลอยมาอย่างนั้น ทั้งสากแตก กระดิ่งขาด ซากงู ลูกสุนัข และช้าง ม้าเป็นต้น ก็ติดอยู่ที่นั่นเหมือนกัน. แม่น้ำคงคาใหญ่กระทบสิ่งนั้นแล้ว ก็แยกเป็น ๒ สาย ทั้งปลา เต่า จระเข้ และมังกรเป็นต้น ก็อยู่ในที่นั้นนั่นแล แม้ต้นไม้นี้ ล้มขวางแม่น้ำคงคา โดยภาวะที่ทำให้เป็นที่อาศัยของมหาชน เมืองอกงามอยู่ในที่อันเป็นวังวน ถึงสาครก็ไม่งาม บนหลังคลื่นอันมีสีดังแก้วมณี.

ดังนั้น เพื่อจะทรงแสดงโทษอีก ๘ ประการ อันกระทำอันตรายแก่การถึงสมุทรแห่งท่อนไม้ ที่ไปตามกระแสน้ำ เพราะนอกจากโทษ ๘ ประการนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า ท่อนไม้ใหญ่ ท่อนโน้น ถูกกระแสน้ำคงคาพัดไปอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ถล อุตฺสชาติสุตฺติ ได้แก่อัจฉริยะคน. บทว่า น มนุสฺสคฺคาโห คหฺสุตฺติ ความว่า มนุษย์ทั้งหลาย เห็นว่าต้นไม้ใหญ่หนอ จึงข้ามน้ำไปด้วยแพ ไม่ยึดถือเอา

เพื่อประโยชน์จะทำไม้กถอนเป็นต้น. บทว่า น อมฺหุสฺสคฺคาโห
คฺหสฺสติ ความว่า อมฺหุสฺสฺยฺทั้งหลายสำคัญว่า ไม้แก่นจันทน์นี้มีค่ามาก
พวกเราจักพักไว้ทางประตูวิมาน แต่ก็ไม่ถือเอา.

ในคำว่า เอมฺมวโห นี้ พึงทราบการเทียบเคียงข้ออุปมาพร้อมกับ
ทั้งโทษภายนอก ๘ ประการอย่างนี้. จริงอยู่ บุคคลผู้ประกอบด้วยมิจฉา-
ทิฎฐิ มีอาทิว่าทานที่บุคคลให้แล้วย่อมไม่มีผล พึงทราบเหมือนท่อนไม้
เกิดที่พื้นภูเขา ไกลแม่น้ำคงคา ถูกปลวกเป็นต้นกัดกิน ถึงความหา
บัญญัติมิได้ในที่นั่นแน่. จริงอยู่ บุคคลนี้ ลงสู่อริยมรรค นั่งบนท่อน
คือสมาธิ ก็ไม่อาจไปถึงสาครคือพระนิพพาน เพราะไกลพระศาสนา.

บุคคลผู้เป็นสมณกฏุมพี ยังตัดความผูกพันทางคฤหัสถ์ไม่ขาด
พึงเห็นเหมือนต้นไม้ ที่มีรากอยู่ภายนอก มีกิ่งอยู่ภายใน เกิดที่ริมฝั่ง
แม่น้ำคงคา. จริงอยู่ บุคคลนี้ คิดว่า ธรรมดาจิตนี้ไม่ต่อเนื่องกัน เมื่อ
กล่าวว่า เราเป็นสมณะ แต่ก็เป็นคฤหัสถ์ เมื่อกล่าวว่า เราเป็นคฤหัสถ์
แต่ก็เป็นสมณะ ใครจักรู้ว่า เราจะเป็นอย่างไร แม้เมื่อบวชในเวลาแก่
ก็ไม่สละความเกี่ยวพันทางคฤหัสถ์. และชื่อว่า สมบัติของผู้บวชในเวลาแก่
ย่อมไม่มี. ถ้าจิรวมาถึงเธอไซ้ร้ ก็ถึงแต่จิรวขาด ๆ จิรวเก่า ๆ หรือจิรวซิด ๆ
แม้เสนาสนะเล่า ไม่ว่า บรรณศาลา หรือมณฑป ก็มาถึงแต่ที่อยู่ชายวิหาร.
แม้เมื่อเที่ยวไปบิณฑบาต ก็เที่ยวไปข้างหลังเด็ก ๆ ผู้เป็นลูกและหลาน
นั่งในที่ท้าย ๆ ด้วยเหตุนี้ เธอจึงเป็นทุกข์ เสียใจ หลังน้ำตา คิดว่า
ทรัพย์อันเป็นของตระกูลของเรามีอยู่ ควรไหมหนอ ที่เราใช้ทรัพย์นั้น
เลี้ยงชีวิต จึงถามพระวินัยชรูปหนึ่งว่า ท่านอาจารย์ การพิจารณาสิ่งของ

อันเป็นของตนแล้วกิน จะสมควรหรือไม่สมควร. พระวินัยธรตอบว่า
ในข้อนี้ไม่มีโทษ ข้อนั้นสมควรแท้. เธอจึงพาพวกภิกษุว่ายาก ประพศิ
เลวทราม ผู้คับกับตน ๒-๓ รูป ในเวลาเย็นไปภายในบ้าน ยืนอยู่
กลางบ้าน ให้เรียกชาวบ้านมากล่าวว่า ท่านจะให้ทรัพย์ที่เกิดจากการ
ประกอบ ของพวกเราแก่ใคร. ชาวบ้านพูดว่า ท่านขอรับ พวกท่านเป็น
บรรพชิต พวกท่านจะให้ใครเล่า. ภิกษุนั้นกล่าวว่า ทรัพย์ของคนไม่ควร
แก่บรรพชิตหรือ. ดังนี้แล้ว ให้คนถือจอบและตะกร้า กระทำกิจมีการ
ก่อกันนาเป็นต้น รวบรวมปุพพพัฒนาต อปรัณณาต และผลไม้น้อยใหญ่
มีอย่างต่าง ๆ ให้หุงคั้นเคี้ยวกินสิ่งปรารณา ในเหมันตฤดู คิมหันตฤดู
และวัสสันตฤดู เป็นสมณกุฎุมพี เลี้ยงชีวิต. หลึงบำเรอบาทบริจาริกา
พร้อมด้วยเด็กไวยม ๕ แหยม ของสมณกุฎุมพีนัน คนเดียวก็ไม่มี. บุคคลนี้
ให้กายสามัคคี แก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ลานพระเจดีย์ และลานต้นโพธิ์ เป็นต้น
เหมือนต้นไม้ ถึงแม้มีกิ่งอยู่ในฝั่ง แต่ก็มีกิ่งห้อยย้อยลงมาถูกน้ำ เธอหลงสู่
อริยมรรค นั่งบนท่อน คือสมาธิ ไม่อาจไปถึงสาคร คือพระนิพพานได้
เพราะมีรากภายนอกต้น เหตุที่ตัดความเกี่ยวพันทางกฤหัสถ์ ยังไม่ขาด.

บุคคลผู้ขาดอาชีวะ อาศัยของสงฆ์เลี้ยงชีพ พึงเห็นเหมือนกิ่งคด
เกิดกลางแม่น้ำคงคา ถูกเถาวัลย์เกี่ยวพันไว้ภายนอก. คนบางคนแม้ละความ
เกี่ยวพันทางกฤหัสถ์ ออกบวช ก็ไม่ได้บรรพชา ในสถานอันสมควร.
จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า การบรรพชานี้ เป็นเหมือนการถือปฏิสนธิ. มนุษย์
ทั้งหลายถือปฏิสนธิ ในตระกูลเหล่าใด ย่อมศึกษาอาจารย์ (มารยาท
และธรรมเนียม) ของตระกูลเหล่านั้นนั้นแลฉันใด แม้ภิกษุ ก็ฉันนั้น

ถือเอาอาจารย์เฉพาะมนสำนักของเหล่าภิกษุที่ตนบวช เพราะฉะนั้น บุคคลบางคน บวชในสถานอันไม่สมควร ก็เป็นผู้เห็นห่างจากคุณธรรม มีโอวาทานุสาสนี อุทเทศ (การเรียน) และปริปัจฉา (การสอบถาม) เป็นต้น ถือเอาหม้อเปล่าแต่เข้าครัว ไปยังท่าน้ำ วางบาตรไว้ที่คอกไปสู่โรงฉัน เพื่อต้องการกัด สำหรับอาจารย์และอุปัชฌาย์ทั้งหลาย. เล่นการเล่นต่าง ๆ กับภิกษุหนุ่มและสามเณร ผู้ว่ายาก กลุกกลีกับคนวัดและเด็กอยู่.

ในเวลาเป็นหนุ่ม เธอก็กินอยู่ร่วมกับภิกษุหนุ่มสามเณร และคนวัดอันเหมาะแก่ตน กล่าวว่าเป็นผู้กินอยู่ของสงฆ์ อันพระจินาสพทั้งหลายรับมาจากสำนักของพระราชาชื่อ โนนัน พวกท่านไม่ให้สิ่งนั้นสิ่งนี้แก่สงฆ์ พระราชาหรืออำมาตย์ของพระราชา ทราบเรื่องของพวกท่านแล้ว ก็จักไม่พอพระทัย บัดนี้พวกท่านจงกระทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ในที่นี้ ดังนี้แล้วให้คนถือเอาจอบและตะกร้า กระทำกิจที่ควรทำในสระน้ำและเหมืองทั้งหลาย ในหนหลัง ให้ส่งปลูกพัฒนาตและอุปรัตนตเป็นอันมาก เข้าไว้ในวิหารให้คนวัดบอกแก่สงฆ์ ถึงความที่ตนเป็นผู้อุปการ สงฆ์สั่งให้ให้ว่า ภิกษุหนุ่มนี้เป็นผู้มีอุปการมาก พวกท่านจงให้ ๑๐๐ บ้าง ๒๐๐ บ้าง แก่ภิกษุหนุ่มนี้ ดังนั้น ท่านจึงเพิ่มพูนด้วยสมบัติของสงฆ์ ข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ถูกอเนสนา ๒๑ อย่างผูกพันไว้ภายนอก ถึงจะหยั่งลงอริยมรรคนี้บนท่อนคือสมาธิ ก็ไม่สามารถบรรลุถึงสาครคือพระนิพพาน.

บุคคลผู้เกียจคร้านและกินจุ ฟังทราบเหมือนต้นไม้ ที่ถูกทรายคลุมทับในที่ ๆ ล้มลงนั้นแล แล้วกลายเป็นไม้ผุฉะนั้น. จริงอยู่ ภิกษุทั้งหลาย หมายเอาบุคคลเห็นปานนี้ ผู้เห็นแก่อำมิสและละโมภในปัจจุบัน

ผู้ละทิ้งอาจารย์วัตร และอุปัชฌายวัตรเสียแล้ว ยังละเว้นจากอุทเทศ
ปริบุญญา และโยนิโสมนสิการ (การใส่ใจ) จึงกล่าวนิวรรณ์ ๕ โดยอรรถ
อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ พวกเราจะไปสำนักของใคร. ลำดับนั้น **ถีนมิทท**
นิวรรณ์ ลูกขึ้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายไม่เห็นหรือ บุคคลผู้เกียจคร้าน
อยู่ในวิหารโน้น นั่น ไปบ้านชื่อนั้น ซ้อนข้าวต้มไว้บนข้าวต้ม ขนม
ไว้บนขนม ซ้อนข้าวสวยไว้บนข้าวสวย มาวิหาร เป็นผู้สละวัตรปฏิบัติหมด
ละเว้นจากอุทเทศเป็นต้น ขึ้นเตียงนอน จึงให้โอกาสแก่เรา.

ลำดับนั้น **กามฉันทนิวรรณ์** ลูกขึ้นกล่าวว่า เมื่อเราให้โอกาส
แก่ท่าน ท่านก็ต้องให้โอกาสแก่เราบ้าง บัดนี้แลเรานอนหลับ ถูกกิเลส
รบกวน ตื่นขึ้นก็จักตริกแต่กามวิตก.

ลำดับนั้น **พยาปาทนิวรรณ์** ลูกขึ้นกล่าวว่า เมื่อเราให้โอกาส
แก่ท่าน ท่านก็ต้องให้โอกาสแก่เราบาล บัดนี้แลเราหลับไป ลูกขึ้นแล้ว
ถูกต้องว่า ท่านจงทำวัตรปฏิบัติ ก็กล่าวคำหยาบ มีประการต่างๆ ว่า ท่าน
คนพวกนี้ ไม่ทำภาระงานของตน ขวนขวายแต่ในเรา จำจักควักนัยน์ตา
ออก เทียวไป.

ลำดับนั้น **อุทัจจนนิวรรณ์** ลูกขึ้นกล่าวว่า เมื่อเราให้โอกาสแก่ท่าน
ท่านก็ต้องให้โอกาสเราบ้าง ขึ้นชื่อว่า ผู้เกียจคร้าน ย่อมลุกขึ้นเหมือน
กองเพลิงที่ถูกลมพัด.

ลำดับนั้น **ถูกกัจจนนิวรรณ์** ลูกขึ้นกล่าวว่า เมื่อเราให้โอกาสแก่ท่าน
ท่านก็ต้องให้โอกาสแก่เราบ้าง ขึ้นชื่อว่า ผู้เกียจคร้าน ย่อมเป็นผู้มีความ
รำคาญเป็นปกติ ทำให้เกิดความสำคัญ ในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร และความ
สำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าไม่ควร.

ลำดับนั้น วิจิณณนิวรรณ์ ลุกขึ้นกล่าวว่า เมื่อเราให้โอกาสแก่ท่าน ท่านก็ต้องให้โอกาสแก่เราบ้าง. จริงอยู่ บุคคลเห็นปานนี้ ชื่อว่าย่อมให้เกิดความสงสัยอย่างใหญ่ในฐานะทั้ง.

นิวรรณ์ ๕ ย่อมครอบงำยึดเอาผู้ที่เกียจคร้านกินจุ ด้วยอาการอย่างนี้ เหมือนสุนัขดุเป็นต้น ข่มเหงโคแก่ตัวเขาขาดจะนั้น. แม้ผู้นั้นถึงหยั่งลงสู่กระแสนริยมรรค นั่งบนทุนคือสมาธิ ก็ไม่สามารถจะบรรลุถึงสาครคือพระนิพพานได้.

บุคคลผู้มีทิฏฐิเป็นคติ ทำทิฏฐิให้เกิดแล้วตั้งอยู่ พึงทราบเหมือนต้นไม้ ตั้งอยู่โดยอาการคุดจากรากที่ฝังอยู่ในระหว่างแผ่นดิน ๒ แผ่น. จริงอยู่ผู้นั้นเป็นเหมือนอริฏฐิกิษุ และกัณฐกสามเณร ที่เขากล่าวอยู่ว่า ในอรุณภพ ก็มีรูป ในอสัญญิภพ จิตก็ย่อมเป็นไป โลภุดตรมรรค อันเป็นไปหลายขณะจิต อนุสัยเป็นจิตตวิปยุต และเหล่าสัตว์เหล่านั้นแหละ ย่อมเร่ร้อน ท่องเที่ยวไป ก็หรือว่าเป็นผู้มีวาตะว่า ส่อเสียด เป็นผู้เที่ยวทำลาย พระอุปชฌาย์เป็นต้น กับสัทธาวิหาริกเป็นต้น. แม้ผู้นั้นถึงหยั่งลงสู่กระแสนริยมรรค นั่งบนทุนคือสมาธิ ก็ไม่สามารถจะบรรลุถึงสาครคือพระนิพพานได้.

บุคคลที่บวชในเวลาแก่ อยู่ในชนบทปลายแดน และผู้เห็นธรรมได้โดยยาก พึงทราบเหมือนต้นไม้ที่ระท้องฟ้ากลางแจ้ง ถูกเถาวัลย์พันขึ้นต้น แขน้ำอยู่ ๒ - ๓ ครั้ง ในเมื่อห้วงน้ำหลากมา ท่วมเกิน ๑ - ๒ ปี จริงอยู่บุคคลบางคน บวชในเวลาเป็นคนแก่ ได้อุปสมบท ในชนบท

ปลายแดน โดย ๒-๓ วัน ในเวลาที่มีพรรษา ๕ ท่องปาฏิโมกข์ได้คล่อง
แล้ว ในเวลาได้ ๑๐ พรรษา ในเวลากล่าวินัยในสำนักพระเถระผู้ทรง
วินัย วางพริกไทย หรือขึ้นสมอไว้ในปาก ปิดหน้าด้วยพัด นั่งหลับ เป็น
ผู้ชื่อว่า มีวินัยอันเชอกระทำแล้วด้วยอากัปกิริยาเป็นเลศ ถือบาตรและ
จีวรไปยังชนบทปลายแดน.

มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น พากันสักการะภิกษุนั้น กล่าวว่า ท่าน
ผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้แล เพราะการเห็นภิกษุหาได้ยาก จึงพากัน
สร้างวิหาร ปลูกต้นไม้มีดอกและออกผลแล้ว ให้อยู่ในวิหารนั้น.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย ผู้พหูสูต จากวิหาร เช่นกับด้วยมหา
วิหาร ไปในที่นั้นด้วยตั้งใจว่า จักมาบำเพ็ญวิปัสสนาเป็นต้น ในชนบท.
ภิกษุนั้นเห็นภิกษุเหล่านั้น ยินดีว่าเรื่ง บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ วันรุ่งขึ้นจึงพา
กันเข้าไปบ้านเพื่อภิกษาจารกล่าวว่า พระเถระชื่อนั้นเป็นผู้ทรงพระสูตร
พระเถระชื่อนั้นเป็นผู้ทรงอภิธรรม พระเถระชื่อนั้นเป็นผู้ทรงพระวินัย
พระเถระชื่อนั้นเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก เมื่อไรพวกท่านจักได้พระเถระ
เห็นปานนี้ จักสร้างที่ฟังธรรม. อุบาสกทั้งหลายคิดว่า พวกเราจักสร้างที่
ฟังธรรม ดังนี้แล้ว ชำระทางไปวิหาร แล้วถือเอาเนยใสและน้ำมันเป็นต้น
เข้าไปหาพระมหาเถระ กล่าวว่า ท่านขอรับ พวกกระผมจะสร้างที่ฟังธรรม
ท่านจงบอกกล่าวต่อพระธรรมกถึก วันรุ่งขึ้นจึงมาฟังธรรม.

พระเถระผู้เป็นเจ้าถิ่น เก็บงำบาตรและจีวร ของภิกษุผู้อาศัยตนๆ.
ให้ส่วนแห่งวันล่วงเลยไป ภายในห้องนั้นแล. พระธรรมกถึกผู้กล่าวตอน
กลางวัน ลูกจิ้งก่กล่าวบทสรภัญญะเหมือนเทน้ำจากหม้อ ท่านไม่รู้บท

พระภิกษุณะเมื่อนั้น. ผู้กล่าวกลางคืน กล่าวตอนกลางคืนแล้วลุกขึ้น เหมือน
ทำสาครให้กะเพื่อม ท่านไม่รู้จักแม่บทสรภิกษุณะนั้น. ท่านผู้กล่าวตอน
ใกล้รุ่งกล่าวแล้วลุกขึ้น. ท่านก็ไม่รู้บทสรภิกษุณะเมื่อนั้น. ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่
ล้างหน้า น้อมบาตรและจีวรเข้าไปถวายพระเถระ เข้าไปภิกษาจารกล่าวกะ
พระมหาเถระว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ผู้กล่าวตอนกลางวัน กล่าวชาดก
ชื่ออะไร. ท่านผู้กล่าวบทสรภิกษุณะ กล่าวสูตรอะไร. ผู้กล่าวกลางคืนกล่าว
ธรรมกถา ชื่ออะไร. ผู้กล่าววาทอนใกล้รุ่ง กล่าวชื่อชาดกอะไร. ชื่อว่า
จันทร์ทั้งหลาย มีเท่าไร ชื่อว่าธาตุทั้งหลาย มีเท่าไร ชื่อว่าอายตนะมี
เท่าไร พระเถระเห็นปานนี้ ล่วงไป ๑-๒ ปี จึงได้เห็นภิกษุและได้
ฟังธรรม เช่นกับชุ่มด้วยน้ำ ในเมื่อห้วงน้ำหลากมา. บุคคลนั้นกลับจาก
เยี่ยมพระสงฆ์ และการฟังธรรมอย่างนี้ อยู่ในที่ไกลถึงหยังลงสู่อริยมรรค
นั่งบนท่อนคือสมาธิที่ไม่สามารถจะบรรลุถึงสาคร คือพระนิพพานได้.

บุคคลผู้กล่าวด้วยเสียงอันไพเราะ ฟังทราบเหมือนต้นไม้อ่อนอัน
เกิดที่เกาะน้อย กลางแม่น้ำคงคา. จริงอยู่บุคคลนั้น เรียนชาดก มี
เวสสันดรชาดกเป็นต้น ที่รู้จักกันแล้ว ไปปัจฉินตชนบท อันเป็นที่เห็น
ภิกษุได้ยาก อันชนผู้มีใจเลื่อมใสด้วยธรรมกถาในที่นั้นบำรุงอยู่ อยู่ใน
วิหาร อันเป็นที่รื่นรมย์จุนันทนวัน มีต้นไม้ออกผลสมบูรณ์ ที่เขาทำอุทิศ
เฉพาะตน.

ลำดับนั้น เหล่าภิกษุผู้กล่าวภาณวาร ได้ฟังเรื่องนั้นของภิกษุ
แล้ว จึงไปในที่นั้นด้วยคิดว่า ได้ยินว่า ภิกษุชื่อโน้น มีจิตผูกพันใน
อุปัฏฐากอย่างนี้อยู่ ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต สามารถเพื่อเรียนพุทธพจน์ หรือ

เพื่อมนสิการพระกรรมฐาน พวกเราพร้อมด้วยท่านจะนำมาเรียนธรรม
เรียนกรรมฐานในสำนักพระเถระชื่อโน้น .

ท่านทำวัตรต่อภิกษุเหล่านั้น ในเวลาเย็นถูกภิกษุทั้งหลาย ผู้ออก
จาริกไปในวิหารถามว่า อาวุโส ท่านสร้างเจดีย์นี้หรือ จงตอบว่า ขอรับ
ท่านผู้เจริญ. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า นี่ต้นโพธิ์ นี่มณฑป นี่โรงอุโบสถ.
นี่โรงไฟ นี่ที่จงกรม ท่านให้เขาสร้างหรือ ท่านให้ปลูกต้นไม้เหล่านี้
สร้างวิหารนารีนรมย์คุณันทนวันหรือ ภิกษุนั้นตอบว่า ขอรับท่านผู้เจริญ.

ในเวลาเย็นท่านไปสู่ที่บารุงพระเถระให้แล้วถามว่า เพราะเหตุไร
ท่านจึงมาขอรับ. พระเถระกล่าวว่า อาวุโส พวกเราจะพาท่านไปเรียน
กรรมฐานในสำนักพระเถระชื่อโน้น จักพร้อมเพรียงกัน ทำสมณ-
ธรรม ในป่าชื่อโน้น เพราะฉะนั้นพวกเราจึงพากันมาด้วยเหตุนี้. ภิกษุนั้น
กล่าวว่า ดิละขอรับ ธรรมดาว่า ท่านมาเพื่อประโยชน์แก่กระผม แม้
กระผมก็เป็นผู้เบื้อหน้าในที่นี้ ด้วยการอยู่มานานจึงจะไป กระผมขอรับ
บาตรจีวรขอรับ. พระเถระกล่าวว่า อาวุโส พวกเราเป็นสามเณรและภิกษุ
หนุ่ม เหน็ดเหนื่อยมาในหนทาง วันนี้พักอยู่ก่อน พรุ่งนี้ เวลาหลังอาหาร
จักไป. เธอกล่าวว่า ดิละ ท่านขอรับ วันรุ่งขึ้นก็ไปบิณฑบาตกับสามเณร.
และภิกษุหนุ่มเหล่านั้น.

ชาวบ้านคิดว่า พระผู้เป็นเจ้าของพวกเรา พาภิกษุอาคันตุกะมา
มากดังนี้แล้ว จึงพากันตกแต่งอาสนะ ให้คิมขำวายคู นั่งอย่างสบาย
ฟังกถา นำภัตตาหารมา. พระเถระทั้งหลายกล่าวว่า อาวุโส ท่านจงทำ
อนุโมทนาแล้วออกไป พวกเราจักกระทำกตกิจ ในที่สำราญด้วยน้ำ ดังนี้

แล้วออกไป. ชาวบ้านฟังอนุโมทนาแล้วถามว่า ท่านขอรับ พระเถระทั้งหลายมาแต่ไหน พระเถระทั้งหลายกล่าวว่า พระเถระเหล่านั้นเป็นอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ของพวกเรา เป็นผู้ร่วมอุปัชฌาย์ เป็นผู้เคยเห็น เคยคบกันมา. ชาวบ้านถามว่า พระเถระเหล่านั้นมาทำไมกัน. เธอตอบว่า มาเพราะต้องการจะพาเอาตมาไป. พวกชาวบ้านถามว่า ก็ท่านเล่าประสงค์จะไปหรือ. เธอตอบอย่างนั้นลึผู้มีอายุ พวกชาวบ้านพูดว่าท่านขอรับ ท่านพูดอะไร พวกผมสร้างโรงอุโบสถเพื่อใคร สร้างโรงฉันเพื่อใคร สร้างโรงไฟเพื่อใคร พวกเราจักไปสำนักของใคร ในกาลอันเป็นมงคลและอวมงคล. ฝ่ายอุบาลิกาทั้งหลาย นี่ในที่นั้นนั่นแลก็หลังน้ำตา. ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า เมื่อท่านทั้งหลายได้รับทุกข์อย่างนี้ อาตมาจะไปทำอะไร ดังนี้ แล้วส่งพระเถระไปแล้วกลับไปวิหาร.

แม้พระเถระทั้งหลาย เสร็จภักตกิจแล้ว นั่งถือบาตรและจีวรรออยู่ พอเห็นภิกษุหนุ่ม จึงกล่าวว่า อาวุโส ทำไมจึงช้าอยู่ ยังวันอยู่หรือ เราจะไปละ. ภิกษุกล่าวว่าอย่างนั้นขอรับ ท่านได้รับสุข มวลของอิฐ สำหรับบ้านโน้นยังค้างอยู่คงอยู่ตามสัณฐานที่ตั้งไว้นั้นแหละ มวลของจิตรกรรมเป็นต้น. สำหรับบ้านโน้นเป็นต้น ก็ยังค้างอยู่ แม้เมื่อกระผมไปเสียจิตก็จักฟุ้งซ่าน พวกท่านจงล่วงหน้าไปกระทำการชักรและการข้อมจีวรเป็นต้น ในวิหารโน้น กระผมจักถึงในที่นั้น. พระเถระเหล่านั้น รู้ว่าภิกษุหนุ่มนั้นประสงค์ถ่วงเวลาจึงกล่าวว่า ท่านฟังมาในภายหลัง ดังนี้แล้วก็หลีกไป

ภิกษุหนุ่มนั้น ตามไปส่งพระเถระแล้วกลับมาวิหารนั้นแหละ จึงตรวจดูโรงฉันเป็นต้น เห็นวิหาร น่ารื่นรมย์ จึงคิดว่าดีแล้วหนอ เรา ไม่ไปละ ถ้าไป พระธรรมกถึกบางรูป นั้นแหละ มาทำลายจิตใจของตน ทุกคน ทำวิหารให้เป็นของนิกายตน เมื่อเป็นเช่นนี้ เราไปภายหลัง ถังข้าวของชนที่เราได้ภายหลัง จักพึงเที่ยวไป.

สมัยต่อมา ภิกษุหนุ่มนั้น ฟังว่า เล่ากันมาว่าภิกษุเหล่านั้น เรียน พุทธพจน์ ได้ ๑ นิกาย ๒ นิกาย ๑ ปิฎกและ ๒ ปิฎกเป็นต้น ก็เป็น พระอรธกถาจารย์ เป็นพระวินัยธรรมบริวารเป็นร้อยเป็นพัน เที่ยวไป. ส่วนภิกษุเหล่าใดไปเพื่อจะทำสมณธรรมในที่นั้น ภิกษุเหล่านั้น เพียร พยายามก็เป็นพระโศดาบัน เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคตมี เป็น พระอรหันต์ ปรินิพพานด้วยสักการะอย่างยิ่ง เธอคิดว่าถ้าเราจักไปแล้ว ไชริ์ สมบัตินี้ก็จักเป็นของเรา แต่เราเมื่อไม่สามารถจะเปลื้องฐานะนี้ได้ จึงต้องเป็นผู้เสื่อมอย่างยิ่ง. บุคคลนี้เมื่อเปลื้องฐานะนั้น หยิ่งลงสู่อริยมรรค นั้นบนทุนคือสมาธิ ไม่สามารถบรรลุถึงสาครคือพระนิพพานได้เพราะตน เป็นผู้อ่อนโยน.

บุคคลผู้ประพฤดิย่อหย่อน เรียนบรรดาปฏิบัติทา มีรตวินิตสูตร มหาอริยวังสสูตร และจันโทปมสูตรเป็นต้น ปฏิปทาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฟังทราบเหมือนต้นไม้เกิดเอง เป็นดั่งสะพานข้ามในระหว่าง แล้วเกิดเป็น ปัจจัยที่อาศัยของชนเป็นอันมาก เพราะมันล้มลงขวางแม่น้ำคงคาแล้วถูก ทราบกลับทับไว้. จจริงอยู่บุคคลนั้น เรียนธรรมอันอาศัยข้อปฏิบัตินั้น ตาม ปกติเป็นผู้มีเสียดใจ เพราะ ก็บรรลุฐานะอันยิ่งใหญ่ เช่นกับเขาจิตตลบรรพต เป็นต้น กระทำวัตรมีเจตียังคณวัตรเป็นต้น.

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มพวกอาคันตุกะ กล่าวกะท่านภิกษุหนุ่ม ผู้มาถึงโรงฟังธรรมว่า ท่านจงกล่าวธรรม. ภิกษุหนุ่มนั้น กล่าวแสดงธรรมปฏิบัติ ที่ตนเรียนมาโดยชอบ.

ลำดับนั้น เหล่าภิกษุผู้เถระ ผู้ใหม่ และมีชณิเมะทั้งหมด มีภิกษุผู้ทรงบังสกุลิกษุวงศ์ และภิกษุทรงบิณฑบาตลิกษุวงศ์เป็นต้น มีความดีใจต่อภิกษุหนุ่มนั้นว่าดีจริง ท่านสัตบุรุษ.

ภิกษุหนุ่มนั้น เริ่มตั้งเพิงนิทานของบางสูตร กิ่งคาถาบางสูตร คาถาหนึ่งบางสูตร สงเคราะห์ภิกษุหนุ่มและสามเณร ประหนึ่งผูกติดกันด้วยแผ่นเหล็ก แล้วเข้าไปหาพระมหาเถระ. ถามว่า ท่านผู้เจริญ กี่วิหาร เก่านี้มีอยู่ ปัจจัยลาภไร ๆ เกิดในวิหารนั้น ก็ต้องเป็นของภิกษุในวิหารนั้น. พระเถระทั้งหลายกล่าวว่า อวูโส ท่านพูดอะไร ปัจจัยลาภ เกิดในวิหารนั้น ได้เนื้อที่ถึง ๒๔๐๐๐ ไร่. ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกท่านกล่าวอย่างนี้ แต่แม้ไฟก็ไม่คิดลุกที่เตาไฟ. พระเถระกล่าวว่า อวูโส ขึ้นชื่อว่า ปัจจัยลาภที่ภิกษุผู้อยู่ในวิหารได้แล้วไม่มีอย่างนี้เลย ใครเล่าไม่ปรารถนา. ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า ทานวัตถุที่พระราชาเก่า ๆ พระราชทาน พระจีณาสรับไว้แล้ว เพราะเหตุไร พระจีณาสเหล่านั้น จึงจะทำปัจจัยลาภให้เสียหาย. พระเถระกล่าวว่า อวูโส อันพระธรรมกถึก เช่นท่าน ก็พึงสามารถที่จะได้. ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า ท่านขอรับ ท่านอย่าพูดอย่างนั้น ขึ้นชื่อว่า พระธรรมกถึกผู้แสดงข้อปฏิบัติ สำคัญกระผมว่าเป็นสังฆกุกุมพี เป็นผู้บำรุงวิหาร จึงปรารถนาจะกระทำต่อกระผม. พระเถระกล่าวว่า อวูโส ข้อนั้น เป็นอกัปปิยะ ข้อนี้ไม่ควรหรือ แต่เมื่อผู้เช่นท่าน

กล่าวแล้ว ข้อนั้นจะพึงเกิดแก่พวกผม. ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ถ้าอย่างนั้น เมื่อคนวัดมา ท่านจงไว้หน้าที่พวกกระผม พวกกระผมจักบอก
ประตูกับปิยะ ข้อสมควรอย่างยิ่ง.

ภิกษุหนุ่ม ไปแต่เช้าตรู่ ยืนอยู่ในเวลาประชุม เมื่อคนวัดมา
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อุบาสกทั้งหลาย ภาระในเขตโน้น. อยู่ที่ไหน กหาปณะ.
ในเขตโน้นอยู่ที่ไหน จึงจับมือคนหนึ่ง ให้แก่อีกคนหนึ่ง. เมื่อเขาปฏิบัติ
ข้อนั้น ๆ ตามลำดับอย่างนี้ ให้แก่ผู้คนนั้น ๆ กระทำโดยอาการที่อุบาสก
ทั้งหลาย ถือข้าวยาสูบ ถือนม ถือกัด และถือน้ำใส่น้ำมัน น้ำผึ้ง และ
น้ำอ้อยเป็นต้น มายังสำนักของตน. วิหารทุกวิหาร ก็ไกลาหลเป็นอย่าง
เดียวกัน. พวกภิกษุผู้นำรักต่างแยกย้ายกันไป.

แม้ภิกษุหนุ่มนั้น ก็ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์ยังวิหารให้เต็มด้วยภิกษุ
ผู้ว่ายากเป็นอันมาก ผู้ถูกอาจารย์และอุปัชฌาย์ประณามแล้ว. ภิกษุพวก
อาคันตุกะ ยืนที่ประตูวิหาร ถามว่า ใครอยู่ในวิหาร ได้พูดว่า พวกภิกษุ
ชื่อเห็นปานนี้ ต่างก็หนีไปเสียทางด้านนอก. บุคคลนี้ยึดถือมหาชนเป็น
ปัจจัย หยั่งลงสู่อริยมรรค นั่งบนท่อนคือสมาธิ ไม่สามารถจะบรรลุถึง
สาครคือพระนิพพานได้ เพราะนอนขวางในพระศาสนา.

บทว่า ภควนุตฺตํ เอตทโวจ ความว่า ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งรู้พระ-
ธรรมเทศนา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าให้จบลง ด้วยบทว่า นิพพานปพฺภารา
แล้วได้กล่าวคำนี้ คือ คำมีอาทิว่า ก็ นุ โข ภนฺเต (อะไรหนอพระเจ้าข้า)
ดังนี้ เพราะตนเป็นผู้ฉลาดในอนุสนธิ. จริงอยู่แม้พระตถาคตประทับนั่ง

ในบริษัทนี้ ทรงพระดำริว่า ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิมีอยู่ ภิกษุนั้นจักถามเรา จึงกระทำเทศนาให้จบลง ในที่ตรงนี้ เพื่อทรงให้โอกาสแก่ภิกษุนั้นนั้นแล.

บัดนี้ พึงทราบความเข้าไปยึด และไม่เข้าไปยึดเป็นต้น ในอายตนะภายในเป็นต้น ที่กล่าวแล้วโดยนัย มีอาทิว่า โอริมฺ ติริ อย่างนี้. ภิกษุผู้คิดว่าจักขุของเราแจ่มใส เราสามารถรู้แจ้งรูปารมณฺ์ แม้มีประมาณน้อยได้ดังนี้แล้ว รูปารมณฺ์นั้น ทำจักขุให้เพิดเพิดอยู่ก็ดี ผู้มีจักขุประสาทเสียเพราะความมืดและลมเป็นต้น ถึงโทมนัส (ความเสียใจ) ว่า จักขุของเราไม่น่าชอบใจ เราไม่สามารถจะทำรูปารมณฺ์ แม้ใหญ่ ให้แจ่มแจ้งได้ก็ดีชื่อว่า เข้าไปยึดจักขวยตนะ แต่เมื่อเห็นแจ้งด้วยอำนาจลักษณะ ๓ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ชื่อว่า ไม่เข้าไปยึด (จักขวยตนะ) แม้ในโสตายตนะ เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน

ส่วนในมนายตนะ ภิกษุชอบใจอย่างนี้ว่า ใจของเราน่าชอบใจหนอ ไม่ถืออะไรรู้อ่างข้างซ้าย ถือเอาทุกสิ่งทางข้างขวาเท่านั้น หรือยินดีอย่างนี้ว่า เมื่อเราคิดแล้วคิดเล่าด้วยจิต ชื่อว่า ไม่มีลาภ ไม่มีกัดี เกิดโทมนัส (ความเสียใจ) ขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อเราคิดแล้วคิดเล่าแต่สิ่งชั่ว ใจก็ไม่ยอมรับเอา ดังนี้ก็ดี ชื่อว่า เข้าไปยึดมนายตนะ แต่เมื่อให้เกิดความยินดีในรูปที่น่าปรารถนา ให้เกิดความยินร้ายในรูปที่ไม่น่าปรารถนา ชื่อว่า เข้าไปยึดรูปายตนะ แม้ในสัททายตนะ เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน

บทว่า **นनुทิวราคสุเสถ อธิวจน** ความว่า เหมือนอย่างว่า ทราข ละเอียดและหยาบ ปิดท่อนไม้ที่จรมตรงกลาง (นอกนั้น) อยู่บนบก ท่อนไม้นั้นไม่สามารถจะยกปลายขึ้นได้อีก ฉนใด บุคคลผู้นั้นนทิวราคะ คิดพันแล้วก็ฉนนั้น ตกไปในอบาย ๔ ถูกทุกข์ใหญ่บีบคั้น เขาไม่สามารถ เยศีรษะขึ้นได้อีก ตั้งหลายพันปี ด้วยเหตุนี้จึงตรัสว่า **นनुทิวราคสุเสถ อธิวจน** ดังนี้.

บทว่า **อสุมิมานสุเสถ อธิวจน** ความว่า เหมือนอย่างว่า ท่อนไม้ ที่งอกขึ้นบนบก ท่อนล่างแช่น้ำในแม่น้ำคงคา ท่อนบนเปียกน้ำฝน ถูก สาทรายหุ้มรัดไว้โดยลำดับ ก็จะถูกเขาต่อว่าว่าต่อนั้นเป็นแผ่นหินหรือ ฉนใด บุคคลผู้ถือตัวด้วยอสุมิมานะก็ฉนนั้น ถือว่าเป็นผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร ในฐานะของผู้ถือบังสุกุลกัฏฐงค์ เป็นพระธรรมกถึก ในฐานะพระธรรมกถึก เป็นผู้รักษาเรือนคลัง ในฐานะภัณฑาคาริก เป็นแพทย์ ในฐานะ เป็นแพทย์ เป็นผู้ต่อเสียด ในฐานะเป็นผู้ต่อเสียด. บุคคลนั้น ถึงการ แสวงหาที่ไม่สมควร มีประการต่าง ๆ ถูกอาบดินนั้น ๆ ผูกพันไว้ ก็จะถูกเขา ต่อว่า ศีลอะไร ๆ ภายในของเขา มีหรือไม่มีหนอ. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า **อสุมิมานสุเสถ อธิวจน** ดังนี้.

บทว่า **ปญจนุนต กามคุณาน อธิวจน** ความว่า เหมือนอย่างว่า ท่อนไม้ที่ตกไปในน้ำวน ถูกกระแทกที่แผ่นหินเป็นต้น แผลกละเอียด ภายในนั้นนั่นแล ฉนใด บุคคลผู้ตกไปในวังวน คือ กามคุณ ๕ ก็ฉนนั้น ถูกทุกข์อันเกิดแต่ความหิวกระหายเป็นต้น กระทบกระแทงบีบคั้น เพราะ

กรรมกรรม (การลงโทษ) ในอบาย ๔ ถึงความเหลกละเอียดตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า **ปลงจนนต์ กามคุณาน อธิวงนังนี้**.

บทว่า **ทุตสิโล** ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล. บทว่า **ปาปธมโม** แปลว่า ผู้มีธรรมอันลามก. บทว่า **อสุจิ** แปลว่า ไม่สะอาด. บทว่า **ตงกตฺตฺสรมหาโร** ความว่า ผู้มีความประพฤติที่ผู้อื่นพึงระลึกด้วยความรังเกียจอย่างนี้ว่า กรรมนี้ เห็นจะเป็นของผู้นี้ เห็นจะเป็นของผู้นี้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้มีความประพฤติน่ารังเกียจ เพราะประพฤติสมาจารต่อบุคคลอื่น ความรังเกียจดังนี้ก็มิ. จริงอยู่ ผู้นั้นชื่อว่า มีสมาจารน่ารังเกียจ เพราะเห็นคน ๒ - ๓ คนพูดกัน ก็รังเกียจคือเล่นไปสู่ความประพฤติของคนเหล่านั้นว่า ผู้คนเหล่านี้ จะรอยจะกล่าวโทษเรา ดังนี้ก็มิ.

บทว่า **สมณปฏิญโย** ความว่า ในการจับสลากเป็นต้น เมื่อเขาเริ่มนับว่า สมณะในวิหารมีเท่าไร ภิกษุนั้นก็ปฏิญญาว่า แม้เราก็คือสมณะ แม้เราก็คือสมณะ กระทำการจับสลากเป็นต้น. บทว่า **พฺรหฺมจารีปฏิญโย** ความว่า ในอุโบสถกรรมและปวารณากรรมเป็นต้น ภิกษุนั้นย่อมเข้าสังฆกรรมเหล่านั้น โดยปฏิญญาว่า แม้เราก็คือพรมจารี. บทว่า **อนฺโตปฺตติ** ความว่า ชื่อว่า ความเป็นผู้เฒ่าใน เพราะเป็นความเฒ่าของคุณความดี แม้ของบุคคลผู้ไม่เฒ่า ในอาการ ๓๒ มีไตและหัวใจเป็นต้น. บทว่า **อวสฺสูโต** แปลว่า ผู้อันราคะชุ่มแล้ว. บทว่า **กสมฺพุกชาโต** ได้แก่ เกิดเป็นหยากเยื่อ เพราะกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า นายนั้นทะคนเลียงโค ต้อนฝูงโค ให้บ่าหน้าสู้ฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วยืนอยู่ท้ายบริษัท ฟังธรรมเทศนาของ พระศาสดา ตั้งแต่ต้นจนจบ แล้วคิดว่า พระศาสดาตรัสว่า เธออาจ บำเพ็ญข้อปฏิบัติ ด้วยอำนาจเป็นผู้ไม่เข้าถึงฝั่งโน้นเป็นต้น ถ้าเราอาจบำเพ็ญ อย่างนั้นได้ไซ้ เราบวชแล้วจักบำเพ็ญได้ ดังนี้แล้วจึงได้กราบทูลคำนี้ คือคำว่า **อหิ ภนฺเต** ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **วจฺจกฺกิตฺติโย** ความว่า แม่โคทั้งหลาย มีความรักใน ลูกโคทั้งหลาย ด้วยทั้งนมที่กำลังหลั่งน้ำนมอยู่ ก็จักไปหาเอง เพราะ ความรักในลูกโค. บทว่า **นินฺยฺยาเตเหว** แปลว่า จงมอบให้. จริงอยู่ เมื่อแม่โคยังไม่ถูกมอบให้ เจ้าของโคทั้งหลาย ก็จักเที่ยวตามหลังท่านด้วย คิดว่า แม่โคตัวหนึ่งไม่เห็น โคตัวหนึ่ง ลูกโคตัวหนึ่งก็ไม่เห็น เพื่อแสดงว่า ความผาสุกก็มีด้วยประการฉะนี้ และขึ้นชื่อว่าบรรพชาญี่ ไม่มืองงาม สำหรับผู้ยังมีหนี้ และการบรรพชาที่ไม่มีหนี้ บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้นสรรเสริญแล้ว จึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า **นินฺยฺยาติตา** แปลว่า ถูกมอบให้แล้ว. ในสูตรนี้ ตรัสถึงวิภูษะ และวิวิภูษะ.

จบ อรรถกถาปฐมทวารุขันธสูตรที่ ๔

๕. ทุตติยทวารุขันธสูตร

ว่าด้วยอุปมาการท่องเที่ยวในสังสารวัฏกับท่อนไม้ลอยน้ำ

[๓๒๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ใกล้เมืองกิมมิละ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นท่อนซุงใหญ่ท่อนหนึ่ง

ถูกกระแสน้ำพัดไปในแม่น้ำคงคา ครั้นแล้วตริสเรียกภิกษุทั้งหลายมา
ตริสถามว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นหรือไม่ ชุงท่อนใหญ่
โน้น ถูกกระแสน้ำพัดไปในแม่น้ำคงคา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น
พระเจ้าข้า ฯลฯ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระกิมมิละ
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฝั่งนี้ได้แก่อะไร
 ฯลฯ ลูกก่อนกิมมิละ ความเป็นผู้เฝ้าในภายในเป็นไหน. ภิกษุในศาสนา
เป็นผู้ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง การออกจากอาบัติเช่นนั้น
ยังไม่ปรากฏ นี้เราเรียกว่าความเป็นผู้เฝ้าในภายใน.

จบ ทุคิยทารุขันธ์สูตร ๕

อรรถกถาทุคิยทารุขันธ์สูตรที่ ๕

ในทุคิยทารุขันธ์สูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า กิมมิละย ได้แก่ ในพระนคร มีชื่อว่า กิมมิละ บทว่า
ธัมมิกิฏฐัง ความว่า จำเดิมแต่เวลาที่ปิดไว้ อาบัติที่ชื่อว่าไม่เศร้าหมอง
ย่อมไม่มี. อาบัติที่เศร้าหมองเห็นปานนั้น.

บทว่า วุฏฺฐานัน ทิสฺสติ ได้แก่การออกจากอาบัติ ด้วยปริวาส
มานัต และ อัมภาน ย่อมปรากฏแล.

จบ อรรถกถาทุคิยทารุขันธ์สูตรที่ ๕

๖. อวัสสุตสูตร

ว่าด้วยอวัสสุตปริยายและอนวัสสุตปริยาย

[๓๒๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกชนบท ก็โดยสมัยนั้นแล เจ้าศากยราชทั้งหลาย อยู่ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ได้รับสั่งให้สร้างสถานคารใหม่ในกาลไม่นาน เป็นสถานที่อันสมณพราหมณ์หรือมนุษย์ใด ๆ ยังไม่ได้อยู่ครอง ครั้งนั้นแล เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครอง กรุงกบิลพัสดุ์ รับสั่งให้สร้างสถานคารใหม่ในกาลไม่นาน เป็นสถานที่อัน สมณพราหมณ์ หรือมนุษย์ใด ๆ ยังไม่ได้อยู่ครอง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงใช้สถานคารนั้นก่อน สถานคารนั้นพระผู้มี- พระภาคเจ้าทรงใช้ก่อนแล้ว เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ จักทรงใช้ในภายหลัง การทรงใช้ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พึงมีเพื่อ ประโยชน์ เพื่อความสุข แก่เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ สิ้นกาลนาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคหณิภาพ ครั้งนั้นแล เจ้า- ศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงทราบการรับของพระผู้มีพระ- ภาคเจ้าแล้ว เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง ทำประทักษิณแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานคารใหม่ รับสั่งให้ลาดสถานคาร ที่บุคคลลาดแล้วด้วยเครื่องลาดทั้งปวง ปูอาสนะแล้ว รับสั่งให้ตั้งแก้วน้ำไว้

ประจำ แล้วรับสั่งให้ตามประทีปน้ำมันขึ้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันฐาคารอันบุคคผลปูลาดแล้วด้วยเครื่องลาดทั้งปวง ปูอาสนะแล้ว ตั้งแก่น้ำมันประจำไว้แล้ว ตามประทีปน้ำมันแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงสำคัญกาลที่จะเสด็จเข้าไป.

[๓๒๗] ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังสันฐาคารใหม่พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วทรงล้างพระบาท แล้วเสด็จเข้าไปสู่สันฐาคาร ประทับนั่งพึงเสากลาง ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ฝ่ายภิกษุสงฆ์ล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่สันฐาคาร แล้วนั่งพึงฝาด้านหลัง ผินหน้าไปทางทิศบูรพา ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่เบื้องหน้า แม้เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ หลังพระบาทแล้ว เสด็จเข้าไปสู่สันฐาคาร แล้วประทับนั่งพึงฝาด้านหน้า ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่เบื้องหน้าอย่างเดียวกัน ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถาหลายราตรี แล้วทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า คู่ก่อน ท่านผู้โคตมโคตรทั้งหลาย ราตรีล่วงไปแล้ว บัดนี้ท่านทั้งหลายจงสำคัญกาลที่จะเสด็จไปเถิด เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า แล้วเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จไป.

[๓๒๘] ลำดับนั้นแล เมื่อเจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระมหาโมคคัลลานะมาตรัสว่า พูก่อนโมคคัลลานะ ภิกษุสงฆ์ปราศจากถิ่นมิทระแล้วแล ธรรมิกถาของเของแจ่มแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อหลัง จักเหยียดหลัง ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลาดผ้าสังฆาฏี ๔ ชั้น แล้วทรงสำเร็จลีหไสยาสน์โดยพระปรัตเบื้องขวา ทรงซ้อนเหลื่อมพระบาทด้วยพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงทำไว้ในพระทัยซึ่งอุฏฐานสัญญา ในลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับต่อพระมหาโมคคัลลานะแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย เราจักแสดงอวิสสุตปริยายและอนวิสสุตปริยายแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังอวิสสุตปริยายและอนวิสสุตปริยายนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับต่อท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุย่อมเป็นผู้มีใจห่มด้วยกามอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมน้อมใจไปในรูปอันน่ารัก ย่อมขัดเคืองในรูปอันไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งกายคตาสติไว้ มีใจมีประมาณน้อยอยู่ และย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง ฯลฯ ภิกษุในศาสนานี้ รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมน้อมใจไปในธรรมารมณอันน่ารัก ย่อมขัดเคืองในธรรมารมณอันไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ มีใจ

มีประมาณน้อยอยู่ และข่อมไม่รู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับ
ไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็น
จริง คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้มึใจชุ่มแล้วในรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้แจ้งด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย
ใจ.

[๓๒๕] คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ถ้าแม้ว่า มารเข้าไปหาภิกษุนี้
ผู้มีปรกติอยู่อย่างนั้นทางจักขุ มารข่อมได้ช่องได้เหตุ ๆ ล ๆ ถ้าแม้ว่ามาร
เข้าไปหาภิกษุนี้มีปรกติอยู่อย่างนั้นทางใจ มารข่อมได้ช่องได้เหตุ คู่ก่อน
อาวุโส เรือนไม้่อก็ดี เรือนหญ้าก็ดี ที่แห่งเกราะ เขาทำไว้ภายนอก
กาลฝน ถ้าแม้บุรุษมีคบบัญญาลูกโซนพึงเข้าไปใกล้เรือนไม้่อหรือเรือนหญ้า
นั้นทางทิศบูรพา ไฟพึงได้ช่องได้เหตุ ถ้าแม้บุรุษมีคบบัญญาลูกโซนพึงเข้า
ไปใกล้เรือนไม้่อหรือเรือนหญ้านั้นทางทิศปัจจิม ในทิศอุดร ในทิศทักษิณ
ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องบน ไฟพึงได้ช่องได้เหตุ ถ้าแม้ว่าบุรุษนั้นมีคบบัญญา
ลูกโซนพึงเข้าไปใกล้เรือนไม้่อหรือเรือนหญ้านั้น แต่ทิศใดทิศหนึ่ง ไฟ
พึงได้ช่องได้เหตุ แม้ฉันใด คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ถ้าแม้ว่ามารเข้าไปหา
ภิกษุนี้ ผู้มีปรกติอยู่อย่างนั้น ทางจักขุ ทางหู ทางจมูก ทางกาย ทางใจ
มารพึงได้ช่องได้เหตุฉันนั้น.

[๓๓๐] คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ก็รูปครอบงำภิกษุผู้มีปรกติอยู่อย่าง
นั้น ภิกษุไม่ครอบงำรูป เสียงครอบงำภิกษุ ภิกษุไม่ครอบงำเสียง กลิ่น
ครอบงำภิกษุ ภิกษุไม่ครอบงำกลิ่น รสครอบงำภิกษุ ภิกษุไม่ครอบงำรส
โผฏฐัพพะครอบงำภิกษุ ภิกษุไม่ครอบงำโผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ครอบงำ
ภิกษุ ภิกษุไม่ครอบงำธรรมารมณ์ ภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้ถูกรูป เสียง กลิ่น

รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ครอบงำ ไม่ครอบงำรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาป เป็นอกุศล มีความ
เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก
เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ครอบงำแล้ว คุก่อนอาวุธทั้งหลาย
ภิกษุเป็นผู้มีใจชุ่มแล้วด้วยกามอย่างนี้แล.

[๓๓๑] คุก่อนอาวุธทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีใจไม่ชุ่มด้วยกาม
อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่น้อมใจไปใน
รูปอันน่ารัก ไม่ขัดเคืองในรูปอันไม่น่ารัก เป็นผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้
มีใจหาประมาณมิได้อยู่ และย่อมรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่
ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความ
เป็นจริง ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณฺ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่
น้อมใจไปในธรรมารมณฺ์อันน่ารัก ไม่ขัดเคืองในธรรมารมณฺ์อันไม่น่ารัก
เป็นผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้แล้ว มีใจหาประมาณมิได้อยู่ และย่อมรู้ชัด
ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก
ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง คุก่อนอาวุธทั้งหลาย ภิกษุนี้
เรียกว่าเป็นผู้มีใจไม่ชุ่มแล้วในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์
อันจะพึงรู้แจ้งด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คุก่อนอาวุธทั้งหลาย
ถ้าแม้มารเข้าไปหาภิกษุ นั้นผู้มีปกตติอยู่อย่างนั้นทางจักขุ มารย่อมไม่ได้ช่อง
ไม่ได้เหตุ ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้าไปหาภิกษุ นั้นทางใจ มารย่อมไม่ได้ช่องไม่
ได้เหตุ คุก่อนอาวุธทั้งหลาย ถ้าแม้บุรุษมีคบหญาลูกโซนพึงเข้าไปใกล้
กุฎาคารศาลาในทิศบูรพา ไฟไม่พึงได้ช่องไม่พึงได้เหตุ เพราะการขยำดิน

ทอย่างแน่นอนหนา ถ้าแม่บุรุษมีคบหญาลูกโชนพึงเข้าไปใกล้กุกุฏาคารศาลา
นั้นในทิศปัจฉิม ในทิศอุดร ในทิศทักษิณ ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องบน ไฟ
ไม่พึงได้ช่อง ไม่พึงได้เหตุ เพราะการขยาดินทอย่างแน่นอนหนา ถ้าแม่บุรุษ
มีคบหญาลูกโชนพึงเข้าไปใกล้กุกุฏาคารนั้นแต่ที่ใดที่หนึ่ง ไฟไม่พึงได้ช่อง
ไม่พึงได้เหตุ แม่ฉันใด คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ถ้าแม่มารเข้าไปหาภิกษุ
ผู้มีปกตติอยู่อย่างนั้นทางจักขุ มากก็ไม่ได้ช่องไม่ได้เหตุ ถ้าแม่มารเข้าไป
หาภิกษุผู้มีปกตติอยู่อย่างนั้นทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ
มารยอมไม่ได้ช่องไม่ได้เหตุ ฉะนั้น คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มี
ปรกตติอยู่อย่างนั้น ครอบงำรูป รูปไม่ครอบงำภิกษุ ภิกษุครอบงำเสียง
เสียงไม่ครอบงำภิกษุ ภิกษุครอบงำกลิ่น กลิ่นไม่ครอบงำภิกษุ ภิกษุครอบ
งำรส รสไม่ครอบงำภิกษุ ภิกษุครอบงำโผฐัพพะ โผฐัพพะไม่ครอบงำ
ภิกษุ ภิกษุครอบงำธรรมารมณั ธรรมารมณัไม่ครอบงำภิกษุ คู่ก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า ผู้ครอบงำรูป เสียง กลิ่น รส โผฐัพพะ
ธรรมารมณั เธอครอบงำกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อันมีความ
เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก
เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุเป็น
ผู้มีใจไม่ชุ่มแล้วด้วยกามอย่างนี้. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลุก
ขึ้นแล้ว ตรัสเรียกท่านพระมหาโมคคัลลณะมาว่า คีละ คีละ โมคคัล-
ลณะ คู่ก่อนโมคคัลลณะ เธอได้ภายิตอวัสสุตปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย
ดีแล้ว ๆ. ท่านพระมหาโมคคัลลณะ ได้กล่าวไวยาภณภายิตนี้จบลงแล้ว
พระศาสดาได้ทรงพอพระทัย ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชม เพลิดเพลินภายิต
ของท่านพระมหาโมคคัลลณะ ฉะนั้นแล.

จบ อวัสสุตสูตรที่ ๖

อรรถกถาวัสสุตปริยายสูตรที่ ๖

ในวัสสุตปริยายสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **นวิ สณฺฐาคารี** ความว่า สันฐาคารที่เขาสร้างขึ้นไม่นานเสร็จใหม่ ๆ. อธิบายว่า ศาลาใหญ่หลังหนึ่ง. ในเวลาจัดกระบวนเสด็จเป็นต้น เจ้าทั้งหลาย ประทับยืนอยู่ในที่นั้น กระทำทุกอย่าง จัดแถวกระบวนอย่างนี้ว่า พวกเจ้าเท่านี้ ไปข้างหน้า ไปข้างหลัง เท่านี้ไปทั้งสองข้าง เท่านี้ขึ้นข้าง เท่านี้ขึ้นม้า เท่านี้ยืนอยู่ในรถ. เพราะฉะนั้นที่นั้น ท่านจึงเรียกว่า สันฐาคาร. ก็เจ้าเหล่านั้นมาจากกระบวนเสด็จ ย่อมพักอาศัยในที่นั้น สิ้น ๒ - ๓ วัน ตลอดเวลาที่ชนทั้งหลายพากันกระทำกรโบท (คือฉาบทา) โคมัยสคเป็นต้น ในเรือนทั้งหลายเพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า สันฐาคารดังนี้ก็มิ. อาคารพร้อมทั้งเป็นที่ว่าราชการ ของพวกเจ้าเหล่านั้น แม้เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า สันฐาคาร. แต่เจ้าเหล่านั้นเป็นคณะเจ้า เพราะฉะนั้น กิจที่เกิดขึ้นย่อมเด็ดขาด ด้วยอำนาจเจ้าบางพระองค์ ได้แม่ฉันทะ (จากที่ประชุม) ของเจ้าทุกพระองค์ก็ควร. เพราะฉะนั้น เจ้าทุกพระองค์ จึงประชุมกันว่าราชการในที่นั้น. ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่า **สท อตุถานุสาสนํ อคารนฺตปิ สณฺฐาคารี** ดังนี้. ก็เพราะเหตุที่เจ้าเหล่านั้น ประชุมกันในที่นั้น แล้วปรึกษากิจในการอยู่ครองเรือน โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ควรจะไถในเวลานี้ ควรจะหว่านในเวลานี้ เพราะฉะนั้น เจ้าเหล่านั้น ย่อมปิดกั้นการครองเรือนอันมีข้อบกพร่อง ในที่นั้น เพราะเหตุเมื่อนั้น ที่นั้นจึงชื่อว่าสันฐาคาร.

บทว่า อจิรการิต์ โหติ ความว่า ให้สำเร็จโดยไม่นานเหมือนเทพพิมาน ที่จัดตระเตรียมไว้ด้วยดี ด้วยอำนาจงานมีการก่ออิฐ งานฉาบทาปูนขาว และงานวิจิตรกรรมเป็นต้น. ในบทว่า สมณเณ วา นี้ เพราะเหตุที่ในเวลากำหนดเอาพื้นที่สร้างเรือนั้นแล เทวดาทิ้งหลายถือเอาเป็นสถานที่อยู่ของตน ฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวว่า เทเวณ วา แล้วกล่าวว่า สมณเณ วา พุราหุมณเณ วา เกนจิ วา มนุสฺสญฺเตน ดังนี้.

บทว่า เยน ภควา เตนุปสงฺกมิตฺ ความว่า เจ้าศากยทั้งหลาย สดับว่า สันฐาคาร สำเร็จแล้ว ดำริว่า จะไปคูสันฐาคารนั้น จึงไปตรวจดูทั้งหมด ตั้งแต่ชุ่มประตุ คิดว่าสันฐาคารนี้ นำรื่นรมย์อย่างยิ่ง มีสิริมิ่งขวัญ ใครใช้สอยก่อน พึงมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่พวกเรา ตลอดกาลนาน จึงตกลงกันว่า แม้เมื่อเราถวายครั้งแรก แก่ญาติผู้ประเสริฐของพวกเรา ก็ควรแก่พระศาสดา แม้เมื่อถวายด้วยอำนาจเป็นทักษิณียบุคคล ก็สมแก่พระศาสดาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราจักให้พระศาสดา ทรงใช้สอยก่อน จักนิมนต์ภิกษุสงฆ์มา เมื่อภิกษุสงฆ์มาแล้ว พระพุทธพจน์ คือปิฎก ๓ ก็จักเป็นอันมาด้วย จักให้พระศาสดา แสดงธรรมกถาแก่พวกเรา ตลอดยาม ๓ แห่งราตรี ดังนั้น สันฐาคารนี้ พระรัตนตรัยก็ใช้สอยแล้ว พวกเราจักใช้สอยในภายหลัง อย่างนี้ ก็จักเป็นประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่พวกเราตลอดกาลนาน ดังนี้ แล้วจึงเข้าไปเฝ้า. บทว่า เยน นวฺ สณฺฐาคารี เตนุปสงฺกมิตฺ ความว่า ได้ยินว่า วันนั้น สันฐาคาร เป็นอันจัดด้วยดี ทะนุถนอมด้วยดี เหมือนเทพพิมาน เพื่อเป็นที่ทอดทักสนาสำหรับของราชตระกูลก็จริง ถึงอย่างนั้น

ก็ชื่อว่าไม่ตกแต่งให้สมควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. จริงอยู่ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้มโหฬารชยชอบป่า มีป่าเป็นที่รื่นรมย์ พิงอยู่ในบ้าน หรือไม่อยู่ก็ตาม เพราะฉะนั้น พวกเจ้าสากยะจึงดำริว่า พวกเราพอรู้พระเหตุทักของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงจักตกแต่งดังนี้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเหตุนี้. ก็บัดนี้ เจ้าทั้งหลายประสงค์จะเอาใจแล้ว ตกแต่ง จึงเข้าไปยังสัณฐานการ.

บทว่า สพุพสนุถริ สณฺฐาคารี สณฺฐริตฺวา ความว่า เจ้าสากยะทั้งหลาย สั่งให้ลาด โดยประการที่ลาดสัณฐานการทั้งหมด ก่อนเขาทั้งหมด ให้เอาโคมัยสดขัดพื้น แม้ที่เขาโบกด้วยปูนขาวด้วยคิดว่า ธรรมดาว่าโคมัยย่อมควรในพรานมงคลทั้งปวง ครั้นรู้ว่าแห้งดีแล้ว จึงฉาบทาด้วยของหอม ๔ ชนิด โดยที่รอยเท้าจะปรากฏทรงที่เหยียบ จึงลาดเสื่อราแพนมีสีต่าง ๆ ไว้ข้างบนแล้วให้ลาดโอกาสทั้งหมด ที่ควรจะต้องลาด ด้วยเครื่องลาดมีสีต่าง ๆ มีลายช้าง ลายม้า ลายสีหะ ลายเสือโคร่ง ลายอันประกอบด้วยสิริ และลายอนวิจิตรเป็นต้น ตั้งตั้งแต่ผ้าโกเชาว์มีหลังใหญ่ ไว้ข้างบนเสื่อลำแพนเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ สพุพสนุถริ สณฺฐาคารี สณฺฐริตฺวา ดังนี้.

บทว่า อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ความว่า ปุพฺพชฺชาสน์ที่สมควรอย่างใหญ่ พิงเสามงคล ที่ตรงกลางลาดปัจฉิมที่นอน ที่อ่อนนุ่ม และที่รื่นรมย์ไว้ ในที่นั้น ๆ วางหมอนแดงทั้ง ๒ ข้าง เห็นเป็นที่พอใจ คาดเพดานอันวิจิตรด้วยดาวทองและดาวเงินไว้ข้างบน ประดับด้วยพวงของหอม พวงดอกไม้และพวงผ้าเป็นต้น โดยรอบให้ทำข้ายดอกไม้ประมาณ ๑๒.

ศอก ให้ล้อมที่ประมาณ ๓๐ ศอก ด้วยม่านดอกไม้ แล้วตกแต่งตั้งแทน
ตั้งพนักงาน และตั้งโล้นสำหรับภิกษุสงฆ์พึงผาด้านหลัง ให้ลาดด้วยเครื่อง
ลาดขาวไว้ข้างบน ให้ปูผ้าโกเชาว์มีหลังใหญ่สำหรับตน พึงผาด้านทิศ
ตะวันออก ให้วางหมอนยาด้วยขนหงษ์เป็นต้น อาสนานิ **ปยุตฺวา**
ท่านกล่าวหมายเอาความคำนี้ว่าพวกเราไม่ลำบากอยู่อย่างนี้ จึงจักพึงธรรม
ได้ตลอดคืนยังรุ่ง.

บทว่า **อุทกมณิก** ได้แก่ ให้ตั้งคุ่มน้ำขนาดใหญ่ไว้ เจ้าศากยทั้ง
หลายคิดว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ จักล้างมือ
หรือเท้า หรือจกบัวปาก ได้ตามชอบใจ จึงบรรจุน้ำใส่แก้วมณี ให้เต็ม
ใส่ดอกไม้ต่าง ๆ เพื่ออบและจุนอบ ให้ปิดไว้ด้วยใบกล้วยตั้งไว้ในที่นั้น ๆ
ท่านหมายเอาข้อนี้ จึงกล่าววว่า **ปติฏฐาเปตฺวา**

บทว่า **เตลปฺปทีป** **อาโรเปตฺวา** ความว่าตามประทีปน้ำมันใน
ค้ำที่ทำด้วยเงินและทองเป็นต้น และในภาชนะที่ทำด้วยทองและเงิน
เป็นต้น ที่วางไว้ในมือของรูปชาวโยนกและรูปคนป่า เป็นต้น.

ก็ในคำว่า **เยน ภควา เตนฺอุปสฺสูกมิตฺตุ** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-
เจ้าศากยเหล่านั้น จะให้ตกแต่งสักการอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่ โดย
ที่แท้ให้ปิดกวาด แม้นขนของนกรกรุงกบิลพัสดุ์ ในทางโยชนหนึ่งให้ยกธง
ให้ตั้งต้นกล้วยและหม้อเติมน้ำ ไว้ที่ประตูเรือน กระทำนครทั้งสิ้นให้เป็น
ราวกะว่ามีดวงดาวเคลื่อนกล่นด้วยประทีปและมาลาเป็นต้น ให้คนตีกลอง
ร้องประกาศว่า พวกท่านจงให้เด็กเล็ก ๆ ที่ยังดื่มนม ให้ดื่มนมเสีย
ให้พวกเด็กรุ่น ๆ รับประทานแล้วให้นอนเสีย อย่าทำเสียงเอ็ดอึง วันนี

พระศาสดาจักประทับในบ้านราตรีหนึ่ง ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงประสงค์แต่เจียบเสียม แล้วพากันถือเอาประทีปด้ามด้วยตนเอง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

บทว่า อโห โภควา นิวาเสตุวา ปตฺตจิวรมาทาย สทฺธิ

ภิกษุสงฆ์นั้น เยน นวํ สณฺุชาคารํ เตนฺุปสฺกมฺมิ ความว่า นัยว่า เมื่อเขากราบทูลเวลาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้เวลาอันสมควร แล้วขอเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดแจงผ้า ๒ ชั้น ที่ทรงข้อมแล้วด้วยน้ำครึ่งสค มีสีดั่งดอกทองกลางแดง เหมือนตัดอกปทุมด้วยกรรไกร ทรงนุ่งปิดมณฑล ๓ เหมือนวงกำดอกปทุม ด้วยสังวาลย์ทอง ทรงคาดประคดเอวมีรัศมีดั่งสายฟ้า เหมือนเอาผ้ากัมพลแดง หุ้มยอดเงิน เหมือนใส่ข้ายแก้วประพาฬ บนแต่งทอง อันสูงได้ร้อยศอก เหมือนสวมเสื้อผ้ากัมพลแดง ที่เจดีย์ทองเหมือนเอาเมฆแดงปิดพระจันทร์เพ็ญ ซึ่งกำลังโคจรอยู่ เหมือนรดน้ำครึ่งแก้วตกลงเหนือยอดภูเขาทอง เหมือนวงยอดเขาจิตตภูฏด้วยสายฟ้า ทรงห่มผ้าบังสุกุลอันประเสริฐมีสีแดง เหมือนใบอ่อนของต้นไทรที่จับเขย่าแผ่นดินใหญ่ พร้อมทั้งเขาจักรวาล เขาสิเนรุและเขายุกันธร แล้วเสด็จออกจากประตูพระคันธกฐิ์ คุจสีหะ ออกจากถ้ำทอง และเหมือนพระจันทร์ ออกจากยอดเขาด้านบูรพาทิศ ก็แลครั้นเสด็จออกแล้ว ก็ประทับยืนที่มุขแห่งพระคันธกฐิ์

ลำดับนั้น รัศมีสร้านออกจากพระวรกายของพระองค์ เหมือนกลุ่มสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ แล้วกระทำต้นไม้ในอารามให้เป็นราวกะว่า ใบ ดอก ผล และค่าคบมีสีเหลืองแก่ที่รดด้วยสายน้ำทองฉะนั้น. ทันใด

นั่นเอง ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ถือบาตรและจีวรของตน แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็เหล่าภิกษุผู้ยืนแวดล้อมเหล่านั้น ต่างเป็นผู้มีคุณธรรม เห็นปานนี้คือ มกน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร มีวัตร อดทนต่อถ้อยคำ ผู้เตือนตนมีปกติดีเทียบบาป ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยวิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุเหล่านั้น แวดล้อมแล้วทรงรุ่งเรืองยิ่ง ตั้งแท่งทองที่ใส่ในผ้ากัมพลแดง เหมือนเรือทองที่อยู่กลางท่ามกลางกลุ่มปทุมแดง และเหมือนปราสาททองที่วางด้วยไฟที่แก้วประพาฬ. ฝ่ายพระมหาเถระทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นต้น ห่มผ้าบังสุกุลมีสีดั่งเมฆ รวากะว่า ภูเขาใหญ่มีหนังก้างแก้วมี มีราคะอันคายเสียแล้ว มีกิเลสทำลายเสียแล้ว มีตัณหาดังชฎอันสางเสียแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว ไม่ติดอยู่ในตระกูลหรือคณะแวดล้อมแล้ว.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปราศจากราคะเองแล้ว มีสาวกผู้ปราศจากราคะแล้ว ห้อมล้อม ทรงปราศจากโทสะ มีสาวกผู้ปราศจากโทสะห้อมล้อม ทรงปราศจากโมหะ มีสาวกผู้ปราศจากโมหะห้อมล้อมแล้ว ทรงปราศจากตัณหา มีสาวกผู้ปราศจากตัณหาห้อมล้อมแล้ว ทรงปราศจากกิเลส มีสาวกผู้ปราศจากกิเลสห้อมล้อมแล้ว เป็นพระพุทธรูปเอง มีพระพหูสูตพุทธรูปห้อมล้อมแล้ว เสด็จพระดำเนินไปสู่ทางที่จะนำไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ด้วยเพศของพระพุทธรูปอันหาผู้เสมอเหมือนมิได้ และด้วยความสง่างามของพระพุทธรูปอันหาประมาณมิได้ เหมือนเกษรดอกไม้ที่ใบล้อมไว้ เหมือนดอกกรรณิการั้วที่เกษรล้อมไว้. เหมือนพระยาช้างฉัททันต์ อันช้าง

๘,๐๐๐ ล้อม เหมือนพระยาหงส์ศรีภุชงค์ มีหงส์ ๕๐๐,๐๐๐ ห้อมล้อม เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ที่มีกองทัพห้อมล้อม เหมือนท้าวสักกเทวราช อันทวยเทพห้อมล้อม เหมือนหาวิตมหาพรหม อันหมู่พรหมห้อมล้อม เหมือนพระจันทร์เพ็ญ อันหมู่ดาวเวดล้อมแล้ว. ลำดับนั้น รัศมีมีวรรณะ ดังทองคำ พวยพุ่งออกจากพระวรกายส่วนเบื้องหน้าของพระพุทธองค์ จดเนื้อที่ประมาณ ๖๐ ศอก. พระรัศมีดังทองคำพวยพุ่งออกจากพระวรกาย เบื้องหลัง จากพระหัตถ์ขวา จากพระหัตถ์ซ้าย จดเนื้อที่ ๘๐ ศอก. รัศมีมีสีดั่งคอนกยูง พวยพุ่งออกจากเกลียวพระเกษาทั้งหมด จำเดิมแต่ ปลายผมเบื้องบนไปจดที่ประมาณ ๘๐ ศอก ในท้องฟ้า. รัศมีมีวรรณะ ดังแก้วประพาฬ พวยพุ่งออกจากพื้นพระบาทเบื้องล่าง จดแผ่นดินที่บเนื้อที่ประมาณ ๘๐ ศอก. พระพุทธรัศมี มีวรรณะ ๖ โขติช่วง ไหว ไปมาอยู่ตลอดเนื้อที่ ๘๐ ศอก โดยรอบด้วยอาการอย่างนี้ แล่นแปลบแปลบ ไปเหมือนเปลวไฟที่แลบออกจากประทีปด้ามที่ทำด้วยทองคำพุ่งไปสู่อากาศ และเหมือนสายฟ้าที่แลบออกจากมหามณฑลที่ตั้งขึ้นทั้ง ๔ ทวีป พุทธรัศมี นั้นแล. สว่างไสวไปทั่วทิศภาค ประหนึ่งว่าโปรยด้วยดอกจำปาทอง รวากะว่ารดด้วยสายน้ำทองที่ไหลออกจากหม้อทองคำ รวากะว่าวางไว้ด้วย แผ่นผ้าทองคำที่คลี่แล้ว รวากะว่าเคลื่อนกลาดไปด้วยละอองดอกทองกวาว และดอกกรรณิการ ที่ลมเวรัมภพัดขึ้น.

พระสรีระที่มีพระรัศมีแห่งพระอนุพยัญชนะ ๘๐ และรุ่งเรืองด้วย พระวรลักษณะ ๓๒ ประการ แม่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็รุ่งโรจน์เหมือน ท้องฟ้ามีหมู่ดาวระยิบระยับ เหมือนป่าดอกปทุมที่บ้านแล้ว เหมือนต้น

ปาริฉัตรกะ สูงร้อยโยชน์ มีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น ราวจะว่า เอาพระสิริ
ครอบรัวสิริของพระจันทร์ ๓๒ ดวง ของพระอาทิตย์ ๓๒ ดวง ของพระเจ้า-
จักรพรรดิ ๓๒ พระองค์ ท้าวเทวราช ๓๒ พระองค์ ของท้าวมหาพรหม ๓๒
พระองค์ ที่ถูกตั้งไว้ตามลำดับ. โดยอาการที่พระสรีระนั้น ประดับด้วย
บารมี ๓๐ ถ้วน คือบารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ที่ทรงบำเพ็ญ
มาแล้วโดยชอบ ทานที่ทรงให้แล้ว ศีลที่ทรงรักษาแล้ว กัลยาณกรรมที่ทรง
กระทำแล้วสิ้น ๔ อสงไขยกำไรแสนกัป เมื่อไม่ได้ฐานะที่จะให้วิชาหยั่งลง
ในอรรถาพหนึ่ง ก็กลายเป็นเหมือนถึงที่คับแคบ. ได้เป็นเหมือนเวลาที่ขยัก
สิ่งของจากเรือพันลำลงบรรทุกเรือลำเดียว เหมือนเวลาที่ขยักสิ่งของจาก
เกวียนพันเล่มเอาบรรทุกเกวียนเล่มเดียว เหมือนเวลาห้วงน้ำของแม่น้ำ
คงคาแยกออก ๒๕ สาย แล้วรวมเป็นสายเดียวกัน ที่ประตูปากทาง.
ประทีปด้ามหลายพันดวง ชูขึ้นเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้
ผู้ส่องสว่างอยู่ด้วยพระพุทธรูปนี้ ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวาก็เหมือนกัน.
ดอกมลิซ้อน ดอกจำปา มลิวัน อุบลแดง อุบลเขียว ดอกพิกุล และ
ดอกไม้ยางทราย จุลเครื่องหอมมีสีเขียวและสีเหลืองเป็นต้น เรี่ยรายไป.
เหมือนสายน้ำที่เมฆทั้ง ๔ ทิศ ไปรยปรายลงมา เสียงก้องกังวานแห่ง
ดนตรีมีองค์ ๕ และเสียงแซ่ซ้องที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธรุณ ธรรมคุณ และ
สังฆคุณเต็มไปทุกทิศ. ดวงตาของเหล่าเทวดา มนุษย์ นาค ครุฑ คนธรรพ์
และยักษ์เป็นต้น ก็ได้เห็นเหมือนได้น้ำอมฤต. ก็การตั้งอยู่ในที่นี้แล้วกล่าว
สรรเสริญการเสด็จดำเนินไปพันบพก็ควร. คำดังจะกล่าวต่อไปนี้ เป็น
เพียง मुख คือ หัวใจในเรื่องนั้น.

"พระผู้เป็นนายกพิเศษของโลก ทรงสมบุรณ์

ด้วยพระอังกายพทุกส่วน สำเร็จความมงดงามอย่าง
นั้น ไม่ทรงเบียดเบียนสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ย่อมเสด็จ
ดำเนินไป. พระนราสภผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า
เมื่อทรงยกพระบาทเบื้องขวา พระบาทแรก เสด็จ
ดำเนินไปสมบุรณ์ด้วยพระสิริ ย่อมมงดงาม. พื้น
พระบาทเบื้องล่าง ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ซึ่ง
เสด็จดำเนินไปก็อ่อนนุ่ม สัมผัสภาคพื้นทีเรียบ
ละอองธุลีก็ไม่จับติด. พระผู้เป็นนายกของโลก
กำลังเสด็จดำเนินไป ที่ลุ่มก็ดอนขึ้น และที่ดอนก็
เรียบ ทั้งที่แผ่นดิน หาดจิตใจมิได้ แผ่นหิน ก้อน-
กรวด กระเบื้องถ้วย ตอ และหนามทั้งหมด ก็
เว้นมรรค (ไม่มีในทาง) เมื่อพระผู้เป็นนายกของ
โลกกำลังเสด็จดำเนินไป. พระมุนีผู้มีจรณะ
สมบุรณ์ ไม่ก้าวพระบาทขวาในที่ไกลมาก ไม่ก้าว
พระบาทซ้ายในที่ใกล้มาก เสด็จดำเนินไม่เสียคติ
พระขานูและข้อพระบาททั้งสอง เสด็จดำเนินไม่
เร็วนักไม่ช้านัก ขณะเสด็จดำเนิน ก็มีสมาธิพระ-
หฤทัยตั้งมั่น ไม่ทอดพระเนตรขึ้นเบื้องบนลงเบื้อง
ต่ำ เบื้องขวา และทิศใหญ่น้อยอย่างนั้น เสด็จ
ดำเนินไปทอดพระเนตรเพียงชั่วแอก. พระชินเจ้า

พระองค์นั้น มีพระอาการเยื้องกรายคล้ายพระยาช้าง

ในการเสด็จดำเนินไป จึงงดงาม. พระผู้เป็นยอด

โลก เสด็จดำเนินงดงาม ทำโลกพร้อมทั้งเทวโลก

ให้รำเริง ทรงงดงามดุจราชาแห่งดวงดาวคือพระ-

จันทร์ ดุจไกรสรราชสีห์ ออกล่าเหยื่อในทิศทั้งสี่

ทรงทำพระผู้เป็นพหูสูตให้ยินดี เสด็จถึงบุรีอัน

ประเสริฐแล.

นัยว่า นี้ชื่อว่า เวลาพรรณนาพระคุณ กำลังของพระธรรมกถึก
เท่านั้นถือเอาเป็นประมาณ ในการพรรณนาพระสรีระอันประเสริฐ หรือ
ในการพรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า ในกาลทั้งหลาย อย่างวิธีอย่างนี้.
คำมีประมาณเท่าใด สามารถกล่าวได้ด้วยบทร้อยแก้ว หรือด้วยบทผูกเป็น
ร้อยกรองได้ คำมีประมาณเท่านั้น ก็ควรกล่าว ไม่ควรกล่าวคำที่เหลว ๆ.
ด้วยว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระคุณหาประมาณมิได้. แม้แต่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายด้วยกันเอง ก็ยังไม่สามารถกล่าวพระคุณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
โดยไม่ให้หลงเหลือได้. จะป่วยกล่าวไปไยถึงหมุ่สัตว์นอกนี้เล่าแล. พระผู้มี-
พระภาคเจ้า เสด็จเข้าไปยังสากยราชบุรี อันประดับตกแต่ง ด้วยสิริวิลาส
แม้อย่างนี้ อันชนผู้มีจิตเลื่อมใสแล้วบูชาอยู่ด้วยของหอม รูป ผงอบเป็นต้น
เสด็จเข้าสู่สัณฐาคาร. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อถ โข ภควา
นิวาเสตุวา ปตตจิวรมาทาย สทุธิ ภิกขุสงฺฆเมณ เยน วณฺ สณฺฐา-
การํ เตนฺอุปสงฺกมิ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่ง (อันตราวาสก)

แล้ว ทรงถือบาตรแลจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปทางวนสันฐาคาร. บทว่า ภควนฺตุ เยว ปุรฺกฺขิตฺวา ได้แก่ กระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ข้างหน้า. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งกลางเหล่าภิกษุและเหล่าอุบาสก ทรงให้สรงด้วยน้ำหอม ให้น้ำไหลลงต่ำ ด้วยเครื่องรองรับคือผ้า เช็ดด้วยชาติหิงคุ (มหาหิงคุ) สง่างาม ประคองรูปปฏิมาทองคำแห่งแดงที่เขาประจงวางไว้บนตั้ง ที่ผูกด้วยผ้ากัมพลแดง.

ก็เป็นทางพรรณนาพระคุณ. ของท่านโบราณจารย์ทั้งหลายในข้อนั้น.

พระผู้เป็นยอดโลก มีพระอาการเยื้องกราย
คล้ายพระยาช้าง เสด็จดำเนินไปยังโรมณฑล
ทรงเปล่งพระรัศมี ประทับนั่งเหนืออาสน์อันประ-
เสริฐ. ณ ที่นั้น พระผู้เป็นสารถิฝีกคนที่ควรฝึก เป็น
เทพล่วงเทพ มีพระบุญลักษณะ ๑๐๐ ประทับนั่ง
อยู่กลางพุทธอาสน์ รุ่งโรจน์ประดุจแห่งทองชมพู
นุทบนผ้ากัมพลเหลือง. พระผู้ปราศจากมลทินดุจ
แห่งทองชมพูนุท ที่วางไว้เหนือผ้ากัมพลเหลือง
รุ่งโรจน์เหมือนรุ่งแก้วมณี ทรงเบ่งบานดั่งต้นสาละ
ใหญ่ อันพระคุณประดับแล้วดั่งจินเขาสินธุ เปล่ง
รัศมีดั่งประสาททอง เบิกบานดั่งปทุมโลกนุท. ทรง
รุ่งเรืองดั่งประทีปมีด้าม เหมือนดวงไฟบนยอดเขา
บานสะพรั่งรุ่งโรจน์ดั่งต้นปาริฉัตตกะ ของทวยเทพ
ฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัย ในคำว่า กาลิลวตฺถเว สกุเย พหุเทว รตุตี

ขมุมิยา กลาย ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า ธรรมกถาที่เกี่ยวข้องด้วยอนุโมทนาสังฆาการ ฟังทราบว่า เป็นปกิณณกถา. ก็ในเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง แสดงปกิณณกถานำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล และความสุข แก่เหล่าเจ้า สากยชาวกรุงกบิลพัสดุ์. เหมือนห้อยลงสู่อากาศงศา เหมือนควักเอาง้วน ดินมา เหมือนจับยอดหว่าใหญ่สั้นอยู่ เหมือนคันฝึ้งขนาดโยชน์หนึ่งด้วย เครื่องจักรยนต์ แล้วให้ค้ำน้ำฝึ้งว่า คุณก่อนมหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าอวาสทาน นี้เป็นของใหญ่ อวาสของพระองค์ เราก็ได้ใช้สอยแล้ว และภิกษุ สงฆ์ก็ใช้แล้ว ทั้งเรา ทั้งภิกษุสงฆ์ก็ใช้แล้ว ก็เป็นอันพระธรรมรตนะ ก็ใช้สอยแล้วเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอันพระรัตนตรัย ใช้สอยแล้ว. จริงอยู่ เมื่อให้อวาสทาน ก็เป็นอันชื่อว่าให้สิ่งทั้งปวง ขึ้น ชื่อว่าอันสังส์แห่งบรรณศาลาและสาขามณฑป ใคร ๆ ก็ไม่อาจกำหนดได้. จริงอยู่ ด้วยอานุภาพแห่งอวาสทาน การเกิดในครรภ์ที่คับแคบ ย่อมไม่มี แก่สัตว์ผู้เกิดในภพ ท้องของมารดา ย่อมเหมือนห้องน้อย ๑๒ สอกไม่ คับแคบ ครั้นตรัสธรรมีกถาเป็นอันมาก วิจิตรด้วยนัยต่าง ๆ อย่างนี้แล้ว (ตรัสกาลาวิหารทาน) ดังนี้ว่า.

เสนาสนะ ย่อมป้องกันเย็นร้อน สัตว์ร้าย ฐ

ยุง ความหนาวในฤดูหนาวและฝน ทั้งลมแดดอัน

กล้าที่เกิด เสนาสนะก็ป้องกันได้ การถวายวิหาร

แก่สงฆ์ เพื่อเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งฌาน

และเพื่อเจริญวิปัสสนา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรง

สรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะเหตุนั้นแล คน
ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อถึงเห็นประโยชน์ตน พึงสร้าง
วิหารอันรื่นรมย์ ให้ภิกษุเหล่าพหูสูตอยู่ในวิหารนั้น
เถิด พึงถวายข้าวน้ำ ผ้า และเสนาสนะแก่ท่าน
เหล่านั้น ด้วยน้ำใจอันผ่องใสในท่านผู้ปฏิบัติตรง
เขารู้ธรรมอันใดในพระศาสนานี้แล้ว จะเป็นผู้ไม่มี
อาสวะ ย่อมดับสนิท ท่านภิกษุพหูสูตเหล่านั้น
ย่อมแสดงธรรมนั้น อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์
ทั้งปวงแก่เขาแล.

ดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงอานิสงสกถาแห่งการถวายที่อยู่อาศัย เกินยามครึ่ง
ตลอดราตรีเป็นอันมาก ว่า **อยมปิ อวาเส อานิลฺ โส** แม้นี้ก็อปานิสงส์
ในการถวายอาวาส ดังกล่าวมาจะนี้. ในข้อนี้ วิหารทานคาถาเหล่านี้ ท่าน
พระธรรมสังคหการยกขึ้นสู่การสังคายนา ส่วนปภินฉธรรมเทศนามิได้
ยกขึ้นสู่การสังคายนา.

บทว่า **สนฺทสฺเสตฺวา** เป็นต้นมีฐานะที่กล่าวไว้แล้ว. บทว่า
อติกกฺกนฺตา แปลว่า ก้าวล่วงแล้ว คือล่วงไป ๒ ยาม. บทว่า **ยสุส ทานิ**
กาลี มลฺลนฺถ ความว่า ท่านทั้งหลายย่อมสำคัญเวลาแห่งการไปใด เวลา
แห่งการไปนั้นเป็นของท่าน ท่านอธิบายไว้ว่า ท่านจงไปกันเถิด. ถามว่า
ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงส่งเจ้าศากยะเหล่านั้นไป. ก็ว่า
เพราะเพื่อทรงอนุเคราะห์. จึงอยู่ เจ้าศากยะเหล่านั้น เป็นสุขุมาลชาติ
ผู้ละเอียดอ่อน เมื่อเจ้าศากยะเหล่านั้นประทับนั่ง ล่วงราตรี ๑ ยามไป

พึงเกิดอาพาธขึ้นในพระสรีระ. แม้อภิกขุสงฆ์ก็มาก อภิกขุสงฆ์นั้น ควร
จะได้โอกาสยืนและนั่ง เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงส่งไปเพื่ออนุเคราะห์
ทั้ง ๒ อย่าง. บทว่า **วิคตลินมิทฺโธ** ความว่า ได้ยินว่า อภิกขุทั้งหลาย
ได้ยืนโรง นั่งโรงตลอด ๒ ยาม ในที่นั้น แต่ยามสุดท้ายอาหารย่อย คำว่า
อภิกขุสงฆ์ปราศจากถีนะและมิทระ (ไม่่วงนอน) นั้น มิใช่เหตุ เพราะ
อาหารนั้นย่อยแล้ว. ความจริง อภิกขุสงฆ์ฟังพระคำรัสของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมไม่มีความกระวนกระวายทางกายและทางจิต. วิการรูปมี
ความเบากายและเบาจิตเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุนี้ อภิกขุเหล่านั้น
ยืนก็ดี นั่งก็ดี ตลอด ๒ ยาม พังกรรมอยู่ ก็ปราศจากถีนะมิทระ แม้ถึง
ปัจฉิมยาม ก็ปราศจากถีนะ มิทระ เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า
วิคตลินมิทฺโธ ดังนี้.

บทว่า **ปิฎฺฐิ อาคิลาติ** ถาว่า เพราะเหตุไร จึงเจ็บหลัง. แก้วว่า
เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เริ่มตั้งความเพียรใหญ่ ตลอด ๖ ปี ทรงมี
ทุกข์ทางกายแล้ว. ครั้นต่อมา เมื่อเวลาทรงพระชรา จึงเกิดโรคเจ็บหลังขึ้น
ข้อนี้มีมิใช่เหตุสำหรับพระองค์. แท้จริงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสามารถข่ม
เวทนาที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยการนั่งขัดสมาธิรวดเดียว ตลอด ๑ สัปดาห์บ้าง
๒ สัปดาห์บ้าง. แต่มีพระประสงค์ จะทรงใช้สอยสังฆาการศาลา ด้วย
อิริยาบถทั้ง ๔. ได้เสด็จดำเนินไปจากที่ชำระพระหัตถ์และพระบาท จนถึง
ธรรมาสน์. การเสด็จดำเนินไปในที่เท่านี้สำเร็จแล้ว. เสด็จถึงธรรมาสน์
(อาสนะนั่งแสดงธรรม) แล้ว ประทับยืนหน่อยหนึ่งแล้วประทับนั่ง. การ

เสด็จไปในที่เท่านี้สำเร็จแล้ว. ประทับนั่งบนธรรมาสน์ ๒ ยาม. การ
ประทับนั่งในที่เท่านี้สำเร็จแล้ว. บัดนี้เมื่อพระองค์บรรทมตะแคงขวาหน่อย
หนึ่ง ก็จักสำเร็จการบรรทมนั่งกล่าวมานี้ พระองค์มีพระประสงค์ จะทรง
ใช้สอยด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ ฉะนั้น. จจึงอยู่ ขึ้นชื่อว่า สรีระที่มีใจครองไม่ควร
กล่าวว่า จะไม่เจ็บไข้ เพราะฉะนั้น ทรงถือเอาการเจ็บไข้แม้เล็กน้อย
ที่เกิดขึ้นเพราะนั่งนาน จึงตรัสว่าอย่างนั้น.

บทว่า **สงฆาภี ปล่อยเปตุวา** ความว่า พวกเจ้าเหล่านั้น สั่งให้
วงมาน ๗ ชั้น ณ ข้าง ๆ หนึ่งแห่งสังฆาการ แล้วให้จัดตั้งเตียงอันสมควร
ให้ลาดที่นอนอันสมควร ให้ลาดเพดานประดับด้วยดาวทองและพวงดอกไม้
หอม ให้ตามประทีปด้วยน้ำมันหอม ด้วยทรงพระดำริว่า โฉนหนอ
พระศาสดาจะพึงเสด็จลงจากธรรมาสน์ พักหน่อยหนึ่ง พึงบรรทมในที่นี้
เมื่อเป็นเช่นนี้ สังฆาการของเรา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้สอยด้วย
อิริยาบถ ๔ จักมีประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. ฝ่ายพระ-
ศาสดาทรงหมายเอาข้อนั้นนั่นเอง จึงทรงปูสงฆาภีและบรรทมในที่นั้น.
บทว่า **อฏฺฐานสณฺณํ มนสิกริตฺวา** ความว่า พระองค์ตั้งสัญญาในกาล
เสด็จลุกขึ้นไว้ในพระทัยว่า ล่วงเวลาเท่านี้แล้วจักลุกขึ้น ไม่บรรทมหลับ
ทรงพึงธรรมกถาของพระเถระนั้นแลอยู่.

บทว่า **อวสุตฺตปริยายํ** ได้แก่ ปริยายแห่งภิกษุผู้ช่มแล้ว อธิบายว่า
เหตุแห่งภิกษุผู้ช่มแล้ว บทว่า **อธิมุจฺจติ** ได้แก่ น้อมจิตไป คือยินดี
ด้วยการน้อมไปในกิเลส. บทว่า **พฺยาปชฺชติ** ได้แก่ เป็นผู้มึนจิตเสีย
ด้วยอำนาจพยาบาท.

บทว่า จกฺขุโต แปลว่า โดยภาวะแห่งจักขุ. บทว่า มาโร ได้ แก่
กิเลสมารบ้าง เทวปุตตมารบ้าง. บทว่า โอตาริ แปลว่า ช้อง. บทว่า
อารมฺมณฺโณ ได้แก่ ปัจจัย. บทว่า นพฺคาริ ความว่า อายตนะ ที่เป็นไป
ด้วยการเสพผิด เหมือนเรื้อนหญ้า อารมณฺโณที่ควรแก่การเกิดขึ้นแห่งกิเลส
เหมือนคบหญ้า, การเกิดขึ้นแห่งกิเลส ในเมื่ออารมณฺมาปรากฏ เหมือน
การลูกโปลงแห่งถ่านเพลิง ในที่ ๆ คบหญ้า อันเขาตั้งไว้. ด้วยเหตุนี้
ท่านพระโมคคัลลานะ จึงกล่าววว่า ลเถถ มาโร โอตาริ .

ในสุกกปิฎกฝ่ายข้างดี พึงทราบวินิจฉัยดังนี้. อายตนะ ที่หมดพยศ
เหมือนกุฎาคารที่ฉาบด้วยก้อนดินหนา. อารมณฺมีประการดังกล่าวแล้ว
เหมือนคบหญ้า, การไม่เกิดขึ้นแห่งความเร่าร้อนคือกิเลส เมื่ออารมณฺ
ของอายตนะที่หมดพยศแล้วมาปรากฏ เหมือนการทำให้เพลิงดับ ในที่ ๆ
คบหญ้าอันเขาตั้งไว้. ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าววว่า เนว ลเถถ มาโร
โอตาริ ดังนี้.

จบ อรรถกถาวัสสุตตปริยายสูตรที่ ๖

๗. ทุกขธรรมสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดและความดับแห่งทุกขธรรม

[๓๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใด ภิกษุยอมรู้ทั่วถึงเหตุ
เกิดและความดับสูญแห่งทุกขธรรมทั้งปวง ตามความเป็นจริง ก็ในกาลนั้น
แล ภิกษุนั้นเป็นผู้เห็นกาม เมื่อเธอเห็นกามแล้ว ความพอใจ ความ
เส่นหา ความหมกมุ่น ความเร่าร้อนเพราะกามในกามทั้งหลาย ไม่นอน

เนื่องอยู่ด้วยอาการใด ก็ธรรมเป็นเครื่องประพตติ และธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามเธออยู่ด้วยอาการนั้น อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌา และโทมนัส ไม่ครอบงำ ภิกษุผู้ประพตติอยู่ด้วยอาการใด ธรรมเป็นเครื่องประพตติและธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามเธออยู่ด้วยอาการนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดขึ้นและความดับสูญแห่งทุกขธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงอย่างไร. ภิกษุย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดขึ้นและความดับสูญแห่งทุกขธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปดั่งนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดั่งนี้ ความดับสูญแห่งรูปดั่งนี้ เวทนาดั่งนี้... สัตถุญาดั่งนี้ ตัซขารทั้งหลายดั่งนี้... วิญญูณดั่งนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญูณดั่งนี้ ความดับสูญแห่งวิญญูณดั่งนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมรู้ทั่วถึงเหตุเกิดขึ้นและความดับสูญแห่งทุกขธรรมทั้งปวง ตามความเป็นจริง อย่างนี้แล.

[๓๓๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้เห็นกามแล้วอย่างไรเล่า เมื่อเธอเห็นกามทั้งหลายอยู่ ความพอใจ ความเส่นหา ความหมกมุ่น ความเร่าร้อน เพราะกามในกามทั้งหลาย ไม่นอนเนื่องด้วยอาการใด. ธรรมเป็นเครื่องประพตติ และธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามเธออยู่ด้วยอาการนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย หลุมถ่านเพลิงลึกกว่าชั่วบุรุษ เต็มด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลว ปราศจากควัน ครั้งนั้นแล บุรุษผู้ปรารถนา เป็นอยู่ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ ผ่านมา บุรุษผู้มีกำลัง ๒ คน จับบุรุษคนนั้นข้างละแขน แล้วลุดเข้าไปหาหลุมถ่านเพลิงนั้น บุรุษนั้น ฟิงน้อมกายนี้แหละเข้าไปด้วยประการดั่งนี้ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. เพราะ

ว่าบุรุษนั้นไม่มีความรู้ว่าเราจักตกหลุมถ่านเพลิงนี้และจะถึงความตายหรือความทุกข์แทบตาย เพราะหลุมถ่านเพลิงนั้นเป็นเหตุ แม้นั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้เห็นกามอันเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ก็ฉนั้นนั่นแล เมื่อเธอเห็นกามทั้งหลายอยู่ ความพอใจ ความเสนาหา ความหมกมุ่น ความเร่าร้อนเพราะกามในกามทั้งหลาย ไม่นอนเนื่องอยู่ด้วยอาการใด ธรรมเป็นเครื่องประพฤติและธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามเธออยู่ ด้วยอาการนั้น.

[๓๓๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องประพฤติและธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามภิกษุอย่างไรเล่า. อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัส ย่อมไม่ครอบงำภิกษุผู้ประพฤติอยู่ด้วยอาการใด ธรรมเป็นเครื่องประพฤติและธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามภิกษุด้วยอาการนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษพึงเข้าไปสู่ป่าที่มีหนามมาก ข้างหน้าบุรุษนั้นก็มีหนาม ข้างหลังก็มีหนาม ข้างซ้ายก็มีหนาม ข้างขวาก็มีหนาม ข้างล่างก็มีหนาม ข้างบนก็มีหนาม บุรุษนั้นมีสติก้าวเข้าไปข้างหน้า ถอยกลับข้างหลัง ด้วยคิดว่า หนามอย่าแทงเรา แม้นั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมคือปิยรูปและสาตรูปในโลก นี้เรากล่าวว่าเป็นหนามในวินัยของพระอริยเจ้า ฉนั้นนั่นเหมือนกันแล.

ว่าด้วยอสังวรและสังวร

[๓๓๕] ภิกษุรู้แจ้งอย่างนี้แล้ว พึงทราบอสังวรและสังวร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังวรย่อมมีอย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมโน้มใจไปในรูปอันน่ารัก ย่อมขัดเคืองในรูปอันไม่น่ารัก

เป็นผู้ไม่เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ มีใจมีประมาณน้อยอยู่ และย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง ฯลฯ ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมโน้มใจไปในธรรมารมณอันน่ารัก ย่อมข้ามเครื่องในธรรมารมณอันไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้แล้ว มีใจมีประมาณน้อยอยู่ และย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังวรย่อมมีอย่างนี้แล.

[๓๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังวรย่อมมีอย่างไร. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่โน้มใจไปในรูปอันน่ารัก ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปอันไม่น่ารัก เป็นผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ มีใจหาประมาณมิได้ที่อยู่ ย่อมรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง ฯลฯ ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมไม่โน้มใจไปในธรรมารมณอันน่ารัก ไม่ขัดเคืองในธรรมารมณอันไม่น่ารัก เป็นผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ มีใจหาประมาณมิได้ที่อยู่ และย่อมรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังวรย่อมมีอย่างนี้แล.

[๓๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุนั้นประพฤติดังนี้ อยู่อย่างนี้ อกุศลธรรมอันลามก คือ ความดำริอันชานไป เป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะความหลงลืมแห่งสติบางครั้งบางคราว การ

บังเกิดขึ้นแห่งสติซ้า ที่นั่นแลภิกษุณั้่นย่อมลละ ย่อมบรรเทาอกุศลธรรมอันลามกนั้น ย่อมกระทำให้พินาศ ย่อมให้ถึงความไม่มีได้เร็วพลัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษพึงให้หยาดน้ำสองหรือสามหยาดตกลงในกะทะเหล็กอันร้อนจัดตลอดวัน หยาดน้ำตกลงซ้า ที่นั่นแล น้ำนั้นพึงถึงความสิ้นไปเหือดแห้งไปเร็วพลัน แม้นันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุณั้่นประพุดิอย่างนี้ อยู่อย่างนี้ อกุศลธรรมอันลามก คือ ความคำริอันชานไปเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะความหลงลืมแห่งสติบางครั้ง บางคราว การบังเกิดขึ้นแห่งสติซ้า ที่นั่นแล ภิกษุณั้่นย่อมลละ ย่อมบรรเทาอกุศลธรรมอันลามกนั้น ย่อมกระทำให้พินาศ ย่อมให้ถึงความไม่มีได้เร็วพลัน ฉั้่นนั้นเหมือนกันแล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัส ย่อมไม่ครอบงำภิกษุผู้ประพุดิอยู่ด้วยอาการใด ธรรมเป็นเครื่องประพุดิและธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นอันติดตามภิกษุด้วยอาการอย่างนี้แล.

[๓๓๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าพระราชา ราชมหาอำมาตย์ มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิต พึงปวารณาภิกษุณั้่นผู้ประพุดิอย่างนี้ อยู่อย่างนี้ เพื่อให้ยินดียิ่ง ด้วยโภคะทั้งหลายว่า ท่านจงมาเถิดบุรุษผู้เจริญ ฟ้ากาสาวะ เหล่านั้่นยังความเร่าร้อนให้เกิดขึ้นแก่ท่านมิใช่หรือ. ท่านจะเป็นคนโล้นเทียวถือกระบืออยู่ทำไม. ท่านจงเส็กมาบริโภคโภคะและจงทำบุญเถิด. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุณั้่นประพุดิอย่างนี้ อยู่อย่างนี้ จักบอกคั้่นสิกขาสิกมาเป็นคฤหัสถ์ ชื่อนั้่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้น้ำคงคาไหลหลังถึงเทไปในทิศปราจีน ถ้าว่ามหาชนพึง

เอาจบและตะกร้ามาด้วยคิดว่า พวกเราจักช่วยกันทำแม่น้ำคงคานี้ให้ไหล
หลังถั่งเทกลับหลังไป เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน. หมู่
มหาชนนั้นฟังกระทำแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลหลังถั่งเทกลับหลังไปได้บ้างหรือ
หนอแล. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า.

สา. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะแม่น้ำคงคาไหลหลังถั่งเทไปใน
ทิศปรາจัน แม่น้ำคงคานั้นอันบุคคลจะทำให้ไหลหลังถั่งกลับหลังไปไม่ใช่
กระทำได้ง่าย ก็หมู่มหาชนนั้นพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบากยากแค้น
เพียงไรแม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าพระราชา ราชมหาอำมาตย์
มิตร อำมาตย์ ญาติหรือสาโลหิต พึงปวารณาภิกษุนั้นผู้ประพฤตಿಯ่างนี้
อยู่อย่างนี้ เพื่อจะให้ยินดียิ่งด้วยโกศะทั้งหลายว่า ท่านจงมาเกิดบุตรผู้
เจริญ ผู้กาสภาวะเหล่านี้ ยังความเร่าร้อนให้เกิดขึ้นแก่ท่านมิใช่หรือ.
ท่านจะเป็นคนโสันเทียวก่อกระเบื้องอยู่ทำไม. ท่านจงสักมาบริโภคนิโค
และจงทำบุญเกิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น ประพฤตಿಯ่างนี้ อยู่
อย่างนี้ จักบอกคืนสิกขาสิกขาออกมาเป็นคฤหัสถ์ ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้
ฉันนั้นเหมือนกันแล ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าจิตของเธอโน้มไป
โน้มไป เอนไปในวิเวกสันกาลนาน ก็จิตนั้นจักเวียนมาเพื่อเป็นคฤหัสถ์
ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้.

จบ ทุกขธรรมสูตรที่ ๗

อรรถกถาทุกขธรรมสูตรที่ ๗

ในสูตรที่ ๗ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทุกขมมานัน** ได้แก่ ธรรมเป็นเหตุเกิดทุกข์ เมื่อขั้นทั้ง ๕ มีอยู่ ทุกข์แยกประเภทออกเป็นการตัด. (ตื่นลิบมือ) การฆ่า และการจงจำเป็นต้น ก็เกิดขึ้น. เพราะฉะนั้นขั้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกว่า ทุกขธรรม เพราะเป็นธรรมเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.*

บทว่า **ตลา โข ปนสุตา** ความว่า กามทั้งหลาย เป็นอันภิกษุนั้นเห็นแล้ว ด้วยอาการนั้น.

บทว่า **ยถาสุส กามะ ปสุโต** ความว่า เมื่อเธอเห็นกามทั้งหลาย ด้วยอาการใด.

บทว่า **ยถา จรนต์** ความว่า ผู้เที่ยวติดตาม การเที่ยวไป และการอยู่ โดยอาการใด.

บทว่า **องฺคารกาสุปมา กามา ทิฏฺฐา โหนติ** ความว่า กามทั้งหลาย เป็นอันภิกษุนั้นเห็นแล้วว่า มีความเร่าร้อนมาก เหมือนความเร่าร้อนในหลุมถ่านเพลิง ด้วยอำนาจทุกข์ที่มีการแสวงหาเป็นมูล และมีปฏิสนธิเป็นมูล.

อธิบายว่า การแล่นเรือออกมหาสมุทร การเดินไปตามทางที่ยากลำบาก และตามทางที่โค้ง ย่อมมีแก่บุคคลแสวงหากาม.

จริงอยู่สำหรับผู้แสวงหากาม จะเกิดทุกข์มีการแสวงหา และมีมรดกเป็นมูล โดยการออกเรือ (หากิน) ทางทะเล การเดินทางวิบาก

๑. ปาฐะว่า ทุกขสมภวธมฺมตา จบฺบพมาเปณ ทุกขสมภวธมฺมตฺตา แปลตามฉบับพม่า

และทางที่คดโค้ง และการเข้าสู่สงความประชิดกันทั้งสองฝ่ายเป็นต้นบ้าง^๑ สำหรับผู้บริโศกคาม จะเกิดทุกข์มีความเร่าร้อนมาก มีเจตนาที่บริโศกคาม ให้เกิดปฏิสนธิในอบายทั้ง ๔ เป็นมูลบ้าง. กามทั้งหลายเป็นอันภิกษุเห็นว่า มีความเร่าร้อน อุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง ด้วยอำนาจทุกข์ทั้งสองอย่าง ดังพรรณนามาน.

บทว่า ทายิ แปลว่า ดง.

บทว่า ปุโรโต กณฺฏโก ความว่า หนามอยู่ในที่ใกล้นั่นเอง ประหนึ่งว่า อาจจะดำที่ด้านหน้า.

แม้ในบทว่า ปจฺจโต เป็นต้น ถิ่นนี้เหมือนกัน แต่ข้างล่าง คือ ในที่ใกล้ซึ่งทำเหยียบ ได้แก่ตรงที่ที่เหยียบนั้นแล บุรุษนั้น พึงเป็นเหมือนเข้าไปสู่คงหนามด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า มา มํ กณฺฏโก ความว่า ระวังหนามจะดำ ด้วยคิดว่า "หนามอย่าดำเราเลย".^๒

บทว่า ทนุโร ภิกฺขเว สตฺตฺตปาโท ความว่า การเกิดขึ้นแห่งสติ นั้นแล ช้า แต่เมื่อสตินั้นพอเกิดขึ้นแล้ว ชวนจิตก็จะเด่นไป กิเลสทั้งหลาย ก็จะถูกข่มไว้ ไม่สามารถดำรงอยู่ได้. อธิบายว่า ในจักขุทวาร เมื่อกิเลส ๑. ปาฐะว่า นาวาย มหาสมฺมุทโทคคฺค อกุชฺชูปถสงฺกูปถปฏิปชฺชน อุกโต พฺยพฺพ หาสฺงคามปกฺขนทนาทิวเสน. จบฺบพฺพมาเปิน นาวาย มหาสมฺมุทโทคคคฺค อชฺปถ สงฺกูปถปฏิปชฺชนอกฺโตพฺยพฺพหฺสงฺกรมปกฺขนทนาทิวเสน. แปลตามฉบับพม่า. ๒. ปาฐะว่า มา มํ กณฺฏโก วิชฺฌติ กณฺฏกเวริ รกฺขมาโน จบฺบพฺพมาเปิน มา มํ กณฺฏโกติ มา มํ กณฺฏโก วิชฺฌิติ กณฺฏกเวริ รกฺขมาโน แปลตามฉบับพม่า.

ทั้งหลายมีโรคเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว เพราะทราบโดยวาระแห่งชวนจิต ที่สองว่า กิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ชวนจิตสหรถด้วยสังวรก็จะ เล่นไปในวาระแห่งชวนจิตที่สาม ก็ขอที่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา พึงข่มกิเลส ทั้งหลายได้ในวาระแห่งชวนจิตที่สามไม่ใช่เรื่อง น่าอัศจรรย์เลย.

อนึ่งในจักขุทวาร เมื่ออิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) มา สู่ครอง ภาวังจิตก็จะระลึก ครั้นเมื่ออวิชชชวนจิตเป็นต้นเกิดขึ้น ก็จะห้าม วาระแห่งชวนจิตที่มีกิเลสคลเคล้าเสีย ต่อจากไวญฐัพพนจิตแล้วให้วาระ แห่งชวนจิตที่เป็นกุศลเกิดขึ้นแทนทันที. ก็นี้เป็นอันสงฆ์ของการที่ภิกษุ ผู้เจริญวิปัสสนา ดำรงมั่นอยู่ในการพิจารณาภาวนา.

บทว่า **อภิหฺนฺจฺจํ ปวเรยฺยํ** ความว่า (พระราชาหรือราชอำมาตย์ กิติ มิตรหรืออำมาตย์ ญาติหรือสาโลหิตกิติ) พึงนารตนะ ๗ ประการมา มอบให้ตามกาล เหมือนที่นำมามอบให้แก่พระสุทินเถระ และพระรัฐบาล กุลบุตร หรือกล่าวปวารณา ด้วยวาจาว่า ท่านปรารถนาทรัพย์ของเรา จำนวนเท่าใด จนเอาไปเท่านั้น.^๑

บทว่า **อนฺุทหนฺติ** ความว่า ฟ้ากาสาวะทั้งหลาย ชื่อว่าเผาไหม้ให้ เกิดความร่ำร้อน เพราะปกคลุมร่างกาย. อีกอย่างหนึ่ง หมายความว่า คล้องติดแนบสนิโทษที่ร่างกายซึ่งเกิดเหงื่อไคลไหลย่อย.

๑. ปาฐะว่า... กาลे สत्ตฺรตฺตานี อภิหริตฺวา ตฺยา วา... แต่ฉบับพม่าเป็น กายเณ วา สत्ตฺรตฺตานี อภิหริตฺวา วาจาย วา... แปลตามฉบับพม่า.

บทนี้ว่า ยัม หิตัม ภิกขเว จิตตัม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
เพราะเมื่อจิตไม่หวนกลับ ชื่อว่าความเป็นไป (หวนกลับ) ของบุคคลไม่มี
และจิตเห็นปานนี้ ก็ไม่เป็นรูป (ไม่หวนกลับ) .

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพลังของวิปัสสนา ไว้ในสูตรนี้ด้วย
ประการดังพรรณนามาจะนี้ .

จบ อรรถกถาธัมมสูตรที่ ๗

๘. กิงสุกสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดและความดับแห่งผัสสาตนะ ๖

[๓๓๕] ครั้งนั้นแล ภิกขุรูปหนึ่งเข้าไปหาภิกขุรูปหนึ่งถึงที่อยู่
ครั้งแล้วได้ถามภิกขุรูปนั้นว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทักษะของภิกขุเป็นอัน
หมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล. ภิกขุรูปนั้นกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้
มีอายุ ทักษะของภิกขุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกขุรู้ชัดเหตุเกิด และ
ความดับแห่งผัสสาตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ที่นั่นแล ภิกขุนั้นไม่พอใจ
ด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกขุนั้น จึงเข้าไปหาภิกขุอีกรูปหนึ่ง ครั้งแล้ว
ได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทักษะของภิกขุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียง
เท่าไรหนอแล. ภิกขุรูปนั้นกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทักษะของภิกขุ
เป็นอันหมดจดด้วยเหตุที่ภิกขุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งอุปาทานขันธ
๕ ตามความเป็นจริง ที่นั่นแล ภิกขุนั้นไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหา
ของภิกขุนั้น จึงเข้าไปหาภิกขุอีกรูปหนึ่งแล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ

ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล. ภิกษุนั้น
กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดี ด้วยเหตุที่
ภิกษुरूชัคเหตุเกิด และความดับแห่งมหาภูตรูป ๔ ตามความเป็นจริง ที่
นั้นแล ภิกษุนั้นไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหา
ภิกษุอีกรูปหนึ่งแล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทศนะของภิกษุเป็นอัน
หมดจดดีด้วยเหตุเพียงไรหนอแล. ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มี
อายุ ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษुरूชัค ตามความเป็นจริง
ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับ
เป็นธรรมดา.

[๓๔๐] ที่นั้นแล ภิกษุไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุ
นั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์เข้า
ไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทศนะของ
ภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกะข้าพระองค์ว่า คุณ
ก่อนท่านผู้มีอายุ ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษुरूชัคเหตุเกิด
และความดับแห่งผัสสาตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ที่นั้นแล ข้าพระองค์
ไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่
อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วย
เหตุเพียงไร. เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกะ

ข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่
ภิกษुरूชัดเหตุเกิด และความดับแห่งอุปาทานชั้น ๕ ตามความเป็นจริง.
ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้า
ไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทักษะของ
ภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร. เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว
ภิกษุนั้นได้กล่าวแก่ข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทักษะของภิกษุเป็น
อันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษुरूชัดเหตุเกิด และความดับแห่งมหาภูตรูป ๔
ตามความเป็นจริง. ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหา
ของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า คุณก่อนท่าน
ผู้มีอายุ ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร. เมื่อข้า
พระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวแก่ข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่าน
ผู้มีอายุ ทักษะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษुरूชัด ตามความ
เป็นจริงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมี
ความดับไปเป็นธรรมดา ที่นั่นแล ข้าพระองค์ไม่พอใจด้วยการพยากรณ์
ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ขอทูล
ถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทักษะของภิกษุเป็นอัน
หมดจดดีด้วยเหตุเพียงไรหนอแล.

[๓๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บรูษยังไม่เคย
เห็นต้นทองกวาว บรูษนั้นพึงเข้าไปหาบรูษคนใดคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้น
ทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนบรูษผู้เจริญ ต้นทองกวาว
เป็นเช่นไร. บรูษนั้นพึงตอบว่า คุณก่อนบรูษผู้เจริญ ต้นทองกวาวดำเหมือน

ตอไฟไหม้ ก็สมัยนั้นแล ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ที่นั้นแล บุรุษนั้นไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น พึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร. บุรุษนั้นพึงตอบว่า ต้นทองกวาวแดงเหมือนจีนเนื้อ ก็สมัยนั้น ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ที่นั้นแล บุรุษนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น พึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร. บุรุษนั้นพึงตอบอย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ต้นทองกวาวที่เกิดน่านมีฝักเหมือนต้นซีก ก็สมัยนั้นแล ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ที่นั้นแล บุรุษนั้นไม่พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น พึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร. บุรุษนั้นพึงตอบว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ต้นทองกวาวมีใบแก่และใบอ่อนหนาแน่น มีร่มที่บเหมือนต้นไทร ก็สมัยนั้น ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น แม้จันใด คุณก่อนภิกษุ ทศนะของสัตว์บุรุษเหล่านั้น ผู้น้อมไปแล้ว เป็นอันหมดจดดีด้วยประการใด ๆ เป็นอันสัตว์บุรุษทั้งหลายผู้ฉลาด พยากรณ์แล้ว ด้วยประการนั้น ๆ จันนั้นแล.

[๓๔๒] คุณก่อนภิกษุ เหมือนอย่างว่า เมืองชายแดนของพระราช เป็นเมืองที่มั่นคง มีกำแพงและเชิงเทิน มีประตู ๖ ประตู นายประตู เมืองนั้นเป็นคนฉลาด เจียบแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่ตนรู้จักเข้าไปในเมืองนั้น ราชทูตกลุ่มหนึ่งมีราชการด่วน

มาแต่ทิศบูรพา พึงถามนายประคูนันว่า แน่บุรุษผู้เจริญ เจ้าเมืองนี้อยู่
ที่ไหน. นายประคูนันตอบว่า แน่ท่านผู้เจริญ นั้นเจ้าเมืองนั่งอยู่
ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั่นแล ราชทูตคูนันมอบถ้อยคำตามความ
เป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปตามทางที่มาแล้ว ราชทูตคูนัน
มีราชการด่วนมาแต่ทิศปัจจิม ราชทูตคูนันมีราชการด่วนมาแต่ทิศอุดร
ราชทูตคูนันมีราชการด่วนมาแต่ทิศทักษิณ แล้วถามนายประคูนันอย่างนี้
ว่า แน่บุรุษผู้เจริญ เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน. นายประคูนันพึงตอบว่า แน่
ท่านผู้เจริญ นั้นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั่นแล
ราชทูตคูนันมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนิน
กลับไปทางตามที่มาแล้ว คุณก่อนภิกษุ อุปมานีแล เรากระทำแล้วเพื่อจะให้
เนื้อความแจ่มแจ้ง ก็ในอุปมานันมีเนื้อความดังต่อไปนี้ คำว่าเมือง เป็นชื่อ
ของกายนี้ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งมีมารดาและบิดาเป็นแดนเกิด
เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีอันต้องอบ ต้องนวดพั้นเป็นนิตย์ มีอัน
ทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา คำว่าประตู ๖ ประตู เป็นชื่อของ
อายตนะภายใน ๖ คำว่านายประตูเป็นชื่อของสติ คำว่าราชทูตคูนันมี
ราชการด่วน เป็นชื่อของสมณะและวิปัสสนา คำว่าเจ้าเมือง เป็นชื่อของ
วิญญาน คำว่าทางสามแพร่งกลางเมือง เป็นชื่อของมหาภูตรูป ๔ คือ
ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ คำว่าถ้อยคำตามความเป็นจริง
เป็นชื่อของนิพพาน คำว่าทางตามที่มาแล้ว เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘
คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ.

จบ กิ่งสุกสูตรที่ ๘

อรรถกถาถึงสุกสูตรที่ ๘

ในถึงสุกสูตรที่ ๘ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทสฺสนํ** นั้นเป็นชื่อเรียก ปฐมมรรค (โศคาปัตติมรรค) เพราะว่า ปฐมมรรค (นั้น) ทำหน้าที่คือการละกิเลสได้สำเร็จ เห็นพระนิพพานเป็นครั้งแรก ฉะนั้นจึงเรียกว่า ทสฺสนะ.

ถึงแม้ว่า โคตรภูญาณ จะเห็นพระนิพพานก่อนกว่ามรรคก็จริง ถึงกระนั้น ก็ไม่เรียกว่า ทสฺสนะ เพราะได้แต่เห็น แต่ไม่มีการละกิเลส อันเป็นกิจที่จะต้องทำ.

อีกอย่างหนึ่ง มรรคทั้ง ๔ ก็ชื่อว่าทสฺสนะเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ภิกษุนี้ก็ได้ฟังภิกษุทั้งหลายกล่าวอยู่อย่างนี้ว่า ในขณะที่แห่งโศคาปัตติมรรค ทสฺสนะกำลังบริสุทธี ในขณะที่แห่งผล (โศคาปัตติผล) บริสุทธีแล้ว ในขณะที่แห่งสกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค ทสฺสนะกำลังบริสุทธี ส่วนในขณะที่แห่งผล บริสุทธีแล้ว จึงคิดว่า ถึงเราก็จักชำระทสฺสนะให้บริสุทธี แล้วดำรงอยู่ในอรหัตตผล ก็จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่มีทสฺสนะอันบริสุทธีอยู่ ดังนี้แล้ว เข้าไปหาภิกษุนี้แล้ว เริ่มถามอย่างนี้.

ภิกษุนี้ บำเพ็ญกัมมัฏฐาน มีศีลสายตนะเป็นอารมณ์ กำหนดรูปธรรมและอรุปธรรม ด้วยอำนาจศีลสายตนะ ๖ แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์.

ก็ในอายตนะ ๖ นี้ อายตนะ ๕ ประการแรกจัดเป็นรูป มนายตนะจัดเป็นรูป เพราะเหตุนี้ ภิกษุนี้จึงพูดถึงเฉพาะมรรคที่ตนบรรลุแล้ว.

บทว่า อสนุญฺโจะ ความว่า ภิกษุนี้ ไม่พอใจ เพราะท่านกล่าว ยืนยันสังขารบางส่วน ได้ยืนยันภิกษุที่ถามนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านรูปนี้ได้กล่าวยืนยันสังขารบางส่วน ใคร ๆ จะสามารถยืนยันหยัดอยู่ ในสังขารบางส่วน แล้วบรรลุนิพพาน ที่เป็นทัสสนวิสุทธิได้หรือหนอ.

แต่นั้นท่านจึงถามท่านรูปนั้นว่า ผู้มีอายุ ท่านองค์เดียวเท่านั้นหรือ ที่รู้จักพระนิพพาน ซึ่งเป็นทัสสนะอันบริสุทธิ์นี้ หรือว่า แม้ผู้อื่นที่รู้จัก ก็มีอยู่.

ครั้งนั้น ภิกษุที่ถูกถามนั้นได้กล่าวว่า ผู้มีอายุ ในวิหารแห่งนี้ มีพระเถระชื่อ โนน้อย.

ภิกษุรูปที่ถามนั้น จึงเข้าไปถามพระเถระเมื่อนั้น. ท่านเข้าไปถามพระเถระรูปอื่น ๆ โดยอุบายนี้แล.

อนึ่งในสูตรนี้ ภิกษุรูปที่ ๒ เจริญกัมมัฏฐาน มีเบญจขันธ์เป็น อารมณฺ์ ได้กำหนดนามรูป คือ กำหนดรูปด้วยอำนาจรูปขันธ์ กำหนดนามด้วยอำนาจขันธ์ที่เหลือแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ตามลำดับ เพราะฉะนั้น ภิกษุรูปที่ ๒ เมื่อนั้น จึงพูดถึงเฉพาะมรรคที่ตนบรรลุแล้ว.

ฝ่ายภิกษุรูปที่ถามนี้ ไม่พอใจด้วยคิดว่า คำพูดของภิกษุเหล่านี้ เข้ากันไม่ได้ (เพราะ) ภิกษุรูปที่ ๑ กล่าวยืนยันสังขารที่เป็นไปกับด้วยบางส่วน (ส่วน) ภิกษุรูปที่ ๒ นี้ กล่าวยืนยันสังขารที่ไม่มีส่วนเหลือ (ทั้งหมด) จึงถามภิกษุนั้นอย่างนั้น แล้วหลีกไป.

ภิกษุรูปที่ ๓ เจริญกัมมัฏฐานมีมหาภูตรูปเป็นอารมณ์ กำหนดมหาภูตรูป ๔ ทั้งโดยย่อและโดยพิสดารแล้วสำเร็จอรหัตผล. เพราะฉะนั้นภิกษุรูปที่ ๓ แม้นี้ จึงพูดถึงเฉพาะมรรคที่ตนบรรลุแล้วเท่านั้น. แต่ภิกษุรูปที่ตามนี้ ก็ยังไม่พอใจด้วยคิดว่า คำพูดของภิกษุเหล่านี้เข้ากันไม่ได้ (เพราะ) ภิกษุรูปที่ ๑ กล่าวยืนยันสังขารที่เป็นไปกับด้วยบางส่วน ภิกษุรูปที่ ๒ กล่าวยืนยันสังขารที่ไม่มีส่วนเหลือ (ทั้งหมด) ภิกษุรูปที่ ๓ กล่าวยืนยันสังขารที่มีส่วนยิ่งใหญ่ (มหาภูตรูป) จึงถามภิกษุรูปที่ ๓ นั้นอย่างนั้นแล้วหลีกไป.

ภิกษุรูปที่ ๔ เจริญกัมมัฏฐานที่เป็นไปในภูมิ ๓. ได้ยืนยันว่า ชาติของท่านเป็นไปอย่างสม่าเสมอ เรือนร่างสวยงามแข็งแรง แม้กัมมัฏฐานทุกข้อก็เป็นสัพปาเยสำหรับท่าน สังขารไม่ว่าจะเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นกามาวจร รูปาวจร หรืออรูปาจร ทั้งหมด ล้วนเป็นสัพปาเย (สำหรับท่าน) ทั้งนี้ ชื่อว่า กัมมัฏฐานที่ไม่เป็นสัพปาเยไม่มี.

แม้ในกาลทั้งหลาย จะเป็นเวลาก่อนอาหาร หลังอาหาร หรือ ปฐมยามเป็นต้น ก็ตาม (เป็นสัพปาเยทั้งนั้น) กาลที่ไม่เป็นสัพปาเย ไม่มีเลย.

เปรียบเหมือนช้างใหญ่ ก้าวลงสู่ภูมิภาคอันเป็นที่เที่ยวหากิน ต้นไม้ที่ต้องใช้วงจับ ก็ใช้วงนั้นเองถอนมาจับไว้ ต้นไม้ที่ต้องใช้เท้ากระชุน ก็ใช้เท้าตนเองกระชุน แล้วจับไว้ฉันใด ภิกษุรูปที่ ๔ นั้น ก็ฉันนั้นเหมือน

กัน คือ กำหนดธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓ ทั้งหมด ด้วยการกำหนดคณาปะ^๐ แล้วพิจารณา จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น ภิกษุรูปที่ ๔ แม้นั้น จึงบอกเฉพาะมรรคที่ตนบรรลุแล้ว.

ฝ่ายภิกษุรูปที่ถามนี้ ก็ยังไม่พอใจด้วยคิดว่า คำพูดของภิกษุเหล่านี้ เข้ากันไม่ได้ (เพราะ) ภิกษุรูปที่ ๑ ดำรงอยู่ในสปปเทศสังฆารกล่าว ภิกษุรูปที่ ๒ ดำรงอยู่ในนิปปเทศสังฆารกล่าว ภิกษุรูปที่ ๓ ก็เหมือนเดิม คือดำรงอยู่ในสปปเทศสังฆารกล่าว (ฝ่าย) ภิกษุรูปที่ ๔ ก็ดำรงอยู่ในนิปปเทศสังฆารเช่นกันกล่าว จึงได้เรียนถามภิกษุนั้นว่า ผู้มีอายุ นิพพาน ซึ่งมีที่สสนะอันบริสุทธิ์นี้ ท่านรู้ได้ตามธรรมดาของตน หรือว่าใครบอกท่าน. ภิกษุนั้นก็ตอบว่า ผู้มีอายุ พวกผมจะรู้อะไร แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีอยู่ในโลก กับทั้งเทวโลก พวกผมอาศัยพระองค์จึงรู้พระนิพพานนั้น.

ภิกษุรูปที่ถามนั้น คิดว่า ภิกษุเหล่านี้ ไม่สามารถบอกให้ถูกอริยาสัยของเราได้ เราเองจะไปทูลถามพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น จึงจะหมดความสงสัย ดังนี้แล้ว เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ.

๑. ปาฐะว่า ขถา นาม ปาฏิภูมิโอดิณโณ มหาหตุถิ หตุเถน คเหตุพุพิ หตุเถเนว มุญจิตวา คณฺหาติ ปาเทหิ ปหริตฺวา คเหตุพุพิ ปหริตฺวา คณฺหาติ เอวเมว สกเลเตฎุมิกขมเม กลาปคฺคเณ...ฉบับพมาเป็น ขถานาม จาฏิภูมิ โอดิณโณ มหาหตุถิ หตุเถน คเหตุพุพิ หตุเถเนว มุญจิตวา คณฺหาติ ปาเทหิ ปหริตฺวา คเหตุพุพิ ปาเทหิ ปหริตฺวา คณฺหาติ เอวเมว สกเล เตฎุมิกขมเม กลาปคฺค-คาเหณ...แปลตามฉบับพมา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำของภิกษุนั้นแล้ว ก็หาได้ทำให้เธอลำบากใจอย่างนี้ไม่ว่า ภิกษุที่กล่าวแก่ปัญหาแก่เธอทั้ง ๔ รูปนั้น เป็นพระชีนาสพ ภิกษุเหล่านั้น กล่าวแก้ดีแล้ว^๑ แต่เธอเองต่างหาก กำหนดปัญหานั้นไม่ได้ เพราะตนเองเป็นคนโง่ทึบ.

แต่เพราะทรงทราบว่า ภิกษุรูปที่ถามปัญหานั้นเป็นการกรบुकคค พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระดำริว่า ภิกษุนี้เป็นผู้แสวงหาประโยชน์ (คือพระนิพพาน) เราจักสอนเธอให้ตรัสรู้ด้วยพระธรรมเทศนา^๒ นั้นแล ดังนี้แล้ว จึงทรงนำ กิงสุโกปมสูตร มา (แสดง) ควรหยิบยกเอาเรื่อง ที่ปรากฏอยู่ ในกิงสุโกปมสูตรนั้นมาอธิบายขยายความ ให้แจ่มแจ้งดังต่อไปนี้ :-

มีเรื่องเล่าว่า แพทย์พราหมณ์คนหนึ่ง เป็นผู้เชี่ยวชาญในการรักษาโรคทุกชนิด เป็นบัณฑิต อาศัยอยู่ในนครใหญ่แห่งหนึ่ง. ต่อมากคนเป็นวัณโรคคนหนึ่ง อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน. ซึ่งตั้งอยู่ทางประตูเมือง ด้านทิศปรາจิม ได้ไปหาแพทย์นั้น ไข้เขาแล้วยืนอยู่. แพทย์ผู้เป็นบัณฑิต สนทนาปราศรัยกับเขา แล้วได้ถามว่า พ่อมหาจำเริญ พ่อมมาด้วยประสงค์อะไร.

เขาตอบว่า พ่อมมอ ข้าพเจ้าถูกโรคคุกคาม ขอพ่อมมช่วยบอกยาให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด. มมมแนะนำว่า พ่อมมาจำเริญ ถ้าอย่างนั้นเชิญ

- ๑.ปารู้ว่า สุกถิตา เต... ฉบบพม่าเป็น สุกถิตี เตหิแปลตามฉบบพม่า
- ๒.ปารู้ว่า อตคเวสโก เอส ฐมมเทศนาย เอส ฐมมเทศนาย เอว นั พุชฌาเปสุสามิ. ฉบบพม่าเป็น อตคเวสคค เอส, ฐมมเทศนาย เอว นั พุชฌาเปสุสามิติ แปลตามฉบบพม่า.

พอไปตัดต้นทองกวาว เอามาตากแดดให้แห้ง เผาแล้ว เอน้ำค้างของต้นทองกวาวนั้น มาปรุงเข้ากับยาชนิดนี้ ๆ ทำให้เป็นยาตอง แล้วคัมเถิด ท่านจักสบาย.

คนที่ เป็นโรคนั้น ทำตามหมอบอกแล้วก็หายโรค กลับเป็นคนแข็งแรง ผิวพรรณผ่องใส.

ต่อมา คนอีกคนหนึ่ง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ทางประตูเมืองด้านทิศใต้ กระสับกระส่ายด้วยโรคเดียวกันนั้น ได้สดับว่า ชาวว่าคนโน้นทำยา (คัม) แล้วกลับหายโรค จึงเข้าไปหาคนนั้นแล้ว. ถามว่า สหาย ท่านหายป่วยเพราะอะไร. คนที่ถูกถามนั้นก็ตอบว่า เพราะยาตองทองกวาว เชิญท่านไปทำดูบ้างเถิด ฝ่ายคนที่เป็นโรคนั้น ก็ไปทำตามนั้น แล้วกลับหายโรคเหมือนอย่างนั้น.

อยู่มา คนอีกคนหนึ่ง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ทางประตูเมืองด้านทิศตะวันตก ฯลฯ คนอีกคนหนึ่ง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ทางประตูเมืองด้านทิศเหนือ กระสับกระส่ายด้วยโรคชนิดเดียวกันนั้น ได้สดับว่า ได้ยินว่า คนโน้นทำยา (คัม) แล้วกลับหายโรค จึงเข้าไปหาแล้วถามว่าหาย ท่านหายป่วย เพราะอะไร. คนที่ถูกถามก็ตอบว่า เพราะยาตองทองกวาว เชิญท่านไปทำดูบ้างเถิด. ฝ่ายคนที่ถามนั้น ก็ไปทำตามนั้น แล้วกลับหายโรคเหมือนอย่างนั้น.

ต่อมา ชายอีกคนหนึ่งเป็นคนบ้านนอก ไม่เคยเห็นต้นทองกวาว ทุนทุรายด้วยโรคเดียวกันนั้น ทำยา (แก้โรค) เหล่านั้น (รักษาตัว) อยู่นาน เมื่อโรคยังไม่หาย ได้ฟังว่า ชาวว่า คนที่อยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งตั้ง

อยู่ทางประตูเมืองด้านทิศปราจีน ทำยา (ดื่ม) แล้วหายโรค จึงคิดว่า เราจะถามดูบ้าง จักได้ทำยาอย่างที่เขาคำ ดั่งนี้แล้ว เอาไม้เท้ายื่นเดินทาง ไปหาเขา ตามลำดับ (ถึงแล้ว) ได้ถามว่า สหาย ท่านหายป่วยเพราะอะไร. คนที่ถูกถามก็ตอบว่า เพราะขาดทองกวาวนะเพื่อน.

เขาถามต่อไปว่า พ่อมหาจำเริญ ก็ไม้ทองกวาวเป็นเช่นไร คนที่ถูกถามก็ตอบว่า เป็นเหมือนเสาไฟไหม้ ตั้งตระหง่านอยู่ในบ้านที่ถูกไฟไหม้.

ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้ เป็นอันบุรุษนั้น บอก (ลักษณะ) ต้นทองกวาวตามอาการที่ตนได้เห็นมาอย่างเดียว. เพราะว่าในเวลาที่เขาเห็นต้นทองกวาว สลัดใบแล้ว^๑ จึงได้เป็นเช่นนั้น เพราะเขามาเห็นในเวลาเป็นตอ. ก็ชายคนที่พูดว่า ต้นทองกวาวนี้เป็นเหมือนเสาที่ถูกไฟไหม้ ในบ้านที่ถูกไฟไหม้ เพราะเขาเป็นบุคคลประเภท สุตมังกลิกะ (เชื่อในสิ่งที่ได้ยินแล้วว่าเป็นมงคล) (แต่) เรื่องนี้ไม่เป็นมงคล. เขาไม่พอใจคำบอกเล่าของคนคนนั้น ด้วยคิดว่า ความจริงเมื่อเราได้ปรุขยาขนานหนึ่งแล้ว โรคก็ไม่หาย จึงถามชายคนนั้นต่อไปว่า พ่อคุณ. พ่อคนเดียวเท่านั้นที่รู้จักต้นทองกวาว หรือว่าคนอื่น (ที่รู้) ก็ยังมี.

ยังมีอยู่ พ่อคุณ คนชื่อโน้น อยู่ที่บ้านใกล้ประตูทิศทักษิณ. เขาได้เข้าไปถามชายคนนั้น. ชายคนนั้นบอกว่า ต้นทองกวาวมีสีแดง โดยอนุรูปแก่ต้นทองกวาวที่ตนเห็น เพราะตนเห็น ในเวลาที่ต้นทองกวาว

๑. ปาฐะว่า ปติตมตโต ขารกขเลน ทิฏฐตฺตา ฉบบฺพมาเปิน ปติตปฺตโต ขาณุกฺกเล ทิฏฐตฺตา แปลตามฉบบฺพมา.

บาน. เขาไม่พอใจคำบอกเล่า แม่ของชายคนนั้น ด้วยคิดว่า ชายผู้นี้
บอกว่า ต้นทองกวาวแดง ผิดจากคนก่อนที่บอกว่าดำ เพราะเห็นใกล้มาก
และเห็นใกล้มาก (ต่างกัน) จึงถามว่า พ่อคุณ ยังมีอยู่ไหม ใครคนอื่น
ที่เคยเห็นดอกทองกวาว. เมื่อเขาตอบว่า มีคนชื่อโน้น อยู่ที่บ้านใกล้ประตู
พระนครด้านทิศตะวันตก จึงเข้าไปถามชายผู้นั้น. ชายคนนั้นตอบว่า
ทองกวาวมีดอกทนทาน เหมือนฝักดาบที่ยังดี ๆ (ยังไม่ชำรุด) ตามแนวที่
ตนเห็น เพราะเขาเห็นในเวลาทองกวาวมีดอก. จริงอยู่ทองกวาวในเวลา
มีดอกบาน เหมือนจะห้อยอยู่นาน และเหมือนฝักดาบที่ถือห้อยลงมา จะมี
ฝักห้อยลงมาเหมือนต้นซึก. เขา (ได้ฟังแล้ว) ไม่พอใจคำบอกของคน
นั้น ด้วยคิดว่า คนผู้นี้ พุคผิดจากคนก่อน เราไม่อาจเชื่อถ้อยคำของ
คนผู้นี้ได้ จึงถามว่า พ่อคุณ ยังมีไหมใครคนอื่น ที่เคยเห็นดอกทอง-
กวาว เมื่อเขาตอบว่า มีคนชื่อโน้น อยู่ในบ้านใกล้ประตูพระนครทิศอุดร
จึงเข้าไปถามคน ๆ นั้น. คน ๆ นั้นบอกว่าต้นทองกวาว มีใบดกหนา
มีร่มเงาที่บ. ร่มเงาที่ซิดติดกัน ชื่อว่าร่มเงาที่บ. เขาไม่พอใจคำตอบของ
คน ๆ นั้น ด้วยคิดว่าคนผู้นี้ พุคผิดจากคนก่อน เราไม่อาจเชื่อถ้อยคำ
ของคนนี้ได้ จึงถามเขาว่า พ่อคุณ พวกท่านรู้จักทองกวาว ตามธรรมดา
ของตน หรือว่าใครบอกท่าน. พวกเขาตอบว่า พ่อคุณ พวกเราจะรู้ได้
อย่างไร แต่เราทั้งหลาย มีอาจารย์ที่เป็นแพทย์บัณฑิต อยู่ท่ามกลางมหานคร
พวกเราอาศัยท่านแล้วจึงรู้ได้. ชายคนนั้น คิดว่า ถึงเราก็จะเข้าไปหา
อาจารย์นั้น จะได้สิ้นข้อกังขา แล้วเข้าไปยังสำนักอาจารย์ ใหญ่แล้ว นั่งอยู่.
แพทย์บัณฑิตทักทายกับเขา พอเกิดความบันเทิงแล้ว ถามว่า พ่อมหา

จำเริญ เธอมาโดยมีประสงค์อันใด เขาตอบว่า ผมนี้ถูกโรคคุกคาม ของ อาจารย์จงบอกยาสักขนานหนึ่ง. แพทย์บัณฑิต จึงบอกว่า พ่อคุณ ถ้า กระนั้น เธอจงไปตัดเอาต้นทองกวาวมาตากให้แห้ง เผาแล้ว เอาน้ำค้าง ของมันมาปรุงกับยาอย่างนี้ อย่างนี้ ดองแล้วดื่ม เธอจะถึงความสบาย ด้วยยานานนี้ เขาทำอย่างนั้นแล้ว หายโรค กลับเป็นผู้มีกำลังวังชา ผุดผ่อง.

ในข้ออุปมานั้น พระนครคือพระนิพพาน พึงเห็นว่า เหมือน มหานคร. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนแพทย์บัณฑิต

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนสุนัขขี้ต๊ะ คำว่า **ภิสโร** (อายุรแพทย์) **สลลลลโต** (ศัลยแพทย์) นี้เป็นชื่อของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระจินาสพผู้บรรลุตัสสนวิสุทธิ ๔ ประเภท เหมือนลูกมือของแพทย์ ๔ คน ผู้อยู่ในบ้านใกล้ประตูพระนครทั้ง ๔. ภิกษุผู้ทูลถามปัญหา เหมือนบุรุษชาวปัจฉิมชนบทคนแรก. เวลาเข้าไป เฝ้าพระศาสดาแล้วทูลถามปัญหาของภิกษุนี้ ผู้ไม่พอใจด้วยถ้อยคำ ของ พระจินาสพ ๔ ประเภท ผู้บรรลุตัสสนวิสุทธิ เหมือนการเข้าไปหาอาจารย์ แล้วถาม ของชาวปัจฉิมชนบทผู้ไม่พอใจด้วยถ้อยคำ ของลูกมือแพทย์ ทั้ง ๔ คน ฉะนั้น.

บทว่า **ยถา ยถา อธิมุตตานัน** ความว่า น้อมไปแล้ว โดย อាកารใด.

บทว่า **ทสฺสนัน สฺวิสุทฺธิ** ความว่า การเห็นพระนิพพานเป็น ทัสสนะที่บริสุทธิ์ด้วยดี.

บทว่า ตถา ตถา เจเกหิ สปุริเสหิ พุยากตํ ความว่า
สัตบุรุษ (ผู้ฉลาดทูลหลาย) เหล่านั้น ได้บอกแล้วแก่เธอ โดยอาการนั้น ๆ
แล.

อุปมาเหมือนหนึ่งว่า บุคคลเมื่อบอกว่า ทองกวาวดำ ก็จะไม่บอก
อย่างอื่น คงบอกทองกวาวนั้นแหละ ตามนัยที่ตนได้เห็นฉันใด แม้
พระฉินาสพผู้ได้บรรลุทัสสนวิสุทธิ ด้วยอำนาจแห่งศีลสายตนะ ๖ ก็ฉัน
นั้นเหมือนกัน เมื่อจะตอบปัญหานี้ ก็ไม่บอกอย่างอื่น บอกนิพพาน
นั้นแหละ ที่เป็นทัสสนวิสุทธิ ตามมรรคที่ตนได้บรรลุ.

และบุคคลแม้เมื่อจะบอกว่า ทองกวาวแดง เกิดมานานแล้ว
ใบคกหนา จะไม่บอกอย่างอื่น. คงบอกดอกทองกวาวนั้นแหละ ตามนัยที่
ตนได้เห็นแล้ว ฉันใด พระฉินาสพผู้ได้บรรลุทัสสนวิสุทธิ ด้วยสามารถ
แห่งอุปาทานชั้นที่ ๕ ด้วยสามารถแห่งมหาภูตรูป ๔ หรือด้วยสามารถ
แห่งธรรมเป็นไปในภูมิ ๓ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. เมื่อจะตอบปัญหานี้ ก็จะไม่
ตอบอย่างอื่น คงตอบนิพพานนั่นเอง ที่เป็นทัสสนวิสุทธิ ตามมรรค
ที่ตนได้บรรลุแล้ว.

บรรดาคนเหล่านั้น ผู้เห็นทองกวาว ในเวลาทองกวาวดำ การเห็น
นั้น เป็นเรื่องจริง เป็นของแท้ ไม่ใช่เขาเห็นอย่างอื่น เห็นทองกวาว
นั้นแหละฉันใด พระฉินาสพผู้ได้บรรลุทัสสนวิสุทธิ ด้วยอำนาจแห่ง-
ศีลสายตนะ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทัสสนะเป็นของจริง เป็นของแท้ ไม่ใช่
๑. ปาฐะว่า เตน เตน อากาเรน वा लब्धं पमां เป็น เตน เตนวากาเรน แปลตาม
ลब्धं पमां.

ท่านบอกอย่างอื่น บอกพระนิพพานนั่นแหละ ที่เป็นทสสนวิสุทธิตามมรรคที่ตนได้บรรลุแล้ว. อนึ่งแม้ผู้เห็นทองกวาว ในเวลาที่มีสีแดงเกิดมานาน มีใบดกหนา การเห็นนั้น ก็เป็นของจริง เป็นของแท้ไม่ใช่เห็นอย่างอื่น เห็นทองกวาวนั่นแหละนั้นใด พระขีณาสพแม้ผู้ได้บรรลุทสสนวิสุทธิตัวด้วยอำนาจอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ด้วยอำนาจมหาภูตรูป ๔ (หรือ) ด้วยอำนาจธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ก็ฉนั้นเหมือนกัน ทสสนะเป็นของจริงเป็นของแท้ ท่านไม่ได้บอกสิ่งอื่น บอกนิพพานนั่นแหละ ที่เป็นทสสนวิสุทธิตามมรรคที่ตนได้บรรลุ.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่มคำนี้ไว้ว่า
เสยฺยถาปี ภิกฺขุ รณฺโณ ปจฺจนฺติมํ นครี .

ตอบว่า เพราะถ้าภิกษุ นั้น เข้าใจคำนี้ได้แล้ว ตอนนั้น^๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า จะได้เริ่มพระธรรมเทศนา ถ้าไม่เข้าใจ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงเริ่มเพื่อต้องการจะแสดง ก็เพื่อต้องการขยายความนั้นแล^๒ แก่ภิกษุ นั้น ด้วยข้ออุปมา ด้วยนครนี้.

ในข้ออุปมานั้น เพราะเหตุที่นครในมัชฌิมประเทศ^๓ ล้อมรอบทั้งหลายมีกำแพงเป็นคัน มั่นคงบ้าง ไม่มั่นคงบ้าง^๔ หรือว่าไม่มั่นคงโดยประการทั้งปวง ความหวาดระแวงโจรย่อมไม่มี. ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ปจฺจนฺติมํ นครี ดังนี้ โดยมีได้มุ่งหมายเอานครในมัชฌิมประเทศนั้น.

๑. ปาฐะว่า อตฺถสฺส จบฺบพมาเปิน อตฺถสฺส แปรตามจบบพมา
๒. ปาฐะว่า ตสฺเสว วตฺถสฺส จบฺบพมาเปิน ตสฺเสวตฺถสฺส แปรตามจบบพมา.
๓. ปาฐะว่า มชฺฉิมปเทสฺน จบฺบพมาเปิน มชฺฉิมปเทสฺส แปรตามจบบพมา.
๔. ปาฐะว่า โหนฺติ จบฺบพมาเปิน โหนฺตุ แปรตามจบบพมา.

บพว่า ทพหุ แปลว่า มั่นคง.

บพว่า ปาการโตรณ ได้แก่กำแพงที่มั่นคง และเสาค่ายที่มั่นคง.

อันธรรมดาว่า เสาค่ายสูง ๑ ช่วงคน เขาสร้างไว้เพื่อเป็นเครื่อง
ประดับนคร ทั้งเป็นสถานที่สำหรับป้องกันโจรได้เหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง บพว่า โตรณ นั้น เป็นชื่อของบานประตู^๑ หมาย
ความว่า มีบานประตูแข็งแรง.

บพว่า. จทวาริ ความว่า ธรรมดาว่าประตูเมือง ย่อมมีประตูเดียว
บ้าง ๒ ประตูบ้าง ๑๐๐ ประตูบ้าง ๑๐๐๐ ประตูบ้าง. แต่ในที่นี้พระศาสดา
เมื่อจะทรงแสดงนครมี ๖ ประตู จึงตรัสอย่างนี้.

บพว่า ปณฺเฑทิต ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาด.

บพว่า พุยตุโต ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้เฉียบแหลม คือ
มีญาณอันส่องใส.

บพว่า เมธาวิ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญา กล่าวคือ ปัญญาสำหรับ
วินิจฉัยเหตุที่เกิดขึ้น.

พึงทำเนื้อความในคำว่า ปุรตุถิมาย ทิสาย เป็นต้น ให้แจ่มแจ้ง
แล้วทราบความหมายอย่างนี้ (ดังต่อไปนี้) เกิด.

ได้ยินว่า ในมหานครอันมั่งคั่ง พระราชาผู้ประกอบด้วยรตนะทั้ง
๗ ประการ ทรงครองจักรพรรดิราชสมบัติ (แต่ว่า) ปัจจุบันครนนั้นของ
พระองค์ กลับขาดผู้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์^๒ ครานั้นราชบุรุษทั้งหลาย
๑.ปาฐะว่า ปิจสงฆาตสุเสตี ฉบบพมาเป็น ปิจุสงฆาตสุเสตี แปลตามฉบบพมา
๒.ปาฐะว่า ตสุเสตี น ปัจจนฺตนคริ ราชายุตฺตวิริหิติ ฉบบพมาเป็น ตสุเสตี
ปัจจนฺตนคริ ราชายุตฺตวิริหิติ แปลตามฉบบพมา.

จึงพากันกราบทูลว่า ข้าแต่ท้าว ในนครของพวกข้าพระองค์ ไม่มีผู้ปฏิบัติ
ราชการแทนพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดประทานผู้ปฏิบัติราชการแทน
พระองค์ ให้พวกข้าพระองค์ สักคนหนึ่งเถิด.

พระราชอาชวราชทาน พระราชโอรสพระองค์หนึ่ง แล้วตรัสว่า
ไปเถิด จงพาเอาราชบุตรนั้นไปอภิเษกไว้ในเมืองนั้น ให้รับตำแหน่งมี
ตำแหน่ง วินิจฉัยเป็นต้น แล้วอยู่เถิด. ราชบุตรเหล่านั้น ได้ทำตาม
กระแสพระราชดำรัส.

เพราะคลุกคลีอยู่กับมิตรที่เลว ล่วงไปได้ ๒ - ๓ วัน ราชโอรสก็
กลายเป็นนักเลงสุรา ละเลยตำแหน่งทุกอย่างมีตำแหน่งวินิจฉัยเป็นต้น
อันเหล่านักเลงแวดล้อม คี๋มสุรา ปล่อยวันและคืนให้ล่วงไป ด้วยความ
สนุกสนานเพลิดเพลินกับการฟ้อนรำขับร้องเป็นต้น อยู่ท่ามกลางนคร.

ต่อมา ราชบุตรทั้งหลาย ได้กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ.
พระราชาทรงสั่งบังคับ อำมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตคนหนึ่งว่า เจ้าจงไปตักเตือน
พระกุมารให้รับผิดชอบต่อตำแหน่งมีการวินิจฉัยคดีเป็นต้น อภิเษกใหม่
แล้วค่อยกลับมา.

อำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าว ข้าพระองค์ไม่สามารถจะตักเตือน
พระกุมารได้หรือ พระกุมารเป็นคนคร่ำครวญ (บางที) จะพึงฆ่าข้าพระองค์
ก็ได้.

๑. ปาฐะว่า อมฺหากํ เทวณฺคร อายฺตุตฺโก เทหิ จบฺบพฺมาเป็น อมฺหากํ เทว นฺคร
อายฺตุตฺโก นฺตฺถิ แปลตามฉบับพม่า.

ครานั้น พระราชาจึงสั่งบังคับนายทหารผู้สมบูรณ์ด้วยพลังคนหนึ่ง
ว่า เจ้าจงไปกับอำมาตย์นี้ ถ้าพระกุนารนั้นไม่ยอมอยู่ในโอวาท ก็จงตัด
ศีรษะเขาเสีย.

ด้วยพระบรมราชโองการนี้ ราชทูตค้วนทั้งคู่ คือ อำมาตย์และ
นายทหารผู้นั้น ก็พากันไปในเมืองนั้น แล้วถามนายทหารบาลว่า พ่อมหา
จำเริญ พระกุนารผู้ว่าการพระนครอยู่ที่ไหน. นายทหารบาลตอบว่า
(ขณะนี้) พระองค์อันเหล่านักเลงห้อมล้อม ประทับนั่งเสวยน้ำจันท์
ทรงเกษมสำราญอยู่กับการขับร้องเป็นต้น อยู่ที่ทางสามแยกกลางนคร.

ทันใดนั้น ราชทูตทั้งคู่ นั้น จึงเข้าไปเฝ้าแล้วทูลว่า มีพระบรม-
ราชโองการให้อำมาตย์ยังเป็นใหญ่ (รักษาการ) ในเมืองนี้ไปก่อน ขอ-
พระองค์จงรับสั่งให้เขารับผิดชอบตำแหน่งวินิจฉัยเป็นต้น แล้วจงปกครอง
บ้านเมืองให้ดี.

พระกุนารประทับนั่ง เป็นเหมือนไม่ทรงได้ยิน. เมื่อเหตุการณ์
เป็นเช่นนี้ ทูตฝ่ายทหาร ก็จับพระเศียรของพระกุนารนั้น แล้วชัก-
พระขรรค์ออกพร้อมทั้งทูลว่า ถ้าพระองค์จะทำตามพระราชอาญา ก็จงทำ
เสียเถิด หากไม่ทำ หม่อมฉันจักบั่นพระเศียร (ของพระองค์) ให้หลุด
หล่นลงเสียในที่นี้แหละ. เหล่านักเลงผู้คอยบำรุงบำเรอก็หนีกระจัดกระจาย
ไปคนละทิศละทางในทันใดนั่นเอง. พระกุนารตกพระทัยกลัว ยอมรับ
พระราชสาสน์.

๑. ปาฐะว่า โยโธ วา จ บับพมา เป็น โยโธ จ (แปลตามฉบับพม่า)

ครั้นแล้ว ราชทูตทั้งคู่นั้น ก็ทำการอภิเษก แก่พระกุมารนั้น ในที่นั้นนั่นแล แล้วให้ยกเสวตฉัตรขึ้น มอบพระบรมราชโองการที่มี พระดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมไว้ว่า เจ้าจงปกครองบ้านเมืองโดย ชอบเถิด ดังนี้แล้ว เดินทางกลับไปตามทางที่มาแล้วนั่นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงทำเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้ง จึงตรัส คำว่า **ปุรตฺถิมาย ทิสาย** เป็นต้น.

ในสูตรนั้น มีข้ออุปมาเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้:-

ก็พระนครคือนิพพาน ฟังเห็นเหมือนมหานครที่มั่งคั่ง. พระธรรม ราชาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยโพชฌงค์ตนะ ๘ ประการ ฟังเห็น เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ประกอบด้วยรตนะ ๘ ประการ. นครคือ กายของตน ฟังเห็นเหมือนนครชายแดน. จิตตูปบาทที่โง่งของภิกษุนี้ ฟังเห็นเหมือนราชบุตรโง่ง (ทรราช) ในนครนั้น เวลาที่ภิกษุนี้พรั่งพร้อมด้วยนิเวศน์ ๕ ฟังเห็นเหมือนเวลาที่ราชบุตร (ทรราช) อันเหล่านักเลงแควดล้อม. สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ฟังเห็นเหมือนราชทูตเร็วทั้งคู่. เวลาที่จิตถูกสมาธิในปฐมฌานเกิดขึ้น ตรึงไว้มิให้ หวั่นไหว ฟังเห็นเหมือนเวลาที่ราชบุตรทรราชถูกทหารใหญ่จับพระเศียร. ภาวะที่เมื่อปฐมฌาน พอเกิดขึ้นแล้ว นิเวศน์ ๕ ก็อยู่ห่างไกล ฟังเห็นเหมือนภาวะที่เมื่อราชบุตรทรราช พอถูกทหารใหญ่จับพระเศียร เหล่านักเลงทั้งหลายก็หนีกระจัดกระจายไปไกลคนละทิศละทาง. เวลาที่ภิกษุนี้ ออกจากฌาน ฟังเห็นเหมือนเวลาที่ทหารใหญ่ พอราชบุตรทรราชรับรองว่า จักทำตามพระบรมราชโองการ ก็ปล่อยพระราชกุมาร.

เวลาที่ภิกษุนั้นทำจิตให้ควรแก่การงาน ด้วยสมาธิแล้ว เจริญ-
วิปัสสนากัมมัฏฐาน พึงเห็นเหมือนเวลาที่อำมาตย์ทูลให้ทราบกระแส
พระบรมราชโองการ (แก่ราชบุตร)

การที่ภิกษุผู้อาศัยสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน แล้ว
สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ยกเสวตฉัตรคือวิมุตติขึ้น พึงทราบเหมือนการที่
ราชบุตรนั้น อันราชทูตทั้งคูนนั้นทำการอภิเษก แล้วยกเสวตฉัตรขึ้นถวาย
ในเมืองนั้นนั่นแล.

ส่วนเนื้อความของบททั้งหลาย มีอาทิว่า จาตุम्महाภูติกสฺส ใน
คำมีอาทิว่า นครนฺติ โข ภิกขุ อิมสฺเสตํ จาตุम्महाภูติกสฺส กายสฺส
อริวจนํ ได้อธิบายไว้อย่างพิสดารแล้วในตอนต้น.

ก็ในสูตรนี้ กายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า นคร เพราะเป็น
ที่ประทับอยู่ของราชบุตร คือวิญญานอย่างเดียว.

อายตนะ ๖ ตรัสเรียกว่า ทวาร เพราะเป็นประตู (ทางออก)
ของราชบุตร คือ วิญญานนั้น นั่นแล.

สติ ตรัสเรียกว่า นายทวารบาล (คนเฝ้าประตู) เพราะเฝ้า
ประจำอยู่ ในทวารทั้ง ๖ นั้น.

ในบทนี้ว่า สมถะ และ วิปัสสนา เป็น ราชทูตค้วน สมถะพึง
ทราบว่า เหมือนทหารใหญ่ วิปัสสนา พึงทราบว่าเหมือนอำมาตย์ ผู้
ประกอบด้วยความเป็นบัณฑิต เพราะถูกพระธรรมราชา ผู้ตรัสบอก
กัมมัฏฐาน ทรงส่งไปแล้ว.

บทว่า มชฺเณ สีฆาญโโก ความว่า ทางสามแยกกลางนคร.

บทว่า มหาภูตานิ ได้แก่ มหาภูตรูปอันเป็นที่อาศัยของทพยวัตตอุ
อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสศัพท์ว่า มหาภูตรูป ๔ ไว้ก็เพื่อแสดง
(นิสสย) ปัจจัยของวัตตรูปนั่นเอง.

พระราชบุตร คือ วิปีสสนาจิต ประทับนั่งอยู่ที่ทางสามแยกคือทพย
รูป ในท่ามกลาง (นครคือ) กาย อันเหล่าราชทูต คือสมณะและวิปีสสนา
ฟังอภิเษกต้องการอภิเษกเป็นพระอรหันต์ ฟังเห็นเหมือนพระราชกุมารนั้น
(ประทับนั่ง) อยู่กลางนคร.

ส่วนพระนิพพานตรัสเรียกว่า ขตภาตพจน์ เพราะขยายสภาพ
ตามเป็นจริง มิได้หวั่นไหว.

ก็อริยมรรค ตรัสเรียกว่า ขตาคตมรรค เพราะอธิบายว่าวิปีสสนา
มรรคแม้นี้ ก็เป็นเช่นกับวิปีสสนามรรค อันเป็นส่วนเบื้องต้นนั่นเอง
เพราะประกอบดีแล้ว ด้วยองค์ ๘.

ข้อเปรียบเทียบ (ดังจะกล่าวต่อไปนี้) เป็นข้อเปรียบเทียบ ในฝ่าย
ที่นำมา เพื่อทำความแน่นอนให้ปรากฏชัด.

อธิบายว่า ในสูตรนี้ อุปมาด้วยทวาร ๖ (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ยก) มาเพื่อแสดงถึงพระจีณาสพ ผู้บรรลุตัสสนวิสุทธิ ด้วยอำนาจผัส-
สายตนะ ๖.

อุปมาด้วยเจ้านคร (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยก) มาเพื่อแสดงถึง
พระจีณาสพ ผู้บรรลุตัสสนวิสุทธิ ด้วยอำนาจเบญจขันธ์

อุปมาด้วยทางสามแยก (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยก) มาเพื่อแสดง
ถึงพระจินาสพ ผู้บรรลุนิพพานด้วยอำนาจเตภูมิกกรรม.

แต่ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าจะทั้ง ๔ นั้นแหละไว้
โดยย่อ.

แท้จริง ทุกขสังขนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้แล้วด้วยองค์
ประกอบของเมืองทั้งหมด. นิโรธสัง ตรัสไว้แล้วด้วยญาณดวงหนึ่ง มัคคสัง
ตรัสไว้แล้วด้วยถาคตมรรค. ส่วนต้นหาที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด คือ
สมุทตสัง.

ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ภิกษุผู้ถามปัญหา ได้ดำรงอยู่ใน
โสดาปัตติผลแล.

จบ อรรถกถาถึงสกุลสูตรที่ ๘

๕. วิณาสสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเปรียบด้วยพิน

[๓๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพอใจ ความกำหนัด ความ
ขัดเคือง ความหลง หรือแม้ความคับแค้นใจในรูปอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วย
จักขุ พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุหรือแก่ภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุหรือภิกษุณี
พึงห้ามจิตเสียจากรูปอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุนั้น ด้วยมนสิการว่า หน-
ทางนั้นมีภัก มีภักตั้งอยู่เฉพาะหน้า มีหนาม มีรกชฎ เป็นทางผิด เป็น
ทางอันบัณฑิตเกลียด และเป็นทางที่ไปลำบาก เป็นทางอันอัสติบุรุษ

ดำเนินไป ไม่ใช่ทางที่สัตบุรุษดำเนินไป ท่านไม่ควรดำเนินทางนั้น ภิกษุ หรือภิกษุณีพึงห้ามจิตเสียจากรูปอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุนั้น ฯลฯ คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย ความพอใจ ความกำหนด ความขัดเคือง ความหลง หรือ แม้ความคับแค้นใจในธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจ พึงบังเกิดขึ้น แก่ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุหรือภิกษุณีพึงห้ามจิตเสียจาก ธรรมารมณนั้น ด้วยมโนการว่า หนทางนั้นมีภัย มีภัยตั้งอยู่เฉพาะหน้า มีหนาม มีรังชุก เป็นทางผิด เป็นทางอันบัณฑิตเกลียด และเป็นทางที่ไป ลำบาก เป็นทางอันอสัตบุรุษดำเนินไป ไม่ใช่ทางที่สัตบุรุษดำเนินไป เธอ ย่อมไม่ควรดำเนินทางนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีพึงห้ามจิตเสียจากธรรมารมณอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยใจนั้น.

[๓๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้าวกล้ำถึงสมบูรณ์ แต่เจ้าของ ผู้รักษาข้าวกล้ำเป็นผู้ประมาท และโคกินข้าวกล้ำลงสู่ข้าวกล้ำโน้น พึงถึงความเมา ความประมาทตามต้องการ แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่สดับแล้ว ไม่ทำความสำรวมในผัสสาชยตนะ ๖ ย่อมถึงความเมา ความประมาท ในกามคุณ ๕ ตามความต้องการฉนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้าวกล้ำ สมบูรณ์แล้ว เจ้าของผู้รักษาข้าวกล้ำเป็นผู้ไม่ประมาท และโคกินข้าวกล้ำ พึงลงสู่ข้าวกล้ำโน้น เจ้าของผู้รักษาข้าวกล้ำ พึงจับโคนั้นสนพาย แล้ว ผูกรวมไว้ที่ระหว่างเขาทั้งสอง ครั้นแล้วพึงตีกระหน่ำด้วยตะพดแล้วจึง ปล่อยไป โคตัวกินข้าวกล้ำพึงลงสู่ข้าวกล้ำโน้น แม้ครั้งที่ ๒ ... แม้ครั้งที่ ๓ เจ้าของผู้รักษาข้าวกล้ำพึงจับโคนสนพายแล้วผูกรวมไว้ที่ระหว่างเขาทั้ง ๒ ครั้นแล้วจึงตีกระหน่ำด้วยตะพด แล้วจึงปล่อยไป โคกินข้าวกล้ำนั้น

อยู่ในบ้านก็ดี อยู่ในป่าก็ดี ฟังเป็นสัตว์ขี้มากหรือนอนมาก ไม่ฟังลงสู่
ข้างกล้านั้นอีก พลังระลึกถึงการถูกตีด้วยไม้ครั้งก่อนนั้นนั้นแหละ จันใด
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คราใด จิตอันภิกษุข่มขู่แล้ว ข่มไว้ดีแล้ว ในผัส-
สายขณะ ๖ ครานั้น จิตย่อมดำรงอยู่ สงบนิ่งในภายใน มีธรรมเอกผุดขึ้น
ย่อมตั้งมั่น จันนั้นเหมือนกันแล.

[๓๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์
ยังไม่เคยได้ฟังเสียงพิณ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ ฟังเสียงพิณแล้ว
ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า แน่ะท่านผู้เจริญ นั้นเสียงอะไรหนอ น่าชบใจ น่าใคร่
น่ามัวเมา น่าหมกมุ่น น่าพัวพันอย่างนี้ บุรุษนั้นกราบทูลว่า ขอเดชะ
เสียงนั้นเป็นเสียงพิณ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ฟังกล่าวว่า แน่ะท่าน
ผู้เจริญ ท่านทั้งหลายจงไปนำพิณนั้นมาให้เรา ราชบุรุษทั้งหลายพืงนำพิณ
มาถวาย พืงกราบทูลว่า นี่คือพิณนั้น พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์
นั้นฟังกล่าวว่า แน่ะท่านผู้เจริญ จันไม่ต้องการพิณนั้น ท่านทั้งหลาย
จงนำเสียงพิณนั้นมาให้แก่เราเถิด ราชบุรุษกราบทูลว่า ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่า
พิณนี้มีเครื่องประกอบหลายอย่าง มีเครื่องประกอบมาก นายช่างประกอบดี
แล้วด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง คือธรรมดาว่าพิณนี้ อาศัยกระพอง
อาศัยราง อาศัยลูกบิด อาศัยนม อาศัยสาย อาศัยคันชัก และอาศัย
ความพยายามของบุรุษซึ่งสมควรแก่พิณนั้น มีเครื่องประกอบหลายอย่าง
มีเครื่องประกอบมาก นายช่างประกอบดีแล้วด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง
จึงจะส่งเสียงได้ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ทรงผ่าพิณนั้น ๑๐ เลี่ยง
หรือ ๑๐๐ เลี่ยง แล้วกระทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วพืงเผาไฟแล้ว

พึงกระทำให้เป็นเขม่า โปรงไปด้วยลมแรง หรือพึงลอยไปเสียในแม่น้ำ
มีกระแสอันเชี่ยว ท้าวเธอตรัสอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ชื่อว่าพินนี้
ไม่ได้สติ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะเลวทรามกว่าพินนี้ไม่มี เพราะพินนี้ คนต้อง
มัวเมา ประมาทหลงใหลจนเกินขอบเขต ฉันทใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุก็ฉันทนั้นนั่นแล ย่อมแสวงหาคติแห่งรูป คติแห่งเวทนา...สัญญา ...
สังขารทั้งหลาย... วิญญาณเท่าที่มีอยู่ เมื่อเธอแสวงหาคติแห่งรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณเท่าที่มีอยู่ ความยึดถือโดยคติของภิกษุนั้นว่าเรา
หรือว่าของเรา หรือว่าเป็นเรา แม้นั้นก็ไม่มีแก่เธอ

จบ วิณาสูตที่ ๕

อรรถกถาวิณาสูตที่ ๕

ในวิไลปมสูตรที่ ๘ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระศาสดาทรงเริ่มคำว่า ยสุต กสุตจิ ภิกขเว ภิกขุสุต วา
ภิกขุณิยา วา ดังนี้ไว้ เพื่อแสดงว่า เปรียบเหมือนว่า มหากุฎุมพี
ทำกสิกรรมมาก เสร็จนาได้ข้าวกล้าแล้ว สร้างปะรำไว้ที่ประตูเรือน เริ่ม
ถวายทานแด่สงฆ์ทั้งหลาย. ถึงแม้เขาจะตั้งใจถวายแด่พระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย
(เท่านั้น) ก็จริง ถึงกระนั้น เมื่อบริษัททั้งสองฝ่าย อิมหนาสำราญแล้ว
แม้ชนที่เหลือก็พลอยอิมหนาสำราญไปด้วยฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็
ฉันทนั้นเหมือนกัน ทรงบำเพ็ญบารมีมา ๔ อสงไขยเศษ ทรงบรรลุประ-
สัพพัญญุตญาณ ที่ควงโพธิพฤกษ์ ทรงแสดงธรรมจักรอันประเสริฐ
๑. ปาฐะว่า ปติภูจปิตี จบับพมาเป็น ปภูจตี แปลตามฉบับพม่า

ประทับนั่งที่พระเชตะวันมหาวิหาร เมื่อประธานธรรมบูชา แก่ภิกษุบริษัท และภิกษุณีบริษัท จึงทรงปรารภวิโณปมสูตร. ก็วิโณปมสูตรนี้นั้น ถึงจะทรงปรารภหมายเอาบริษัททั้งสอง (เท่านั้น) ก็จริง ถึงกระนั้น ก็มีได้ทรงห้ามบริษัทที่ ๔. เพราะฉะนั้น แม้บริษัททั้งหมด ก็ควรฟังได้ ทั้งมีศรัทธาได้ด้วย ทั้งบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว° ก็จะได้คัมภีร์รต แห่งพระธรรมเทศนานั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **ฉนุโท** เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ต้นหาที่มีกำลังอ่อนแรกเกิด ชื่อว่า ฉันทะ ฉันทะนั้นไม่สามารถเพื่อให้กำหนดได้. แต่ต้นหาที่มีกำลัง เมื่อเกิดขึ้นบ่อย ๆ จึงชื่อว่า ราคะ ราคะนั้นสามารถทำให้กำหนดยินดีได้. ความโกรธที่มีกำลังน้อย แรกเกิดไม่สามารถ^๒เพื่อจะถือท่อนไม้เป็นต้นได้ ชื่อว่า โทสะ. ส่วนความโกรธที่มีกำลังมาก เกิดขึ้นติดต่อกันมา สามารถจะทำการเหล่านั้นได้ ชื่อว่า ปฏิฆะ. ส่วนความไม่รู้ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความหลงและความมมงาย ชื่อว่า โมหะ. เมื่อเป็นเช่นนั้น ในสูตรนี้ เป็นอันท่านสงเคราะห์อกุศลมูล ๓ ไปด้วยบทที่ ๕. เมื่อถือเอาอกุศลมูลเหล่านั้นแล้ว กิเลสที่มีอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นมูล ก็เป็นอันทรงหมายเอาแล้วแล.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบททั้ง ๒ ว่า **ฉนุโท ราโค** นี้ เป็นอันทรงหมายเอา จิตตูปบาทที่สหระตด้วยโลกจิต ๘ ดวง.

๑. ปาฐะว่า **ปรีโยคาหิตฺวา ปสฺส** ฉบับพม่าเป็น **ปรีโยคาหิตฺวา จสฺส** แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า **สมตฺโต** ฉบับพม่าเป็น **อสมตฺโต** แปลตามฉบับพม่า.

ด้วยบททั้ง ๒ ว่า โทโส ปฏินฺหิ เป็นอันทรงหมายเอาจิตตูปบาท
ที่สหระคตด้วยโทมนัส ๒ ดวง.

ด้วยบทว่า โมหะ° เป็นอันทรงหมายเอาจิตตูปบาทที่สหระคตด้วย
อุทธัจจะและวิจิกิจฉา สองดวง ปราศจาก โลกะ และโทสะ. สรุปลงแล้วเป็น
อันทรงแสดงจิตตูปบาท (ฝ่ายอกุศล) ๑๒ ดวง ทั้งหมดไว้แล้ว.

บทว่า สกโย ความว่า มีภัย เพราะเป็นสถานที่อยู่อาศัยของ
พวกโจรคือกิเลส.

บทว่า สปปฏิกโย ความว่า มีภัยเฉพาะหน้า เพราะเป็นเหตุ
แห่งการฆ่า และการจองจำเป็นต้น.

บทว่า สกณฺฏโก ความว่า มีหนาม เพราะมีหนามมีราคะ^๒ เป็นต้น

บทว่า อุมฺมุคฺโค ความว่า ไม่ใช่ทางสำหรับผู้จะดำเนินไปสู่เทวโลก
มนุษยโลก หรือพระนิพพาน.

บทว่า กุมฺมุคฺโค ความว่า ชื่อว่าทางชั่ว เพราะเป็นทางให้ถึงอบาย
เหมือนทางเท้าที่ทอดไปสู่สถานที่ซึ่งน่ารังเกียจ สะอิดสะเอียน.

บทว่า ทฺหิตฺติโก มีอรรถวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า อิริยนา เพราะเป็น
ที่ดำเนินไป. ทางชื่อว่า ทฺหิตฺติโก เพราะเป็นที่ไปลำบาก.

เพราะว่าทางใด ไม่มีของขบเคี้ยว มีมูลผลาหารเป็นต้น หรือของ
ลึ้ม ทางนั้นมีการไปลำบาก. คนเดินไปทางนั้นแล้ว ไม่สามารถจะถึงที่
มุ่งหมายได้ (ฉันท) คนดำเนินไปแม้สู่ทางคือกิเลส ก็ไม่อาจถึงสัมปตติภพ

๑. โมหมานโทสรหิตา ฉบบฺพมา โมหปแทน โลกโทสรหิตา แปลตามฉบบฺพมา

๒. ปาฐะว่า ราคาทีหิ กณฺฏโก ฉบบฺพมาเปยฺฯ ราคาทีหิ กณฺฏเกหิ แปลตามฉบบฺพมา.

ได้ (ฉะนั้น) เพราะฉะนั้น ทางคือกิเลสพระองค์จึงตรัสว่า **ทุหิติโก** (เป็นทางที่ไปลำบาก). ปาฐะว่า **ทุหิติโก** ก็มี. ความหมายก็แนวเดียวกันนั้นแหละ.

บทว่า **อสนปุริสเสวโต** ความว่า เป็นทางที่อัสตบรูษ มีพระ-
โกลาติกะเป็นต้น เดินไปแล้ว.

บทว่า **ตโต จิตฺตํ** นินวาระเย ความว่า พึงห้ามจิตนั้นที่เป็นไป
แล้วด้วยอำนาจแห่งฉันทะเป็นต้น จากรูปเหล่านั้น ที่จะพึงรู้แจ้งได้ทาง
จักขุ ด้วยอุบาย มีการระลึกถึงอสุภารมณ์เป็นต้น อธิบายว่า เมื่อความ
กำหนดในเพราะอภิวรรณณ์ เกิดขึ้นในจักขุทวาร จิตของผู้ระลึกถึง (มัน)
โดยความเป็นอสุภะ จะหมุนกลับ. เมื่อความขัดเคืองในเพราะอนิภิวรรณณ์
เกิดขึ้น จิตของผู้ระลึกถึงมัน โดยเมตตา จะหมุนกลับ. เมื่อความหลง
ในเพราะมัจฉัตตารมณ์เกิดขึ้น จิตของผู้ระลึกถึงการสอบถามอุทเทส
การอยู่กับครุ จะหมุนกลับ. แต่บุคคลเมื่อไม่สามารถทำอย่างนี้ได้ ควร
ระลึกถึง ความที่พระศาสดาเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ความที่พระธรรมเป็นสวาก-
ขาตธรรม และความปฏิบัติชอบของพระสงฆ์. เพราะว่าเมื่อภิกษุพิจารณา
ความที่พระศาสดาเป็นผู้ยิ่งใหญ่ก็ดี ความที่พระธรรมเป็นสวากขาตธรรม
ก็ดี พิจารณาการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ก็ดี จิตจะหมุนกลับ. ด้วยเหตุนี้
จึงได้กล่าวไว้ว่า **อสุภาวชฺชนาทีหิ อุปายะหิ** นินวาระเย.

บทว่า **ภิกฺขุ** ได้แก่ห้วงคำที่เกิดขึ้นในที่ ๆ แออัด. บทว่า **สมฺปนฺนํ**
ได้แก่บริบูรณ์แล้ว คือออกงามดีแล้ว. บทว่า **ภิกฺขุจาท** ได้แก่เกี่ยวกิน
เข้าวล้า.

๑. ปาฐะว่า **สุปฏิปัตติ** ฉบับพม่าเป็น **สุปฏิปัตติ** แปลตามฉบับพม่า.

ในบทว่า เอวเมว โข นี้ ฟังเห็นเบญจกามคุณเหมือนข้าวกล้า
ที่สมบูรณ์แล้ว. จิตโงง ฟังเห็นเหมือนโคที่กินข้าวกล้าในที่แออัด เวลา
ที่ภิกษุละทิ้งสติ (ปล่อยใจ) เทียวไปในทวารทั้ง ๖ เหมือนกับในเวลา
ที่ผู้เฝ้าข้าวกล้าประมาทฉะนั้น. ภาวะที่ภิกษุไม่ได้บรรลุสามัญญผล เพราะ
ธรรมฝ่ายกุศลเสื่อมไป ในเมื่อจิตอาศัยการอยู่ปราศจากสติ มีหน้าที่รักษา
ทวาร ๖ ชอบใจเบญจกามคุณ ฟังทราบว่าเป็นเหมือนเจ้าของข้าวกล้าไม่ได้
รับผลแห่งข้าวกล้า เพราะข้าวกล้าที่กำลังท้อง ถูกโคกิน โดยอาศัยความ
ประมาทของผู้รักษาข้าวกล้า ฉะนั้น.

บทว่า อุปริชฌาย^๑ ได้แก่ในระหว่างเขาทั้งสอง. บทว่า สุนิคุคหิต
นิคุคณฺเหยุ ความว่า จับให้มันที่เชือกสนสะพายที่พาดอยู่เหนือเขา
บทว่า ทณฺเฑน ความว่า ด้วยตะพด มีลักษณะคล้ายค้อน

บทว่า เอวํ หิ โส ภิกฺขเว โคโณ ความว่า โคนั้นอาศัย.
ความเปลวของคนเฝ้าข้าวกล้าอย่างนี้แล้ว ในขณะที่อยากจะกินข้าวกล้า
จะถูกเจ้าของปราบให้หมดพยศ โดยการกำหราบ ตี แล้วปล่อยไปอย่างนี้.

บทว่า เอวเมว โข ความว่า แม้ในพระสูตร^๒นี้ กามคุณทั้ง ๕
ฟังเห็นเป็นเหมือนข้าวกล้าที่สมบูรณ์. จิตโงง ฟังเห็นเป็นเหมือนโคที่
ชอบกินข้าวกล้า. การไม่ปล่อยสติไปในทวารทั้ง ๖ ของภิกษุนี้ ฟังเห็น
เป็นเหมือนความไม่เปลว ของผู้เฝ้าข้าวกล้า. พระสูตร^๓เปรียบเหมือนไม้
๑. ปาฐะว่า ฉาดานํ ฉบับพมาเป็น ฉญาขิ แปลตามฉบับพมา.
๒. ปาฐะว่า อิทานิป ฉบับพมาเป็น อิทาปิ แปลตามฉบับพมา.
๓. ปาฐะว่า สุตตโต ฉบับพมาเป็น สุตตุนโต แปลตามฉบับพมา.

ตะพด. การระลึกถึงพระสูตรนั้น ๆ ในบรรดาพระสูตรทั้งหลายมี อนมตคฤ-
คิยสูตร เทวทูตสูตร อาทิตตสูตร อาสีวิสุปมสูตร อนาคตภยสูตร เป็นต้น
ในเวลาที่จิตมุ่งหน้าสู่อารมณ์หยาบในภายนอก^๑ แล้วหักห้ามจิตอุปบาทไว้
จากอารมณ์ที่หยาบ แล้วหยั่งลงในมุลกัมมัฏฐาน พึงทราบว่า เป็นเหมือน
การตีโคด้วยไม้ตะพด ในเวลาที่มันบ่ายหน้าลงสู่ข่าวกล้า.^๒

ด้วยเหตุนี้ พระโหราณาจารย์จึงได้กล่าวไว้ว่า :-

เพราะได้ฟังพระสูตรที่ตรัสดีแล้ว ใจจึงผ่อง
สงบ และจิตนั้นจะประสปีติและสุข ในเวลานั้น
ใจของเธอจะดำรงอยู่ในอารมณ์ (แห่งกัมมัฏฐาน)
เหมือนโคที่กินข่าวกล้า ถูกหวดด้วยตะพดฉะนั้น.

บทว่า อุทฺธิตํ แปลว่า จิตอันภิกษุข่มแล้ว. บทว่า สุทฺธิตํ
แปลว่า กายเป็นจิตอันภิกษุข่มไว้ดีแล้ว. อธิบายว่า อันเธอชนะแล้วด้วย
ดีบ้าง. บทว่า อุทฺ สุทฺ^๓ นี้เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า อชฺฌตฺตํ
แปลว่า มีอารมณ์เป็นภายใน. ในบทว่า สนฺตฺติภูตฺติ เป็นต้น มีอธิบายว่า
สงบอยู่ด้วยอำนาจแห่งปฐมฌาน สงบนิ่ง ด้วยอำนาจแห่งทุติยฌาน เป็นจิต
มีธรรมชาติอย่างเอกผุดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งตติยฌาน ตั้งมั่นด้วยอำนาจแห่ง

๑. ปาฐะว่า ปุตุตฺตารมมณาภิมุขกาโล. อมตคคฺคิย...ฉบบฺพมาเปิน ปุตุตฺตารมมณา
ภิมุขกาเล อนมตคคฺคิย...แปลตามฉบบฺพมา.
๒. ปาฐะว่า ภิกฺขุจาภิมุขกาโล. ทณฺเฑน ฉบบฺพมาเปิน ภิกฺขุจาภิมุขกาเล ทณฺเฑน
แปลตามฉบบฺพมา
๓. ปาฐะว่า อรุ สุรฺตฺติ ฉบบฺพมาเปิน อุทฺ สุทฺ และตรงตามฉบบฺพมา.

จตุตถฌาน อีกอย่างหนึ่งคำทั้งหมดนี้ ฟังทราบด้วยอำนาจปฐมฌาน. จริง
อยู่ ธรรมดาอินทริยสังวรสี่ล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เป็นการ
อนุรักษ์สมณะ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

บทว่า **รณฺโณ** วา หมายถึงเจ้าเมืองชายแดนกลางองค์นั่นเอง.

บทว่า **สทฺถํ สุณฺณยฺย** ความว่า ตื่นบรรทมในเวลาเช้า ฟังได้
สดับเสียงพิณอันไพเราะ ที่นักพิณผู้ชำนาญดีคอยู่.

ในบทว่า **รชฺณินฺน** เป็นต้น มีอธิบายว่า ชื่อว่า **รชฺณินฺน** เพราะ
ให้จิตยินดี. ชื่อว่า **กมฺณินฺน** เพราะชอบให้ใคร. ชื่อว่า **มทฺณินฺน** เพราะ
(ทำให้) จิตมัวเมา ชื่อว่า **มฺจุณฺณินฺน** เพราะหลงโดยเป็นเหมือนทำจิตให้
ลุ่มหลง. ชื่อว่า **พณฺุณฺณินฺน** เพราะผูกพันไว้โดยยึดถือเหมือนผูกมัดไว้.

บทว่า **อลฺล เม โภ** ความว่า เมื่อเห็นสัญญาณของพิณแล้วไม่
ปรารถนา จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า **อุปฺชารณ** ได้แก่ ลูกบิด (สำหรับขึ้นสาย).

บทว่า **โกณฺ์** ได้แก่ ไม้แก่น ๔ เหลี่ยม.

บทว่า **โส ตํ วิณฺ์** ความว่า พระราชานั้น รับสั่งว่า ท่านทั้งหลาย
จงนำพิณนั้นมา เราจะดูเสียงของมัน แล้วทรงจับพิณนั้น.

ในบทว่า **ทสฺสา** วา เป็นต้น มีอธิบายว่า ฟังฝ่าออกเป็น ๑๐ เสียง
ก่อน. ครั้นพระองค์ไม่เห็นเสียงของมัน จึงทรงฝ่าออกเป็น ๑๐๐ เสียง°
เมื่อไม่ทรงเห็นอย่างนั้น จึงทรงสับเป็นชิ้น ๆ เมื่อไม่ทรงเห็นอย่างนั้น
๑. ปาฐะ สตุตธา แต่ในบาลี และฉบับพม่าเป็น สตุตธา จึงแปลตามนั้น.

จึงทรงพระดำริว่า จักเผาขึ้นเล็กน้อย ส่วนเสียงจะหนีออกไป คราวนั้น เราจักเห็นมัน ดังนี้แล้ว จึงใช้ไฟเผา เมื่อไม่ทรงเห็นอย่างนั้น จึงทรงพระดำริว่า ละอองเขม่าที่เบาๆ จักปลิวไปตามลม ส่วนเสียงจักออกไป ตกลงใกล้เท้าเหมือนข้าวสารข้าวเปลือก. เมื่อนั้น เราจักเห็นมัน แล้วทรงไปรยไปที่ลมแรงๆ. แม้อย่างนั้นก็ยังไม่ทรงเห็น จึงทรงพระดำริว่า ละอองเขม่าจักลอยไปตามน้ำ ส่วนเสียงจักข้ามออกไป เหมือนคน (ข้าม) ไปสู่ฝั่ง^๑ เมื่อนั้นเราจักเห็นมัน จึงทรงลอยมันไป ตามแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยว.

บทว่า เอว วเทยฺย ความว่า พระราชาเมื่อไม่ทรงเห็นด้วยอุบายวิธีเหล่านี้ แม้ทุกอย่าง จึงตรัสกับคนเหล่านั้นอย่างนี้.

บทว่า อสติ กิรายํ ความว่า ได้ยิน พิณนี้ไม่ได้สติ. อธิบายว่าเป็นพิณชั้นเลว. บทว่า อสติ นี้ เป็นคำเรียกถึงสิ่งที่ลามก.

สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อสา โลกิตฺถิโย นาม เวลา ตาสํ น วิชชติ

สารตุตา จ ปคพฺภา จ ลีชี สพฺพมโส ยถา

ขึ้นชื่อว่าหญิงประโลมโลก ลามก^๒ ทั้งร้าน ทั้งคนอง ไม่มีขอบเขตเหมือนไฟที่กินไม่เลือก^๓ ฉะนั้น.

บทว่า ยถา ยงฺกิลฺลิจิ วิณา นาม มีอธิบายว่า ไม่ใช่พิณอย่างเดียวกันที่เลว ถึงสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนตรีทุกชนิดก็เลวเหมือนพิณนั้นแหละ^๔.

๑. ปาฐะว่า จาริ คจฺจนฺโต ปุริโส วิย นิภุมมิตฺวา ปติสฺสติ ฉบบฺพมาเปเน ปาริ คจฺจนฺโต ปุริโส วิย นิภุมมิตฺวา ตรีสฺสติ แปลตามฉบบฺพมา

๒. ปาฐะว่า อสฺสา ฉบบฺพมาเปเน อสา แปลตามฉบบฺพมา

๓. ปาฐะว่า สพฺพโส ฉบบฺพมาเปเน สพฺพมโส แปลตามฉบบฺพมา

๔. ปาฐะว่า ยถา ปน อัย วิณาเยว ลามิกา ยถาสฺส อัย วิณา นาม. เอว ยงฺกิลฺลิจิ อญฺณมฺ ปิ ตนฺติพฺพุริ สพฺพิ ลามกเมวาทิ อตุโถ. ฉบบฺพมาเปเน ยถา ปน อัย วิณา นาม. เอว ยงฺกิลฺลิจิ อญฺณมฺ ปิ ตนฺติพฺพุริ สพฺพิ ตํ ลามกเมวาทิ อตุโถ แปลตามฉบบฺพมา.

ฟังทราบวินิจฉัย ในบทว่า เอวเมว โข นี้ ดังต่อไปนี้:-

เบญจขันธ์ ฟังทราบว่า เหมือนพิน. พระโยคาวจรฟังทราบว่า เหมือน พระราชา พระราชานั้น จำเดิมแต่ทรงฝ่าพินนั้นออก เป็น ๑๐ เสี่ยง แล้วทรงใคร่ครวญดู ก็ไม่ทรงเห็นเสี่ยง จึงไม่มีประสงค์พินนั้นใด พระโยคาวจร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อพิจารณาเบญจขันธ์ ไม่เห็นอะไรที่จะ ฟังถือเอาว่าเรา หรือของเรา ก็ไม่มีความประสงค์ด้วยขันธ์. ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะทรงแสดงการพิจารณาขันธ์นั้นแกภิกษุนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า รูป สมมุตติ ยาวตา รูปสุต คติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมมุตติ ได้แก่ ปริเยสติ (แปลว่า แสงหา).

บทว่า ยาวตา รูปสุต คติ ความว่า คติของรูปมีประมาณเท่าใด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คติ ได้แก่ คติ ๕^๐ อย่าง คือ คติคติ ๑ สัตยชาติคติ ๑ สลักขณคติ ๑ วิภวคติ ๑ เกทคติ ๑.

บรรดา คติทั้ง ๕ นั้น ขึ้นชื่อว่า รูปนี้ จะท่องเที่ยวหมุนเวียนไป ในระหว่างนี้ เบื้องต่ำ จดอเวจินรก เบื้องบน จดพรหมโลกชั้นอกนิษฐ์ การท่องเที่ยวหมุนเวียนไปนี้ ชื่อว่า คติคติ ของรูปนั้น.

อนึ่งกายนี้ ไม่ใช่เกิดที่กลีบบัวหลวงเลย ไม่ใช่เกิดที่กลีบบัวเขียว และดอกบัวขาวเป็นต้น แต่เกิดที่ระหว่างท่ออาหารใหม่ และท่ออาหารเก่า คือในโอกาสที่มีคมนเหลือหลาย ที่เป็นที่ท่องเที่ยวไปในป่าที่มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียดอย่างยิ่ง เหมือนหนอนที่เกิดในปลาน้ำ เป็นต้น นี้ชื่อว่า สัตยชาติคติ ของรูป.

๑. ปาฐะว่า พหุวิชา จบัปพมาเป็น ปญจวิชา แปลตามจบัปพมา.

ก็ลักษณะของรูป มีสองอย่าง คือ ปัจจัยตลักษณะ กล่าวคือ การ
ย่อยยับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่ารูป
เพราะอรรถว่า ย่อยยับไป ๑ สามัญญลักษณะ คือความไม่เที่ยงเป็นต้น ๑
นี้ชื่อว่า สลักขณคติ ของรูปนั้น.

ความไม่มีแห่งรูป ท่านกล่าวไว้ว่าอย่างนั้น :-

ป่าใหญ่ เป็นคติของเนื้อทั้งหลาย

อากาศเป็นคติ ของปักษีทั้งหลาย

วิภพ (สภาวะที่ปราศจากภพ) เป็นคติของธรรมทั้งหลาย.

พระนิพพาน เป็นคติของพระอรหันต์

ชื่อว่า วิภคคติ. ก็ความแตกต่างแห่งรูปนั้น^๑ นี้ชื่อว่า เกทคติ. แม้ใน
เวทนาเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. แท้จริง ในที่นี้ พึงทราบคิดว่าเป็นที่
เกิดแห่งรูปเหล่านั้น (ว่าเกิดใน) เบื้องบน จนถึงภวักคพรหมอย่างเดียว.
แต่ในสลักขณคติ^๒ พึงทราบลักษณะเฉพาะอย่าง ด้วยสามารถ แห่งการ
เสวย การจำได้ การปรุงแต่ง และการรู้แจ้ง.

บทว่า ตมปิ ตสฺส น โหติ ความว่า แม้การยึดถือ ๑ อย่าง
ในรูปารมณเป็นต้น ด้วยอำนาจ ทิฏฐิ ตัณหา และ มานะ^๓ ที่ท่าน
แสดงไว้ว่า เรา ว่า ของเรา หรือว่า เราเป็นนั้น ก็ไม่มีแก่
พระชีนาสนั้น รวมความว่า พระสูตรชื่อว่าเป็นไปตามลำดับ. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ ในมหาอัฐกถาว่า

๑. ปาฐะว่า โสมนนฺตสฺส จบฺบพมาเปเน โส ปนฺตสฺส เปตตามจบบพมา

๒. ปาฐะว่า สลกขณคคิ อยญจ จบบพมาเปเน สลกขณคคิย จ เปตตามจบบพมา

๓. ปาฐะว่า ทิฏฐิตณฺหามาเน คาหตฺตยตฺ ติณาสวสฺส จบบพมาเปเน ทิฏฐิตณฺหา-
มานคฺคาหตฺตยตฺ ตมปิ ตสฺส เปตตามจบบพมา.

ศีลท่านกล่าวไว้ในเบื้องต้น สมภา และภาวนา

ท่านกล่าวไว้แล้ว ในท่ามกลาง และนิพพาน

กล่าวไว้ในที่สุด ข้ออุปมาด้วยพินนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้แล้ว ดังนี้.

จบ อรรถกถาวิณาสูตที่ ๕

๑๐. ฉัปปาณสูตร

ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเลี่ยนหนามของชาวบ้าน

[๓๐๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้มีตัวเป็นแผล มีตัวเป็นพุพอง
พึงเข้าไปสู่ป่าหิมะฉาคา ถ้าแม่หน่อหิมะฉาคาพึงดำเท้าของบุรุษนั้น ใบหิมะฉาคา
พึงบาดตัวที่พุพอง บุรุษนั้นพึงเสวยทุกข์โทมนัส ซึ่งมีการดำและการบาดนั้น
เป็นเหตุ โดยยิ่งกว่าประมาณ แม้นั้นใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ในบ้านก็ดี อยู่ในป่าก็ดี ย่อมได้บุคคลผู้กล่าวท้วงว่า
ท่านผู้นี้แล กระทำอย่างนี้ มีสมาจารอย่างนี้ เป็นผู้ไม่สะอาด และเป็น
หนามของชาวบ้าน. ครั้นทราบ ภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ไม่สะอาด และเป็น
เลี่ยนหนามแห่งชาวบ้านอย่างนี้แล้ว พึงทราบอสังวรและสังวร ต่อไป.
ว่าด้วยอสังวรและสังวรเปรียบด้วยคนจับสัตว์ ๖ ชนิด

[๓๔๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังวรเป็นอย่างไร. ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมโน้มใจไปในรูปอันน่ารัก ย่อม
ขัดเคืองในรูปอันไม่น่ารัก ย่อมไม่เป็นผู้เข้าไปตั้งกายสติไว้ มีใจมีประมาณ

น้อยอยู่ และข่อมไม่รู้ซัดซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไปไม่เหลือ แห่งอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อันบังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง ภิกษุฟังเสียงด้วยหู... คมกลืนด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ข่อมน้อมใจไปในธรรมารมณอันน่ารัก ข่อมขัดเคืองในธรรมารมณอันไม่น่ารัก ข่อมไม่เป็นผู้เข้าไปตั้งกายสติไว้ มีใจมีประมาณน้อยอยู่ และข่อมไม่รู้ซัดซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือ แห่งอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อันบังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง.

[๓๔๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีอารมณ์ต่างกัน มีโคจร (ที่หากิน) ต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ลิง แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ครั้นแล้วพึงขมวดปมรวมกันไว้ตรงกลางปล่อยไป. ภิกษุทั้งหลาย ที่นั่นแล สัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกันเหล่านั้น พึงดึงกันและกัน เข้าหาเหยื่อและอารมณ์ของตน ๆ งูพึงดึงมาด้วยคิดว่า เราจักเข้าไปสู่จอมปลวก จระเข้พึงดึงมาด้วยคิดว่า เราจักลงน้ำ นกพึงดึงมาด้วยคิดว่า เราจักบินขึ้นสู่อากาศ สุนัขบ้านพึงดึงมาด้วยคิดว่า เราจักเข้าบ้าน สุนัขจิ้งจอก พึงดึงมาด้วยคิดว่า เราจักไปสู่ป่าช้า ลิงพึงดึงมาด้วยคิดว่า เราจักเข้าไปสู่ป่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล สัตว์ ๖ ชนิดเหล่านั้น ต่างก็จะไปตามวิสัยของตน ๆ พึงลำบาก เมื่อนั้น บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ใดมีกำลังมากกว่าสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นพึงอนุวัตรคล้อยตามไปสู่อำนาจแห่งสัตว์นั้น แม้อันใด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่ได้อบรม

ไม่กระทำใ้หมักซึ่งกายคตาสติ ก็ฉนั้นเหมือนกัน จักขุจะจุกฤทธิกษุั้นไป
ในรูปอันเป็นที่พอใจ รูปอันไม่เป็นที่พอใจ จะเป็นของปฏิภูถ ๗๗ ใจ
จะจุกไปในธรรมารมณันเป็นที่พอใจ ธรรมารมณันไม่เป็นที่พอใจ จะ
เป็นของปฏิภูถ คุก่อนกฤษุทั้งหลาย อสังวรเป็นอน่างนี้แล.

[๓๔๕] คุก่อนกฤษุทั้งหลาย สังวรเป็นอน่างไร. คุก่อนกฤษุ
ทั้งหลาย กฤษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่น้อมใจไป
รูปอันน่ารัก ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปอันไม่น่ารัก เป็นผู้เข้าไปตั้งกายสติไว้ มี
ใจหาประมาณมิได้อยู่ และย่อมรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับ
ไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อันบังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ
ตามความเป็นจริง ๗๗ กฤษุรู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมไม่น้อมใจ
ไปในธรรมารมณันน่ารัก ย่อมไม่ขัดเคืองในธรรมารมณันไม่น่ารัก เป็น
ผู้เข้าไปตั้งกายสติไว้ มีใจหาประมาณมิได้อยู่ และย่อมรู้ชัดซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อัน
บังเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ตามความเป็นจริง.

[๓๕๐] คุก่อนกฤษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิด
ซึ่งมีอารมณต่างกัน มีอาหารต่างกัน คือ พิงจับงู จระเข้ นก สุนัขบ้าน
สุนัขจิ้งจอก ลิง แล้วผูกด้วยเชือกอันเหนียวแน่น ครั้นแล้วพิงผูกติดไว้
ที่หลักหรือที่เสาอันมั่นคง. กฤษุทั้งหลาย ที่นั่นแล สัตว์ ๖ ชนิดเหล่านั้น
ซึ่งมีอารมณต่างกัน มีอาหารต่างกัน พิงดึงกันและกันเข้าหาอาหารและ
อารมณของตน ๆ คือ งูพินดึงมาด้วยคิดว่า เราจักเข้าไปสู่จอมปลวก จระเข้
พินดึงมาด้วยคิดว่า เราจักลงน้ำ นกพินดึงมาด้วยคิดว่า. เราจักบินขึ้นสู่

อากาศ สุนัขบ้านฟังจึงมาด้วยคิดว่า เราจักเข้าบ้าน สุนัขจึงจอกฟังจึงมา
ด้วยคิดว่า เราจักไปเข้าป่าช้า ลิงฟังจึงมาด้วยคิดว่า เราจักเข้าไปสู่ป่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล สัตว์ ๖ ชนิดเหล่านั้น ต่างก็จะไปตามวิสัยของตนๆ
ฟังลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นฟังยืนฟัง นั่งฟัง นอนฟังหลักหรือเสา
นั่นเอง แม้นั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งอบรม กระทำ
ให้มากซึ่งกายด้วยสติ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักขุยอมไม่จุคภิกษุนั้นไปใน
รูปอันเป็นที่พอใจ รูปอันไม่เป็นที่พอใจ ย่อมไม่เป็นที่พอใจ ๗๗ ใจ
ยอมไม่จุคไปในธรรมารมณ์อันเป็นที่พอใจ ธรรมารมณ์อันไม่เป็นที่พอใจ
ยอมไม่เป็นที่พอใจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เป็นอย่างไรแล คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย คำว่า หลักหรือเสาอันมั่นคงนั้น เป็นชื่อของกายคตาสติ
เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า กายคตาสติ เราทั้งหลาย
จักอบรม กระทำให้มาก กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้
มั่นคง สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึง
ศึกษาอย่างนี้แล้ว.

จบ ฉัปปาณสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาฉัปปาณสูตรที่ ๑๐

ในฉัปปาณสูตรที่ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อรุคคฺโต แปลว่า ตัวมีแผล. ชื่อว่า ปกุกคฺโต เพราะ
แผลเหล่านั้นนั้นแล นำฟอน. บทว่า สรวณฺ แปลว่า ป่ามีหนาม. บทว่า
เอวเมว โข ความว่า บุคคลผู้ทุศีล ฟังทราบว่าเป็นคนมีตัวเต็มไป

ด้วยแผล. ทุกข์ที่เกิดภิกษุผู้ถูกเพื่อนสหพรหมจารีในที่นั้น กล่าวอย่าง
ผู้นั้นเป็นผู้กระทำความผิดเหล่านี้ ๆ ฟังทราบเหมือนทุกข์โศกนันทที่เกิดขึ้น
แก่บุรุษนั้น ผู้ถูกหน่อหญ้าคาแทง^๑ และมีตัวถูกใบไม้ที่มีหนาม ซึ่งเปรียบ
ด้วยคมดาบบาดเอา.

บพว่า **ลภติ วตุตาริ** ความว่า ได้ทักท้วง. บพว่า **เอวิ การิ**
ความว่า เป็นผู้กระทำเวชกรรม และทุดกรรมเป็นต้น เห็นปานนี้.

บพว่า **เอวิ สมาจาโร** ความว่า ผู้มีโคจรเห็นปานนี้ ด้วยสามารถ
แห่งโคจร ๓ อย่างเป็นต้น.

บพว่า **อสุจิตามกณฺฏโก** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่สะอาด เพราะ
อรรถว่าไม่หมจดจ. ชื่อว่าเป็นเสี้ยนหนาม เพราะอรรถว่าทิ่มแทงชาวบ้าน
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **คามกณฺฏโก** (หนามแทงชาวบ้าน)^๒

บพว่า **ปกฺจิ** ได้แก่ นกหัสติลิงค์. บพว่า **โอสขุเขยฺย** แปลว่า
ฟังปล่อยไป. บพว่า **อาวิญฺเจยฺย** แปลว่าฟังจุตมา. บพว่า **ปเวกฺขามิ**
แปลว่า จักเข้าไป.^๓ บพว่า **อากาศิ เทสุตฺตมิ** แปลว่าเราจักบินไปสู่อากาศ

ในบรรดาสัตว์เหล่านั้น มีความประสงค์จะเข้าไปจอมปลวก
ด้วยคิดว่า เราจะเอาขนคชคให้กลม แล้วนอนหลับ.

๑. ปาฐะว่า **ขนฺเรหิ จบฺบพมา**เป็น **วิทุสฺส** แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า **อสุทฺถุเจน อสุจิตามวาสินิ** ฉบับพม่าเป็น **อสุทฺถุเจน อสุจิ, คามวาสินิ**
แปลตามฉบับพม่า.

๓. ปาฐะว่า **ปวิสิสุตฺตมิติ** ฉบับพม่าเป็น **ปวิสิสุตฺตมิ** แปลตามฉบับพม่า.

จระเข้ มีความประสงค์จะลงสู่ น้ำ ด้วยคิดว่า เราจะเข้าไปสู่โพรง
ในที่ไกล แล่นอน.

นกมีความประสงค์จะบินไปสู่อากาศ ด้วยคิดว่า จักเที่ยวไปให้
สบายในท้องฟ้า.

ลูกสุนัข มีความประสงค์จะเข้าไปสู่บ้าน ด้วยคิดว่า เราจักคุ้มชี้อ่า
ในเตาไฟ นอนรับความอบอุ่น.

สุนัขจิ้งจอก มีความประสงค์จะเข้าไปสู่ป่าช้าฝึคิบ ด้วยคิดว่า เราจะ
เกี่ยวกินเนื้อมนุษย์ และจักนอนเหยียดหลัง.

ลิงมีความประสงค์จะเข้าไปสู่ป่าใหญ่ ด้วยคิดว่า เราจะขึ้นต้นไม้สูง
วิ่งเล่นไปตามทิศต่าง ๆ.

บทว่า อนุวิธาเธยฺยํ แปลว่า ฟังตามไป. บาลีว่า อนุวิธิเยยฺยํ
ดังนี้ ก็มี. ความว่า ฟังคล้อยตาม. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า สัตว์ทั้ง ๖ นั้น
ฟังไป ในที่ (ที่เขาประสงค์จะไป) นั้นนั่นแล.

ในบทว่า เอวเมว มีอธิบายดังต่อไปนี้.

อายตนะ ฟังเห็นเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ค้นหาฟังเห็นเหมือน
เชือกที่เหนียว อวิชา ฟังเห็นเหมือนปมในท่ามกลาง (ที่ขมวดไว้)
ในทวารใด ๆ อารมณฺ์มีกำลังมาก อายตนะนั้น ๆ ข้อมเหนี่ยวอารมณฺ์นั้น
เข้ามา.

๑. ปาฐะว่า ตนฺติ แต่ฉบับพม่าเป็น คณฺฺจิ แปลตามฉบับพม่า.

แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำอุปมานี้เปรียบเทียบกับสิ่งที่จะ
พืงเห็นสมกัน หรือด้วยสามารถแสดงให้เห็นความต่างกันแห่งอายตนะ
ทั้งหลาย. ในสองอย่างนั้น เมื่อว่าด้วยสิ่งที่เห็นสมกันก่อน กิจแห่งอัปปนา
จะไม่มีอีก แผนกหนึ่งต่างหาก ส่วนในบาลีเท่านั้น จึงจัดเป็นอัปปนา.
แต่เมื่อว่า โดยการแสดงให้เห็นความต่างกันแห่งอายตนะ จึงเป็นอัปปนา
ดังนี้. ธรรมดาว่ารูปนี้ ไม่ชอบอยู่ในที่เย็นและที่เดียน ในภายนอก. แต่
ในเวลาเขาเข้าไปสู่ที่กองหยากเชื้อ ที่รกรุงรังไปด้วยหญ้าและใบไม้ และ
จอมปลวกเป็นต้น เท่านั้นแล้วนอน จึงยินดี ถึงความเป็นสัตว์มีอารมณ์
เป็นหนึ่งฉันใด แม้จักขุนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอารมณ์ไม่เสมอกัน ย่อมไม่
ยินดีที่ราบเรียบ มีฝาเรือนที่ทำความทองคำเป็นต้น ไม่ปรารถนาจะดู
แต่ชอบในสิ่งที่วิจิตรด้วยรูป และวิจิตรด้วยดอกไม้. และเครือเถาเป็นต้น
เท่านั้น เพราะว่าเมื่อตาไม่พอ (ไม่อยากดู) ในที่เช่นนั้น^๑ ก็ยังอยาก
เปิดหน้าต่าง.

แม้จะเข้ ออกไปข้างนอก มองไม่เห็นพืงตนจะจับกินได้ ย่อม
หลับตาคาลานไป. แต่เวลาโคลงไปในน้ำชั่ว ๑๐๐ วา เข้าไปสู่โพลงแล้วนอน
ในเวลานั้น จิตของมันก็มีอารมณ์เป็นหนึ่ง หลับสบายฉันใด แม้โสต
ประสาทนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีช่องเป็นที่อาศัย อาศัยอากาศกระทำความ
ชอบใจเฉพาะในช่องหูเท่านั้น การอยู่ในช่องหูนั้นแล ย่อมเป็นปัจจัยใน
การฟังเสียงของโสตประสาทนั้น แม้อากาศที่โปร่งก็ควรเหมือนกัน. ก็เมื่อ
๑. ปาฐะว่า ยาทีเสสุปี จบับพมาเป็น ตาทีเสสุหิ แปลตามฉบับพม่า.

บุคคลทำการท่อบ่นภายในถ้ำ เสียงจะไม่ทะลุผนังถ้ำออกมาข้างนอกได้เลย แต่จะออกมาตามช่องของประตูและหน้าต่าง ธาตุกระทบต่อ ๆ กันมา (คลื่นอากาศ) กระทบโสตประสาท. จึงในเวลานั้น คนที่นั่งในหลังถ้ำ ก็รู้ได้ว่า เขาท่อบ่นสูตรชื่อโน้น.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น อารมณ์ที่ประจวบเข้าย่อมมี นี่หรือคือ อารมณ์ที่ประจวบเข้า.

ตอบว่า ใช่แล้ว เป็นอารมณ์ที่มาประจวบ.

ถามว่า ถ่าเมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อเขาติกลองเป็นต้นในที่ไกล การ จะรู้ว่า เสียงที่อยู่ในที่ไกล ไม่ฟังมีหรือ.

ตอบว่า ไม่ฟังมีหามีได้ เพราะเมื่ออารมณ์มากระทบโสตประสาท อาการที่จะรู้ว่า เสียงอยู่ในที่ไกล เสียงอยู่ในที่ใกล้ อยู่ที่ฝั่งโน้น หรือ อยู่ที่ฝั่งนี้ ย่อมมี. ข้อนั้นเป็นธรรมดา.

ถามว่า ธรรมดานี้จะมีประโยชน์อะไร.

ตอบว่า (มีคือ) การได้ยินจะมีในที่มิช่องหู เหมือนการเห็น พระจันทร์ และพระอาทิตย์เป็นต้นฉะนั้น เพราะฉะนั้น โสตประสาทนั้น จะไม่มีอารมณ์ที่มาประจวบเลย^๒- (ถ่าไม่มีช่องหู).

๑. ปาฐะว่า เสดจจทณั จิตฺทิตฺตวา จบับพมาเปัน น เสดจจทณั ภินฺจิตฺตวา เปลตาม จบับพมา.

๒. ปาฐะว่า อสมฺปตฺตโคจรเมว เจตฺติ จบับพมาเปัน อสมฺปตฺตโคจรเมเวตฺติ เปลตาม จบับพมา.

แม้ปักยก็ยอมไมยินดี ที่ต้นไม้ หรือที่พื้นดิน. ก็เมื่อใดมันบินไป
สู่อากาศที่โล่ง เลยไป ๑ หรือ ๒ ชั่วโมงขุบาท (ชั่วโมงก่อนดินตก)
เมื่อนั้นมันก็ถึงความสงบนิ่ง ฉันทิใด แม้นานประสาท ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน
มีอากาศเป็นที่อาศัย มีกลิ่นที่อาศัย*เป็นอารมณ์. จริงอย่างนั้น ใด
ทั้งหลาย เมื่อฝนตกหมู่ ๆ จะสูดดมแผ่นดินแล้วหงนหน้าสู่อากาศสูดดม.
อีกอย่างหนึ่ง เมื่อมันยังไม่สูดดม ในเวลาเอาเท้าตะกุดดินที่มีกลิ่น จะไม่
รู้กลิ่นของก้อนดินนั้นเลย.

ฝ่ายลูกสุนัข เทียวไปภายนอก ไม่เห็นที่ปลอดภัย ถูกขวางด้วย
ก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น. แต่เมื่อมันเข้าไปภายในบ้านแล้วคู้ยเถ้าที่เตา
ไฟนอก จะมีความสบายฉันทิใด แม้นกลิ่นก็ฉันทินั้นเหมือนกัน มีอาหารที่ได้
มาจากบ้านเป็นที่อาศัย^๒ มีรสอันอาศัยอาโปธาตุเป็นอารมณ์. จริงอย่างนั้น
ภิกษุแม่บ่าเพ็ญสมณธรรม ตลอด ๓ ยามแห่งราตรี ถือเอาบาตรและจีวร
เข้าไปสู่บ้าน. เธอไม่อาจรูรสมแม่แห่งของเคี้ยวที่แห่งที่ไม่ชุ่มด้วยน้ำลายได้.

แม้สุนัขจึงจอก เทียวไปข้างนอก ก็ไม่ประสบความสำเร็จพอใจ แต่
เมื่อมันแกกินเนื้อมนุษย์แล้วนอนนั้นแหละ จึงจะมีความสบาย ฉันทิใด
แม้กายก็ฉันทินั้นเหมือนกัน มีอุปาทินนทสังขารเป็นที่อาศัย มีโณฏฐัพพะ
อาศัยปฐวีธาตุเป็นอารมณ์. จริงอย่างนั้น สัตว์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อุปา-
ทินนทสังขารอื่น จะนอนเอาฝ่ามือห่มุนสิริษะของตนเอง และปฐวีธาตุ
๑. ปาฐะว่า ธาตุปนิสุสยคนุชโคจริ จบับพม่าเป็น ธาตุปนิสุสยคนุชโคจริ แปลตาม
ฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า อาโปสนุนิสิตา รสารมมณา จบับพม่าเป็น อาโปนิสุสยคนุชโคจริ
แปลตามฉบับพม่า.

ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ย่อมเป็นปัจจัยของกายนั้น ในการยึดเอา อารมณ์. จริงอยู่ ผู้ไม่ได้นั่ง หรือไม่ได้นอน^๑ ไม่สามารถจะรู้ภาวะที่แข็ง หรือหนาแห่งที่นอน ที่เขาลาดไว้ดีแล้วหรือแผ่นกระดานแม้ที่วางอยู่ภายใต้ ได้ เพราะฉะนั้น ปฐวีธาตุ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก จึงเป็นปัจจัย แห่งกายนั้น ในการรู้โผฏฐัพพะได้.

แม้มิง เมื่อเที่ยวไปบนภาคพื้น ก็ย่อมไม่รื่นรมย์ใจ แต่เมื่อมันจิ้น ดันไม้สูง ประมาณ ๗ สอก แล้วนั่งอยู่ที่ค้ำคอบ มองดูทิศน้อยใหญ่ จะมีความสบายฉันใด แม้อใจก็ฉันนั้นเหมือนกัน ชอบสิ่งต่าง ๆ มีกวังจิต เป็นปัจจัย ย่อมกระทำความชอบใจในอารมณ์นานาชนิด แม้ที่เคยเห็นแล้ว แต่กวังคิดย่อมเป็นปัจจัยของใจนั้น เป็นอันว่าในเรื่องนี้ มีความสังเขป เพียงเท่านี้. แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร ความต่างกันแห่งอายตนะทั้งหลายได้ กล่าวไว้แล้วในอายตนะนิเทศ ในคัมภีร์วิมุทฺธิมรรคนั้นแล้ว.

บทว่า ตํ จกฺขุ นาวินฺยจฺจติ ความว่า ในสูตรนี้ท่านกล่าวเฉพาะ. ปุพฺพภาควิปัสสนาว่า จกฺขุ จะไม่หลุด (เขา) มา เพราะสัตว์ ๖ ตัว กล่าวคือ อายตนะ ผู้กำหนดด้วยอำนาจตัณหา ที่ถูกผูกไว้ที่หลัก คือ กายกตาสติ^๒ ถึงภาวะหมดพยศแล้ว.

จบ อรรถกถาฉบับปาลมสูตรที่ ๑๐

๑. ปาฐะว่า อีสึทฺถเตน วา ถทฺชปฺปฏฺฐาโว จบฺบพฺมาเป็น อนีสึทฺถเตน วา อนุปฺปิฏฺฐเตน วา ถทฺชมฺมุฏฺฐาโว แปลตามฉบับพม่า.
๒. ในที่อื่นเทียบกายเหมือนหลัก เทียบสติเหมือนเชือกผูก.

๑๑. ยวกลาปิสูตร

ว่าด้วยอายตนะเปรียบด้วยฟอนข้าวเหนียว

[๓๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟอนข้าวเหนียวบุคคลกองไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ครั้นแล้วผู้ชาย ๖ คนถือไม้คานมา ผู้ชายเหล่านั้นพึงฟาดฟอนข้าวเหนียวด้วยไม้คาน ๖ อัน ฟอนข้าวเหนียวนั้นผู้ชายเหล่านั้นฟาดกระหน่ำอยู่ด้วยไม้คาน ๖ อันอย่างนี้แล จึงผู้ชายคนที่ ๗ ถือไม้คานมา เขาฟาดฟอนข้าวเหนียวนั้นด้วยไม้คานอันที่ ๗. ภิกษุทั้งหลาย ฟอนข้าวเหนียวนั้นถูกผู้ชายฟาดกระหน่ำอยู่ด้วยไม้คานอันที่ ๗ อย่างนี้จะต้องแหลกเหลว แม้ฉันใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว ก็ฉันนั้นแล ถูกรูปอันเป็นที่พอใจและไม่เป็นที่พอใจกระทบจักขุ ฯลฯ ถูกธรรมารมณ์อันเป็นที่พอใจและไม่เป็นที่พอใจกระทบใจ ถ้าว่าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วนั้นย่อมคิดเพื่อเกิดต่อไปอีก. ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนนั้นเป็นโมฆบุรุษ เป็นถูกกระทบกระทั่งหนักกว่า เหมือนฟอนข้าวเหนียวถูกบุรุษฟาดกระหน่ำด้วยไม้คานอันที่ ๗ ฉะนั้นแล.

จบ ยวกลาปิสูตรที่ ๑๑

อรรถถายยวกลาปิสูตรที่ ๑๑

ในยวกลาปิสูตรที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ยวกลาปิ ได้แก่ ฟอนข้าวเหนียว ที่เขาเกี่ยววางไว้.

บทว่า พุยกฺขุคฺคิตฺตา ความว่า มีไม้คานหาบในมือ.

บทว่า พยาภงฺกิหิ หนนฺยํ ความว่า ฟาดด้วยไม้คานหาบที่
หนา ๖ คาน.

บทว่า สตุตฺโต ความว่า เมื่อคนทั้ง ๖ คนเหล่านั้น นวดข้าวเหนียว^๑
บรรจุเต็มกระสอบแล้วไป คนที่ ๗ อีกคนก็มา.

บทว่า สุหตฺตรา อสุส ความว่า เขาฟาดให้แหลกเพื่อถือเอาสิ่ง
ที่เหลืออยู่ในฟอนข้าวนั้น แม้เพียงแกลบและฟาง.

ในบทว่า เอวเมว โข นี้ มีอธิบายว่า อายุคนะ ๖ ฟังเห็นเหมือน
ทางใหญ่ ๔ แพร่ง สัตว์ (ผู้ที่เป็นเจ้าของอายุคนะ) ฟังเห็นเหมือน
ฟอนข้าวเหนียวที่เขาเก็บไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง.

อารมณฺ์ ๘ คือ อิฏฐารมณฺ์ ๖ อนิฏฐารมณฺ์ ๖ มัชฌัตตารมณฺ์ ๖
ฟังเห็นเหมือนไม้คานหาบ ทั้ง ๖ คาน กิเลสที่ปรารธนาภพ ฟังเห็นเหมือน
ไม้คานหาบที่ ๗. ฟอนข้าวเหนียวที่เขาวางไว้ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ย่อม
ถูกไม้คานหาบ ๖ คาน ฟาดฉับใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉับนั้นเหมือนกัน ถูก
ท่อนไม้คืออารมณฺ์ทั้ง^๒ ๑๘ กระทบกระทำที่อายุคนะทั้ง ๖. สัตว์ทั้งหลาย
ถูกกิเลสที่ปรารธนาภพ กระทบกระพังจนอานแล้วเสวยทุกขมิกภพเป็นมูล
เหมือนสัตว์ที่ถูกไม้คานหาบคานที่ ๗ ฟาดกระหน่ำให้แหลกฉะนั้น.

จบ อรรถกถายวคฺคาปิสุตฺตํที่ ๑๑

๑. ปาฐะว่า ลายิตฺวา จบัปฺพมาเปเน โปเถตฺวา แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า อารมฺมณฺกณฺฺเกหิ จบัปฺพมาเปเน อารมฺมณฺตณฺฺเกหิ แปลตามฉบับพม่า.

๑๒. เทวาสุรสังคามสูตร

ว่าด้วยสงครามเทวดากับอสูร

[๓๕๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่าง เทวดากับอสูรได้ประชิดกันแล้ว ครั้งนั้นแล ท้าวเวปจิตติจอมอสูรตรีศ เรียกอสูรทั้งหลายว่า คุก่อนท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงคราม เทวดากับอสูรประชิดกันแล้ว พวกอสูรพึงชนะ พวกเทวดาพึงปราชัยไชริ์ ท่านทั้งหลายพึงจงจำท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพนั้นด้วยเครื่องจองจำมีชื่อ เป็นที่ ๕ แล้วนำมายังอสูรบุรี ในสำนักของเรา. ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ ก็ได้ตรีศเรียกเทวดาทั้งหลายผู้อยู่ในชั้นดาวดึงส์มาว่า คุก่อนท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงครามเทวดากับอสูรประชิดกันแล้ว พวกเทวดาพึงชนะ พวกอสูรพึงปราชัยไชริ์ ท่านทั้งหลายพึงจงจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรนั้นด้วยเครื่องจองจำมีชื่อเป็นที่ ๕ แล้วพืงนำมายังเทวสภา ชื่อสุทธรรมา ในสำนักของเรา คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในสงครามนั้นพวก เทวดาชนะ ที่นั้นแล เทวดาทั้งหลายผู้อยู่ในชั้นดาวดึงส์ จองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรด้วยเครื่องจองจำมีชื่อเป็นที่ ๕ แล้วนำมายังเทวสภาชื่อ สุทธรรมา ในสำนักของท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ.

[๓๕๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ท้าวเวปจิตติจอมอสูรถูก จองจำด้วยเครื่องจองจำมีชื่อเป็นที่ ๕ อยู่ใกล้ประตูเทวสภาชื่อสุทธรรมานั้น ก็ในกาลใดแล ท้าวเวปจิตติจอมอสูรดำริอย่างนี้ว่า เทวดาทั้งหลายเป็นผู้ตั้ง อยู่ในธรรมแล ส่วนอสูรทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในธรรม บัดนี้เราจะไปเทพนคร

ในกาลนั้น ท้าวเวปจิตติจอมอสูรจะพิจารณา เห็นคนพ้นจากเครื่องจองจำ มีคอกเป็นที่ ๕ และกัธยมเป็นผู้อัมเอบร้งพร้อม บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ เมื่อใดแล ท้าวเวปจิตติจอมอสูรดำริอย่างนี้ว่า อสูรทั้งหลาย เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล ส่วนเทวดาทั้งหลายไม่ต้องอยู่ในธรรม บัดนี้เราจัก ไปสูรบุรี ในที่นั้นแล เมื่อนั้น ท้าวเวปจิตติจอมอสูรพิจารณาเห็นตนถูก จองจำด้วยเครื่องจองจำมีคอกเป็นที่ ๕ และข่อมเสียมจากกามคุณ ๕ อันเป็น ทิพย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เครื่องจองจำของท้าวเวปจิตติจอมอสูรละเอียด อย่างนี้แล เครื่องจองจำของมาร ละเอียดยิ่งกว่าเครื่องจองจำของท้าว เวปจิตติจอมอสูรนั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ เมื่อสำคัญ (ขันธทั้งหลาย ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) ชื่อว่าถูกมารจองจำแล้ว (แต่) เมื่อไม่ สำคัญ ชื่อว่าพ้นแล้ว จากมารผู้มีบาป.

ว่าด้วยความสำคัญด้วยตัณหาเป็นต้น

[๓๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสำคัญด้วยตัณหา ท่านกล่าว ด้วยบทว่า อสุมิ (เราเป็น) ความสำคัญด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า อยนหมสุมิ (เราเป็นนี้) ความสำคัญด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า ภวิสตุ (เรจักเป็น) ความสำคัญด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า ภวิสตุ (เรจักไม่เป็น) ความสำคัญด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า รูปี ภวิสตุ (เรจักมีรูป) ความสำคัญด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วย บทว่า อรูปี ภวิสตุ (เรจักไม่มีรูป) ความสำคัญด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่าน กล่าวด้วยบทว่า สลฺลณี ภวิสตุ (เรจักมีสัญญา) ความสำคัญด้วย

อุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **อสนฺยฺสึ ภวิสฺสํ** (เราจักไม่มีสัญญา) ความสำคัญ. ด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วย บทว่า **เนวสฺสนฺยฺสึนาสฺสนฺยฺสึ ภวิสฺสํ** (เราจักมีสัญญาก็หาไม่ได้ ไม่มีสัญญาก็หาไม่ได้) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสำคัญเป็นโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลาย พึงศึกษาว่า เราจักมีใจไม่สำคัญอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงศึกษาอย่างนี้แล.

[๓๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความหวั่นไหวด้วยตัณหา ท่านกล่าวด้วยบทว่า **อสุมิ** (เราเป็น) ความหวั่นไหวด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **อยมหฺมสุมิ** (เราเป็นนี้) ความหวั่นไหวด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **ภวิสฺสํ** (เราจักเป็น) ความหวั่นไหวด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **น ภวิสฺสํ** (เราจักไม่เป็น) ความหวั่นไหวด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **รูปิ ภวิสฺสํ** (เราจักมีรูป) ความหวั่นไหวด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **อรูปี ภวิสฺสํ** (เราจักไม่มีรูป) ความหวั่นไหวด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **สฺสนฺยฺสึ ภวิสฺสํ** (เราจักมีสัญญา) ความหวั่นไหวด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า **อสนฺยฺสึ ภวิสฺสํ** (เราจักไม่มีสัญญา) ความหวั่นไหวด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยพุดว่า **เนวสฺสนฺยฺสึนาสฺสนฺยฺสึ ภวิสฺสํ** (เราจักมีสัญญาก็หาไม่ได้ ไม่มีสัญญาก็หาไม่ได้) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราจักมีใจไม่ถูกกิเลสให้หวั่นไหวอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

[๓๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความคืนรนด้วยตัณหา ท่านกล่าวด้วยบทว่า อสุมิ (เราเป็น) ความคืนรนด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า อยมหฺมสุมิ (เราเป็นนี้) ฯลฯ ความคืนรนด้วยอุจฺเจททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า อสฺสณฺณิ ภวิสฺสํ (เราจักไม่มีสัญญา) ความคืนรนด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า เนวสฺสณฺณินาสฺสณฺณิ ภวิสฺสํ (เราจักมีสัญญาก็หา มิได้ไม่มีสัญญาก็หามิได้) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความคืนรนเป็นโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราจักมิใจไม่ถูกกิเลส ให้คืนรนอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

[๓๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเนิ่นช้าด้วยตัณหา ท่านกล่าวด้วยบทว่า อสุมิ (เราเป็น) ความเนิ่นช้าด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า อยมหฺมสุมิ (เราเป็นนี้) ฯลฯ ความเนิ่นช้าด้วยอุจฺเจททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า อสฺสณฺณิ ภวิสฺสํ (เราจักไม่มีสัญญา) ความเนิ่นช้าด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า เนวสฺสณฺณินาสฺสณฺณิ ภวิสฺสํ (เราจักมีสัญญาก็หามิได้ ไม่มีสัญญาก็หามิได้) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเนิ่นช้าเป็นโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราจักมิใจไม่เนิ่นช้าอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล

[๓๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความถือตัวด้วยตัณหา ท่านกล่าวด้วยบทว่า อสุมิ (เราเป็น) ความถือตัวด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า อยมหฺมสุมิ (เราเป็นนี้) ความถือตัวด้วยสัสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า ภวิสฺสํ (เราจักเป็น) ความถือตัวด้วยอุจฺเจททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบทว่า

น ภวิสฺส (เรจักไม่เป็น) ความถือตัวด้วยสัตสสตทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วย
บพทว่า รูปี ภวิสฺส (เรจักมีรูป) ความถือตัว ด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่าน
กล่าวด้วยบุคคลว่า อรูปี ภวิสฺส (เรจักไม่มีรูป) ความถือตัวด้วยสัตสสต-
ทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบพทว่า สญญิ ภวิสฺส (เรจักมีสัญญา) ความถือ
ตัวด้วยอุจเฉททิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบพทว่า อสญญิ ภวิสฺส (เรจักไม่
มีสัญญา) ความถือตัวด้วยทิฏฐิ ท่านกล่าวด้วยบพทว่า เนวสญญินาสญญิ
ภวิสฺส (เรจักมีสัญญาก็ห้ามได้ ไม่มีสัญญาก็ห้ามได้) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความถือตัวเป็นโรค เป็นดังห้วฝี่ เป็นดังลูกศร. เพราะเหตุนี้แล เธอ
ทั้งหลายจึงศึกษาอย่างนี้ว่า เรจักมีใจกำจัดมานะออกได้อยู่ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

จบ เทวสูตรสังคามสูตรที่ ๑๒

อาสีวิสวรรคที่ ๔

อรรถกถาเทวสูตรสังคามสูตรที่ ๑๒^๑

บัดนี้เพื่อจะแสดงกิเลสที่ปรารถนาภพนั้น ของสัตว์เหล่านั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ภูตปุพฺพ ภิภฺขเว ดังนี้ เป็นต้น.

บพทว่า ตตร โยค เทวสภาย เป็นสัตว์มีวิภัตติ (แปลว่า ใน
เทวสภา นั้น). อธิบายว่า โกลัประตฺตเทวสภานํ ชื่อว่าสุธรรมมา.

๑. สูตรที่ ๑๒ อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๑๑ ในที่นี้แยกไว้ต่างหาก

ด้วยบทว่า **ธมฺมิกา โข เทวา** นี้ ท้าวเวปจิตติ ผู้เป็นอสุราธิบดี กล่าวหาความเหล่านี้ ผู้ทรงธรรม ซึ่งจับอสุราธิบดีผู้เช่นเรา ด้วยเครื่องจองจำมือเป็นที่ ๕ แล้ว แต่ไม่ทำแม้เพียงการทำลายเรา.

ด้วยบทว่า **อธมฺมิกา เทวา** ท้าวเวปจิตติ กล่าวหาความเหล่านี้ ผู้ไม่ทรงธรรม ซึ่งจับอสุราธิบดี ผู้เช่นเราแล้ว จองจำด้วยเครื่องจองจำ มือเป็นที่ ๕ แล้วให้นอนอยู่ เหมือนผูกหมูไว้กับคูดใหม่จะนั้น.

บทว่า **เอวํ สุขุมํ โข ภิกฺขเว เวปจิตฺติพฺพุชฺฌํ** ความว่า ดูเหมือนว่า เครื่องผูกนั้น เป็นเครื่องผูกที่ละเอียด เหมือนกันใยกำนปทุม และเหมือนใยตาข่ายแมลงมุม แต่ใคร ๆ ไม่อาจตัดได้ด้วยมีดและขวานได้ แต่เพราะเหตุนี้มีการก่อกำเนิดขึ้นด้วยจิตนั่นเอง และจะหลุดพ้นก็ด้วยจิต ฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า เครื่องผูกของอสุรชื่อเวปจิตติ.

บทว่า **ตโต สุขุมตฺรํ มารพฺพุชฺฌํ** ความว่า แต่เครื่องผูกคือกิเลสนี้ ละเอียดกว่าเครื่องผูกของท้าวเวปจิตติ นั้น คือ ไม่ไปสู่คลองแห่งจักษุ (ไม่ผ่านตา) ได้แก่มิปิดกั้นอิริยาบถไว้ เนื่องด้วยสัตว์ทั้งหลายถูกเครื่องผูกคือกิเลส ผูกมัดไว้ จะไปก็ได้ มาก็ได้ ในพื้นปฐพีบ้าง บนอากาศบ้าง ไกล ๑๐๐ โยชน์ก็มี ๑๐๐๐ โยชน์ก็มี เพราะเครื่องผูกนี้เมื่อจะขาด ก็ขาดด้วยญาณ ไม่ใช่ด้วยอย่างอื่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นเครื่องผูกที่จะหลุดพ้นไปได้ด้วยญาณบ้าง.

บทว่า **มลฺลมาโน** ความว่า สำคัญ (ยึดถือ) อยู่ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วยอำนาจ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ.

บทว่า **พฺนุโห มารสฺส** ความว่า ด้วยเครื่องผูกของมาร.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มารสฺส** นี้ เป็นนัญญัติวิภคติ ใช้ในอรรถของตติยา-
วิภคติ หมายความว่า ถูกผูกมัดไว้ด้วยกิเลสมาร.

บทว่า **มุตฺโต ปาปิโมโต** ความว่า พ้นแล้วจากเครื่องผูกของมาร.

อีกอย่างหนึ่งด้วยว่า **ปาปิโมโต** นี้ เป็นนัญญัติวิภคติใช้ในอรรถ^๑ ของตติยาวิภคติ
เหมือนกัน หมายความว่า หลุดพ้นแล้วจากมากผู้ลามก คือจากเครื่องผูก
คือกิเลสนั่นเอง.

ด้วยบทว่า **อสุมิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความสำคัญด้วยอำนาจ
ค้นหา.

ด้วยบทว่า **อฺยหมสฺสุมิ** ตรัสความสำคัญ. ทิฏฐิด้วยอำนาจ สัสสต-
ทิฏฐิเหมือนกัน.

ด้วยบทว่า **น ภวิสฺสนฺติ** ตรัสไว้ด้วยอำนาจเจตทิฏฐิ.

บทว่า **รูปี** เป็นต้น บ่งถึงประเภทของสัสสตทิฏฐินั่นเอง^๒.

บทว่า **ตฺสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่ความสำคัญที่เป็นความเจ็บป่วย
ชื่อว่าเป็นโรค เป็นทั้งผี เป็นทั้งลูกศร เพราะอำนาจความใคร่ที่มีโทษะ
อยู่ภายใน

๑. ปาฐะว่า **กรณฺเฆว** ฌบับพมาเป็น **กรณฺคฺเต** ฌเว แปลตามฌบับพมา

๒. ปาฐะว่า **สฺสฺสฺตฺวเสน** ฌบับพมาเป็น **สฺสฺสฺตฺสฺเสว** แปลตามฌบับพมา.

คำว่า **อิณฺหิตฺติ** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อทรงแสดงถึงอาการของตัณหาและสัสสตทิกฺขุ อูจฺเจททิกฺขุเหล่านั้น เพราะสัตว์ทั้งหลายหวั่นไหว คิ่นรน ชักช้า และถึงอาการประมาทแล้ว^๑ ด้วยกิเลสเหล่านี้.

แต่ในมานคตวาระ มีอรรถาธิบายว่า การไปของมานะ ชื่อว่า มานคตะ ได้แก่เป็นไป ด้วยมานะ^๒. มานคตะ^๓ก็คือมานะนั้นเอง เหมือน (คำว่า) **อุถคตะ มุตฺตคตะ** (ก็เท่ากับอุถะมุตตะ).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสุมิ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ด้วยอำนาจมานะที่สัมปยุตด้วยตัณหา (หมายถึงมานะ ประกอบกับตัณหา.)

บทว่า **อหฺมสุมิ** ตรัสไว้ด้วยอำนาจทิกฺขุ (ทรงหมายถึงทิกฺขุ อย่างเดียว).

ถ้าจะมีคำถามว่า มานะ ชื่อว่าสัมปยุตด้วยทิกฺขุ ไม่มี ไม่ใช่หรือ.

ตอบว่า เออ ไม่มี แต่เพราะยังละมานะไม่ได้ จึงชื่อว่าทิกฺขุ จึงยังมีอยู่. คำนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายเอาทิกฺขุที่มีมานะเป็นมูล. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นดังนี้แล.

จบ อรรถกถาทวารุสสังคามสูตรที่ ๑๒

จบ อาสีวิสววรรคที่ ๔

จบ อรรถกถาสฬายตนสังยุตต์

๑. ปาฐะว่า สมกุกาการิ ปตุตา จบฺบพมาเป็น ปมุตฺตการปตุตา แปลตามฉบับพม่า.
๒. ปาฐะว่า มานํ ปวตุตติ จบฺบพมาเป็น มานปวตุตติ แปลตามฉบับพม่า.
๓. ปาฐะว่า คตฺติ จบฺบพมาเป็น มานคตฺติ แปลตามฉบับพม่า.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาสีวิตสูตร ๒. รตสูตร ๓. กุมมสูตร ๔. ปฐมทารุขันธ์สูตร
๕. ทททุติยทารุขันธ์สูตร ๖. อวิสสุตสูตร ๗. ทุกขธรรมสูตร ๘. กีสุกสูตร
๙. วิชาสูตร ๑๐. นัปปาณสูตร ๑๑. ยวกลาปีสูตร ๑๒. เทวาสुरสัง-
คามสูตร.

รวมวรรคที่มีในจตุตถปัณณาสกั คือ

๑. นันทิขวรรค ๒. สักกัณิขวรรค ๓. สมุททวรรค ๔. อาสี-
วิสวรรค.

จบ จตุตถปัณณาสกั

จบ สฬายตนสังยุต